

A 14 tanulmány a kora újkori magyar történelem 17. és 18. századi időszakából, főleg az egykori Magyar Királyság keleti – felső-magyarországi – és az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó területeivel foglalkozik a címben jelzett tematika szerint. Közös érdekek kapcsolták össze ezeket a helyszíneket a 17. század folyamán a reformáció ellenes hatalmi fellépések idején, amikor Erdély fejedelmei (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) éppen ennek a célnak az érdekében katonai lépéseket is tettek, de akkor is, amikor Thököly kísérelte az önálló hatalmi központ létrehozásával. Az erdélyi fejedelmek egyházpolitikája is nyomot hagyott a területen, Várad és Debrecen a támogatást és a konkrét anyagi segítségnyújtást is érezhette, de Felső-Magyarország is több alkalommal jutott újabb lehetőségekhez a protestánsoknak nyújtott támogatások révén. Ezek közé tartozott többek között az elvett templomok visszaadása, iskolák működésének engedélyezése, s a fejedelmek által megkötött békék során a bécsi béke vallásügyi rendelkezéseinek megújítása. A katolikus egyház szerepének növekedését segítették elő a Csáky család tagjai, akik közül Csáky István országbíró még csak Felső-Magyarországon, fiai: Imre bíboros már a váradi egyházmegyében és Kalocsán, majd Miklós, a püspök és érsek Váradon és Esztergomban tevékenykedett.

ISBN 978-80-555-3489-3

9 788055 534893

PAPP KLÁRA • ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK, KONFLIKTUSOK

PAPP KLÁRA

ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK, KONFLIKTUSOK

TANULMÁNYOK A KORA ÚJKORI
ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG
TÖRTÉNETÉBŐL

ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK, KONFLIKTUSOK
TANULMÁNYOK A KORA ÚJKORI ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG ÉS
A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

Papp Klára

**Érdekek, kapcsolatok,
konfliktusok**

*Tanulmányok a kora újkori Erdélyi Fejedelemség
és a Magyar Királyság történetéből*

PREŠOV, 2025

VYDAL: VYDAVATEĽSTVO PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE

grafikus

A fedőlapon: Díszkupa a szebeni Brukenthal múzeumból,
a hátlapon: Csáky Imre debreceni szobrának egy részlete.
A szobrot E. Lakatos Aranka készítette (a szerző felvételei).

A kötetet lektorálta:

BÁRÁNY ATTILA *professzor,*

a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola vezetője, a GTIDEA professzora

KÓNYA PÉTER *professzor,*

az Eperjesi Egyetem rektora

Technikai szerkesztő:

H. BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány kuratóriuma,
a Debreceni Akadémiai Bizottság Történelmi Munkabizottsága,
Erdélytörténeti Alapítvány

ISBN 978-80-555-3489-3

© University of Prešov

© Szerző

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity,

Tlač: Grafotlač Prešov

TARTALOM

ELŐSZÓ ELÉ (Kónya Péter)	7
ELŐSZÓ	9
NEVEZETES HELYSZÍNEK ÉS KONFLIKTUSOK	
„... metropolisa lévén ennek a helynek, Felső-Magyarországnak...”	13
Debrecen és Várad kapcsolatai a kora újkorban	41
Caraffa Debrecenben	57
„Mindenkor igaz nemesi szabadságban élt...” Adalékok a Váradhoz kötődő nemesi familiák történetéhez Bihar vármegyében a török kiűzése utáni időszakban	69
ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK ÉS KONFLIKTUSOK	
Az erdélyi fejedelmek egyházpolitikája a harmincéves háború idején	83
Erdélyi és Magyar Királyságbeli arisztokrata családok kapcsolatai a 17. század második felében	95
Az erdélyi arisztokraták és a Habsburg udvar	113
A Csákyak vallásossága	175
Csáky Imre püspök szerepe a katolikus egyház debreceni térnyerésében, megerősödésében	189
ARISZTOKRATA ÉRDEKEK ÉS KAPCSOLATOK A 18. SZÁZADBAN	
Csáky Imre, Károlyi Sándor és Pálffy János kapcsolata a szatmári békét követően, levelezésük tükrében	203
Csáky Mihály feleségének, Klobusiczky Évának és gyermekeinek sorsa a török földről való hazatérés után	219
Csáky Mihályné Klobusiczky Éva helyzete és birtokai (1723–1729)	237
Gazdálkodó arisztokraták és segítőik. Birtokos és tisztikar kapcsolata a 18. században	255
Raisz György tevékenysége özvegy Csáky Jánosné Zichy Jozefa szolgálatában	273

ELŐSZÓ ELÉ...

Papp Klára az MTA doktora, a Debreceni Egyetem professor emeritusa, s 2023 óta öt évre a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány professzora. A Debreceni Egyetem Bölcsészka az ő közreműködésével kötötte meg az első együttműködési megállapodást az Eperjesi Egyetem BTK-val, majd 35 éves együttműködés eredményeként az Eperjesi Egyetem a Debreceni Egyetemmel.

1999–2003 között „A Csáky uradalmak gazdasága és társadalma a 18. században” című OTKA pályázat alapján kutatott Eperjesen és Lőcsén is. 2006–09 között a „Szőlőművelés és borkereskedelem a 16–19. században” pályázat alapján folytatta kutatásait. 2011–15 között a „Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták a 17–20. századi Magyarországon.” c. OTKA pályázat (vezetője Orosz István akadémikus) vezető kutatója volt, amelynek eperjesi kutatók is közreműködői voltak. 2016-tól sikeresen vezette „A magyar arisztokrácia kapcsolatrendszere a 16–20. században” című NKFI pályázatot, 11 hazai és külföldi közreműködővel. 2000-ben nyerte el a Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, aminek támogatásával védte meg „Az erdélyi Csákyak” című akadémiai doktori disszertációját.

A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában 2008-tól a „Gazdaság és társadalomtörténeti alprogram”, majd a történelem program vezetője volt. 2015–19 között vezette a Doktori Iskolát. Témavezetésével 15 doktorandusz kapott PhD fokozatot. 2009-től a Debreceni Egyetem professzora, 2020-ban az Eperjesi Egyetem tudományos tanácsa díszdoktorává fogadta.

Több nemzetközi pályázat nyerteseként kapcsolatokat épített ki Közép-Európa számos kutatóközpontjával. 2014 óta vezetője a „Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti és Néprajzi Kutatóközpont”-nak, amely eperjesi, beregszászi, váradai, kolozsvári, csíkszeredai kutatók együttműködésére alapul, pályázatok alapján közös kutatásokat végez, konferenciákat rendez és könyvkiadást is vállal. Rendszeresen vesz részt előadóként szakmai konferenciákon: Kolozsváron, Váradon, Csíkszeredában, Bártfán, Eperjesen, Bécsben, Prágában, Lódzban, Moszkvában, s maga is szervezője és előadója volt több debreceni tanácskozásnak. A Speculum Historiae Debreceniense sorozat az ő sorozatszerkesztésében 37 kötetet jelentetett meg.

Papp Klára professzor asszony az egyik legkiemelkedőbb történész, aki Közép-Európa kora újkori történetével, a 16–18. századi gazdaság- és társadalomtörténetével, az arisztokrácia történeti szerepvállalásával és kapcsolataival foglalkozik. Az együttműködés három és fél évtizede alatt – mint a Történelmi Intézet igazgatója, majd a Bölcsészkar dékánja, a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, valamint a kutatóközpont vezetője – jelentős mértékben járult hozzá a tudományos kapcsolatok erősítéséhez, a két egyetem hírnevének terjesztéséhez.

Könyve, amely az Eperjesi Egyetem kiadásában jelenik meg a kora újkor vallási és rendi konfliktusaival, a felvidéki és erdélyi arisztokrácia 17–18. századi útkereséseivel foglalkozik. Örömeinkre szolgál, hogy díszdoktorunk kiváló tanulmánykötetét egyetemünk jelentetheti meg.

*Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.
rektor PU v Prešove*

ELŐSZÓ

A kötetben szereplő tanulmányok 2004 és 2022 között jelentek meg, többnyire külföldön, vagy magyarországi emlékkötetekben. Az írások ezért nehezebben elérhetőek, olvashatóak, pedig közülük néhány az egyetemi oktatásban is jól hasznosítható lenne, egy kötetbe szerkesztésükkel a probléma orvosolható.

Egy tanulmány van közöttük („... metropolisa lévén ennek a helynek, Felső-Magyarországnak...”), amelyet egy tematikus kötetbe írtam, ez a kötet azonban általam ismeretlen okból már csaknem egy évtizede nem jelent meg, ezért úgy véltem, nyitó tanulmánya lehetne ennek a kötetnek.

A 14 tanulmány a kora újkori magyar történelem 17. és 18. századi időszakából, főleg az egykori Magyar Királyság keleti – felső-magyarországi – és az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó területeivel foglalkozik a címben jelzett tematika szerint. Közös érdekek kapcsolták össze ezeket a helyszíneket a 17. század folyamán a reformáció ellenes hatalmi fellépések idején, amikor Erdély fejedelmei (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) éppen ennek a célnak az érdekében katonai lépéseket is tettek, de akkor is, amikor Thököly kísérletezett önálló hatalmi központ létrehozásával. A vélt vagy valós érdekek hoztak létre korábban nem létező kapcsolatokat – mint pl. Bocskai és a felvidéki városok, főleg Kassa érdekazonossága, de konfliktusokat is, mint az evangélikus Kassa és az oda érkező református fejedelem intézkedéseinek egy része, vagy Bethlen Gábor hadjáratai idején a lőcseiek konfliktusa a hadak követeléseire –, amelyeket általában a hatalmi szó döntött el. Debrecen és Nagyvárad történetében a korábbi rivalizálás helyett a török berendezkedés és fenyegetés az egymásrautaltságot és a szorosabb kapcsolatteremtést kívánta meg, amit esetenként – pl. Bethlen Gábor idején – a fejedelmi hatalom is elvárt, sőt megkövetelt. De a két város polgárai saját érdekeik alapján is közeledtek egymáshoz, házasságok, karrierlehetőségek mutatják ennek jeleit. 1660, Váradi török kézre kerülése után pedig Debrecen nemcsak jó lehetősége, hanem menetszára is lett a váradiaknak, amikor befogadta a váradi református kollégium tanárait és diákjait, valamint a menekülő, viszonylag nyugodtabb helyet kereső iparosokat és kereskedőket. A váradi nemesek közül is sokaknak nyújtott letelepedési lehetőséget. A 17. század végi Debre-

cen polgárai éppen olyan nyomorúságnak érezték Caraffa erőszakos rekvirálását, mint korábban – Hain Gáspár krónikája szerint – a lőcseiek Bethlen és Rákóczi György hadainak követeléseit, igaz a debreceniek vezetőik révén előnyre változtatták a megpróbáltatásokat, s a kereskedő polgárság érdekében viszonylag alacsony fizetendő összegért cserébe 1693-ban elérték a Habsburg udvarnál a szabad királyi városi cím odaadományozását.

Az erdélyi fejedelmek egyházpolitikája is nyomot hagyott a területen, Várad és Debrecen a támogatást és a konkrét anyagi segítségnyújtást is érezhette – iskolák, professzori álláshelyek anyagi támogatása, templomátépítéshez nyújtott segítségek során –, de Felső-Magyarország is több alkalommal jutott újabb lehetőségekhez a protestánsoknak nyújtott támogatások révén. Ezek közé tartozott többek között az elvett templomok visszaadása, iskolák működésének engedélyezése, s a fejedelmek által megkötött békék során a bécsi béke vallásügyi rendelkezéseinek megújítása.

A két régió birtokos nemessége is közeledett egymáshoz, hiszen Erdély többször nyújtott menedéket – a protestáns iskolák, a bujdosó mozgalom katonái, Thököly Imre stb. – a felvidékiek számára, ugyanakkor erdélyi katolikusok, karrierépítő birtokosok (Csákyak, Wesselényiek, Hallerek stb.) jutottak lehetőséghez a Magyar Királyságban. A házassági kapcsolatok révén több erdélyi birtok azért került zálogbirtokosokhoz, hogy a Magyar Királyságban férjhez ment feleség ezzel segítse házastársa felvidéki birtokszerzési törekvéseit.

A 17. század végére a Magyar Királyság területén a katolikus egyház térnyerése egyértelművé vált, s a 18. századi Habsburg uralkodók rendeletei – II. József türelmi rendeletéig – ezt erősítették. Ebben a helyzetben került sor a török kiűzésére, s Erdélynek a Habsburg Birodalomhoz kerülésére, aminek feltételeit ugyan Lipót császár diplomában erősítette meg, de a hatalomváltás és az új be rendezkedés nem egészen a lipóti diploma szerint következett be. Az erdélyi elit számára sem volt könnyű a Habsburg hatalomhoz való igazodás, s Bécsben sem mindig tudták a szándékaikat képviselő erdélyieket kiválasztani. Ráadásul munka közben alakultak a konfliktusok – személyi okok, vagy éppen elvi egyet nem értés alapján –, amihez a Rákóczi szabadságharc idején az erdélyiek egy részének a huszti rendi gyűlésen kifejezett uniós igénye, s az udvar által alkalmazott katonai megszállás, az erdélyi elit egy részének tisztas szebeni fogsága is jelentősen hozzájárult. A szebeni összezártság azonban többek karrierlehetőségét is elindította, mivel esetleges hűségükről az udvar közvetlen információkat kapott, melléjük kapcsolódtak a katolikus erdélyiek, akiknek személye felértékelődött. Közben az Erdélynek adott diploma eredeti tartalma jelentősen megváltozott, egyértelművé vált a terület katonai megszállásának szükségessége, ezzel együtt nőtt a császári katonai parancsnok személyének súlya, s csökkent a Gubernium

Transylvanicum szerepe. A szatmári béke utáni időszakban a gubernátor kinevezése már egyértelműen a bécsi udvar akarátán múltott.

A katolikus egyház szerepének növekedését segítették elő a Csáky család tagjai, akik közül Csáky István országbíró még csak Felső-Magyarországon, fiai: Imre bíboros már a váradi egyházmegyében és Kalocsán, majd Miklós, a püspök és érsek Váradon és Esztergomban tevékenykedett. Debrecenben Csáky Imre érte el a katolikusok befogadását a városba – cserébe az 1715. évi országgyűlésen a szabad királyi városi cím becikkelyezéséért –, majd a Szent Anna templom és a megyebeli katolikus nemesség gyermekeit oktató katolikus iskola létesítését. Ezek nyomán azonban a püspök támogatta is a várost, s elhunytakor testét rokonsága ide, abba a Szent Anna templomba temettette el, amelynek felépítéséhez anyagi segítséget nyújtott.

Csáky Imre komoly támogatást kapott Károlyi Sándortól és a császári sereg főparancsnokától, a későbbi nádortól, Pálffy Jánostól, akikkel jó kapcsolatban állott, felhasználta a tőlük nyert információkat és szolgáltatásokat, akik viszont őt vitathatatlan tekintélynek ismerték el. Ugyanakkor ő is egyértelműen gyámolította rokonát, Klobusiczky Évát, a Rákóczi-val emigrációba vonult Csáky Mihály feleségét, aki 1723-ban török földről gyermekeivel együtt tért haza. A családi kapcsolat ereje mutatkozik meg Kluknó átengedésében, a lányok zárdába küldésében, a családi birtokok visszaszerzésében, de abban is, hogy Csáky Imre a tárnokmester Csáky Zsigmonddal együtt – igaz sikertelen – lépéseket tett a kegyvesztett Csáky Mihály hazatérésének érdekében, de sikeresnek mondható erőfeszítéseket a birtokoknak a Csáky gyermekek számára történő visszaadásában. A fiúgyermek, Csáky Imre azonban, aki az öröklési jogot 1731-ben visszakapta, Csáky Miklós támogatásával egyházi pályára lépett és végül Rómában kapott végső nyughelyet. Birtokait így a rokonság osztotta szét a felvidéki Csáky ágak képviselői között.

Több tanulmány foglalkozik a birtokosok és a tisztikar kapcsolatával, azzal az egymásra utaltsággal, ami a viszonyt jellemezte. A birtokosnak égető szüksége volt a jól kiválasztott, gyakorlati gazdálkodási ismeretekkel bíró megbízottak és tiszték munkájára, ahogyan a nemesi cím megszerzésében, a felemelkedésben – pl. Raisz György családja esetében is – az utóbbiaknak nagyon kívánatosnak mutatkozott a nagybirtokos támogatása. A felek között a munka során többnyire bizalmi viszony alakult ki – kapcsolat a kölcsönös érdekek figyelembevételével –, amely mindkettőjük számára kifejezetten előnyösnek bizonyult. Az egyéni érdeket követő beosztottak azonban nemcsak konfliktusba kerültek megbízóikkal, hanem – a tanúvallomási jegyzőkönyvek által is megerősített bizonyítékok nyomán – kénytelenek voltak elhagyni szolgálatukat, s mivel a kiválasztásnál továbbra is a birtokosok egyéni tájékozódása maradt a mérvadó, ajánlások alapján nehezeb-

ben is találtak hasonló munkát maguknak. Mindez jól mutatja az érdekek, kapcsolatok és lehetséges konfliktusok változó viszonyait.

Őszintén köszönöm támogatóim segítségét, különösen az Eperjesi Egyetemenek, hogy vállalta a kötet gondozását, s személy szerint Kónya Péter professzornak, az egyetem rektorának, valamint kollégámnak, Bárány Attila professzor úrnak a kézirat lektorálását. A kötetet ajánlom a kora újkori Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség múltja iránt érdeklődő szakmai és a széles olvasóközönség figyelmébe.

Debrecen, 2025. március 23.

*PAPP KLÁRA
professor emeritus,
a GTIDEA professzora*

NEVEZETES HELYSZÍNEK ÉS KONFLIKTUSOK

„... METROPOLISA LÉVÉN ENNEK A HELYNEK, FELSŐ-MAGYARORSZÁGNAK...”

Kassa a 15. századra kb. 7500 lakosával Buda után az ország legnépesebb településének számított. A városi polgárok 21,6%-a iparos volt, ezek közel negyede (23,6%) ötvös (aranyverő, aranyöntő), lakatos, fegyvergyártó, de jelentős a ruházati iparosok aránya (18%) is. Az építőipar bizonyos ágai is erősödtek: kassai István kőfaragó mester pl. – aki szomszédos városokban, így Bártfán is dolgozott – polgárjogot szerzett a városban, majd – a budai királyi udvarban vállalt feladatai nyomán – Budán is.¹

A leggazdagabb polgárok a kereskedők közül kerültek ki.² A polgárok kedvezőnek tekintették a város határán – a 15. század második felétől inkább a Hegyalja területén – a szőlőbirtokok vásárlását. A saját, vagy bérelt szőlők nem csupán személyes szükségletük miatt váltak fontossá, hanem a helybeli értékesítés, illetve a távolsági – Krakkón keresztül Lengyelország felé irányuló – kereskedelem lehetőségeinek kihasználása miatt is, amely folyamatos bevételt biztosított kereskedőinek. Ez a gazdasági szerep vezetett a szabad királyi városi cím megszerzéséig, s tette a várost Felső-Magyarország legjelentősebb településévé, az öt város szövetségének vezetőjévé.

1541-ben Zsigmond lengyel király ezért gondolt arra, hogy lányának, Szapolyai János özvegyének Kassát javasolja székhelyül, lelkére kötve, hogy „a saját és férje vagyonát is hozza magával.”³ A felvetés azonban sohasem realizálódott. A portai követek ugyanis a szultán ellenzéséről tudósították a lengyeleket, mondván, sem Kassa királyi székhellyé alakításához nem járulnak hozzá, sem ahhoz,

¹ A település első említése „villa Cassa” néven a 13. századból való. A városon keresztül folyó Csermely patak orsó alakú szigetén épült meg a Szent Erzsébet tiszteletére épített plébánia-templom (1283), majd 1341 körül a Szent Mihály temetőkápolna. Ott kezdődött el 1374-ben a Szent Erzsébet székesegyház építése, amely 1520-ig tartott. Ugyancsak ott állt az Orbán torony és a régi városháza is. A királyi támogatás tette lehetővé Kassára szász hospesek betelepülését, akik elsősorban a felépülő templom környékén laktak.

² A városi boltot tartó posztókereskedők pl. 1461-ben szabályzatba foglalták az értékesítés szabályait. Egyikük, Cromer Ágoston az 1470-es években elérte, hogy a dómban kápolnát építtessen, ahol a kőfaragó az egyik gyámkövön arcmását is megörökítette.

³ Oborni Teréz: Izabella királyné erdélyi udvartartásának kezdetei (1541–1551). *Történelmi Szemle*, LI (2009) 21–44., valamint In. *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben (tanulmányok)* sorozatszerkesztő: Szabó Péter, Bp., 2011. 35. (továbbiakban Oborni, 2011.)

hogy Izabella másutt lakjon, mint amely területet megkapott, ellenkező esetben „a fiát Konstantinápolyba vitetik”.⁴ A kassai székhely gondolatát Izabella még erdélyi tartózkodása idején is megtartotta, a rendek azonban 1542-ben azzal utasították vissza a Gyaluból érkező üzenetet, hogy kiköltözése esetén elpártolnak tőle.⁵

1552-ben I. Ferdinánd király már olyan kiváltságot biztosított a város magyar polgárainak, amelyet a régebben itt lakó német polgárok élveztek. 1557-re a magyar polgárok aránya már 64,5%, míg a németek 26%-ot, az egyéb – elsősorban szlovák, lengyel – népesség 9,5%-ot tett ki. A jelentős változások ellenére a lutheránus német polgárság a 17. század elejéig megtartotta, sőt erősítette szerepét a város irányításában, a tisztségviselőket választó nagytanácsban, de különösen a bírói székben és a 12 tagú tanácsban.⁶

Kassa katonai szerepe Buda török kézre kerülése után erősödött meg. Falai között 1552-től a többi szabad királyi városnál nagyobb számú (300–800 fős) katonaság, állandó királyi helyőrség állomásozott, így a város – geopolitikai helyzete alapján is – része lett a magyarországi védelmi rendszernek. Megindult erődítése, a városfal megerősítése, s a falakon belül széles földbástyák építése, amely különösen Lazarus von Schwendi főkapitánysága (1565–1568) idején volt eredményes, amikor hat bástyát és egy új löportornyot emeltek, s a város két kapuja mellé olasz védműveket építettek.⁷

A város 1559-től lett a Felső-Magyarországi Főkapitányság központja, valamint 1567-től a Szepesi Kamara székhelye. A kamarai központ odakerülését maguk a polgárok is előnyösnek vélték. A kamara léte és működése szoros kapcsolatban állott a katonai igazgatással, s bár egyértelműen a bécsi Udvari Kamara fennhatósága alá tartozott, gyakorlatilag a főkapitányság működését biztosította, s a főkapitányok ellenőrzése alatt állott.⁸ A kialakult helyzetet jól példázza, hogy

⁴ Oborni Teréz: A Jagelló-sas árnyékában. Szapolyaiak és Jagellók a 16. században. *Rubicon*, 2016/5–6. 36.

⁵ Oborni, 2011. 37. A királynő helyzete 1545-re erősödött meg azért, hogy udvarát végérvényesen Gyulafehérváron építette ki. Uo. 39.

⁶ Újváry Zsuzsanna: Kassa polgárságának etnikai és politikai változásai a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In: *A magyar politikai átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor) Bp., 1984. 14. (továbbiakban Újváry, 1984.)

⁷ H. Németh István: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon.* 1. k. Bp., 2004. 296–297. (továbbiakban H. Németh, 2004. 1. k.)

⁸ Szűcs Jenő: *A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813.* Szerk. Varga János, A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 7. Bp., 1990. 20. (továbbiakban Szűcs, 1990.) A pozsonyi kamara tisztviselői éppen a Kassán székelő főkapitány erőszakosságától tartva Eperjést tartották volna alkalmasabb székhelynek. Az uralkodó azonban Kassa mellett döntött. A szepesi kamara első elnöke Bornemissza Gergely csanádi püspök, 1598 és 1604 között a felkelés előtti utolsó praefectus Migazzi Miklós váradi püspök volt. Uo. 21–22. A kamara Bocskai idején szüneteltette tevékenységét. Uo. 56–57.

a kamarai bevételek a jelentős végvári uradalmakból származtak, s 1610–1665 között azoknak 65,5%-át hadi kiadásokra fordították.⁹

A főkapitányok funkciójukból adódóan a kezdetektől beavatkoztak a város életébe. A 16. században az ún. királyi házban tartották központjukat, s nevükben is a „király képe”-i voltak. 1561-re városi házak felvásárlása után hozták létre a királyi hadszertárat, 1566-ban a domonkos kolostor épületében királyi élelmezőházat, 1569-ben a városi ágyúöntőde átépítésével királyi öntőházat, s egy malom átalakításával löpormalmot kezdtek működtetni.¹⁰ A főkapitányság és a kamara jelenléte bizonyos előnyöket is rejtett, pl. a kassai kard- és pajzskészítők, fegyvergyártók, a szőlőfölddel rendelkező és a borellátásban szerepet játszó polgárok, a kamarának kölcsönöket nyújtó kereskedők haszonélvezői voltak a város helyzetének.¹¹

Kassa a 17. században Bocskai, majd Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek magyarországi székhelye lett, ahol országgyűléseket tartottak, s ahol Bethlen idején nagyarányú erősítési munkálatokat kezdeményeztek. Bocskai 1605-ben magyarországi fejedelem, Bethlen Gábor pedig 1620-tól választott magyar király is volt, aki a címről való lemondása árán – a nikolsburgi béke értelmében, s a Habsburgokkal megkötött további egyezményei alapján is –, magáénak mondhatta a hét vármegye területét, s Kassa városát. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem a linzi béke értelmében szintén jelentős területeket szerzett magának, de nem tett változtatásokat az irányításban. Halála után (1649-től) viszont a városban lakó nemesek feletti befolyás kétségtelen jeleként – Gönc mezővárossal felváltva – Abaúj vármegye nemesi közgyűléseit és törvénykezését is itt tartották, mivel ifjabb Chernel György nemesember kassai házat már 1648-ban felajánlotta a megyei nemesség hivatalos ügyeinek intézésére.¹²

A nemesi pozíciószerzést 1682-ben Thököly felső-magyarországi fejedelem-ségének létrejötte szakította meg, amelynek Kassa meghatározó városa, s az országgyűléseknek is helyszíne lett. Mindhárom fejedelem saját királyságbeli központját szervezte meg Kassán, s nem, vagy nemcsak, mint erdélyi fejedelem tartották udvarukat ideiglenesen a városban. *Ezért a város nem tekinthető a fejedelmi mozgó, vagy a kihelyezett udvara részének – mint pl. Ecsed, Sárospatak, vagy*

⁹ Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a 17. században. *Fons*, 24, 2017. 3–67. a kiadásokra vonatkozó adatok a 41. oldalon. A 17. század második feléből kevesebb adat van, 1690–1694 között 51,5%, a 43. oldalon, valamint Uő: *Uradalmak és végváarak. – A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Bp., 2008.

¹⁰ H. Németh, 2004. 1. k., 306.

¹¹ Szűcs, 1990. A pozsonyi székhelyű Magyar Kamara csak a kiadások 40%-át fordította katonai célokra.

¹² Csernelházi Csernel Györgynek írja H. Németh István: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall*, 2002. 9. sz. 83–84. Az Archív Mesta Košice (= AMK), Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administrativy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (= H III/2. mac.) mac. 63. fol. 18. 1649. május 7.-i irat alapján. A város a felajánlaskor még tiltakozott, mondván „Cassan az Nemes Varmegyének nem volt gyulese, s ezutan sem engednek megh”, de a következő évtől kénytelen volt engedni. Uo. mac. 62. fol. 4–5.

Várad, – hanem önálló központ szerepet töltött be.¹³ Bocskai a felkelés két évében gyakorlatilag fejedelmi központként használta, s 1606-ban már el sem hagyta a várost. Bethlen és Thököly pedig egy országrész központjának tekintette, bár nem tartózkodott benne folyamatosan.

Bocskai hajdúi előtt Kassa már a felkelés első hónapjában megnyitotta kapuit, amely döntésben a főbíró, Bocatius János meghatározó szerepet vállalt, hiszen a városvezetést a rendi mozgalom támogatására vette rá.¹⁴ A döntés oka a vallási kérdésben keresendő. A rendek egyik legnagyobb sérelemnek tartották a kassai dóm elvételét (1604. jan. 6.) és a többi felvidéki evangélikus templom és közösség ellen elindított erőszakos akciókat. A kortárs krónikás, Gyulaffi Lestár szerint: „[...] Az templomot csütörtök nap vették el tőlük, még jó szerivel az városbeliek azt sem tudták, mi az dolog és mi okból occupálták az templomot; meg sem volt még senkitől megtiltva, hogy az városban házoknál ne legyen szabad praedicálni in privatis domibus civium [...]”¹⁵ De vasárnap Szabó Györgyöt, aki házánál prédikáltatott, Belgiojoso kassai főkapitány börtönbe vettette, s onnan csak 5000 forint lefizetésével szabadulhatott. Bocatius főbíró megpróbálkozott ugyan az ellenállással, de a városközpontba vezérelt tüzéség, a város körül elhelyezett négy lovasszázad megfélemlítette tervét. A magán vallásgyakorlat tiltása mellett az evangélikus papságnak is távoznia kellett, sőt az iskolát is a jezsuiták vették birtokukba.

*A főkapitány jelenléte megfosztotta az ellenállás lehetőségétől a kassaiakat, s mivel sikertelennek bizonyult Bocatiusnak és szenátortársainak a királyi udvarba indított követjárása is, ezért a vallásgyakorlat szabadságának visszaállításához mindenképpen külső katonai erőt kellett igénybe venniük. A megérkező hajdúk azonban hasonló türelmetlenséget tanúsítottak, ezért a lakosok közül többen elmenekültek.*¹⁶

¹³ Szabó Péter: A kihelyezett udvarok szerepe az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban. In: *Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp., 2008. 291–309.

¹⁴ 1604. október 28-án Lippay Balázs hajdúkapitány Göncről küldött csatlakozásra felszólító levelet a kassai nemességnek és a városnak. A „mi keresztyén országunknak megmaradása mellett” fölfegyverezőknek bántatlanságot ígérő levél súlyos fenyegetést is tartalmazott: „ha mindjárást mi hozzánk nem jöttök, akiknek irtunk, bizony fejenkint meg kell halnotok.” Lippay Balázs fölhívása Kassához 1604. – Kerekes György: *Levéltári kutatások. Történelmi Tár*, 1901. 568–570. Kerekes október 29-én még olyan bejegyzést talált, amely a Lippay felhívásával szembeni ellenállást szervezésére utalt.

¹⁵ Gyulaffi Lestár történeti maradványai. Első közlemény. Közli Szilágyi Sándor *Történelmi Tár*, 1893. 135. (továbbiakban Gyulaffi Lestár, 1893.)

¹⁶ A fenyegetettség miatt a katolikus kamarai tanácsos, Hoffmann György felesége két lányával és két fiával együtt Lengyelországba, Jazliska városába menekült, egyik rokona viszont Szabóhoz hasonló sorsra jutott, száz aranyat fizetett a börtönből való szabadulásért. Gyulaffi Lestár, 1893. 136. A közeli Lőcsén viszont hiába próbálkozott Pethe Márton kalocsai érsek a Rudolftól kapott parancs felmutatásával, hiába záratta be a templomot, sőt egy fél napra a vele tárgyaló Riemer Orbán bírót is a város küldöttségével egyetemben, a polgárság rátámadt az érsek szállására és kiszabadította vezetőit. Lőcse – német neve: Leutschau, ma Levoča az Eper-

*A kassai Szent Erzsébet székesegyház, az 1604. évi rész-országgyűlés helyszíne
(a szerző felvétele)*

A város fontos hatalmi-igazgatási szerepet vállaló gazdag kereskedői rokoni kapcsolatban álltak egymással, s úgy tűnik, hogy politikai kérdésekben is közeli, vagy egyező álláspontot alakítottak ki.¹⁷ Valamennyien fontos szerepet vállaltak a város Bocskai melletti kiállásában, különösen *Reiner Menyhért (Melchior Rainer)*, aki a főrmenderként, a választott közösség vezetőjeként a főbíró után a második legnagyobb hatalommal rendelkező személy volt, valamint *Szegedi I. András*, aki a korponai országgyűlésen – másik két követársával ellentétben – nem a Habsburg udvarral való megbékélést, hanem az új magyar királyt választani kívánó radikális politikusokat támogatta. A korábbi években főbírói tisztet háromszor betöltött Reiner Menyhért Kassa egyik leggazdagabb kereskedője volt, nagy

jesi kerület Lőcsei járásának székhelye, Szlovákiában. Demkó Kálmán: Lőcse a Bocskay-féle felkelésben. *Századok*, 1883. 844–845. A hajdúk sarcolásai, majd Basta ellentámadása miatt Lőcse véglegesen csak 1605. október 24-én kötött megállapodást a fejedelemmel. Uo. 853.

¹⁷ Újváry, 1984. 14. 1604-ben, a felkelés elindulásakor Bocatius János volt a főbíró, Reiner Menyhért a főrmender (szószóló). Herczeg István szenátor és Kalmár János voltak azok, akik a várost képviselték Bocskai tiszalöki táborában, de Kalmár csak 1605-ben lett negyedik szenátor. Szegedi András a nagytanács első asztalához megválasztott képviselőként támogatta a változásokat. Melda András és a tályai szüretre hazaérkezett Varannay András deák voltak azok, akiket a tanács a Kassa alá érkezett Lippay táborába küldött. Varannay András később Alvinczi Péter lányát vette feleségül, s Bethlen szolgálatába állott. A nagyobb tanácsba csak 1606-ban választották, de politikai karrierje a szenátorság (1610) után 1621–22-ben a főbírói szék megszerzéséig vezetett. J. Újváry Zsuzsanna: Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. (Szerk. J. Újváry Zsuzsanna) Piliscsaba, 2001. 403., 412.

sarki háza (amelyet később fia 26 000 forintba értékeltetett) a dóm bejáratával szemben állott.¹⁸ Bocskai híve volt *Gönczi Szabó György* is, akinek házában a csatlakozás előtt tanácskozások folytak, s ő adott szállást Lippay Balázs hajdúkapitánynak is.¹⁹

Bocatius (eredetileg Bock) János sziléziai születésű költő, az eperjesi evangélikus iskola tanára és rectora (1594), majd a kassai iskola magistere és a város nótáriusa (1599), Kassa város polgárjogát is elnyerte.²⁰ 1598-ban nemesi címet szerzett, s 1599-ben már Kassán lakott.²¹ 1603-ban és 1604-ben a város főbírójává választották. Bocatius nemcsak Bocskai bizalmi embere volt, amit a rákosmezei nagyvezíri találkozón játszott szerepe is igazol – egyike volt annak a tizenhat előkelőnek, akik elkísérhették a ceremóniára a fejedelmet –, de a fejedelem tőle várta az események méltó, elvárásainak megfelelő megörökítését is. A fejedelmi sátorban hangzott el a felszólítás: „Íme, Bocatius uram, már elég anyagot nyújtunk neked, hogy verset írhasz.”²² Ő volt az, aki kiterjedt latin nyelvű levelezésével szimpátiát akart ébresztetni wittenbergi, prágai és boroszlói barátai között a magyarok küzdelme iránt, amikor leírta: „[...] az én bizakodásom egy nemzet becsületes ügyében gyökerezett”, s ő vállalta, hogy balul sikerült – a prágai fogással zátonyra futott – követjárásával elősegíti a fejedelem nemzetközi kapcsolatteremtését.²³

Bocskai 1604. október végén érkezett el Kassa határába, amelynek elfoglalása után november közepén az evangélikusoknak visszaadott Szent Erzsébet székesegyházban ünnepelte győzelmét.²⁴ Az általa összehívott részgyűlésen a nemesség részvételével döntöttek az ellenállás további feltételeiről, a rendi szereplők súlyának emeléséről, s a hajdúkapitányok tevékenységének reális lehetőségeiről.

¹⁸ Reiner a svájci Szent Gallenből származott, s 1598, 1599 és 1601 után 1614-ben, 1615-ben és 1619-ben is a város élén állt. Bethlen Gábor 1619-ben a kamara igazgatójává tette. Kerekes György: *Polgári társadalmunk a XVII. században*. Kassán, 1940. 69. és 70–71. (továbbiakban Kerekes, 1940.) Melchioris Reiner 1598-ban, 1599-ben, 1601-ben, majd 1614-ben, 1615-ben és 1616-ban volt Kassa főbírója. AMK, H/III./2. Libri arestationum, ar. 3.

¹⁹ Kerekes, 1940. 44.

²⁰ Újváry, 1984. 29. A város új polgárait tartalmazó polgárkönyv nyitó oldalán Arisztotelész: Politika c. munkájából vett idézet alatt a bejegyzés M. (Magister) Joannes Bocatius Notarius Jurat. Cassoviensis 1599. AMK, H/III./2. cím. 1. Liber neo-concivium. Az 1580-tól vezetett könyvben a 17. oldalon jegyezték fel, hogy Bocatius 1600-ban polgárjogot nyert.

²¹ Kónya Péter: Bocatius János, a Bocskai-párti kassai bíró. In. „*Frigy és békeesség legyen...*” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária, Az Erdély-történeti Alapítvány és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása, Debrecen, 2006. 81–88.

²² Bocatius János: *Öt év börtönben (1606–1610)*. Ford. jegyz. Csonka Ferenc. Bp., 1985. 78. A költő maga is utal rá, hogy tapasztalata van annyi, hogy „Vergiliusénál már vastagabb könyvet tudnék írni.”

²³ Utószó (Írta és a versbetéteket fordította Csonka Ferenc). In. Bocatius János: *Öt év börtönben (1606–1610)*. 187–237. Bocatius ebben némiképpen átértékeli a Bocskai mellett eltöltött időszakot. (továbbiakban Bocatius, 1985.)

²⁴ Benda Kálmán: *Bocskai István*. Bp., 1993. 125. (továbbiakban Benda, 1993.)

Szimbolikus jelentőségű volt, hogy a felkelés vezetője Belgiojoso főkapitány szállását vette birtokába, s a fejedelem Kassát tette meg a mozgalom központjává.²⁵ A ház a város központjában állott, a város egyik legrégebbi, gótikus épülete, az ún. löcsei ház mellett, a városháza közelében.

Bocskai István, – aki az 1605. februári, nyárádszeredai országgyűlés után felvette címei közé az „Erdély fejedelme és a székelyek ispánja” titulust – az 1605. áprilisi szerencsi rendi gyűlés döntése nyomán kezdte viselni az „Erdély és Magyarország fejedelme és a székelyek ispánja” címet, s kortársai a hozzá intézett levelekben a „felséges” jelzővel és az „Öfelsége” megnevezéssel illették.²⁶ A város tehát áprilistől kétszeres fejedelmi központ lett, ahol Bocskai már az év július 25-én „nagy pompával” fogadta Szinán egri pasát, aki 300 lovassal és 25 kocsival érkezett, s egy levelet hozott a szultántól, „kiben formalibus verbis barátjának írja a fejedelmet.”²⁷

A fejedelemnek abban az értelemben nem volt állandó székhelye, ahogyan a magyar királyok udvart, palotát tartottak a középkori Budán, vagy az erdélyi fejedelmek igyekeztek azt kiépíteni Gyulafehérváron. Bocskai a hadakozás közben fejedelmi központot fejleszteni, palotát építeni, tőle független tényezők miatt sem igen tudott, talán nem is igen akart. Az ugyanis, amit Kassán készen talált, neki éppen megfelelt, s mindenképpen komfortosabbnak, kényelmesebbnek tűnt, mint amihez saját birtokain, vagy az erdélyi városokban hozzászokott. Nem véletlenül írta Illésházy Istvánnak – természetesen távolabbi politikai célokra is utalva –, „... mü itt Kassán jó ízűven iszunk néha az jó édes borokban az kegyelmek egészségiért, igen meg is szoktuk, s szeretjük is az édes bort, bizony immár a savanyú borra nem szorulhatunk és nem is szoktatjuk arra magunkat. ... Az rossz házakat is eluntuk, az kassai szép házaktól semmiképpen meg nem válhatunk.”²⁸ A várost azonban a Habsburg udvar is nagyra értékelte, ezért *a bécsi békében Kassát* – ahogyan Illésházy 1606 júniusában őszintén megírta Bocskainak – „nem adják fölségednek, mert ha azt oda adják, szintén annyi, mintha az Felső-Magyarországot mindenestül fölségednek eresztenék.”²⁹

²⁵ Istvánffy szerint Kassán Bocskai érkezésének hírére kitakarították az ún. királyi házat, amely jó néhány évtizeden át a felső-magyarországi főkapitány székhelye volt, hogy a felkelés vezetőjének illő lakhelye lehessen. Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Bp., 1962. 452–453.

²⁶ Több visszaemlékezés szerint nem akarta a rendektől elfogadni a fölséges címet, „erővel vetették Bocskayra”. *Magyar Országgyűlési Emlékek XI.* (Szerk. Károlyi Árpád) 1899. 127. (továbbiakban MOE XI.)

²⁷ Gyulaffi Lestár, 1893. 201.

²⁸ Szilágyi Sándor: Bocskai István és Illésházy István levelezése. *Történelmi Tár*, 1878. 1–84, 273–338, 577–650. Bocskai 1606. február 3-i levele Kassáról Illésházynak. 67. (továbbiakban Szilágyi S., 1878.)

²⁹ Illésházy 1606. június 13-án Bécsből írott levele Bocskaihoz. Szilágyi S., 1878. 283.

Bocskai szálláshelyéről részletes leírás csak a királyi biztosoknak a fejedelem halála utáni jelentése alapján maradt ránk.³⁰ Ez azonban csak a közvetlen személyes berendezési tárgyak, használati eszközök nélküli épület leírására szorítkozhatott, mert Örvény Pál kincstartó utasítására az összes ékszert, pénzt stb. – amelyet Thurzó György, Forgách Zsigmond és Dóczy András a hajdúk fizetésére akart felhasználni – ekkorra már Kerekibe szállították.³¹

Bocskai és kísérete 17 szobát használt, s ezen kívül lisztesház, sütőház és kamrák álltak rendelkezésükre. A szobák, avagy „házak” között találunk egy fürdőházat, „palotaházat”, kincsek tartására alkalmas „záras kamrát”, a titkárok, a fejedelem apródjainak szobáit, valamint Bocskai hálószobáját és a belső cselédek lakhelyét. Az egyszerű berendezési tárgyak nem árulkodtak arról, hogy e helyen fényesen fogadta Bocskai a török szultán megbízottait, s gazdag udvartartást vezetett.³²

Ennek ellenére nehezen elfogadhatóak és hihetőek azok a megállapítások, amelyek Bocskai egyszerű, szerény udvaraként akarják a kassai központot bemutatni. Bocskai elsősorban katonaember volt, de már a bécsi apródévek alatt láthatott követendő mintát,³³ majd a Báthory Zsigmond udvarában eltöltött idő alatt, amikor már maga is megszerette a pompát, a szép tárgyakat. Bizonyára ugyancsak hatással volt rá Rudolf császár gazdag pompájú prágai udvara is, ahol 1601 elejétől két évet töltött.

Egy utókorra maradt leltár szerint a fejedelem egy fekete bőrrel borított vasas ládában tartotta kincseit, amelyek 19 skatulyában és erszényben 87 tételt jelentettek, ám a fejedelem által készítette jegyzék töredékesen maradt fenn.³⁴ Ebben a formában is alkalmas azonban annak igazolására, hogy Bocskai a gazdagon gyémántos, rubinos, smaragdos, drága, nehéz aranytárgyakat, a különleges munkákat kedvelte. Ott volt a gyűjteményében elhunyt feleségének és a Lévai Cseh

³⁰ Benda Kálmán: Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. (szerk. R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1987. 158–160.

³¹ Káthay Károlyi Mihályhoz írott levele szerint a kincseken kívül titkos iratait is oda küldette. *A nagykárolyi gróf Károlyi család levéltára*. (összeállította Géresi Károly) Bp., 1882. IV. k. 22. A kincsek jelentős része kerülhetett Homonnaihoz, hiszen Szalárdi szerint Homonnai Bálint – értesülést szerezve az erdélyi rendek Bocskai testamentumával ellentétes döntéséről, hogy Rákóczi Zsigmondot kívánják fejedelemnek – „[...] házához fordult Erdélybe menő útjából, és a szegény fejedelemnek minden rakott társzekereit maga házához térítette volt.” Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette Szakály Ferenc) Bp., 1980. 87.

³² Nagy László: *Egy szablyság úr Genfben*. Hajdúböszörmény, 2000. 223–224. Benda Kálmán után Nagy László is úgy vélte, hogy a fejedelem nagyon szerényen, egyszerűen élt, bár igyekezett Kassát politikai, katonai és kulturális központtá tenni. A kassai központtal foglalkozó fejezet címe is megegyezik Benda tanulmányáéval. Benda azonban nem említett fejedelmi kápolnát, s a testőrök szobájáról sem szólt.

³³ Fazekas István: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire. *Studia Caroliensia* 7. 2006. 1. sz. 73–85.

³⁴ Bocskai István erdélyi fejedelem kincseinek összeírása. Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár*, 1878. 146–153.

családnak pecsétnyomó gyűrűje,³⁵ s az előző uralkodók aranypénze (Ferdinánd, Miksa, Izabella, Báthory Kristóf idejéből), több ezüstbe foglalt féldrágakő (krisztály, jáspis) valamint kis skatulyában „arany por innia való” is. Már 1595. évi testamentuma is arról tanúskodott,³⁶ hogy igen szerette a szép öltözeteket: egy vörös skarlátból készült, vont arannyal prémezett és egy nyest bélésű vörös, valamint egy gránát posztóból varrott ún. szikszai mentéjéről, „általlató arany” gombjairól rendelkezett.³⁷ Később fejedelmi öltözetére mákfaj formájú tiszta arany gombokat készíttetett. Bocskai egyéni ízlésére utal, hogy a süvegéhez foglalt fekete gémtollakat különleges aranygombokkal rögzítette, amelyeknek közepébe egy-egy öreg zafirkövet helyeztetett.³⁸

Bocskai Illésházyval folytatott levelezése is azt tanúsítja, hogy igen gyakran kérte a Bécsben tárgyaló, de Prágában és Itáliában is jó kapcsolatokkal rendelkező főurat személyes vásárlásokra. *Bár nagyobb fényűzést, komolyabb kiadásokkal járó átalakítást nemigen bírt volna el a hadakozó ország, a diplomáciai követjárás, a vendégfogadás mégis megkövetelt bizonyos kiadásokat.*³⁹ A levelezésből az is kiderült, hogy a fejedelem nem mindig, vagy legalábbis nem olyan minőségben jutott az általa kívánt árucikkekhez, ahogyan szerette és elvárta volna.⁴⁰ Nem volt tehát egyszerű a fejedelem számára méltó udvart tartani, s ez nem csupán a pénzhiánnyal magyarázható, aminek pótlására Bocskai Kassa polgárain kívül az őt támogató nemességtől is vett fel kölcsönöket.⁴¹ A nehézségek okaira a választ részint Illésházy megállapításai szolgáltathatják: „Itt Bécsben semmi jó és szép marha nincs most: mindent elvittek innen az mi fő marha volt, sem nyakbavaló, sem egyéb olyan nincs, gyűrőket kettőt, érte vagyok, hogy jókat ve-

³⁵ Uo. 149. és 151. Az utóbbi felesége testvérének, Hagymássy Jánosnak felesége, Lévai Cseh Dorottya révén került a birtokába.

³⁶ Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. II. k. 1879. 168–184.

³⁷ Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Gyula, 1986. 60. és 66. Egyik mentéjét, dolmányát és nyusztal bélelt vörös skarlátból szabatott végig gombos felsőruháját Dóczy András hagyta fiára, Dóczy Pálra 1620-ban. Uo. 70.

³⁸ Uo. 124.

³⁹ Amint Illésházy Bocskai maga megírta „az ország jövedelméből, higgye meg kegyelmed, mi ezekre semmit nem költünk, vadnak mostis több rabjaink, kik megváltoztanak és sarcoltatnak, azoknak adományokból megelégtjük kegyelmedet.” 1606. január 9-én, Kassáról küldött levele mellékletében. Szilágyi S., 1878. 54.

⁴⁰ Bocskai 1606. február 3-án beletörődéssel nyugtázza: „immár hagytuk az kegyelmetek jó gondviselésére, az mit talál és az mind találja, az szerént...” szerezzen be, a február 11-én Kassáról írott levelében „Az portára való vásárlásokra...” kéri különösen Illésházy figyelmét. Szilágyi S., 1878. 78.

⁴¹ A császáriak által megsarcolt Szabó György nevű gazdag kassai polgár 12 ezer forint készpénzt juttatott a szükséges kiadásokra. MOE XII. 210. Nagyszombat és Liszka városok, de főurak is nyújtottak támogatást, pl. Csáky István, Homonnai Drugeth Bálint, Illésházy István stb. Bocatius szerint Reiner Menyhért is „sok ezer tallért adott Bocskainak és másoknak foglyokért”, igaz ezekben az esetekben a kereskedői vagyon feltéséről volt szó, hiszen cserébe megengedték neki, hogy „kivihesse az országból a pénzt, amelyet Bécsben a testvérénél, Caspar Reinernél szokott letétbe helyezni.” Bocatius, 1985. 170.

gyünk, de pénzünk kevés vagyon hozzá.”⁴² Ennek ellenére még 1606 novemberében is folyamatosan küldte a fejedelemnek a Bécsben beszerzett árukat „az kamukákat és bársonyokat, azonképpen az olasz borokat...”⁴³

A fejedelem mindig nagyon ügyelt a töröknek küldendő ajándékokra, mivel ezek is az ő udvarának fényét, hatalmát fejezték ki.⁴⁴ Az ajándékok fontos szerepet kaptak a szultáni jóindulat erősítésében is, amelyre Bocskai rá volt utalva. 1606-ban a hajdúk zsoldjának kifizetéséhez is portai támogatást kért.⁴⁵ Az erdélyi fejedelmi udvarban eltöltött hosszú idő tapasztalatai alapján jól tudta a fejedelem, hogy a szultáni követek sem érkeznek hozzá díszes ajándék nélkül. 1605 novemberében Lalla Mehmed nagyvezír, I. Ahmed szultán akaratának megfelelően Magyarország királyává koronázta,⁴⁶ a budai pasával együtt aranyhüvelyes kardot kötöttek Bocskai oldalára, „bíborszínű, cobolyprémes, arany-ezüst szálakkal átszőtt palástot” adtak rá, s a koronát is a fejére tették. Az utóbbit Bocatius szerint azért hárította el magától, mert „tisztá lelkiismerettel semmit sem szándékszik tenni a hazai törvények előjoga ellen”.⁴⁷ Legutóbb Kees Teszelszky vette elő több kortárs leírását az eseményről, s igazolta, hogy a kassai főbíró nem a valóságot, hanem annak a Bocskai számára megfelelő értelmezését adta elő.⁴⁸ Alvinczi Péter prédikátor, aki maga is bennfentes személyiségnek számított, hiszen a fejedelem udvari papja volt, egyértelműnek látta a helyzetet: „... a koro-

⁴² Illésházy levele Bécsből 1606. február elsején. Szilágyi S., 1878. 64. Február 4-én már azt írta Bocskainak, hogy olyan órát, nem tud küldeni, amelyet szeretne, mert „... olyant itt nem találunk, az ki fejedelemnek való volna.” Uo. 69.

⁴³ Szilágyi S., 1878. 625.

⁴⁴ 1605-ben egy olyan szép bőr szekeret küldött a szultánnak, amelyet Sárospatak elfoglalásakor zsákmányolt, s amelyet Kolonich Siegfried hozatott a feleségének: „belül vörös bársonnal burítatott éppen meg és szép drága vont arany vánkossokkal ékesített meg ...” 1606 januárjában a vezérpasa személyes kérésének megfelelően három óra megvásárlását kérte, közben, vagy nyakban viselhetőeket: „... kiken szöm kapjon, és a császár kezében forogni illendők legyenek.” Bocskai 1606. január 21-én, Kassáról küldött levele Illésházy Istvánnak. Szilágyi S., 1878. 61.

⁴⁵ MOE XII. 227. 1606. szeptember 1-én írott levél.

⁴⁶ Szakály Ferenc feltételezi, hogy Illésházy hatásának tudható a koronázás elhárítása. Bocskai még 1605 februárjában, Illésházy Lengyelországból történt hazaérkezése előtt kért a szultántól koronát. Szakály Ferenc: Amikor a bárány a farkassal társalgott. (Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezői találkozójának háttéréről.) In: *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelemnek és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról 1605. november 11.* Közreadja: Csonka Ferenc és Szakály Ferenc Bp., 1988. 29–31. (továbbiakban Bocskai kíséretében a Rákosmezőn.) Újabban a szakirodalom politikai hatást keltő írásnak tekinti Bocatius híradását, amelynek célja nem a valós esemény visszaadása, hanem Bocskai cselekvési szabadságának biztosítása volt.

⁴⁷ Bocatius János: Relatio vel epistolica commemoratio conventus inter serenissimum Hungariae Transylvaniaeque Principem Bocskaii et inter Machumetum Vezirum habitum in campo Rakos ex adverso ripae Danubii et Budensis civitatis die Novembris in festo nimirum divi Martini anno 1605. fordította: Csonka Ferenc. In: *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn.* 82–83. (továbbiakban Bocatius) A koronát – mint uralkodó a koronaöréne – Bocskai Szécsy Györgynek adta át.

⁴⁸ Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona.* Bp., é. n. 127–152.

nával a török nemzet győzhetetlen császára Felségteknek ajándékozta az egész Magyarországot ősi szabadságával egyetemben.”⁴⁹ A vezérpasa 1606 januárjában is küldött neki hét kaftánt és a szultán „maga viselő drága szablyáját”, miközben Mehmed effendivel, a fővezér követével tárgyalt Kassán.

Tudjuk, hogy Kassán a királyi ház mellett a fejedelem egyes párthívei maguk is tartottak fenn szállást, amelyek szintén emelhették a fejedelmi központ fényét. 1605. július 19-én Bocskai Örvény Pálnak adta Wenczel Györgynek a kassai „Piacz utcában való házát, kertivel, szőlejevel, szántó földjeivel és réteivel egyetemben”, s azért írt a város tanácsának, hogy „my kincstartónknak és jövedelmünk fő adminisztrátorának” bocsássák azokat rendelkezésére.⁵⁰ Egy Gostalphus Tykkert nevű kassai német hadnagynak a hóstatban található majorja, kertje is a kincstartóé lett, így kétségtelenül fontos tevékenységéért cserébe jelentős vagyonhoz jutott.⁵¹ Egy elhalt gyaloghadnagy háza 500 forintért Nagy Alberthez, attól Rákóczi Zsigmondhoz került zálogba, míg végül Rákóczitól Segney Miklós vette át, „minthogy őnagyságának Erdélybe kellett mennie”.⁵² A fejedelmi kincstárnak is volt háza Kassán, ahová 1606-ban Makai János perceptorhoz a város is eljuttatta a taxa összegét.⁵³

A fejedelem és tágabb környezetének ott tartózkodása Kassán is felverte az árakat, különösen 1606-ban, amikor gyakori volt a rendek találkozása. Várday Kata pl arra panaszkodott urának, hogy a városban magas a bor ára.⁵⁴ Ugyancsak a drágaság miatt érezték magasnak költségeiket 1606 májusában a körmöcbányai követek is: „A sok ember miatt igen megdrágult az élet Kassán a gyűlés alatt”.⁵⁵

Bocatus „Olympia carceraria” című, döntően prágai fogságának történetét elbeszélő leírásában Kassán egy „Aulica Botskayana” meglétéről is tudósított. Ez olyan tisztségben lévő, jövedelemmel és kassai házzal, vagy a város környéki birtokkal rendelkező személyek körét jelentette, akik hűségese a fejedelemhez, s pozíciójukat és jövedelmeiket nem akarják elveszíteni.

⁴⁹ Alvinczi 1605 elejétől Nagykeréki vezető lelkesze volt, 1606. március 5-től az evangélikus többségű Kassa prédikátora lett. Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései 1598–1622. In: *A Ráday Gyűjtemény évkönyve 1955*, szerk. Benda Kálmán, Bp., 1956. 16.

⁵⁰ AMK Kassai iratok, 5114. sz. irat Örvény ezen kívül még Laszata Imre majorját, kertjét és szőlőjét is használta.

⁵¹ Uo. 5115. számú irat.

⁵² AMK H III/2. Inventár purifikovanych mestakých kních. (továbbiakban pur) 11., 6. old. Nicolai Segney de Laspatak, vagyis Segney Miklós relatiojának másolata 1607. jan. 26-ról. Tobias Kottenberger hadnagy özvegye, Ursula, adta bérbe a házat, mivel új férjével együtt Késmárkra költözött. Thomas Sommersdorfer, aki 1605-ben volt a város bírój, csak arról tudott, hogy Nagy Albert – amikor Erdélybe ment – Rákóczinak adta tovább a ház zálogát. A Segneyhez kerülésről viszont azt írta: „az én nékem akkor tudomásomra nem volt.”

⁵³ AMK Kassai iratok, 5162. sz. irat.

⁵⁴ *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*. Szerk. Benda Kálmán, Kisvárd, 1975. 40. Rozgonyból 1606 őszén írott levél.

⁵⁵ MOE XI. 567.

Bocskai Kassa főkapitányává *Segnyey Miklóst* tette, kancellárja *Káthay Mihály* volt kállói kapitány (majd 1606 végén Joó János) lett. A kancellária titkárai: *Péchy Simon*, *Mladacsányi (Mladatsany) Márton*, *Rimay János* stb. voltak, akik komoly szerepet vállaltak a fejedelem mellett. Kereki prédikátora, *Alvinczi Péter* – református létére – 1606-ban Kassa prédikátora, míg *Örvédy Pál*, Kereki várának kapitánya Bocskai kincstartója lett. Udvari hadainak kapitánya előbb *Nyáry Pál* volt, aki egyben a testőrség kapitányi tisztét is ellátta, majd az udvari hadak élére a mohó birtokszerzési étvággyal jellemezhető *Széchy György* Nógrád és Gömör megyei birtokost tette. Megfordult ebben a körben, a kassai fejedelmi udvarban, Erdély Heidelberget és Padovát megjárta humanista tudósa, a gyulafehérvári levéltár „conservatora” (örzője), *Szamosközy István* is. Bocskai támogatást ígért kutatásaihoz, történeti összegzéséhez, bár a költői vénával bíró Szamosközy epigrammáinak egyikében éppen az ő ígéreteit gúnyolta ki.

Bocskai Kassán *fejedelmi tanácsot* működtetett. Tudjuk, hogy *Nyáry Pál* egykori egri, majd váradi kapitány mellett Erdélyt képviselte a fejedelem udvarában *Rákóczi Lajos* is. A Királyi Magyarországról a főparancsnok *Homonnai Drugeth Bálint* mellett sógora, *Mágóchy Ferenc* is a tanácsurak közé tartozott. *Imreffy János* ecsedi Báthory Istvánt képviselte, ahogyan birtokainak örököse, *Báthory Gábor* is, vele együtt még *Orlle Miklós* felső-magyarországi birtokos tanácsosi rangjáról tudunk.

Bocskai országgyűléseire is meghívta a város követeit, de az 1606. évi áprilisi-júniusi kassai országgyűlésre az erdélyi rendeket és a hajdúvezéreket is. A gyűlés résztvevői alig fértek el a nyitó istentiszteleten, ahol Alvinczi Péter, a város egy hónapja működő új prédikátora beszélt. Nem lehet véletlen, hogy a fejedelem által igényelt jelentős területgyarapodásba Kassát és környékét is beleértették, mert „Kassa vesztéből ... csak a magyaroknak támad kára s veszedelme.”

Az udvar és a felkelők közötti egyezség végső szövegezése előtt a fejedelem augusztusban még tárgyalt a rendekkel, majd a békét Bocskai 1606. augusztus 17-én, Kassán erősítette meg. Ezt követően került sor a bécsi ünnepélyes elfogadásra, amelyen a kassai országgyűlés megbízottai is jelen voltak. A királpárti főurakkal és az örökös tartományok képviselőivel megnövelt gyülekezésben Thurzó György szerint is „talán soha egyszerre Bécsben annyi magyar nem volt, mint most vagy on.” Mindenki érezhette a megegyezés jelentőségét, ami valóban hosszú távra előre jelezte a magyar rendi törekvések erősödését.

1606. november 20-án a fejedelem székhelyén, Kassán ágyútüzek adták hírét a törökkel megkötött békének. December közepén ismét a város adott otthont a felkelés utolsó országgyűlésének. A december 13-i gyűlésen előadott proposíciókban a fejedelem próféciaaként fogalmazta meg a magyar területek mindenkor megegyezésének és együttműködésének szükségességét: „... noha az Tiszán túl való darab föld Erdélylyel együtt más fejedelemség alá láttatik vettetni, de az minemő hittel való köteleesség Erdély és Magyarország között mostan kötötten, felette hasznos és szükséges, hogy az örökben fennmaradjon, úgy hogy egyik

birodalom alatt való is az másik fejedelemnek személyéhez köteles ne legyen, de az országok egymás között és abban való respublicák egymás javára és oltalmára kötelesek legyenek és minden ellenségek ellen tartozzanak egymást megoltalmazni, sőt szükséges leszen, ha az következő generális diétán articulus irasék erről, és hitlevél is keljen egymás között; az erdélyiek is abból hasonlóképpen cselekedjenek.”

Bocskai fejedelemsége székhelyének, nemes Kassa városának egy hasznos tanácsot adott: „... metropolisa lévén ennek a helynek, Felső-Magyarországnak, a mostani időt és állapotokat meggondolván, magok jövőendő javokért és megmaradásokért, viseljék jól magokat, az országgal és a nemességgel értsenek egyet mindenben, ne hirtelenkedjenek semmi dologban, hanem ami még hátravagyon őfelsége részéről való traktálásokban, legyenek mindenben úgy az ország mellett, hogy mindenek menjenek jó mód szerint véghez.”

1607-ben Bocskai fejedelem végső útjának is Kassa lett induló állomása, a fényes gyászszertartás után innen indult temetési menete Kolozsvárra, ahol a Szent Mihály templomban három napig siratták, majd Gyulafehérvárra vitték, ahol a templomban „János király fia mellé” temették.⁵⁶

A harmincéves háborúba bekapcsolódó Bethlen Gábor Kassát a Habsburg udvarral kötött nikolsburgi békében megszerzett területek központjává tette. A szabad királyi várost a csehországi és a magyarországi felkeléssel kapcsolatos tervei miatt kiemelten kezelte a fejedelem. Bethlen hadvezére, Rákóczi György a város 1619. szeptember 3-i körülfárása előtt és azt követően is többször tárgyalt a kassai vezetőkkel: Melchior Rainerrel (Reiner Menyhérttel), akit a magyarok nevében küldött ki a város,⁵⁷ s a tanács tagjai közül Zagyvai Pállal, Varannay Andrással,⁵⁸ Kalmár Jánossal, stb. Rákóczi és kapitányai a fejedelem nevében már szeptember 5-én arról biztosították a várost, hogy „Kassa privilégiumait minden

⁵⁶ Bocskai ekkor még nem töltötte be 50. évét, s már nagyon beteg volt, amikor 1606 december 29-én „pénteken reggel 5 órakor ... a világból kimulék...” Egykorú levél Bocskai temetéséről. Közli: Ipolyi Arnold. *Történelmi Tár*, 1878. 650–652. A megholt fejedelem testét kísérők között ott volt Rhédey Ferenc is, aki 1607. március 8-án, Szentjónon kelt levelében számolt be Illésháznak a temetésről és az új fejedelem, Rákóczi Zsigmond megválasztásáról. *Történelmi Tár*, 1878. 876.

⁵⁷ Reiner 1614–1616 között volt legutóbb főbíró, 1617-től viszont Lang János (Johannes Langh) töltötte be a tiszteket. Kerekes György: Nemes Almásy István kassai kereskedő és bíró. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1902. 145–247. és 300–368., itt 300. (továbbiakban Kerekes, 1902.)

⁵⁸ Varannay András Varannó mezővárosból költözött Kassára, ahol 1602-ben kapott polgárjogot. 1610-től már a szenátus tagja volt, 1621-ben és 1622-ben a város főbírója lett. J. Újváry Zsuzsanna: Varannay András nemes polgár útja a főbírói székből Bethlen Gábor kassai pénzverdénének prefektusságáig. 620–621. In. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2014. (továbbiakban J. Újváry, 2014.)

esetben tiszteletben tartják.”⁵⁹ Maga a fejedelem szeptember 17-én érkezett a városba, s a többi felső-magyarországi város már előtte – Lang János főbíró házában – tette le a hűségesküt, a magyar rendek jelenlévő képviselőivel együtt.⁶⁰

1620. január 8-án a pozsonyi országgyűlés Bethlen Gábort Magyarország fejedelmének választotta. Elérte tehát azt az állapotot, amit elődei közül csak Bocskai vallhatott magáénak, a két ország vezetője lett. Kassa székhellyel Rákóczi Györgyöt, Érsekújváron pedig Thurzó Szaniszlót emelte a főkapitányi rangra, s miután II. Ferdinánddal fegyverszünetet kötött, Kassára vonult vissza.

Bocskaihoz hasonlóan *Bethlen Gábor is tartott Kassán országgyűlést*, előbb 1619. szeptember 21-én, ahol Szepsi Laczkó Máté szerint „felségedet fejünkké, előttünk járónkká és fő gondviselőnkké” választották, s ahol a végzések kihirdetésénél ő maga a két ország fejedelmének nevezte magát.⁶¹ 1621 májusában azonban már mint választott király jelent meg Kassán a kamara épületében őrzött koronával együtt, amelyet a rendi gyűlés döntése értelmében szállítottatott tovább Ecsedre.⁶² 1622-ben megbízottai Kassáról küldték szét a nikolsburgi béke megkötéséről szóló híradást és az esemény megünneplésére szóló felszólítást, s április 4-én innen adta ki Bethlen – Oppeln és Ratibor hercegeként – Tatay György és Marussi András követek megbízását, akiknek a megszerzett uradalmak jövedelmeire vonatkozó forrásokat kellett összegyűjteniük s be kellett jelenteni uruk igényét a befolyó jövedelmekre.⁶³ Az 1623. februári és szeptemberi gyűlések a

⁵⁹ A szabad királyi városok képviselői az 1618. évi pozsonyi országgyűlésen is el tudták érni, hogy korábbi jogaikat és privilégiumaikat megerősítsék. Az ígéretre a király koronázása előtt került sor. Tánzos Pál és Zoltán Szabó György kassai követek levele Pozsonyból, 1618. június 23-án. AMK Tabularium metrop. civ. Cass. IV. Supplementum H. No. 5818/3. A május 5-i levélben a katolikus birtokok visszaéléseiről, a patronátus jogáról is megemlékeztek, de az evangélikus rendek együttes fellépéséről is tudósítottak. A II. Ferdinándról is megemlékeztek, „királunk eő felsége mostan is egészségben vagyon, magyar ruhában jár és minden nap Bécsben hintón mulatni kimegyen.” Uo. 5818/75.

⁶⁰ A város vezetői el akarták kerülni Dóczy András felső-magyarországi főkapitány kiadatását, de a város Bethlen mellé állása után kapitányai (Chernel György és Ibrányi Mihály) elfogták és Patakra, majd Fogarasba szállították. H. Németh, 2004. 1. k. 130–131. A sikeres hadjáratot követően 1619 októberében Pozsony is megadta magát, ahol Forgách Zsigmond nádor a magyar koronát is átadta Bethlennek.

⁶¹ Sepsi Laczkó Máté, Lorándffy Mihály udvari concionátora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624. In: *Erdélyi Történelmi Adatok* III. Szerk. Mikó Imre, Kolozsvár, 1858. (1–246) 225., 227.

⁶² Bethlen levele Thurzó Imrének Kassáról 1621. május 10-én, amely szerint „Alaghi és Rákóczi uramék voltak az őrzők.” In: *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. kiad. Szilágyi Sándor, Bp., 1879. 294.

⁶³ Gyulai Éva: Pax aurea – Marussi András három latin verse Bethlen Gábor fejedelemhez (Kassa, 1620–1622). In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis*, Series Philosophica, Tomus XXI., Fasc. 2. (2017), (157–187) 170–171. A felső-sziléziai rendek 1622. május 30-án elfogadták Bethlen uralmát. Marussi 1602 óta állt kamarai alkalmazásban, s 1619-ben sikeresen állt át a fejedelemhez, s lett a kassai kamara perceptor. Tatay György 1622-ben még a pásztói jószágigazgatói tiszteletet töltötte be, kassai házzal és Tokaj-hegyaljai szőlőbirtokkal rendelkezett, így mindkét kiküldött gazdasági szakértőként tevékenykedett. Uo. 172–173. (továbbiakban Gyulai, 2017.)

rendiség véleményének kifejtése mellett felszólítottak a támogatásra és segíthették a katonai előkészületeket.⁶⁴ Mivel a város követei részt vettek az 1625. évi soproni országgyűlésen is, egyértelmű, hogy Bethlen a saját szándékainak képviseletét várta volna el tőlük. Almási István és Demek András városi követek azonban Esterházy Miklós nádorságát támogatták, aki egyáltalán nem volt megértő a fejedelemmel, ugyanakkor a többi felső-magyarországi városi követtel együtt szemben álltak a katolikusokat támogató III. Ferdinánd választásával.⁶⁵

Bethlen Váradhoz hasonlóan Kassán, a felső-magyarországi főkapitányság székhelyén is komoly erősítésbe kezdett,⁶⁶ amelynek egyik eredménye az ún. Bethlen bástya felépítése volt, de a régi városfalakat is újakkal cserélte fel. Jelentős szervező munkát végeztetett, hiszen a város tégláégető kemencéit az építkezés számára dolgoztatta, s Kassa városának is jelentős mennyiségű építőanyagot (téglát, zsindelyt, deszkát stb.) kellett adnia, ahogyan a többi városból hasonlóan nagy számban rendeltek munkásokat, kőműveseket az erősítéshez.⁶⁷ 1624-ben a fejedelem megrótt a várost, mondván „immár a fősvénységnek békét hagyván” építsék azt: az egyik bástyát ő már megépítette, a vármegyével építteti a másikat, kell a városnak is folytatnia.⁶⁸

Bethlen 1620-ban szinte egész tavasszal ott tartózkodott, csak június elején indult el Besztercebánya felé, november 25-én pedig feleségével együtt érkezett oda vissza.⁶⁹ 1621-ben szintén ott töltötte a május és a júniust, s decemberre is oda készülődött: „karácson napjára talán isten megengedi, hogy Kassát megközelíthetem. Várjatok vígan, jó készüléttel” – írta a kamara tanácsosának, Palaticz Jánosnak.⁷⁰ Abban az évben Bethlen felsége, Károlyi Zsuzsanna is ott tartózkodott, aki a bizonytalan helyzet miatt Varannay főbírótól a város ismételt hűség esküjét és a fegyveresek mustrálását kérte, ám ennek ellenére inkább Erdélybe ment, ahonnan csak decemberre tért vissza, hogy majd 1622 áprilisában induljon a fejedelemmel utolsó útjára, Kolozsvárra.⁷¹ „Isten ő szent felsége ... az romlan-

⁶⁴ 1623-ban a fejedelem Kassa követeit is meghívta az országgyűlésre, ahová Lang Jánost és Almási Istvánt küldték. Kerekes, 1902. 233.

⁶⁵ Uo. 136. A további követjelentések, így Almásié is: AMK Schwartzenbachiana

⁶⁶ Papp Klára: Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2014. 537–548.

⁶⁷ H. Németh, 2004. 1. k. 366.

⁶⁸ A tanács határozata az lett, hogy a drágaság miatt minden nehezen megy, de be kell vonni a jobbágyokat is, s egy-egy hétig „kiki... bizonyos számú embereket tartson a munkán”. Kerekes György: Kassa város jegyzőkönyveiből. 1624. május 3. *Történelmi Tár*, 1908. 101.

⁶⁹ 1620. november 25. Kerekes György: Kassa város jegyzőkönyveiből. *Történelmi Tár*, 1908. 87. (továbbiakban Kerekes, 1908.)

⁷⁰ Bethlen Palaticz János kamarai tanácsosnak. Hunno Brod, 1621. november 29. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. kiadja Szilágyi Sándor Bp., 1879. 360. (továbbiakban Bethlen Gábor kiadatlan... 1879.)

⁷¹ J. Újváry, 2014. 620–621.

dóság alá rendeltetett életből magának választván” Károlyi Zsuzsannát, a fejedelem már 1622. május 3-án utasította a tanácsot, hogy „Cassa városunkban ... szerelmes házasságunk hideg testének tisztességes parintatiojaigh” minden reggel 8 és 9, valamint délben 1 és 2 óra között „az városban való harangokkal ... continue harangoztasson.”⁷²

Kassai építkezései felvidéki központjának létrehozását is célozták. 1620 decemberében, Kassán a fejedelemasszony, Károlyi Zsuzsanna kért fát őfelsége palotájához, amire a tanács „egynehány szekér fát és anyagot is” rendelt számukra.⁷³ Tudunk róla, hogy egy kassai polgár kertjét a maga számára, a palotához foglaltatta el. Valószínűleg a kassai udvarba szánta Károlyi Zsuzsanna azokat a bútorokat és egyéb kincseket is, amelyeket Váradról Debrecenen keresztül szállítottak oda.

De a központ építése később is folytatódott. 1624 májusában Bethlen azért rendelte perceptorra, Vanyai Illés számára szállásul egy elhalt kassai polgár házát, „mivelhogy az kassai házunknál bizonyos és szükséges épületeket kell kezdenünk, ... s az építésnek continuálása miatt” helyben nem maradhat.⁷⁴

A fejedelem rendelkezésére álló házak közé tartozott a kassai pénzverőház, amelynek működését 1622. december 5-én indította el. A városi jegyzőkönyv szerint Bethlen Gábor Kovácsóczy István fejedelmi kancelláron keresztül közölte akaratát a várossal: Varannay András akarja a pénzverők felügyelőjének. A tanácsosok húzódoztak, s magát Varannayt is megvádolták, hogy „meggondolatlan rankórból” cselekedett, de a pénzverőház főinspektora mégis Varannay lett, akinek hozzáértéséről és pontosságáról Bethlen már korábban meggyőződhetett. 1623. szeptember 19-én megismételte korábbi utasítását, hogy Ruber György házát bocsássák „Cassa városunkban lévő pénzverőknek kezükben”.⁷⁵ A pénzverő megkezdte működését, s bár aranypénzt nem vertek, a nagybányai pénzverés mintájára készítették ezüstpénzeiket.⁷⁶ A főinspector felügyelete mellett a város maga is szerepet kapott a pénzverésben, hiszen 1625. június 18-án kötött megállapodásuk alapján 56 ezer forint fizetése mellett bérbe vették azt Bethlentől.⁷⁷

⁷² AMK Schwarzenbachiana No. 5937.

⁷³ 1620. december 7. Kerekes, 1908. 88.

⁷⁴ AMK Schwarzenbachiana No. 6045.

⁷⁵ Már 1623. április 28-án Váradról a korábbi bérlet felmondására szólított fel AMK Schwarzenbachiana No. 5999. a szeptemberi levél Uo. No. 6003.

⁷⁶ Bethlen egy 1625. július 28-án Gyulafehérvárról írott levele szerint „mind az három rendbéli monétákat” mintaként Varannay András kezéhez küldték, s a levélben a fejedelem egyértelműen úgy fogalmazott, hogy „Nagy Bányai Monetária házunkkal így correspondentiát tartson kegyelmesen kívánjuk és hadjuk.” AMK Tabularium metrop. civ. Cass. IV. Supplementum H. No. 12.

⁷⁷ Varannay felügyelete mellett már 1624-ben 90 ezer forintot fizettek a kamarának. Varannay 1625 után a kamarában tevékenykedett, ahogyan Reiner Menyhért is, 1619 után. J. Újváry, 2014. 624., valamint Kerekes György: *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629*. Kassa, 1943. 322–334.

A fejedelem a nemesfém kivitelét is megtiltotta a kassai polgároknak. Egy 1623. március 31-i oklevélében arra intette a tanácsot, hogy „szorgalmatosan vigyáztasson... (azokra, akik) az ezüstöt idegen országra kivinni meg nem szűnnek,” hogy azt „kereskedésnek okával az országból kivinni ne merészellyék,” mert személyenként példás büntetésük lesz.⁷⁸ 1626-ban a fejedelem a rossz pénzek verése miatti áremelkedésére hivatkozva árlimitációt rendelt el, amely Perényi Ferenc kassai generális vezetésével, a vármegyék követeinek jelenlétében meg is történt.⁷⁹

Bethlen tisztjeinek, alkalmazottainak is volt Kassán saját vagy bérelt háza, többek között *Tatay Györgynek*, *Marussi Andrásnak*, *Rákóczi Györgynek*, főkapitányának, *Bornemissza Jánosnak* pedig 1628-ban a város a Ruber-házat engedte át, mivel már régen senki nem fizetett tőle adót, hogy a többiekkel azonos módon használhassa.⁸⁰

A fejedelem – ahogyan az erdélyi városoktól – Kassától is elvárta, hogy kíséretével együtt különleges elbánásban részesítsék. 1622 áprilisában azon habordott fel, hogy *Kutra János és Magyar György udvari gyalogjainak* háza népe nem kapott ingyenes szállást a városban, ezért ezen kívánságát parancsba adta a kassai főbírónak.⁸¹ 1624. december 5-én is azért írt neki levelet, mert azt akarta, hogy *nemzetes Korláth István* „generalisunk mellett fő tanácsunk lévén, continue Cassán resideálljon”.⁸² 1626-ban a polgárjog hiánya ellenére, a város vezetésével szemben támogatta *Tatay Györgyöt* „akinek ... magunk személye mellett szolgáltatunkban kellett itt jelen lenni... (hogy) borainak bebocsátását ne difficultálja...”⁸³

Bethlen Gábor Kassán székelő Kamarája jelentős szerepet vállalt hadseregének fegyverrel, élelmiszerrel és ruházattal való ellátásában, s a fejedelem több parancsa igazolja, hogy ezt a ténykedést el is várta hivatalától.⁸⁴ Kassa 1621 májusában gabonát, bort és húst adott a seregnek, júniusban pedig 80 hordó bort és élelmet adott el nekik. 1623-ban hasonlóan nagy mennyiségű élelmet szállítottak.⁸⁵ Ugyanebben az évben kiderült, hogy a szabó céh tagjain kívül „őfelsége fizetésén lévők” is dolgoztak a fejedelemnek, a céh azonban igyekezett a kontá-

⁷⁸ AMK Schwarzenbachiana No. 5997.

⁷⁹ Huszár Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. Kolozsvár, 1945. 60. hivatkozik a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1894. 346–347. oldalán közölt dokumentumokra.

⁸⁰ 1628. május 25. Kerekes, 1908. 110. Gyulai, 2017. 156. Marussi 1614-ben polgárjogot is szerzett Kassán, Tatay azonban csak házat bírt. Uo. 172.

⁸¹ AMK Schwarzenbachiana No. 5936.

⁸² 1624. december 5. Uo. No. 6048.

⁸³ Bethlen Gábor levele Kassa városának. In. Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629, kiadja Szilágyi Sándor, *Magyar Történelmi Tár*, 1886. 673. idézi Gyulai, 2017. 173.

⁸⁴ Nagy László: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Bp., 1972. 100–101. Kenyeres szerint Bethlen 1619–1629 között saját kamarát tartott fenn Kassán, Eperjesen viszont a Magyar Kamara alá rendelt adminisztráció működött. Kenyeres, 2017. 5.

⁸⁵ Uo. 106., Kerekes, 1908. 90–94.

rokat háttérbe szorítani. A bíró végül kénytelen volt megbékélni a „kapitány háta megett” szabók tevékenységével, s csak a többi kiszorítását szorgalmazta.⁸⁶

Kassa és a felső-magyarországi szabad királyi városok katonai kötelezettsége összekapcsolódott. 1620-ban Kassának 75 gyalogot kellett kiállítania, de az öt város összesen 400 gyalogos katona kiállítására volt köteles. A város könnyen belement a katonák adásába, mondván „hiszen mihozzánk jönnek a többi város gyalogi is.” 1621-ben a város 200 gyalogot állított, de annál többre már nem volt hajlandósága.⁸⁷

A város jelentős adót fizetett a fejedelemnek, amely biztos bevételi forrásnak számított, 1623-ban pl. 8000 forint taxát adott.⁸⁸ A fejedelem és hadai kívánságainak teljesítése folyamatos konfliktusokkal volt terhes. A követelésekre a jegyzőkönvi bejegyzésekben reagáltak, mint pl. 1623-ban a megnövekedett borárakra „ők – mármint a fejedelem és környezete – azzal semmit sem gondolnak, akárhol vegyük mi a bort, ... önekik adjunk jó bort, és olcsón adjuk, bármi drágán vegyük.”⁸⁹

A város helyzetét nem könnyítette meg, hogy a kassai főkapitányok időnként korlátozták tevékenységét, s a fejedelemmel is vissza-visszatérően vitatkoztak, pl. a pénzverőház működése és árendálása körülményeiről, a kassaiak által adandó szolgáltatásokról. De a fejedelem maga is beavatkozott ügyekbe, mint pl. 1622. október 31-én, amikor Gyulafehérvárról küldött parancsában arra utasította Kassa városát, hogy a szüret idejére „az országnak szokása szerint, jura silent,” ezért függesszék fel Miskolczy Gergely elhunyt felesége rokonaival való osztozása ügyét.⁹⁰

Alvinczi Péternek a fejedelem egyértelműen kijelentette: „az kegyelmetek és Kassa városának mi hozzánk és nemzetéhez való tökéletes hűségéről el nem felejtkezvén ..., ezután is arról feledékenyek nem leszünk; hanem minden atyai kegyelmességünket akarjuk kegyelmedhez, mind nyájához megmutatni, valami-re az jó isten elégséget ad.”⁹¹ 1629. április 27-én is Alvinczivel közölte először, hogy erősítést akar Kassára vinni, mert arról hallott hírt, hogy az udvar meg

⁸⁶ Kerekes, 1908. 102. Kassai mestereket Gyulafehérváron is alkalmazott a fejedelem, 1628-ban például orgonát építtetett velük, amelyet halála után „felig készen a fejedelemaszszony a szebenieknek adományozott.” Kovács András: Josef Trausch krónikaszerkesztményének Bethlen Gábor fejedelemről szóló anekdotái. In: *Bethlen Gábor képmása*. Speculum Historiae Debreceniense 15. szerk. Papp Klára és Balogh Judit, Debrecen, 2013. 277.

⁸⁷ 1620. június 15., 1621. május 21. Kerekes, 1908. 86. és 90.

⁸⁸ AMK Schwarzenbachiana No. 5995.

⁸⁹ Azzal vádolták a város vezetőit, hogy csak a fejedelem érkezésének hírére verték fel a bor árát. 1623. február 17. Kerekes, 1908. 96.

⁹⁰ AMK Schwarzenbachiana No. 5938.

⁹¹ Bethlen Gábor Alvinczi Péterhez, Hunno Brod, 1621. november 12. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... 1879. 356.

akarja a várost szerezni, ezért „ha kegyelmednek és az bírának tetszik, kék gyalogink közül 300, az végházakból 200 gyalogot éjjel nappal küldjük...”⁹²

A fejedelem nagyra értékelte Kassát, ezért is döntött úgy, hogy ott tartja lakodalmát második feleségével, a 24 éves Brandenburgi Katalinnal, aki Brandenburgi György Vilmos választófejedelem húga volt, s akit 1625-ben kért feleségül. A menyegzőt 1626. március 2-től Kassán tartották.

A 46 éves fejedelem erejét hatezer díszes lovas, „ezerötszáz kék egyenruhás hajdúvitéz, ötszáz muskétás” mutatta, amikor „virágos fejér vont-ezüst köntösben, nuszttal béllett galléros mentében, kolcsostollason” fogadta a messziföldről érkező menyasszonyt. Brandenburgi Katalin az ünnepi alkalommal azt a díszesen hímzett, „zárt ingnyakú,” magyaros viseletű ruhát viselte, amit az Iparművészeti Múzeum őriz.⁹³ A Katalin hercegasszony számára a kassai ünnepségre készített hintó „veres bársonyos vala mindenütt az szokott helyeken és szkófiom arannyal gazdagon megrakva, melyeket Konstancinápolyban varrattak vala; minden vaseszközei az holott lenni szoktak, megaranyozott ezüsttel burítottak, hámhúzóit hasonlóképpen, és mindazok aranyfonállal elegy selymes rojtosok, kocsik, fellejtár veres bársony köntösökben, és még az ostorok is burítottak mind nyelestül, kengyelfutók az szerént...” Ahogyan egy Augsburiban 1626-ban kiadott röpirat tudósításából tudjuk, a német és latin nyelven lefolytatott esketés a fejedelem palotájában történt, a külországi követek (több lengyel követ: pl. a krakkói püspök, a császár és a magyar király, a bajor választó követe, a havasalföldi követ stb.) jelenlétében.⁹⁴ A Porta követe azonban hiányzott, mert bár ajándékokat hozva eljött Kassára, de még Brandenburgi Katalin megérkezése előtt elhagyta a várost. Szabó Péter értelmezéséből az látszik elfogadhatónak, hogy minden bizonnyal a francia udvari ceremóniát példaként vevő Bethlen vehette rá a portai követet, Jahja pasát a távolmaradásra.⁹⁵

⁹² A hírek főkapitányáról, Bornemissza Jánosról is szóltak, aki közeledni látszott az ellentáborhoz, róla is kért információkat. Bethlen Gábor Alvinczi Péterhez, Gyulafehérvár, 1629. április 22. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... 1879. 462.

⁹³ Brandenburgi Katalin később a gyulafehérvári udvarban mély dekoltázsú ruhákat hordott, hasonlókat látott viselni Kemény János Németalföldön. Szabó Péter: Maszk és jelmez szerepe a kora újkori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2013. 4. sz. 587., valamint az esküvőről Uő.: Heraldikai elemek és triumphus motívumok a királynői és fejedelemasszonyi prezentációban. *Levéltári Közlemények*, 53. 1982. 111–121.

⁹⁴ *Umbständliche | Relation | des Bethlehem Gabors, | mit der Chur Brandenburgischen Princessin Catharina, | zu Cascha gehaltenen* Beylagers. Colophonja: *Zu Augspurg, bey Georg Wellhöfer, | Brieffmahler, den Laden auff Barfusser | Brugk. ANNO 1626.* A nyomtatvány végén: *Gedrucht zu Augspurg bey Mattheo Langenwaller ANNO Christi 1626.* A röpirat tartalmát közli Gyalui Farkas: Bethlen Gábor lakodalma – Egy röpirat a XVII. századból. *Erdélyi Múzeum*, 1893. 3. sz. 182–190.

⁹⁵ A kortársak a Katalin betegsége miatti bizonytalan érkezésre hivatkoztak, de valószínű, hogy Bethlen nem akarta a követek együttes részvételét. Szabó Péter: Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján. In. *Bethlen Gábor és Európa Szerk.* Kármán Gábor és Kees Teszelszky, Bp., 2013. 188–189.

A lakodalmat alapos felkészülés előzte meg: a fejedelem az öt nagyobb bevásárló út során ezer végnél több angliai kék és veres posztót, velencei luxuscikkeket (pl. 4 mázsa nádméz, gyümölcsöket, ékszereket, 40 mázsa árut stb.) vásároltatott, hogy a rangos esemény méltóságának megfelelő színvonalú legyen. Az ünnepi asztalra a német szakács, Ferenc mester sokféle étet készített, köztük „Vesztteg ülő oroszlánok, az ő Felsége címere rajtok”. László mester, a magyar szakács pedig bemutatott egy „Öreg elefántot, a tetején egy torony, Urunk s Aszszonyunk Ő Felségek címerével, fejül megékesítve, alatta nádmézből csinált város, szép vadakkal megékesítve”, utalva a szimbólumokkal a fejedelmi házaspár dicsőségére.⁹⁶ De a fejedelem magyar szakácsa különleges látványossággal is készült: „egy vadember, kinek kezében egy csorgó víz magosan megyen fel.”⁹⁷

A közel kétezres vendégereg ellátása, elszállásolása komoly megterhelést jelentett a kassaiaknak, a nyolc napig tartó, lakomákban, lovagi tornákban és táncvigalmakban, tűzijátékokban bővelkedő ünnepségről azonban igen jó véleménye alakult ki a résztvevőknek, megerősítve, hogy a fejedelem jó érzékkel és méltán tette a várost felvidéki központjává.

Bethlen Gábor hadvezére s későbbi utódja az erdélyi fejedelmi hatalomban öreg Rákóczi György volt, aki azonban királysági birtokainak központjává Sárospatakot tette meg, a feleségének, Lorántffy Zsuzsannának birtokaként hozzákerült várat, amelyet a reformáció egyik magyarországi központjává tett. Ide érkeztek Gyulafehérvárról könyvek és egyéb adományok, s innen tervezte fiának, Rákóczi Zsigmondnak királyságbeli rendi kapcsolatait is. A harmincéves háború során indított hadjáratát ugyan ő is kedvező békével zárta, de Kassának nem szánt megkülönböztetett szerepet.

II. Rákóczi György katonai kudarca, s különösen Várad 1660. évi török kézre kerülése után megszűnt az erdélyi fejedelmek hatása a felső-magyarországi területre, amely Kassát is védtelenné tette a rekatolizációs törekvésekkel szemben, miközben folyamatosan erősödött az erődváros katonai szerepköre és a Habsburg udvarnak a városra gyakorolt hatalmi befolyása is. 1670-ben szimbolikus lépés volt, amikor a betegen fekvő Csáky Ferenc főkapitánytól Spork császári tábornok elvette a város kulcsait, amivel eddig rendelkezett, s 2800 katonát szállásolt be a város házaiba.⁹⁸ A város hadi szolgáltatásai is növekedtek, elsősorban

⁹⁶ Szabó Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. Bp., 2008. 286–287. (továbbiakban Szabó, 2008.)

⁹⁷ A vadember, mint egzotikum, már ott szerepelt a 16. századi udvarok ünnepségein, így a kassai megjelenést némileg késeinek tartotta Szabó Péter: Bethlen Gábor lakodalmára csinált ékeségek. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk. Galavics Géza–Herner János–Keserű Bálint. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez) Szeged, 1990. 449. c. tanulmányában.

⁹⁸ Az uralkodó Csáky mellőzésével Paris von Spankau császári tábornokot ruházta fel a főkapitányi teendőkkal. Csáky főkapitány halálával két évtizedre eltűntek a magyar főnemesek erről a posztról. 1682-ben öccse, Csáky István nyerte el a főkapitányi teendőket, de a Thökölynek adott ahdnâme (szerződéslevél) miatt tevékenységét nem gyakorolhatta.

a katonaság ellátását, elszállásolását és a katonai szállításokat (vectura) kellett vállalniuk. Kassa a lakosaira rótt ingyenmunkát igyekezett az erődítési munkálatokra felhasználni, vagy arra hivatkozva adócsökkentést elérni.⁹⁹

Az 1670-es évektől a Szepesi Kamara felügyelte a városok tisztújítását, s előírta a katolikusok megválasztását is. Kassán 1672-től fordult elő, hogy a választottaknak csak fele maradt evangélikus, a szenátus és a választott község másik felét katolikusok tették ki. A kamara utasítása szerint a főbíró a továbbiakban nem vehetett részt semmiféle, az uralkodóval szembeni „rebellióban”, s nem foglalhatott állást a kamara érdekeivel szemben.¹⁰⁰ A kassai Szent Erzsébet templomot 1671 novemberében német katonaság jelenlétében foglalta el a Bársony György püspök, s Katalin napkor újra is szentelte azt. A haditanács rendeleteiben a protestáns prédikátorokat, tanítókat, de a népességet is „rebellis”-nek tekintette, s ennek megfelelően bánt velük.¹⁰¹

II. Rákóczi György fejedelem özvegye, a család birtokaira költöző Báthory Zsófia fiával együtt katolizált, s az ő támogatásával épült meg Kassán a főkapitányi ház mellett, az ún. lőcsei házzal átellenben lévő másik sarki telken, a jezsuita, később premontrei templom (a kapu felett az egyesített Báthory–Rákóczi címerrel), amely mellett az egykori királyi házban előbb jezsuita iskola, majd 1657-től a kassai katolikus „academia” működött. Zrínyi Ilona ide a Báthory Zsófia által épített – akkor még teljesen el nem készült – templomba temette férjét, az 1652-ben erdélyi fejedelemmé választott, de a fejedelmi hatalomba soha sem jutott I. Rákóczi Ferencet. A díszes temetési szertartás után, amely pompájával mindkét család hatalmát kifejezte, epitáfiumát is ott helyezték el, a szentély északi falán, a család és a fejedelmi hatalom emlékezetére.¹⁰²

⁹⁹ 1650-ben pl. az építkezésre hivatkozva sikerült adómérséklést elérni. A kassai citadella építését a város anyagi helyzete miatt kellett állami pénzből megépíteni. H. Németh, 2004. 1. k. 367.

¹⁰⁰ H. Németh, 2004. 1. k. 523–524. (A bíróválasztásról készült jegyzőkönyveket a haditanácshoz is elküldték.)

¹⁰¹ Pauler Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*. II. Bp., 1876 423. Báthory Zsófia éppen 1671 szeptemberében, a bécsi judicium delegátum működésének befejeződésével egyidőben igyekezett megtisztítani „a dögvész katedráitól” a Hegyalját, üzte el birtokairól a protestáns papokat, a pataki iskola tanárait, diákjait, tiltotta meg jobbágynak bírság terhe alatt, hogy protestáns papot tartsanak, s engedte nekik esketésre, temetésre a plébános „segélyét”. Spankau ugyancsak szeptemberben szétzavarta az 1666-ban adakozásból létrehozott eperjesi evangélius kollégiumot.

¹⁰² A templom építése 1681-ig tartott. Az 1676. július 6-án elhunyt Rákóczi díszes temetésére 1677. augusztus 17-én, fejedelmi pompával került sor. Ugyancsak a kriptába temették 1681. március 16-án magát Báthory Zsófiát is. Wick Béla: *Kassa régi síremlékei XIV–XVIII. század. I. Rákóczi Ferenc epitáfiuma 1677-ből*. Košice, Szent Erzsébet-nyomda, 1933. 139–141. Rákóczi epitáfiuma latin szövegének fordítása: „Rákóczi Ferenc öfensége, Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, a magyarországi Részek ura, a székelyek ispánja, Sáros vármegye örökös főispánja stb. jámbor halállal kimult az Úr 1676. esztendejében július 6-án, életének 31. évében.”

*A Báthory Zsófia által építtetett jezsuita, később premontrei templom
(a szerző felvétele)*

*Thököly Felső-Magyarországi Fejedelemségében Kassa elsősorban katonai és gazdaságirányítási jelentősége miatt kapott központi szerepet.*¹⁰³ A fejedelem a Kassáról irányító felső-magyarországi főkapitányságot nem működtette, mivel annak korábbi funkcióit saját katonai irányító szerepe háttérbe szorította, szükségtelessé tette. A Szepesi Kamara viszont hatékonyan szolgált a haderő szükségleteinek kielégítését. Thököly azonban saját udvarát Késmárkon, Regécen, Patakon – tartózkodási helyein, saját birtokán tartotta.

Thököly Kassa elfoglalása érdekében a Frankfurtban hadmérnöki diplomát szerzett Szirmay Andrást bízta meg azzal a feladattal, hogy 1682. július 20-án „ezer hajdúval s másfél száz lovassal” bevegye az 1671-ben a város felső kapujánál épített citadellát. Szirmay a feladatot sikeresen végrehajtotta, majd a kurucok augusztus 14-én a várost is bevették, ezért a fejedelem a felleghvár megszerzése után rövid időre Szirmayt nevezte ki kassai kapitánnyá.¹⁰⁴ Hamarosan azon-

¹⁰³ *A Thököly-felkelés és kora.* Szerk. Benczédi László, Bp., 1983., Papp Klára: Kassa, a Thököly felkelés központja. In. *Az „üstökös kegyeltje” Késmárki Thököly Imre (1657–1705)* Szerk. Gebei Sándor, Hajdúszoboszló, 2010. 177–191.

¹⁰⁴ A citadella építését Lukas Georg Sicha tervei alapján, feltehetően a városnak a rendi mozgalomban játszott szerepe miatt rendelték el, feltehetően a királyi helyőrséget akarták egy helyre helyezni. H. Németh, 2004. 1. k. 299. és 303. Szirmay tevékenységéről: Szirmay Endrének önéletrajza (1656–1706). *Történelmi Tár*, 1882. 401–419. *Szirmay András feljegyzései 1680–1713. Első kötet 1680–1704.* Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette Kincses

ban régi bizalmas hívét, a neves kuruc diplomatát, Faigel Pétert tette meg „Kassa állandó kapitányának”.¹⁰⁵ 1682. augusztus 26-án ugyanis már Faigel képviselte a fejedelmet a városi porkoláb beiktatásakor, aki szerint a város nagyra értékelte, hogy Thököly „...rég királyoktól adatott szabadságukban nem kívánja őket háborgatni”. A város és a fejedelem egy-egy porkolábja a megváltozott hatalmi helyzetet is szimbolizálta, hiszen ettől kezdve reggel és este dobszó kíséretében közösen vitték-hozták a város kulcsait a kapukhoz.¹⁰⁶

A fejedelem már 1682 júliusától egyértelművé tette, hogy központi szerepet szán a városnak. Július 26-án itt bocsátotta ki kiáltványát, amelyben a kuruc küzdelem jogossága mellett érvelve szólított fel a haza és a szabadság védelmezésére.¹⁰⁷ 1683. január 11-től Kassa adott helyt a Thököly által összehívott rendi gyűlésnek is, amelyen a várost Kassay István és Féja Dávid főbíró¹⁰⁸ képviselte. A rendek Kálmánczay István házában ültek össze. A fejedelem követi útján tudatta előterjesztéseit (propositióit) a gyűléssel, ahol a leleszi prépost, Sebestyén András püspök elnökölt.¹⁰⁹ Itt dőlt el, hogy Thököly a kamarai igazgatást szigorúan saját fennhatósága alá vonja, s nem enged azoknak a nemesi törekvéseknek, amelyek rendi igazgatást szerettek volna. A fejedelem 1682 augusztusában meg-

Mária Katalin, Vaja, 2004. 23. (továbbiakban Szirmay I., 2004.) A feljegyzésekben azt állította a kassai kapitány, hogy Thököly neki ígérte a jezsuiták tállyai szőlőit és kassai házát is, de a tanácsbeli urak a szőlőt inkább a fejedelem majorságához csatolni javasolták. Szirmay 1676–1678 között tanult Frankfurtban, s 1681 decemberében csatlakozott Thököly udvarához. Uo. 21. Kassa alá Uzun Ibrahim pasa is megérkezett seregeivel, így a város bevételében ennek a ténynek is szerepe lehetett. Vojtech Kopčan: A török Porta Thököly-politikája. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Bp., 1983. 124. (továbbiakban Kopčan, 1983.)

¹⁰⁵ Thököly 1676-tól ismerte Faigelt, aki tanult ember volt, s kollégiumi rektorság után bujdosott Erdélybe, s lett a kurucok jeles képviselője. Köznemesi családból származott, birtokai közé tartozott a szepesi Bethlenfalva, amiről előnevét kapta. Már az 1650-es években a Thökölyek szolgálatában állt, s ennek során kapcsolatba került Vitnyédével is. Az eperjesi kollégium rektori teendői mellett a rendi szervezkedésnek is részese volt. 1672–1680 között Erdélyben volt a kurucok diplomatája, majd Thököly Imre mellett tevékenykedett. Hausner Gábor: „Zriny Miklós Uram Actái” Vitnyédy István levelesládájából. In. *„Mint sok fát gyümölcse...” Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, Bp., 1997. 59–67. (továbbiakban Hausner, 1997.) Benczédi László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Bp., 1980. 90. (továbbiakban Benczédi, 1980.) szerint Faigelt maga Teleki küldte Thököly mellé, hogy „ott ellene aknamunkát végezzen”. Faigel azonban éppen az ismeretség hatására alakított ki pozitív képet a kuruc vezérről, közeledett hozzá, elismerte nagy munkabírását, tekintélyét. Faigel szerepéről még Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig)* Bp., 1972. 186., 189., 248.

¹⁰⁶ Benczédi, 1980. 119.

¹⁰⁷ Benczédi, 1980. 116–117.

¹⁰⁸ A túróci nemesi családból származó Féja Dávid jogászként telepedett le Kassán, ahol polgárjogot szerzett, s ahol a Thököly-felkelés idején választották bírónak. Kónya Péter: *Az eperjesi vértörvényszék 1687*. Prešov–Budapest, 1994. 73. (továbbiakban Kónya, 1994.)

¹⁰⁹ Iványi Emma: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Bp., 1983. 145. A felső-magyarországi rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. Közli Majtényi Béla, *Történelmi Tár*, 1883. 361–362. (továbbiakban Majtényi, 1883.)

hagyta tisztségükben a kamara vezetőit – akik jelezve a főkapitány meghatározó szerepét, annak házában tették le az esküt –, később azonban fokozatosan bizalmi embereivel cserélte le őket.¹¹⁰ Az országgyűlésen megszavaztatott a vármegeggyéssel 54 ezer forint adót, amelyet Szirmay István és Faigel Péter követek vittek el Kara Musztafa táborába.¹¹¹ A gyűlés végeztével a rendek megjelentek a fejedelem kassai házában, ahol „elbúcsúztak” tőle, s ahol Thököly beszédet tartott a megjelenteknek.¹¹²

A fejedelem 1684 augusztusában is Kassán tárgyalt közvetlen híveivel arról, hogy milyen utat válasszanak. A döntés a bécsi udvarral való tárgyalások fonáljának felvétele volt, s ehhez a Szent Liga seregeinek Buda visszaszerzéséért indított sikertelen ostroma teremtette meg a feltételeket.¹¹³

Thököly elvárta, hogy a védelem érdekében a város ügyeljen a falak és a korábban emelt védművek rendbentartására. Ezért kérte nyomatékosan Szenczy István alkapitány 1683. május 21-én Féja Dávid kassai bírót „az város körül való defectusok” megszüntetésére: a céh bástyája felének, az alsó kapunál lévő árok bedőlt falának, s a hidaknak reparálására, azzal, hogy „ne halogassák napról napra, mivel tegnapig három rendbéli parancsolattyát vettem kegyelmes urunknak”.¹¹⁴

A kuruc vezetés nemcsak az erődvárosra, hanem a város és nemeseinek katonai szerepvállalására is igényt tartott, „... attul senki ment nem lészen, csak készűljenek azért, s legyenek oly készen, hogyha intimationkat veszik, ottan mindgyárt insurgálhassanak, velünk s a haza fiaival táborba szállhassanak, hozzánk való hűségeknek és hazájukhoz való szeretetének megmutatásával is”.¹¹⁵ A kassaiak levelére, amelyben a feladatvállalás alóli könnyítést kértek, egyértelműen azt válaszolta, hogy egyenesen elvárja azok teljesítését, hogy „... a haza közjávára célozó dolgoknak előmozdítása ne fogyatkoztassék”. 1685 júliusában azt válaszolta instantiájukra, hogy nem lehet kedvezéssel a vectura dolgában sem, nem en-

¹¹⁰ Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Bp., 1983. 24–25. (továbbiakban Maksay, 1983.)

¹¹¹ Köpeczi Béla: A Thököly-felkelés és a külföldi török szövetség. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Bp., 1983. 95. A töröknek küldött adót a fejedelem előlegezte meg. Kassára újabb 300 gyalogot és 30 lovaszt rendeltek. Majtényi, 1883. 561.

¹¹² Majtényi, 1883. 569–570. A követek végül lejegyezték „... térdet, fejet hajtván jöttünk ki önagysága házából”. Az 1683. évi tállyai gyűlésen azonban már félretették az óvatos udvariaskodást. Miután a rendek nem szavazták meg a két hónapra való húst és lisztet Thököly seregeinek, a fejedelem állítólag megüzente: „A rendek eloszolhatnak, nincs többé rájuk szüksége, már nem kéri őket, hanem biztosai által, maga fogja kivettetni mindegyik megyére, mivel tartozik.” Székely Jolán: *Thököly Imre udvartartása*. Bp., 1912. 79.

¹¹³ Angyal Dávid: *Thököly Imre 1675–1705*, II. Bp., 1889. 102–103. (továbbiakban Angyal, 1889.)

¹¹⁴ AMK, Supplementum H. (1683/88) Missiles, 9860/16. 1683. május 21-én, Kassáról küldött levél. Hozzáteszi mondandójához, hogy ha nem jár el a fejedelem parancsa értelmében „szolga lévén” azt hihetné a fejedelem, hogy ellenáll a parancsnak, de egyébként sem hiszi, hogy elkerülhetik az utasítás végrehajtását.

¹¹⁵ H. Németh, 2004. 1. k. 446.

gedheti el, de „vagyon mindazonáltal parancsa a kassai minisztereknek s tisztjeiknek”, hogy a lehetőségekhez igazítsák a „vecturának exactióját”.¹¹⁶

Kassa szabad királyi város címeres pecsétje a Thökölyhöz írott levélen (a szerző felvétele)

A katonai helyzet változása azonban álláspontja felülvizsgálatára készítette a fejedelmet: a gyakorlatban szerzett tapasztaltok alapján Thököly is az élelmezésben, ellátásban és a fuvarozásban adott a városnak nagyobb feladatokat, s tekintett a legkisebb hatékonyságú segítségadástól, a nemesi insurrectióban való szerepvállalástól.¹¹⁷

Thököly nem tartózkodott gyakran Kassán, de igyekezett a városban rangjához méltó udvart tartani. 1683. április 18-án írott leveléhez utóiratként fűzte hozzá: a kassai házával szomszédos ház falát az ő akaratából akarta átvágtatni praefectura, hogy azt reparálhassa „lehessen oda menetelünk alkalmatosságával méltóságunkhoz képest alkalmatosságunk ...”.¹¹⁸

A hagyomány az új főkapitányi házhoz kapcsolja Thököly központját, amelyet 1652-ben Wesselényi Ferencről vásárolt meg a város, hogy a régi királyi ház helyett a felső-magyarországi főkapitányok székhelye lehessen.¹¹⁹ Thököly emlí-

¹¹⁶ 1685. július 27-én, Tokajból küldött levél, AMK, Tab. 9920.

¹¹⁷ 1685. július 27-én, Tokajból küldött levél, AMK, Tab. 9920.

¹¹⁸ 1684. március 29-én küldött utasítása, AMK, Tab. 9884.

¹¹⁹ A régi királyi ház (domus regia) 1554-től lett a Felső-Magyarországi Főkapitányság központja, amely Bocskai székhelyül szolgált, s Bethlen és I. Rákóczi György is lakott épületében Kassán tartózkodván. Báthory Zsófia ténykedésének hatására mellette épült meg a sarki telken az ún. löcsei házzal átellenben a jezsuita, később premontrei templom, amely mellett az egykori királyi házban előbb jezsuita iskola, majd 1657-től a kassai katolikus egyetem működött.

tett háza azonban valószínűleg nem a 17. században átépített barokk épület lehetett, hanem egy magánház, lehetséges, hogy az a jezsuita ház, amelyet Szirmay András feljegyzéseiben a neki ígért házként említett,¹²⁰ vagy amelyet a kamara praefectusától foglalt el Thököly udvarbírója.

A fejedelem és a szabad királyi városok jó viszonyának záloga a vallási kérdésben tanúsított álláspont volt. Abban az ahdnámében, amelyet Thököly 1682 augusztusában kapott, a 14 pont közül három érintette a vallásszabadság kérdését,¹²¹ nyilvánvalóan azért, mert a fejedelem környezete elvárta a protestánsok érdekeinek védelmezését. A lutheránus Thököly visszaadta az evangélikusoknak a Szent Erzsébet templomot, ahogyan tanulmányainak helyszínén, Eperjesen is újraindította a kollégiumot és az evangélikusok használatába adta a gótikus nagytemplomot.¹²² Ezzel azonban még nem oldódtak meg teljesen a kassai német evangélikusok gondjai. A választott community 1684. évi articulusai is azt tűzték célul, hogy „az isteni szolgálatunknak szabados folyása lehessen”, ezért a „lelkipásztorokra, oskolákra, iskolára” külön figyelmet kívánt fordítani.¹²³ Ugyanakkor Kassán 1682 és 1685 között nem voltak katolikusok a tanácsban, nem tarthattak gyűlést, de nem is költözhettek el, viszont jelentősen rájuk terheltek a fejedelem által a városra kivetett adókat, azaz a kialakult helyzetet ők egyértelműen sérelmesnek tartották.¹²⁴

Faigel Péter kassai kapitány a fejedelemség központját csak Thököly 1685-ben Váradon történt elfogatása után, Aeneas Caprara tábornok seregeinek ostroma során adta fel. Maga nem sokkal élte túl a város feladását, 1687. július 11-én ugyanis már özvegye írt kérvényt a kamarának a kassai ház és a tolsvai javak kiadásáról.¹²⁵

Kassa a megváltozott helyzethez is képes volt alkalmazkodni. A város új vezetése¹²⁶ egy évvel később, 1686 nyarán már Bécsbe küldött hivatalos delegá-

¹²⁰ Szirmay I., 2004. 23. Szerinte Keczer András kassai tanácsúr volt az, aki azt állította, hogy a „... az adományoknak nincsen itt az ideje”, s tudnivaló, hogy a neki ígért szőlő is Thökölyé lett.

¹²¹ Kopčan, 1983. 125–126. A 2., 3., 10. pont. Thököly után nem választanak katolikus királyt, nem engedik a reformátusok és evangélikusok szertartásainak üldözését, valamint a porta segíti, hogy elűzzék a jezsuitákat, a katolikus püspököket.

¹²² A jezsuitákat és a ferenceseket Thököly kiűzte a városból. Kónya Péter: Prešov v protihabsburgských povstaniach koncom 17. a začiatkom 18. storočia. *Historický Časopis*, 40. 1992. 171–184. valamint Kónya Péter: Hornougorské slobodné kráľovské mestá (Prešov, Bardejov a Sabinov) v povstani Imricha Thökölyho. In. *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie. Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter, Prešov. 2009. 62–95.

¹²³ AMK, Tab. 9894.

¹²⁴ H. Németh István: A kassai rekatolizáció városi polgárságot érintő kérdései. In. *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Folia Collecta II.* sorozatszerkesztő: Szabó Irén, Sárospatak, 2014. 86–87.

¹²⁵ Faigelné Hologantz Mária „neveletlen árvái” nevében fordult a kamarához. MNL OL E 211, Lymbus Series III. 137. cs. 29. t. No. 8. 50. Hausner, 1997. 61.

¹²⁶ A város vezetése megújult, a kompromittáltak háttérbe szorultak. Féja Dávid Thököly-párti főbíró Caraffa fogatta el, aki Eperjesen, a börtönben elszenvedett kínzásokba halt bele 1687.

ciót, hogy elérje a privilégiumok megerősítését és a Szent Erzsébet templom további használatának jogát. Lipót megengedte a kiváltságok „kívánt confirmációját”, ám 1687 januárjában a kassai evangélikusok hiába sérelmezték, hogy templomnak való helyet a városon kívül engedtek nekik, a kiküldött bizottság az udvar álláspontját támogatta. A város kiemelt szerepének újrafogalmazása elindult, s köszönhetően a bírának és előjáróknak, a következő évszázadokban is sikerült azt a valós helyzetnek megfelelően megőrizni.¹²⁷

A 18. század elején, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságháború alatt a fejedelem többször megfordult a városban, de központot ő sem tartott benne. Tudjuk, hogy ezen alkalmak idején ő is a főkapitányok házáat használta, s gyakran járt a vele szemben álló barokk stílusban átépített ferences templomban is. Sajátos, hogy a város hajdanvolt fejedelmi székhely szerepére éppen az emigrációba kényszerült Rákóczi és híveinek újratemetése, a Szent Erzsébet székesegyház fejedelmi kriptája figyelmezteti a kései utókort. 1906. október 29-én ugyanis a vezérő fejedeleme, édesanyja, Zinyi Ilona, Sibrik Miklós udvarmester, Esterházy Antal tábornok, Berceány Miklós és felesége, Csáky Krisztina Rodostóból hazahozott hamvait a dóm északi kapujánál lévő kriptában helyezték el.¹²⁸ A kassai várfal Hóhér-bástyájának udvarán felállított Rodostói ház ma Rákóczi múzeum, amelynek udvarán – a magyar állam ajándékaként – a fejedelem egészalakos szobra is méltán emlékezteti az utókort a Rákócziak erdélyi fejedelmi dinasztiájára, történelmi szerepére, s az általuk is fontos központnak tekintett Kassa városának vitathatatlan érdemeire, meghatározó szerepére.¹²⁹

A hálás utókort a fejedelmi székhelyek közül Bocskai központjának szerepét tartotta megjelölésre alkalmasnak, amikor a felkelés 400. évfordulóján egy Győrffi Lajos szobrászművész domborművével ékesített emléktáblát helyezett el az épület falán.¹³⁰

április 17-én. Maradványait felnégyelték, s a kassai városkapukra aggatták. Kónya, 1994. 73. Féja könyvtárát 1687 augusztusában a Szepesi Kamara bizottsága leltározta fel, a 32 kötet között megtalálva pl. az eperjesi rektor, Ladiver Illés epigrammáit is. Féja Dávid könyvtára. közli: Iványi Béla: *Történelmi Közlemények Abaúj-Torna megye és Kassa város múltjából*. 1912. 2. sz. 104–106.

¹²⁷ AMK, Supplementum H. (1683/88) Missiles, 10022/6. Az 1686. szeptember 12-én Bécsből küldött tudósítást szeptember 19-én már ismertették a szenátus előtt. A követek a további tárgyalásokhoz kértek támogatást, mondván: „ha volna mivel megkennünk az kereket, jobban futna szekerünk, de hogy az nem lehet, akadozva kell járnunk”.

¹²⁸ Legutóbb (2016) a Kelet-Szlovákiai Múzeumban konferencián emlékeztek az eseményre, melynek kötete: *Rákóczi és Kassa*. Összeállította Palercánné Csáji Ildikó, Kassa, 2016. 226.

¹²⁹ Szabó Péter: „Mi itt kívántuk örök álmukat nyugodni”. II. Rákóczi Ferenc és társai 1906. évi újratemetésének társadalmi, politikai, rituális és szimbólikus jelentősége. In: Szabó, 2008. 214–223.

¹³⁰ Bocskai központjának épülete évekig a magyar konzulátusnak adott helyet. Az emléktáblát a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Bocskai emlékbizottsága állíttatta, hasonló áll a váradi Partium Egyetem belső udvarán és a kolozsvári Sapientia Egyetem falán is, amely utóbbi helyén állott egykor Bocskai szülőháza.

„... Kassa főváros volt, szerény, makacs és jelképes módon uralkodott egy országrész fölött, politikai eszközök nélkül, mert szobáiban, lakosai lelkében, a város levegőjében és lélegzetvételében élt az a titokzatos igény, mely a kövekből várost, a kövek közé gyűlt emberekből polgárt, a polgárságból szerepet és hivatásérzetet tudott elővarázsolni...” (Márai Sándor: Kassa)

DEBRECEN ÉS VÁRAD KAPCSOLATAI A KORA ÚJKORBAN

Oláh Miklós, aki kb. 1505–1510 között a váradi káptalan iskolájában végezte tanulmányait, 1536-ban a következőképpen emlékezett meg a két városról: „... kelet felé van Várad városa, püspöki székhely székesegyházzal, híres benne Szent László király csodáktól ragyogó hírű sírja és a Zsigmond császáré; nyughelye mellett éjjel-nappal, a császár alapítványa szerint, Dávid zsoltárait éneklék az egymást váltó énekesek. Vára szembetűnő, mind Szent László roppant nagyságú lovas szobra, mind épületeinek nagyszerűsége miatt, ezeket Thurzó Zsigmond püspök, az én egykori nevelőm építtette... Itt van Debrecen mezőváros, polgárainak gazdagsága, évenként hat vására, marhakereskedelme miatt és egyéb tekintetben is figyelemre méltó.”¹³¹

A török magyarországi megjelenése és területszerzése a korábban vetélytársként számontartott két közeli várost megváltozott szerepkörre utalta. Fráter György meggyilkolása után nem sokkal Várad elvesztette püspöki székhely szerepét, a püspöki uradalom falvai és mezővárosai előbb az erdélyi fejedelmet gyarapították, aki azok egy részét eladományozta ugyan, de a püspök egykori székhelye megőrizte meghatározó helyzetét. Várad lett az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb végvára, körülötte kisebb várakkal, amelyet az erdélyi fejedelmek közül többen erősítettek, közülük a 16. században különösen Báthory István, a 17. században Bethlen Gábor rendkívüli átépítési munkálatai kiemelkedőek.

Debrecen a 16. században földesúri mezőváros volt, amely I. (Szapolyai) János király adományából jutott a Török család tulajdonába, akiket 1552-ben a mezőváros 1216 portaszáma a legjelentősebb birtokosok, az ezer portán felüli arisztokraták sorába emelt. Ugyanezen évben Várad a portális összeírás adatai szerint 545,5 portával bírt.¹³² Török János 1552. évi szabályrendelete alapján Debrecen – korábbi privilégiumaira alapulva – a főbíró, a 12 esküdt és a 66 sze-

¹³¹ Szamota István: Régi utazások Magyarországon. Bp., 1891. 545., Oláh Miklós: Hungária (1536) valamint tizenhatodik fejezet, Az előszót és a jegyzeteket írta, és a sorozatot szerkesztette Szigethy Gábor, Bp., 2003. Thurzó Zsigmond 1506–1512 között volt váradi püspök, <http://mek.oszk.hu/06000/06072/html/gmolah0003.html> (letöltve 2017. március 24.)

¹³² Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Szerkesztette és bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc, Bp., 1990. 194. (Várad) 203. (Debrecen)

nátus irányította. A városban lakó nemesek felett 1564-től a magisztrátus gyakorolta a bíraskodást, amelyet Báthory István 1582-ben megerősített.¹³³ A két város közül Várad esetében egyértelmű volt, hogy a várat és a városrészek közül hármat (Vadkert, Olaszi és Velence) a mindenkori váradi püspök, a többi városrészt azonban a káptalan birtokolta. Fráter György halála után a Habsburgok még ki-neveztek ide püspököt (Zaberdinus Mátyás), de 1556 után Izabella királyné kormányzása idején a város egésze az ő birtokába került, miután a várost és a várat az átvált Varkocs Tamás visszafoglalta úrnője számára. Gálfi Emőke egy tanulmányában legutóbb tisztázta, hogy a város megpróbálta magának a királyi városi címet tulajdonítani, de a törekvés nem volt sikeres. Az 1557-ben végrehajtott jogi egységesülés valóban megváltoztatta a város irányítását, mert a városrészek ezentúl közös bírót választhattak, aki esküdtekkkel és a szenátussal együtt irányított, a birtokba iktatást azonban a váradhegyfoki káptalan intézte, s a város nem kapott új pecsétet sem, bár lakóit később Báthory Kristóf megnevesítette.¹³⁴

Debrecen 1619. évi jegyzőkönyvének elején, közvetlenül a megválasztott tisztségviselők névsora után találhatjuk a város további sorsára kiható beszámolót: „Az igaz és nagyságos Enyingi (de Ennijg) Török (Török) Bálint ... az elmúlt 1618. évben, Pünkösöd napján, azaz június 3-án egy csendes órában imádság mellett Pápa várában (in arce Papente) halt meg, és ugyanott temették el január 6-án.”¹³⁵ Bethlen Gábor fejedelem hívéhez Rhédey Ferenc váradi kapitányhoz és Bihar vármegye főispánjához írott levelében egyértelműen leírta álláspontját „... teljességgel fiscusra szállott Debreczen, senkinek semmi közü hozzájuk nincsen, én is könnyen más kézre nem bocsájtom, elhidyge kegyelmed”.¹³⁶ A fejedelem már 1619. február 6-án elküldte saját megbízottait a városba, hogy azok működjenek együtt a tanáccsal, s érjék el, hogy azok a 2000 forintot, amit eddig a Török családnak évente megadtak, most nehogy a „törvényes utódok magva szakadtával a nagyságos Nyári Istvánnak, valamint tisztségviselőinek” adják.¹³⁷

A fejedelemség időszakában a két város között sajátos munkamegosztás, illetve egymásra utaltság alakult ki. Mindkét település fontos volt az erdélyiek

¹³³ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára XV. 21. A Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárban őrzött oklevelek gyűjteménye (továbbiakban (MNL HBVL XV. 21.) Muo 11. és MNL HBVL XV. 21. ad Muo 232. A kérdésről bővebben Szendiné Orvos Erzsébet: „Domus senatoria”, avagy városvezetés Debreczenben 1361-től 1693-ig. *Új Nézőpont*, A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata, II. évf. 1–2. sz. 7–8.

¹³⁴ Gálfi Emőke: Izabella királyné várospolitikája: Gyulafehérvár és Várad. In. *Tanulmányok Biharország történetéről (2)*. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad, 2015. 33.

¹³⁵ Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1610, 1618., 1619. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 38. Az eredeti, latin szöveget fordította: P. Szalay Emőke és Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen, 2007. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 38. 2007.)

¹³⁶ Gyulafehérvár, 1618. július 9. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. kiadta Szilágyi Sándor, Bp., 1879. 101.

¹³⁷ Csukat Lénárt, Károlyi Ábrahám és Mihály deák ment a Váradi Káptalan két megkereső levelével a debreceni szenátushoz. Debrecen jegyzőkönyvei 38., 2007. 180.

számára. Az egész térség számára szimbolikus jelentőségű volt, hogy az 1541. október 18-án Debrecenben tartott részgyűlésen elismerték a János Zsigmond nevében kormányzó Fráter György uralmát, amely mindkét közeli várost a formálódó keleti királysághoz kapcsolta.

Debrecen a Török család kihalta után jelentős bevételt biztosító fejedelmi város lett, Várad pedig – különösen a bihari kisebb váraknak, majd a hajdúknak a vár kapitánya alá rendelése után – a határvédelem meghatározó tényezőjévé vált.

Debrecen érezhette Várad védelmét, de a kiszolgáltatottságot is, amikor valamilyen okból Várad helyzete bizonytalanná vált. A 16. század végétől, amikor 1598 után Váradot a Habsburgok uralták (Bocskai után Király György, majd Nyáry Pál lett a főkapitánya), a mezőváros ütközőzónába került.¹³⁸ A hosszú háború idején Debrecenben megjelentek a hajdúk, mint városi lakosok (házbérlők, lakók). A város védelme érdekében történt, hogy a szenátus 1606. december 10-én határozatot hozott, senki ne merje leverni a kapuk lakatját, „semmi rendbeli ember, se itt való, se pedig kívül való nemes ember, vagy hajdú, senki, semmi rend ez városnak kerítésit, sem egy, sem más felől sehonnan meg ne merje háyni...”. December 19-én még drasztikusabb lépésre szánták magukat. *A szenátus egységes szavazata alapján úgy határoztak, hogy az utca kapitányok, tizedesek házanként „az hajdúkat cirkálják meg, az mindeneket eskessenek meg, hogy egyet tartsanak velünk, az ki nem akar, mindjárt felelősséggel, gyermekestül hányják ki.”*¹³⁹

A hajdúk beavatkozása a mindennapi életbe, jelenléte a város hétköznapijában több évre áthúzódó, s a 15 éves háború időszakára mindenképpen jellemző, folyamatos probléma maradt. A katonarétegnek a városra gyakorolt hatását több jegyzőkönyvi példa igazolja. Ilyennek tekinthető pl. 1606 januárjából a már idézett Boros Mihály esete, akitől a hajdúk vették el „nappal, hatalmasul” egy barna karcolt lovát. A Szabó fivérek és Veres Máté közötti konfliktus is azért került 1606. április 22-én a bíró elé, mert a lakodalomból hazatérő fivéreket „az szabadváros földön” Veres fenyegette, „kivont fegyverrel vagdalt hozzájuk”.¹⁴⁰ Május 9-én Csorvási Furi Gergelyt is azért idézte a bíró elé Kis Balázs, mert éjjel a házára tört, szidalmazta, szolgáját megsebezte. A tolvajt azonban, mivel fogadást tett, hogy se Kis Balázs házanépét, se más debrecenit nem bánt többé, „sok fő vitéz uram atyámfia, törekedvén s kezesek lévén érette” megmentették.¹⁴¹ A jegyzőkönyvi bejegyzések alapján a példákat folytathatnánk.

¹³⁸ Várad csak az 1606. évi bécsi béke értelmében került vissza az Erdélyi Fejedelemséghez.

¹³⁹ Papp Klára: Debrecen és a hajdúmozgalom 1606–1608-ban. In: *Báthory Gábor és kora*. szerk. Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila, Debrecen, 2008. 360. Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606/1607. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 35. Az eredeti, latin szöveget fordította: Szendiné Orvos Erzsébet, szerk. Rác István, Debrecen, 2002. 148. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 35., 2002.)

¹⁴⁰ Debrecen jegyzőkönyvei 35. 2002. 48. és 50. Sajnálatos, hogy 1600 és 1605 között a város jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, vizsgálódásunk ezért csak az 1599 előtti, vagy az 1605 utáni időszakra terjedhet ki.

¹⁴¹ Uo. 52.

A város protocolluma rögzítette azt az esetet, amikor a hajdúkatonák garázdasága a város iskoláját, a kollégiumot is elérte. A jegyző ugyanis leírta Falu Máté szolgájának, Balogh Mihálynak és más hajdú legényeknek vagdalkozását, ahogyan 1598. január 18-án „fegyveres kézzel ... az schola szabadságát megrontotta”.¹⁴²

A Bocskai felkelést követően a hajdúk a mezőváros önkormányzatának önállóságát is fenyegették. Mészáros György, Debrecen nemesi származású bírója ugyanis 1606. augusztus 31-én kijelentette: ugyan, nem szokás, hogy „az mi törvényszékünkön katona rendű, sem egyéb, az ki nem hites, törvényszékben ülhesen”, de „... minthogy rajtunk dicsősködnék a hajdúk, és városunkon vannak, ezúttal megengedtük, hogy öt, vagy hat ... köztük bent legyen a törvényben”.¹⁴³ A jegyzőkönyv bejegyzései egyértelműen azt mutatják, hogy a város tovább veszített privilégiumainak érvényéből, hiszen Miskolci Nagy András katonái bíraskodási különállást élveztek. 1608 januárjában már kimondták: a hajdúk felett egyértelműen a generális, a városi polgárokat is érintő, vegyes ügyekben viszont a főbíró ítélkezen. „... az hadakat rajtunk tartja, szabadságunkkal úgy, azmint kellene, nem élhetünk... minthogy egy táborban, sőt ugyanabban vagyunk, Nagy András, az generális, amely hajdút valamely cselekedetért megfog, ű tegyen törvényt felőle, bíró uram ismét, ha váras népével kell perelni, bíró uram tegyen törvényt felőle”.¹⁴⁴

A fenyegetettséget és a konfliktusokat, amit a hajdúkatonák bentlakása okozott, csak Báthory Gábor birtokadománya szüntette meg, aki Biharnagybajomot és a hozzá tartozó uradalmat Nagy Andrásnak juttatta, ahová a hajdúkatonák nagyobb része is kiköltözött. 1609. május 24-én a szenátus már a többi városba költözővel azonos kötelezettségeket írt elő a hajdúk számára: „Hogyha itt benn akarnak lakni valamelyek, érdemek szerint élésadót fizessenek és szolgáljanak az váras közér.”¹⁴⁵

A városi jegyzőkönyv későbbi bejegyzéséből derült ki, hogy a hajdúkapitány a Báthory Gábor birtokadománya ellenére is megtartotta debreceni házáat. 1623. szeptember 23-án ugyanis ennek a „néhai Nagy András, nagy hajdúvitéz fia, édesanyja beleegyezésével” vallotta azt a tanácsnak, hogy a Kiscsapó utcán lévő házukat 17 forintért eladták Tasnádi Márton özvegyének.¹⁴⁶

¹⁴² Debrecen város magisztrátusnak jegyzőkönyvei 1597/1598. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai* 34. Szerk. Rácz István, Debrecen, 2002. 104. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 34. 2002.)

¹⁴³ Debrecen jegyzőkönyvei 35. 2002., 73.

¹⁴⁴ Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1608/1609. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 36. Az eredeti, latin szöveget fordította és sajtó alá rendezte: Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen, 2005. 13. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 36. 2005.)

¹⁴⁵ Debrecen jegyzőkönyvei 36. 2005., 173.

¹⁴⁶ Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1623–1625. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 41. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen, 2010. 44. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 41. 2010.)

DEBRECENIEK VÁRADON, VÁRADIÁK A DEBRECENI MAGISZTRÁTUS ELŐTT

A jegyzőkönyvi bejegyzésekből kaphatunk adatokat a debreceniek Váradra költözéséről. A váradi Csorgasz Jakabné „miután elhagyta a várost” a Szent Anna utcában található házát felbecsültette az utcakapitányokkal és 125 dénárért eladta azt egy Varga István nevű embernek.¹⁴⁷ Hasonlóan Debrecenből Váradra költöztek a Vígkedvű nemesi család tagjai. 1624-ben az elhalt Vígkedvű Pál fiai (Mihály és Pál) a debreceni ősi javaikat akarták peres úton visszaszerezni, ezért a váradi Bodonyi Mihályt gyámjukul, s a debreceni Csizmadia Györgyöt prókátorként nevezték meg.¹⁴⁸ Tolnai János is Váradon lakó, egykori debreceni nemesként adta el 75 forintért a Várad utcán „az ő házát, amely egykor elégett” Pályi Gergely szűcsmesternek, amely eladásról „a leveleket is kiadták.”¹⁴⁹

Ellenkező átköltözésről is maradt fenn adat, amely szerint Váradon lakó nemes jobbágya kért és kapott Debrecenbe bebocsátást. 1619. április 15-én írták be a jegyzőkönyvbe a váradi Zsoldos Albert eddig Herpályon lakó jobbágját, Varga János özvegyét, Annát, „hogy itt lakjék, a többi lakos közé beíratotta magát, a város törvénye szerint letette a 33 dénárt.”¹⁵⁰ Június 19-én ugyancsak a város zsellére lett váradi Nagy István is, beírták a jegyzőkönyvbe.¹⁵¹

Bizonyos, hogy debreceniek is beálltak a végvárba zsoldoskatonának. Ezt az állítást igazolja az 1621. évi bejegyzés is, amelyben a váradi vár zsoldos katonájának írták azt a Czolnak Jánost, aki a Burgundia utcában lévő debreceni házát „örökös jogon” 28 forintért eladta Szíjgyártó Andrásnak, aki a vételárat az ingatlanért meg is fizette.¹⁵²

1622. január 16-án a debreceni tanács Kincses Istvánnak a váradi várból való eltávozása miatt rendelt el a bizonyítási eljárást. A „várbeli drabant hadnagy”, Horváth Jakab ugyanis azért kért vizsgálatot, mert szerinte a megfogott legény „várbeli drabant lévén, hites penig az fejedelem hópénzével, búcsúvétlen, havát is ki nem töltvén, elszökött.” Az alperes természetesen az ellenkezőjét állította, valamint azt, hogy betegsége miatt kellett eljönnie az atyafiaihoz, mivel „nem volt ki gondját viselhetné.”¹⁵³

A debreceni jegyzőkönyvek több helyen tettek utalásokat a közeli végvárra, annak tisztjeire. 1620-ban egy adósság megfizetésével kapcsolatban említették

¹⁴⁷ Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1620–1622. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 40. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen, 2008. 106. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008.)

¹⁴⁸ Debrecen jegyzőkönyvei 41. 2010., 1624. február 15-én. 69.

¹⁴⁹ Uo. 88.

¹⁵⁰ Debrecen Debrecen jegyzőkönyvei 38. 2007. 196.

¹⁵¹ Uo. 208.

¹⁵² Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 102.

¹⁵³ Uo. 133.

pl. Eötvös Tamás váradi kapitányt, aki Pályi Jánossal együtt volt adósa a debreceni Kun Tamás nevű szűcsmesternek.¹⁵⁴ Még azév november 16-án a váradi vár számtartójának felesége, Kárló Katalin perelte vissza a debreceni bírák előtt az atyja, Kárló András által saját pénzén vásárlott két malmot Forgó Miklóstól, amit a bírák neki ítélték. Az alperes azonban nem nyugodván meg az ítéletben, a fejedelmi kúriára fellebbezett.¹⁵⁵

1599-ben Király György váradi kapitány legénye, Sipos András agilis tett esküt a debreceni bírák előtt arról, hogy „néhai ura” 32 forinttal adósa maradt, de Kis Mihály ügynöke útján azt számára megfizette.¹⁵⁶

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KÉT VÁROSSAL KAPCSOLATOS POLITIKÁJA

A fejedelmek a két várossal több alkalommal együtt számoltak. Bethlen Gábor 1616-ban maga írta hívének, Rhédey Ferencnek: „Ha Várad nem lészen, Szentjobb és a többi sem lészen, uram, őrizzük Váradot, mert úgy maradhat kegyelmed is szép javaiban, s mi is Erdélben.”¹⁵⁷

Bethlen a hadszervezést Debrecenben, a védekezést Váradon erősítette, de mindkét városra a katonai tervei között számított. Ez a két település feladatainak megosztására utal. Debrecen volt ugyanis a hadak toborzásának egyik központja, s a mezőváros az élelmezésben és a felszereléssel való ellátás megszervezésében is fontos szerepet kapott.

Sajnálatosan Debrecen városa lett a helyszíne 1622 januárjában, a fejedelem feleségének, Károlyi Zsuzsannának Váradról Kassára költöztetésekor egy lopási bűnténynek. Komáromi István ugyanis, – akit „választott felséges királyasszonyunk udvari szolgája”-ként írtak – egy Kötelesi Pál nevű szökött szolgáját, aki „egyik szekeresbeli felhajtós legény” volt, azzal gyanúsította, hogy az úrnő „drága marháit ... ellopta és a skólában küldötte és rejtette”.¹⁵⁸

A jegyzőkönyv esetenként a váradi vár erősítéséről is számot adott. Az 1622. év bejegyzéseinek végén nem csupán a fejedelem feleségének, Károlyi Zsuzsannának a gyulafehérvári székesegyházba „a fejedelmek temetkezési helyén” való tisztes eltemetéséről emlékeztek meg, hanem arról is: „a váradi belső vár a Fejedelem úr vezetésével és parancsnoksága alatt és a körülötte lakó parasztok fáradságával, Macskási Menyhért kapitánysága alatt szépen épül.”¹⁵⁹

¹⁵⁴ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 18.

¹⁵⁵ Uo. 54. és 56.

¹⁵⁶ Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1599. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 37. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Balogh István, Debrecen, 2006. 64. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 37. 2006.)

¹⁵⁷ *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. kiadta: Szilágyi Sándor, Budapest, 1879. 1616. szeptember 19. 82.

¹⁵⁸ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 140.

¹⁵⁹ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 180.

*A debreceni városháza a 17. században*¹⁶⁰

Amikor azonban a hadak Debrecenbe szálltak, akkor a városlakókat az együttműködő helyett az ellenszegülő szerepében találjuk. 1622. április 13-án Török István váradi nemesembert ugyanis – állítása szerint – „mikor az tavasz elején itt az városon az váradi hadnak szállást” osztottak, Sárközi Mihály, akinek a háza neki jutott, nemcsak, hogy nem engedte be oda, hanem „fegyverrel reá támadván, az udvaráról kiverte, rút szitkokkal ötet ... disznó ... lélek kurvának szidta”. Sárközi egy egészen más történettel állt elő, ugyanis az ő véleménye szerint nem osztottak rá szállást, hanem Török más katonákkal együtt hatalmaskodással ment a házára, őt és feleségét is megütötte, „vérét kiontotta, rútul szidalmazta, és azon szidalmakat adta vissza...”¹⁶¹

1660 után, amikor Váradot megszállta a török, a Partiumban az erdélyi fejedelmek befolyása, támogatása csökkent, s egyértelművé vált Debrecen kiszolgáltatottsága a háborúzó seregeknek. A török olyan szolgálatra kötelezte a várost, amelyet eddig sohasem teljesített. Barta Boldizsár Chronikája szerint „Váradnak viszont a másik belső kerítését is, mely Keres partján túl vagyon, elkezdi Kénán pasa ezen esztendőben újjóbban Debrecennel csináltatni. Kit ezen egész esztendőben el sem végezhettek.”¹⁶² A beszállásolás, a szekeresek alkalmazása a hadak mellett mindennapossá vált. Amikor Kücsük váradi pasát Érsekújvár alá rendel-

¹⁶⁰ Domanovszky Sándor: Magyar művelődéstörténetében közölt rajz, amelyről azt közölte, hogy a „városi levéltárbanlévő rajz után” készült. <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/39.html>

¹⁶¹ Uo. 153.

¹⁶² Barta Boldizsár: Rövid Chronika A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 11. Bevezetővel ellátta és sajtó alá rendezte: Ozsváthné Krankovics Ilona, szerk. Balogh István, Debrecen, 1984. 47. A szücsmester és főbíró nevét nem írták következetesen, a forrásokban hol th-val, hol egyszerűen t-vel szerepelt, ahogyan „Barta Boldisár, Debrecen XVII-ik századbeli krónikása” című tanulmányában Zoltai Lajos megállapította „ő maga is egyszer így, másszor amúgy írta.” Különnyomat a Pap Károly emlékkönyvből, Debrecen, 1939. 1. A kötetben a Barta névváltozatot használjuk.

ték, megint ingatag helyzet alakult ki, ugyanis „a magyar vitézlő rendek ... a németekkel együtt mennek titkosan Várad alá, de elsőben is minden Utakat megszállanak, hogy sehonnan hírmondó Váradra bé nem mehetne. Megülik azért Várad varasát die 27. Mai. Jó hajnalban, diadalmaskodnak is, mert feles házakat Olaszi, és Péntekhely nevű utcákban felgyújtogatván, sok jószággal másnap Debrecen alá jönnek, s itt megtelepednek.”¹⁶³

IPARÚZÓK-CÉHEK KAPCSOLATAI

A két közeli város iparosai között folyamatos kapcsolatok mutathatóak ki. 1599-ben például egy lakatgyártó céhben munkálkodó inas kötelezettségéről kérdezték meg a váradi kovácsot, hogy a törvény előtt mondja meg, „haza kell-e menjen, vagy nem”.¹⁶⁴

A két város szűcsmesterei között 1621-ben jelentős konfliktus támadt. A váradi Szűcs István szűcsmester 20 forintot adott egy bizonyos Csengeri Istvánnak, hogy Budáról neki báránybőröket hozzon. A bőrök azonban Debrecenbe kerültek, Derecskei István szűcsmesterhez. Az augusztus 7-i ítélet szerint Csengerit kötelezték a pénz visszaadására. Az esetnek folytatása lett, mert szeptember 23-án a két mester között becsületsértés ügyében is ítéletet hoztak. Az derült ki, hogy a két város céhe között létezett egy megállapodás, miszerint „se váradiak ide által a Berettyón, se az debreceniek ezen által bűr venni ne menjenek”. Derecskei István a két város céhe közötti megegyezést, mint céhmester felbontotta.¹⁶⁵

Az 1621-ben történt gyalázkodás különösen tanulságos. Egy Szabó László nevű debreceni ifjú legény Váradra akart a szűcsmesterek közé beállni. Mivel a céh szabályai szerint az erkölcsös élet az egyik alapfeltétel volt, s úgy tűnik, azt néhány debreceni meg akarta akadályozni, igen sajátos eszközöz folyamodtak. Három debreceni szűcs – Aszalós Szűrszabó Péter, Zámori Szabó János és Csörlő János – a váradi céh tagjai előtt azt híresztelte, hogy Szabó Gáspár fattyú. A fiatalember a debreceni bíróhoz fordult, tudván, hogy már 1618-ban egy atyás lányt efféle hazugságért megpellengéreztettek, s ezért a három szűcs szégyenszemre kénytelen volt a rágalmazottat a szék színe előtt megkövetni.¹⁶⁶

Bethlen Gábor volt az, aki a két város szűrszabóinak egyaránt „megengedte, hogy szűrvégeket mindenütt szabadon vehessenek és szabadon hazahozhassák,”

¹⁶³ Uo. 49–50.

¹⁶⁴ Debrecen jegyzőkönyvei 37. 2006., 18. Ez volt a deliberatum.

¹⁶⁵ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 105–106. és 110. Derecskei Szűcs Istvánt „közköpőnek” mondta.

¹⁶⁶ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 86. A rágalmazás büntetése fejenként 20 forint volt, s esküt kellett tenniük, hogy többet nem tesznek hasonlót.

ami általában Szebenben és Brassóban történt meg.¹⁶⁷ A szűrszabók céhe azokat tömörítette, akik varták, hímezték, majd árulták is a szűrőket.

A hadi események az iparos hétköznapiakra is hatással voltak. Teljesen nyilvánvaló, hogy a két város között e tekintetben nem az azonosságok, inkább a különbségek szembetűnőek. Amikor a török 1552. évi nagy hadjárata idején Debrecen lakói elmenekültek, augusztus 24-én Szijjártó János a céhmester levelét is át akarta adni a kovácsoknak, de végül az események sodrásában ez nem sikerült neki.¹⁶⁸

II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata idején a debrecenieknek 15 szekert kellett adniuk, nyolc-nyolc marhával, s két-két emberrel, amit a tanács „kit szépszerrel, ígérettel, kit kényszerítéssel” rávéve az útra, tudott csak elérni. A várost képviselő két szenátor közül Csanálosi István tanácsbéli sohasem tért haza.¹⁶⁹

A Szejdi-járás idején már a török vett a civiseken sarcot. A város vezetői utólag is úgy értékelték: „Hogyha pedig a szegénységnek minden kéncsét, fenyegetőzésekre és ijesztgetésre nekik ígérjük, Isten is megbüntet érte bennünket, emberek között is holtig való gyalázatunkra lészen.”¹⁷⁰ A török hadakozás legnagyobb vesztese Várad volt, amelyet török végvárrá tettek, s ezzel megnövelték a közeli területek, különösen Debrecen kiszolgáltatottságát is.

KERESKEDŐK, KERESKEDELMI KAPCSOLATOK

A két város kereskedelmi kapcsolata folyamatos volt, hiszen az Alföld felé a váradi kereskedők közvetítették az erdélyi árukat.

A források alapján a két város polgárai hiteleztek, vagy tartoztak egymásnak, bár egyértelmű, hogy más települések lakosainak is. 1548 tavaszán János váradi jegyző tiltotta a Búza Jánosnál lévő pénzt, „nehogy másnak kifizesse”. 1549-ben viszont a Váradon lakó Kalmár István Erdemes Mátyás debreceni bíró hozzájárulásával ígérte Szegyes Tamásnak, hogy augusztus 15-ig készpénzben kifizeti a 77 forint adósságát. 1549. december 28-án a Váradon lakó Szűcs Benedek tiltotta le a debreceni bírák előtt Szijjártó Miklós minden vagyonát és örökségét „bárki más előtt történő átvétel céljából, a vele szemben fennálló tartozás kiegyenlítéséig”. 1550. január 25-én már a Váradra való Somogyi Miklós is a tiltás eszközével élt Szijjártó Miklós debreceni házára, 40 forint és 51 krajcár erejéig,

¹⁶⁷ Béres András: A debreceni szűrszabók és gubacsapók pere. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIV*: 1987. <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144710118.pdf> (letöltve 2017. április 1.) 41.

¹⁶⁸ Balogh István: Debrecen első jegyzőkönyvei, mint történeti források (1547–1552). *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX*. Szerk. Gazdag István, Debrecen, 1982. 114. Egy Csapó utcai polgár úgy adta el házát, hogy három évig Mészáros Péter lakjon benne, de a lakásért semmit sem kell fizetnie. A cél, hogy a menekülés idején vigyázzon a házára.

¹⁶⁹ Barta Boldizsár: Rövid Chronika 20.

¹⁷⁰ Uo. 34.

hogy azt minden hitelezőt megelőzve megkaphassa.¹⁷¹ 1572-ben egyenesen úgy vélték a bírák a váradi Iván Lukács 200 forintot tevő követelésének teljesítését, hogy adjon időt adósának, a debreceni Szabó Gáspárnak – 1573 Vízkereszt napjáig –, hogy a házát eladhassa, s abból elégítse ki a felperest.¹⁷² Az adósságot azonban hamarabb visszafizették, 1572. június 10-én ugyanis Iván Lukács felesége megjelent a bíróság előtt, s ott igazolta, hogy a ház árát megfizették neki.¹⁷³

1610-ben a váradi Borbély Balázs által eladásra átadott, hatvan forint értékű posztó ügyében kezdtek a debreceni bírák vizsgálatot, amelyben Tóth Andrásról vélelmezték, hogy az árut nem adta el, hanem Szegeden hagyta.¹⁷⁴ Hasonlóan egy váradi boltos, Ormáncózi Máté a váradi Nyíró Istvántól szenvedett kárt, amikor az boltját feltörte, s ládájából arany-ezüst jószágát ellopta.¹⁷⁵ A férfit, mivel már harmadszor bizonyult lopásban vétkesnek, s azt a tanúk egybehangzóan igazolták, október 4-én felakasztották.¹⁷⁶

Debreceniek több alkalommal kerültek a bírói székre borvásárlásból maradt adósság miatt is. 1619. december 19-én egy négy évvel korábbi időből maradt nyolc forintot kitevő tartozás miatt tett panaszt a váradi Nestai Balázsné Nyüvedi Menyhártra, aki a pénzt „rögtön az ítélet meghozatala után” megfizette.¹⁷⁷

1620 augusztusában már két váradi illetőségű ügyében döntött a tanács. Máté deák ugyanis 22 évvel korábban 10 forintot adott kölcsön a szintén váradi Tatai Ambrusnak, ezért folyamodott a tiltáshoz, s ezután hozzá is jutott pénzéhez.¹⁷⁸

Örökségek elismerésével kapcsolatban, vagy az örökölt javakhoz való hozzájutás biztosítása érdekében is fordultak a tanácshoz a két város polgárai. 1621. május 13-án egy bizonyos Katalin (Borbély Pálné) a Váradon lakó Tót Mihályné testamentuma szerint előző ura, Borbély Boldizsár fiainak követelte a hagyatékot. Ez nem volt jelentéktelen „33 aranyat, ezüst kalánokat és poharakat” tett ki. A tanúvallomások alapján sikerült bizonyítania, hogy testvérnénje valóban a két fiúnak hagyta a fenti javakat, de fele-fele arányban, s Borbély Menyhértnek ezért ki kellett adnia a másik fiú, István részét, úgy azonban, hogy „megbízható gyámot válasszanak”.¹⁷⁹

¹⁷¹ Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1548–1549. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 2. fordította: Balogh István, szerk. Szendrey István, Debrecen, 1981. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 2. 1981.) A váradi jegyző 45., Kalmár István kötelezettsége 116., Szűcs Benedek tiltása 153., Somogyi Miklósé 159.

¹⁷² Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1572. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 21. Az eredeti, latin szöveget fordította és sajtó alá rendezte: Balogh István, szerk. Rácz István, Debrecen, 1990. 9. (továbbiakban Debrecen jegyzőkönyvei 21. 1990.)

¹⁷³ Uo. 52.

¹⁷⁴ 1610. május 5-én, Debrecen jegyzőkönyvei 38. 2007., 45.

¹⁷⁵ 1618. szeptember 29. Uo. 144.

¹⁷⁶ Uo. Az elkövetett büntetést saját maga is bevallotta. 145.

¹⁷⁷ Debrecen jegyzőkönyvei 38. 2007., 227.

¹⁷⁸ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 47.

¹⁷⁹ Uo. 97. és 100. Az üggyhez fenyegetés is társult: Borbély Pálné azt mondta Borbély Menyhértnek, hogy „rövid nap olyat mond neki, hogy megpirul az orcája.” Uo. 98.

1623-ban olvashatunk két debreceni „agyagműves asszonyság”, Tiszta János felesége, Anna és Keresztes András felesége, Katalin Váradon történt tiszteletlen viselkedéséről és mocskolódásáról. Kilencven tanút hallgatott meg a tanács az ügyben, mert különösen sérelmesnek tartotta, hogy a két asszony idegen helyen követte el a gyalázkodást, ami bebizonyosodott.¹⁸⁰

A két város közötti együttműködő segítség legszebb jele azonban, hogy a Szent András templom fejedelmi támogatással történt újjáépítésekor, 1627-ben 300 forintos fizetésért és ellátásért a váradi Kerekes Tamást fogadták fel építésznek, aki munkásaival 1628 novemberére végzett az építéssel.¹⁸¹

A REFORMÁCIÓ SZEREPE, AZ ISKOLÁK, NYOMDÁK – ELLENREFORMÁCIÓ

Amikor a török hatalom Török Bálintot, a gyermek János Zsigmond egyik gyámját a Jedikulába vitette, felesége, Pemflinger Katalin – a „leonina lutheriana” – a debreceni udvarházba költözött, s ott is lakott 1545-ben bekövetkezett haláláig. Az ő irányvonalát követte fia, Török János is, így mint földesurak, mindketten a reformáció támogatóivá váltak. Debrecen földesurának jó kapcsolata volt az erdélyi elittel, hiszen felesége Kendy Anna volt, a Ferdinánd által erdélyi vajdává kinevezett Kendy Ferenc lánya. Mivel az 1550-es évek második felében a Török család Vajdahunyadvárba tette át székhelyét, a kapocs a mezővárossal fokozatosan lazulni kezdett. Mélius Juhász Pétert azonban, a város legnagyobb hatású reformátorát ők támogatták külföldi tanulmányaiban, s hívták meg városukba prédikátornak. Az egri végváriak és a környező területek protestáns nemességének kérésére összeállított Debrecen-egervölgyi, majd a debreceni polgároknak írott II. helvét hitvallás alapján őt lehet tekinteni a református egyház meghatározó személyiségének, superintendensének, hitszónokának.

Várad 1541 előtt jelentős egyházi központ volt. Perényi Ferenc püspöksége idején. 1524-ben egyházi zsinatot is tartottak a városban, amelynek egyértelmű célja a katolikus egyház védelme volt a terjedő reformációs tanokkal szemben.¹⁸² A hitújítás azonban elérte a várost, amely János Zsigmond fejedelem idején már a helvét irányzat követőjévé vált.

¹⁸⁰ Debrecen jegyzőkönyvei 41. 2010., 1623. január 12-i döntés 14–15., február 11-i végzés 19. Az egyházat mindkettőjüknek ki kellett engesztelniük, majd a férjek közbenjárására „háromszor 40 forint pénzbüntetés letevésére” utasították őket, s a kölcsönös gyalázkodásért 12 forint bírságpénzt fizettek.

¹⁸¹ Csorba Dávid: Debreceni ünnepszentelés a XVII. században. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. szerk. Csörsz Rumen István, Bp., 2010. 292–294.

¹⁸² Jaczkó Sándor: *Az 1524. évi váradi zsinat*. (PhD értekezés.) Perényi Ferenc az ország nádorának, Perényi Imrének a fia volt. Apja előbb erdélyi püspökké, majd 1514-től váradi püspökké választatta, fölszentelésére és első miséjére azonban csak 1522-ben került sor. 24. és 36–37.

Vajdahunyad várának belső udvara (a szerző felvétele)

Amikor az 1564. évi tűzvészben leégett a debreceni Szent András templom, s feltehetően az iskola is, az oktatás néhány évig (1564–1567) szünetelt, de a váradi iskola igyekezett pótolni a debrecenit. A fejedelmi gondoskodás is megmutatkozott abban, hogy János Zsigmond Váradon egy házat adományozott nyomda céljaira, s Hoffhalter György nyomdája ebben működött, Mélius püspök rendelkezésére állva.¹⁸³

A két városban egyaránt a helvét hitvallás követői alkották a többséget. Várad prédikátorai közül Alvinczi Péter került a leginkább meghatározó helyre, hiszen Bocskai fejedelem 1605-ben Kassára hívta, s ott lett az evangélikus többségű város papja. Meghatározó szerepet játszott Bethlen Gábor mellett is, s ott találjuk a debreceni Szent András templomot újjáépíteni szándékozó személyiségek sorában, s a templom ünnepélyes avatásán is. Alvinczi személye összekötő kapocs a két város között, hiszen Váradon kezdte tanulmányait, de volt debreceni rektor is, majd Váradon szentelték fel, s ennek a városnak lett papja. Kassai prédikátorként Debrecen egyházának és a Bethlen Gábor politikáját erősítő városnak egymásra találásában is komoly szerepet játszott.¹⁸⁴

¹⁸³ *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk. Barcza József, Debrecen, 1988. 15. (továbbiakban Barcza, 1988.)

¹⁸⁴ Kemény Lajos: Alvinczy Péter életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1904. 3. sz. 366.

Pécsváradi feleletei Pázmánynak¹⁸⁵

A váradi reformátusok a városból elszármazott katolikus egyházfő, Pázmány Péter írásainak értelmezését, cáfolatát is magukra vállalták. Pécsváradi Péter kálvinista pap „Az szentírásról és az anyaszentegyházról” című írás alapján Pázmányt az Antikrisztus katonájának nevezte. Ezért természetes, hogy Váradi helyszíne lett annak a református zsinatnak, amely 1629-ben Pázmány Péter Kalauzának cáfolatát határozta el.¹⁸⁶

Református városi iskola mindkét helyen létrejött, Debrecenben még 1538-ban, amikor még nem lehetett pontosan tudni, hogy a protestáns iskola melyik felekezeté lesz. Mélius Juhász Péter hatására és tevékeny közreműködésével a mezőváros igazgatásában és vallási életében egyaránt a reformátusok kaptak meghatározó szerepet.¹⁸⁷ A két iskola közül azonban a váradi vált nagyobb hatású-

¹⁸⁵ Pecs-Varadi Peternek, varadi lelki pasztornak feleleti Pazmany Peternek, esztergami erseknek ket könyvetskeire, mellyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyhazrol irt, es Bihar var-megyenek dedicálván MDCXXVI esztendőben kibocsátott. Debreczenben [Debrecen]. nyomattott Rheda Peter által 1629. Esztendőben RMK. I. 579.

¹⁸⁶ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. 1606–1692. <http://mek.oszk.hu/04700/04735/html/509.html> (letöltve 2017. április 1.)

¹⁸⁷ Papp Klára: Melius püspök és Debrecen szerepe a református egyház megerősödésében. In: *Jean Calvin 500 A Kálvin János születésének 500-ik évfordulójára 2009. június 14-én rendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Nagyvárad 2010. 61–72.

vá, a debreceni csak 1660 után, Martonfalvi Tóth György és tanártársainak Debrecenbe költözését követően vált „a város iskolájából az ország iskolájává”.¹⁸⁸

*A Martonfalvi Tóth család címere*¹⁸⁹

Maradt adat arra is, hogy debreceni rokonság ellenére valaki mégis inkább a váradi iskola növendéke volt. 1619. január 26-án tett ugyanis vallomást a debreceni bírák előtt az a Szabó Mihály fia Szabó János váradi tanuló, aki eddig a nagynénjénél, Borbély Andrásné, Szabó Erzsébet asszonynál lévő, százötven forintot érő „ezüst marhájáról” rendelkezett.¹⁹⁰

1687-ben a nemesség Bihar vármegye számára Lipót császártól kért és kapott főispánt Benkovich Ágoston váradi püspök személyében. A döntés mögött egyértelműen az a szándék állt, hogy a vármegye Erdély helyett a Magyar Királysághoz kívánt csatlakozni. Mivel azonban az 1687. évi országgyűlés utáni berendezkedési tervezetekben hangsúlyosan szerepelt a katolikus püspökségek birtokvagyonának helyreállítása, a vármegye birtokkonfliktusok sora elé nézett, s elkészülhetett a határozott katolikus érdekérvényesítésre a mindennapi élet több területén

¹⁸⁸ Barcza, 1988. 43–65., valamint Baráth Béla Levente: *Martonfalvi György (1635–1681) munkásságának jelentősége a Debreceni Református Kollégium és a magyar peregrináció történetében*. Debrecen, 2000.

¹⁸⁹ A címerkép Zoltai Lajos: Martonfalvi György czimerlevele. *Turul*, 1903. 136., rá hivatkozva értékeli Martonfalvi tevékenységét Csorba Dávid: Református tanári címerek 1665–66-ból. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 1. sz.

¹⁹⁰ Debrecen jegyzőkönyvei 40. 2008., 177. Az ezüst marhákat közbírónál hagyta, azzal, hogy költhet belőle, s egyúttal kinyilvánította, ha előbb halna meg rokonánál „azon ezüst marha Borbély Andrásnéra és ő utána az fiára maradjon.”

is. A bihari nemesség döntése meghozatalakor valószínűleg nem gondolt ezekre a veszélyekre, illetve bízott abban, hogy a Magyar Királyság országgyűlésének tagjaként módja és lehetősége lesz előjogai, birtokai, valamint vallási élete megvédésére.

A török elleni háború után 1694-ben sor került a váradi katolikus püspökség birtokainak visszaadására, az uradalom újjászervezésére, amely anyagilag megalapozta a 18. században kiteljesedő hatalmat. A katolikus püspökség megjelenése, törekvéseinek kezdődő sikere mindkét város felekezeti viszonyait érintette, bár nem azonos mértékben. Váradon ennek következtében szorultak ki a reformátusok a városból, s vált meghatározóvá a katolikusság, mind a felekezeti befolyás, mind az oktatás területén.¹⁹¹ Debrecen pedig a püspöki politika miatt hosszú idő óta nem tapasztalt kihívás elé került. Az első kinevezett váradi püspök, Benkovich Ágoston véleményét Debrecen szabad királyi városi címének adományozása kapcsán is megkérdezték, aki ugyan az uralkodói szándékról nem nyilatkozott, de egyértelműen kifejezte, hogy a városlakóknak dézsmát kell fizetniük. A bécsi udvari kamara tanácsa által kijelölt háromtagú bizottság 15 oldalas véleményében hangsúlyosan kapott szerepet az álláspont: „... ez a helység minden időben sok eretnek védő és lakóhelye volt, s mivel a nagyváradi úton nem messze e helységtől fekszik, nem lesz-e vajjon veszedelmes a várra?”¹⁹² Az 1712–1715. évi országgyűlésen, ahol a rendek Debrecen címének becikkelyezéséről tárgyaltak, Csáky Imre püspök már határozottan ragaszkodott a katolikusok beköltözésének engedélyezéséhez, a katolikus egyház intézményeinek megjelenéséhez, templom és iskola építéséhez és működtetéséhez, ami az ő egyértelmű anyagi és politikai támogatásának köszönhetően valósult meg.¹⁹³ Ezért ünnepelhette 2015-ben a katolikusság Debrecenben 1715-öt, a városba visszaköltözés 300. évfordulójaként.¹⁹⁴ A szabad királyi városban ez a lépés volt a kezdete a 18. század végétől már megfigyelhető felekezeti sokszínűségnek, amiben azonban a reformátusok meg tudták őrizni meghatározó szerepüket.

A debreceniekről író Barta Boldizsár főbíró művének előszavában sokat mondanóan emlékezett meg, sorai, amelyek a következőképpen hangzanak, Várad lakóira is igazak lehetnek: „Ha csak ez keresztyén Debrecen városának ennyi rom-

¹⁹¹ Papp Klára: „Iskolába járni majdnem annyi, mint templomba járni” A váradi katolikus iskoláztatás a török kiűzésétől a polgári forradalomig. *Történelmi tanulmányok X.* Szerk. Takács Péter, Debrecen, 2002. 159–185.

¹⁹² Szabó István: Debrecen szabad és királyi rangra emelése. *Debreceni Szemle*, Válogatás az 1927–1944. évfolyamok anyagából. Szerk. Gunst Péter, Angi János, Bényei Tamás, Pósnán László, Debrecen, 1993. 26–27.

¹⁹³ Papp Klára: Csáky Imre püspök szerepe a katolikus egyház debreceni térnyerésében, megerősödésében. In: *Katolikus újjászületés Debrecenben*. Speculum Historiae Debreceniense 23. Szerkesztette: Orosz István és Papp Klára, Debrecen, 2015. 118–119.

¹⁹⁴ *A debreceni katolikus újjászületés emlékkönyve*. Szerk. Keresztesné Várhelyi Ilona–Takács József, Kiadja: Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegye Levéltár és Könyvtár, Debrecen, 2016. 175.

lások között Isten csudálatos gondviseléséből való megmaradását előgondolom is, meg kell vallanom a szent Dáviddal, hogy az Úré a szabadítás. ... Honnan várjunk külső segítséget, azt meg se gondolhatjuk. *Nem igen bízhatunk mi méltóságos főrendekben, mert azoktól megvettetünk, nem vitézinkben, mert azoktól prédáltatunk, nem jószágunkban, pénzünkben, mert azoktól megfosztatunk, hanem az egy Istenben, mert az Úré a szabadítás.*”¹⁹⁵

Justus van der Nypoort:
Nagyvárad látképe Birckenstein geometriakönyvéből.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Barta Boldizsár: Rövid Chronica 3–4.

¹⁹⁶ Birckenstein: Erzherzogliche Handgriffe. Wien, 1686. 29. kép.

CARAFFA DEBRECENBEN

Debrecen város jegyzőkönyvében olvashatjuk: „Ez mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó Debrecen nevű városhoz, édes lakó hazámhoz és helyemhez sokszor Isten még az idegenekből is jóakarókat szelídített. Ezt sokszor sok keresztyén Királyoknak kebelében oltalmazta; amiképpen sok szép erős régi és mostani Privilegiomi, Donatiók, Protectionalisok, ezeknek sokszori confirmálási (kik mind eddig Isten gondviselése által megmaradtának és vannak) erről bizonyságok. *Ellenben sokszor Isten, amikor haragja reá felgerjedett, a maga kebelében tartottakat is, mint meg annyi scorpiókat el-lene támasztotta.*”¹⁹⁷

Debrecen Bethlen Gábor fejedelemsége idején került az Erdélyi Fejedelemségben belül kiemelt helyzetbe. A Török család kihalása után a fejedelem vette a várost pártfogásába, azaz az évi adó – 2000 forint – kifizetésének kötelezettsége mellett megtiltotta neki, hogy az elhunyt arisztokrata rokonságával tárgyaljon, s a szükséges adót rajta (az erdélyi fejedelman) kívül másnak adja. A tervezett hadjáratok során toborzóhellyé nyilvánította, amellyel a közeli végvár, Nagyvárad katonai szerepét tovább erősítette. Privilegiumainak bővítése, református kollégiumának támogatása, a leégett Szent András templom fejedelmi segítséggel történt felépítése és átadása mind-mind a gondoskodás és a kiemelt helyzet bizonyítékai.¹⁹⁸

Debrecen Miskolci Nagy András hajdúinak 1608. évi elköltözése után bíráskodási és közigazgatási feladatait is kiemelt, fejedelmi városi rangjához méltóan teljesítette. A birtokos család kihalása után a 17. század nagyobb részében a város sok tekintetben a Magyar Királyság szabad királyi városaival került hasonló helyzetbe. Gazdasága fejlődött, kereskedelme kiteljesedett. Jelentős számban fogadott be jobbágyokat, akik a településen szabadon élhettek, s a mezőváros sike-

¹⁹⁷ Rövid Chronica avagy oly beszélgetés, melly a közelebb elmúlt száz esztendőök alatt Debrecenben esett emlékezetesebb dolgokról ... íratott, és szedegettetett össze Barta Boldizsár által 1664. esztendőben. Nyomtatódott Debrecenben 1666. 7–8.

¹⁹⁸ Papp Klára: Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2014. 537–548.

resen hárította el azokat a visszakövetelési kísérleteket is, amelyek a jobbágyi hitlevelek alapján a környék földesuraitól érkeztek.¹⁹⁹

1648-ban történt meg először, hogy a városnak vissza kellett adnia az oda szökött örökös jobbágyokat.²⁰⁰ Egyértelmű, hogy „az átlagos mezővárosoknál sokkal jobb helyzetben volt, mind az adózás, a szabad bíró- esküdt és magisztrátusválasztás, mind a földesúri hatalomhoz való viszony, mind a különleges jogosultságok (vámmentesség, limitációk, urasági haszonvételek, határhasználat szabályozása, kegyúri jog, földtulajdon) valamint az autonómia (bíráskodás, szabad költözés stb.) tekintetében. Földtulajdonosként a város résztvevője volt a Bihar megyei közgyűléseknek, és az erdélyi fejedelmek hatalma alatt meghívókat kapott az országgyűlésekre, azaz a polgári rendre jellemző jogosultságai is voltak.”²⁰¹

A Várad török kézre kerülését követő években azonban Szabolcs vármegye megkülönböztetett érdeklődést tanúsított a város iránt, egyre gyakrabban, s ami lényegesebb, eredményesen lépett fel a jobbágyok visszaszolgáltatása ügyében, ami – tekintve a nagyszámú vitatható esetet, amikor nem volt egyértelmű a beköltözött jobbágy függése – számtalan konfliktust és a város számára néhány megalázó szituációt is okozott.

A város különösen a 17. század második felében került ütközőzónába, amikor az Erdélyi Fejedelemség szerepe meggyengült, s a területen már három hatalom, a török, a Habsburg kormányzat és Erdély érdekszférája egyaránt érvényesült. A Debrecenhez közeli Várad 1660-tól már nem a menedéket biztosító fejedelmi végvár volt, hanem az Oszmán Birodalom legközelebbi katonai központja. Ezért a fejedelmi városnak a várad pasa elvárásait is mindig pontosan teljesítenie kellett. A végrehajtásban akadtak problémák, haladék iránti kérések és mentesítésekre vonatkozó kérelmek. Ezek miatt a város vezetői gyakran kényszerültek a pasáknál magyarázkodásra. 1664-ben pl. a török követelése a szolnoki Tisza-híd megerősítésében való tevékeny részvétel volt, ugyanis a „városnak kellett mindenféle hídépülésre kellő fákat szerezni, feles ácsokat, kovácsokat, heti szekereket bocsátani, azon híd csináltató csauszokat feles lovakkal együtt, nagy fizetéssel tartani; mind ezeken felyül pedig a fő csauszoknak nagy summa fizetést kellett adni. Ki mennyi summában készült légyen, azt egy elme fel nem használhattya.”²⁰² A település lakosságát már az 1660-as évek háborúi is jelentősen kimerítették. Barta Boldizsár főbíró szerint ugyanis „csak a háborúságos 8 esztendő alatt a megmaradás mellett hallhatod öt becsületes főrendek halálát, hallhatod sokaknak keserves sanyargatásokat, veréseket, tömlöcöztetéseket... Azon

¹⁹⁹ Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In: *Debrecen 650 éves. Várostörténeti Tanulmányok*, Speculum Historiae Debreceniense 7. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011. (115–131) 119. továbbiakban: Orosz, 2011.)

²⁰⁰ MNL HBVL Debrecen levéltára, IV. 1011/a Tanácsülési jkv. (Prot.) 12. k. 1648/413–414.

²⁰¹ Orosz, 2011. 130.

²⁰² Uo. 81–82.

*kívül mennyi fizetést tett e szegény város! mert csak maga kezével kit kiolvasott, computálva sokkal többre mégyen háromszáz ezer forintoknál.*²⁰³

1672-ben császári sereg élén Strassaldo sarcolta meg Debrecent, ami után 1677-ben a város követei segítséget kérve Isztambul és Bécsbe is megjártak.²⁰⁴ A Szepesi Kamara, amelyet a törökországi követjárásról tájékoztattak, azonnal megvádolta őket a kétféle politizálással, a kassai főkapitány pedig azzal fenyegette meg a vezetőket, hogy megbünteti őket, ha továbbra is támogatják az Erdélyből támadó kurucokat.²⁰⁵ 1683-ban Saponara báró, a szatmári²⁰⁶ királyi őrség kapitánya tájékoztatta a város kereskedőinek érdekében nála tárgyaló debrecenieket a Bécs alatti török kudarcról, s 1684 júliusában már Vácon tárgyaltak Eszterházy János tábornokkal, hogy támogatást és védelmet szerezzenek tőle: „a tábornok jó szívvel látta a debreceni követ urakat, ígérte protectionalis levelét [védlevelét].”²⁰⁷

*Aeneas Sylvius von Caprara császári tábornok
(Giovanni Giacomo Rossi metszete)*²⁰⁸

²⁰³ Orosz, 2011. 82.

²⁰⁴ Komáromi István és Pósalaki járt Sztambulban, Pósalaki János, Bartha János és Baranyai Mihály pedig Bécsbe. Balogh István: Pósalaki János és emlékirata a Karaffa-járásról. *A Debrece-ni Déri Múzeum Évkönyve 1939–1940.* 170.

²⁰⁵ Uo. szintén 1677-ben a város jegyzőkönyvéből idéz.

²⁰⁶ Szatmár – a Partium területén lévő vár és város, – Németivel való egyesülése után 1715-től szabad királyi város – ma Szatmárnémeti város, Satu Mare Romániában.

²⁰⁷ Balogh István: Szabolcs vármegye katonai terhei a 17. század végén. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 17. Nyíregyháza, 2008.* 13. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/13-50.pdf>.

²⁰⁸ A császári tábornagról készült metszet található: [https://www.rijksmuseum.nl/en/collection / object/Portret-van-graaf-Enea-Silvio-Caprara--45215b1dc50ac504734775a9112f0c](https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/object/Portret-van-graaf-Enea-Silvio-Caprara--45215b1dc50ac504734775a9112f0c)

A hírek nyomán a seregek is megjelentek, a törökellenes Szent Liga létrejötte után elindult a hosszú háború, amely során éveken át vették be a török kézre került végvárat, vették át a felszabadított területeket. A harcok megkövetelték a lakosság hozzájárulását, ami katonai eszközökkel sem ment könnyen.

Az elővigyázatosságra tehát szüksége volt a városnak, hiszen a védlevél megszerzését követően egy év múlva, 1685 októberében Aeneas Caprara felső-magyarországi főkapitány már a hadak helyben maradásáról értesítette a vármegyét. A birodalmi segélyhad bajor ezredei számára az Udvari Haditanács elnöke, gróf Rabatta tábornok határozta meg a szükséges ellátást (8 millió forint, amelynek 80%-a érinti az országot), annak pénzbeni értékét Caprara osztotta szét a vármegyék között. A megyék a közvetlen behajtásra vonatkozó utasításokat már Szatmárról kapták, Caraffa tábornoktól, aki a császári hadsereg vezetőjeként tisztelték.²⁰⁹ Bihar vármegye pl. a váradi törökök ellen felvonultatott Barkóczy ezred magyar katonáinak tartását kapta feladatul.

Antonio Caraffa, akinek nevéhez nemcsak Debrecen megsarcoltatása, hanem az Eperjes városában felállított törvényszék, Munkács kapitulációja (1688. január 14.), Eger visszafoglalása a töröktől, majd Erdély hódoltatása is fűződik, 1664-től állott a Habsburg Birodalom katonai szolgálatában. 1672-ben még csak egy vértess ezred parancsnoka volt, 1682-ben azonban tábornok lett, s ami lényegesebb, Csáky István felső-magyarországi főkapitány helyett gyakorlatilag ő irányította a terület katonai ügyeit.²¹⁰ Nagy szerepe volt abban, hogy a végvári katonaságot integrálják a császári – reguláris – hadseregbe.²¹¹ Az udvar, s személyesen I. Lipót császár nagyra értékelte szolgálatait, ezért kapott 1686-ban birodalmi hercegi címet, s 1687-ben érdemei elismeréseként az „Aranygyapjas Rendet”.²¹² 1691-től Milánóban a Habsburgok észak-italiai császári biztosa lett, ahonnan 1692-ben Bécsbe tért vissza, s 1693 márciusának elején „lázás betegség” vetett véget életének.

Miután 1685 folyamán a Felső-Magyarországi Fejedelemség területének jelentős részét elveszítette, azt a császári hadvezetés fegyverrel megszerzett területeknek nyilvánította. Még az év októberében a váradi pasa Thökölyt fogságra vetette, amely híveinek szétszéledéséhez vezetett.²¹³

²⁰⁹ Szatmár és Kálló 1662-ben, II. Rákóczi György visszaengedése következtében került vissza a Magyar Királysághoz, s különösen az előbbi főkapitánya fontos katonai irányító szerepet kapott.

²¹⁰ F. Molnár Mónika: *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai.* Bp., 2016. 45. (továbbiakban F. Molnár, 2016.)

²¹¹ Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe.* Bp., 2004. 163.

²¹² Uo. 43–44.

²¹³ A Zrínyi Ilonával 1688-ban kötött megállapodás alapján Caraffa foglalta le Thököly töröktől kapott fejedelmi jelvényeit, s egyéb kinevező és adományt biztosító iratait is. Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684ben.* (História Könyvtár Monográfiák 23.) História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2007. 33.

Comes Antonio von Caraffa, rézmetszet, Münster

Caraffa seregeivel 1685-ben elfoglalta Szentjobbot, amely Barkóczy Ferenc magyar katonáinak kezébe került, hogy mivel Várad, vagy Gyula továbbra is török terület maradt, ellenük hatékony védelmet alakíthasson ki. A tábornok Debrecen is, amely az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá tartozott, de a szultánnak is adót fizetett, meghódított területnek tekintette.

A meghódított városokra különösen jelentős pénzbeli adót vetett ki. Caraffa elképzelése szerint Debrecen alkalmas katonaságának eltartására. A város ekkor már oltalomlevelet szerzett be Erdélytől és a töröktől is, s a Bécsbe küldött erdélyi követek is olyan utasítást kaptak, hogy érjék el a város mentesítését a „szokatlan” exactióktól és teherviseléstől, s a szabad kereskedés engedélyezését.²¹⁴ Az első kéthavi adót ugyan a tanács összegyűjtötte, de további beszédre nem vállalkozott, ez adott okot Caraffának arra, hogy a katonaság segítségét vegye igénybe.²¹⁵

Caraffa Debrecennel kapcsolatos terveit megosztotta Dietrichstein herceggel, levelezésüket Thallóczy Lajos már a Történelmi Tár 1895. évfolyamában közzétette.²¹⁶ Az olasz és német nyelvű levelekből megtudjuk Caraffa törekvését, hogy a városban az összeírás alapján talált 3000 ház után havi 120 ezer forintot akart követelni, amit Dietrichstein túlzónak nevezett, s egy 80 ezer forintos követelést tartott elképzelhetőnek.²¹⁷ Caraffa arra hivatkozott, hogy Thökölynek és a váradi

²¹⁴ *Debrecen története 1693-ig I.* Szerk. Szendrey István, Debrecen, 1984. 342. (továbbiakban Szendrey, 1984.)

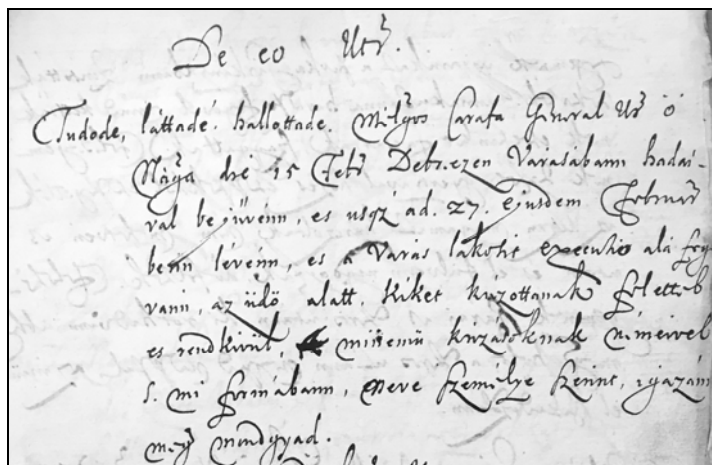
²¹⁵ F. Molnár, 2016. 47.

²¹⁶ Thallóczy Lajos: Caraffa levelezése Dietrichstein herceggel. *Történelmi Tár* (továbbiakban TT), 1895. 593–618.

²¹⁷ Caraffa 1686. január 5-én Szatmárról és Ferdinánd Dietrichstein január 17-én, Bécsből keltezett levele, TT, 1895. 594–595.

törököknek adott szolgálataikkal a nagyszámú kereskedő már igazolta, hogy a város képes a követelés megfizetésére, az ő katonáinak pedig szüksége van az ellátásra.²¹⁸

Dietrichstein herceg ugyanakkor az erdélyiek véleményére is utalt, akik óvni kívánták Debrecent, s akik Teleki Mihály kancellár követségében 1686 januárjában a császárvárosban tárgyaltak. A követek információi egybeestek Caraffa levelének közlésével: az összeírások alapján közel 60 ezer lakossal számoltak, ami nagyságrenddel több a valóságosnál (a 3000 ház esetén 20 lakost jelentene házanként).²¹⁹

A tanúvallatási jegyzőkönyv február 15-én már a városban lévőknek mondta Caraffát.²²⁰

Caraffa tábornok elhatározását azonban nem lehetett megváltoztatni, februárban „hadával bejüvén és usq. ad 27 ejusdem Februar benn lévén, es az város lakosait executio alá fogván,” a várost kegyetlenül megsarcolta.²²¹ A város lakosság-

²¹⁸ Caraffa 1686. február 13-án Szentjobbról írott levele, TT, 1985. 595–596. Thököly naplója 1677 decemberéből megerősíti Caraffa közlésének valóságtartalmát: akkor Thököly és kurucai a városba szálltak, s ott várták az ellentámadást, 1678-ban Teleki onnan hajtattott el vágómarhát a kuruc táborba. Szendrey, 1984. 339. 1678/79 telén is kaptak szállást a kurucok a városban (340.), csak 1680-tól menekedtek meg a szultáni oltalomlevél birtokában a téli szállástól. (Thököly Balyk András főbíró az ellenszegüléséért vonatta deresre.) Uo. 340. 1682-ben Barkóczy császári generális hajtattott el 200 marhát, 1683-ban a váradí törököknek adtak tábori szekereket és élel. Uo. 341. 1683 végén Thököly kívánt élel a hadai számára, annak tudatában, hogy szabad kereskedést engedélyezett számukra a fejedelemsége területén, ezért elvárhatja az ellenszolgáltatást. Uo. 341.

²¹⁹ Szendrey, 1984. 342.

²²⁰ MNL HBVL IV. 1021/b 2. d.

²²¹ A sarcoltatásról és kínzásokról készült tanúvallomás MNL HBVL IV. 1021/b Debrecen város vegyesbíróságának iratai (továbbiakban MNL HBVL IV. 1021/b) 308. 1686-ban Barta Boldizsár volt a főbíró, az esküdtek (jurati judices): Csatári Bálint, Szűcs György, Szentesi János, Bonyhádi János, Apáthi Miklós, Szaniszlai János, Erdődi Ferenc, Király Mihály, Szűcs Gáspár,

gának ez akkor is mérhetetlen sarcnak tűnt, ha nem egyedi esetről volt szó, ha a tábornok a katonái ellátásának biztosítása érdekében maradt következetes, s tette nem „magyargyűlölet eredménye”.²²²

1686 márciusában Teleki Mihály már a szomorú következtetést írta meg bécsi követének: „Debreczent annyira elpusztították, nem képes 25, vagy 30 esztendeig helyreállni.”²²³

A város jegyzőkönyvében a január 3-i szenátus üléséről azt jegyezték fel: „Az császár parancsolattyaúl Váradra kívánt 4000 kila búzának tellyesíttetésére rendeltetik minden egy poltura ucza szerre egy egy véka búza.” A következő napon pedig: „Nem tellyesíthetvén a nagy summát, kinszeríttetik az céheknek közönséges pénzekhez és ezüst marhájokhoz nyúlni a tanácsnak.”²²⁴ Január 22-én a tanács minden gazdaember számára „akar belső, akar külső légyen, az ki városunkban lakik, vagy lakni akar, tartozzék az értékéhez felvettett adón kívül az esztendőnek elein Fő adót, ft.2 fizetni.”²²⁵ 1686. július 24-én a szenátus további szigorításokat vezettek be, amikor kimondták Debrecen városában az kinek háza, malma, szőlője, boltja, látható jószága comperiáltatik, az portióban adós az olyan oly jószág megböcsültessék, publikáltatik... az féle jószág az mit ér, eladattatik, az után duplummal redimeállhassa, kirül az város az oly emptort evincallya.”²²⁶ A kereskedésre kijáró debrecenieknél előírták, hogy „az várostul külön külön személy szerint levele legyen, az melyis csak olyannak adatik, aki igazán concivis, más extraneus embert maga szekeren senki ne hordozzon, mert a maga jószága azéval együtt elfoglaltatik. Ami harmincad alá való jószágot visz, igazán írassa, az fizetést ide haza halassza.”²²⁷ Az 1686. évi jegyzőkönyv bejegyzései egyébként továbbra is a mindennapi élet konfliktusait dokumentálják, a pusztulásra nem utalnak: a város lakóinak peres ügyei az év folyamán igen nagy számban ugyanúgy – a korábbi évek jegyzőkönyvi bejegyzéseihez hasonlóan – a megtalált marhák visszakövetelésével, az adósságok kifizetésével voltak kapcsolatosak.

Csanálosi István, Paládi Pál és Dobozi István. A nótárius Fényes István. MNL HBVL IV. 1011/a 22. k. (1685–1692) 1686. év, 177. 1687-ben a főbíró Balyk András, a jurati judices Dikó István, Baranyai Mihály, Szijártó Miklós, Pósalaki János, Bernát János, Takács István, Csapó István, Neki István, Veresmarti János, Balla János, Ürmös András, Veczei Péter Uo. 351.

²²² A történetírásban elterjedt Caraffa képet kívánta módosítani F. Molnár Mónika – Szalai Ágnes: Önkényeskedés, avagy parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben. In: *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században: Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Bp., 2020. (309–330.) című munka, amelynek 317. oldalán cáfolták a magyargyűlölet vádját.

²²³ MNL HBVL 1021/b No. 309.

²²⁴ MNL HBVL IV. 1011/a 22. k. (1685–1692) 1686. év, 180.

²²⁵ Uo. 194. Még azt is előírták, hogy a gazdák tartoznak a lakóikat is előadni, hogy „rajtok is exigáltassék, mivel ettől, akár mily szegény is, csak kapatis üres nem lehet.”

²²⁶ Uo. 303.

²²⁷ Uo. 308.

Egy 1686 májusából megmaradt kimutatás viszont azt jelzi, hogy a város vezetői februártól kezdődően több helyre (Szolnokhoz, Diószegre, Patakra, Szent Jóra, Tokajba) teljesítettek különféle élelmiszer-szállításokat, bort és gabonát, de a Schulz regimentnek pl. készpénzt is, 5000 forintot. Az összesítés szerint februárban 156 856 ft és 10 krajcárt, márciusban 76 856 ft és 10 krajcárt és áprilisban 83 143 ft és 50 krajcárt (összesen 316 855 ft és 70 kr.).²²⁸ A város levéltárában nem maradt fenn az összes irat (éppen a Rákóczi szabadságharc idején semmisült meg, a császári és a kuruc hadseregek beszállásolása alkalmával), de pl. megmaradt egy töredékes igazolás a görögök fizetési kötelezettségéről. (Fodor István: 30 ft, Pap Márton 60 ft, Csobán János 90 ft, Kondorosi András 75 ft, Csicsi György 80 ft, Csonka Miklós 50 ft, Csernavodai Mihály társaival együtt 25 ft, Csernavodai Kristóf 15 ft, Theodós Mihály 30 ft, Pusztai János 20 ft, Kis Kristóf 20 ft, Hunyadi Sándor 26 ft (8 ft-ot fizetett), Erdélyi János spanyol 10 ft (4 ft-ot fizetett), Rác Máttyás 8 ft, Rusi János 8 ft, Selymes Lukács 18 ft, Murza Péter 25 ft, Erdélyi János az gazdaházba 10 ft, Foszlancsináló Gyurka 6 ft, Oláh András 12 ft, Bubolyi Cristóf Papp mihállyal 35 ft, Pácsi Mihály 20 ft, Kádas György 6 ft, Markocsány Pélyo 5 ft, Hosszú Mihály 15 ft, Turoczi Demeter Pánduka Demeterrel 40 ft, Horváth Márton 33 ft.²²⁹)

A Századok folyóirat 1876-ban tette közzé az erdélyi követek (Gyulai Ferenc, Daniel István és Deli Mihály) feljegyzését, akik 1686 tavaszán Szatmárról küldték el levelüket, s ehhez csatoltak egy jelentést a tíz debreceni utcában végrehajtott kínzásokról, amely azután következett be, hogy a kivetett 480 ezer forintot a város nem akarta kifizetni, ezért azt rajtuk a katonaság erővel vette meg.²³⁰

A házról-házra járó katonák változatos kínzásoknak vetették alá a polgárokat, akik közül 7 név szerint felsorolt azonnal meghalt, tizennégy esetben a nevük után a „sem él, sem hal”, vagy a „sok kínzások után most is halálos ágyában fekszik” megjegyzést olvashatjuk. A Mester utcában lakó Szeli István esetében „kezeinek ujjait fűrészszel fűrészelték”, a Csemete utcában lakó Kozma Györgynét „lábainál fogva az gerendában felakasztották és holt elevenen hatták”, vagy a Csapó utcában lakó Czeglédi Gáspárnak fejét kötéllel megtekerték, az talpát keményen verték, ki miatt sem él, sem hal”. A kínzások közé tartozott a test tűzzel égetése (az Új utcában lakó kassai Szabó István esete), a lábak késsel faragása (a Péterfia utcai Ujvári Lakatos András), „kezek vasvesszővel hegedülése” (Csapó utcai Batori János), a kezek három égő gertyával sütögetése (Csapó utcai Görög Tamás, valószínűleg kereskedő), vagy kezek-lábak fafűrészszel fűrészélése is (Né-

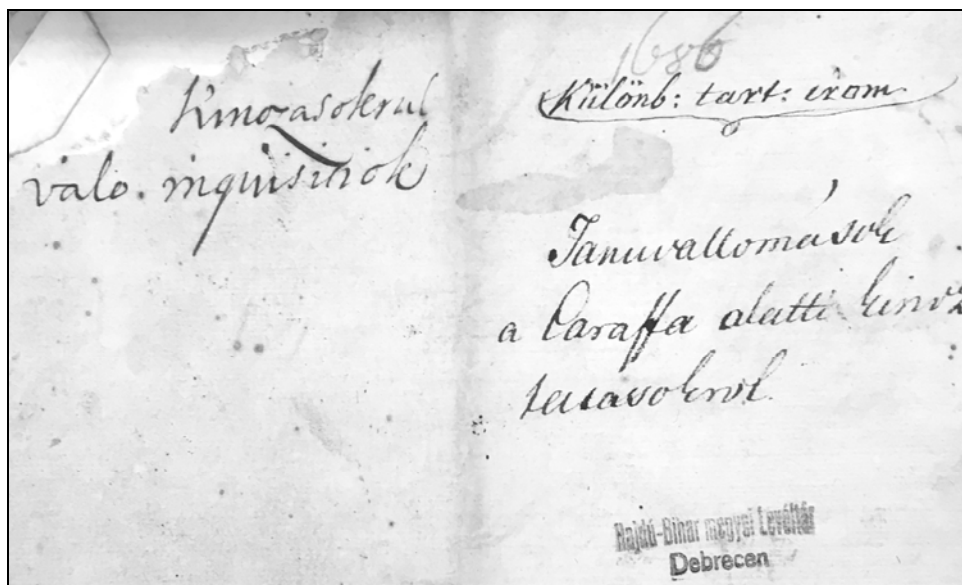
²²⁸ MNL HBVL IV. 1021/b No. 303. Utcánként a következő: Ceglédi u. 12888 ft, Viga u. 2513 ft, Boldogfalva 1679 ft 3 kr., Váradi u. 3523 ft 33 kr., Miklós u. 1873 ft 30 kr., Piacz u. 6695 ft, 52 kr., Németh u. 4900 ft, Új utca 2170 ft, Hatvan u. 1729 ft, Csemete u. 163 ft, Mester u. 540 ft, Péterfia 6663 ft, Csapó u. 8507 ft.

²²⁹ Görögök lajstroma, összesítés nincsen! Uo. No. 309.

²³⁰ Caraffa Debrecenben. Anno Domini 1686. Debreczen városában esett kínzásoknak és haláloknak szomorú leírása. Közli: Zsilinszky Mihály, *Századok*, 1876. 584–586.

met utcai Kápolnási János esete). Több utcában a megkínzottak számát már nem is közölték, csak azt, hogy „felette sokan vadnak az kínzás miatt nyomorúságban”.

A Cegléd utcában lakó 63 éves debreceni cívis, Vas János később úgy vallott, hogy „mind nekem, mind feleségemnek ujjainkat a puska sarkányában szorították,²³¹ ... annak utána harapó fogóval mindkettőnknek kezünket facsarták, szaggatták. ... Feleségemnek lábai az esés után kirothadván, abba megholt, az esés után negyed nappal, az ina is elszakadozván.” Vallomását megerősítette 25 éves lánya, akkor már Szilágyi János felesége is, aki szerint a katonák Vas Jánosné „újját puska sarkányában szorították,” s a „verés után az Vas Jánosné inai el szakadozván, és rohadván” halt meg szörnyű kínok közepette. A Várad utcai kínzások közül a 40 éves Kocsis István mondta el a következő halálesetet, ami szerint „Egri Demeter számlálhatatlan sok rajta esett (kínzások) között a maga házánál megholt, másnap, hogy öszve vagdalták.”²³²

Debrecen város levéltárában őrzött tanúvallatási jegyzőkönyv²³³

A városvezetőket ért sorozatos megpróbáltatások vezettek oda, hogy 1686-ban a városi jegyzőkönyvben már a tisztségek vállalásának kötelezettségét voltak kénytelenek rögzíteni: „a szolgálat a nyomorúságnak idején inkább megkí-

²³¹ A puska sarkánya régies kifejezés, jelentése: a pisztoly, puska kakasa. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/s-4893A/sarkany-48C60/>

²³² MNL HBVL IV. 1021/b A tanúvallomásokat utcánként végezték.

²³³ Uo. 1021/b. 2. d. Az erdélyi követek feltehetően ismerték a jegyzőkönyv tartalmát.

vántatnék, arra nézve a 75 forint letételével, azok közül, kik már viselték a tisztet, senki magát a tanács közül ki nem veheti.”²³⁴ A belső elégedetlenség is növekedett: 1686. március 21-én Rácz János ellen járt el a magisztrátus, mert az a tanács tagjait március 18-án „mocskolta, fenyegette”.²³⁵ Június 26-án pedig Kerékgyártó Györgyöt és társait vádolta meg a magisztrátus, hogy „pártot ütöttek, az magisztrátusra reá mentek, város népével, nevével hamis követséget viseltek, az rabokat elszabadítani kívánták, tovább az város népét sanyargatni meg nem engedték.”²³⁶ Július elsején Kerékgyártó és Nyújtó István már azt adta elő, hogy személyesen nem támogatták a pártütőket, „ők csak könyörögni jöttek a tanácshoz”.²³⁷

Pósalaki János debreceni nótárius az események után tíz évvel, 1696-ban, mint egykori szemtanú írta le az eseményeket. Ez az év az 1681. évi országgyűlésen megválasztott Esterházy Pál által összehívott nádori concursus éve volt, amelyet a Balogh István által közzétett és 1806-ban Hajdúnánáson megőrzött, az eredetiről átirrt magyar nyelvű dokumentum bevezetője mond el az utóknak, hozzátéve, hogy az ott a gyűlésen „bemutattatott és praesentáltatott”.

Az ő leírásában nem egy, hanem két év, 1685 és 1686 sarcolásáról olvashatunk. A 480 ezer rhénes forint kivetést elsőre saját bevallása szerint nem fizettek meg, ezért került sor arra, hogy a Szent Jobb bevételére érkező Antonio Caraffa „egynéhány Régementekkel Executióra a Városra bájöven, ágyukat és vigyázókat a Kapukra és Uttákra rendelvén az egész Tanácsot és Electa Communitást a Tanács Házban bérekesztette és ott őriztette, annakutánna a Városnak Közönséges Adókönyvét magához vette, abból a legtehetségesebb Embereket (senkit közzülünk oda nem eresztvén) ki jegyzette és fel írta, azokra külön-külön nagy summa pénzt, úgy mint kire három, kire négy, kire öt vagy hat ezer forintot is tettzése szerint vetvén és assignálván. Melly kijegyzéseket és ki irt Balétájokat ezeknek az Executorok kezekbe vévén, a Cíviseket minden személly válogatás nélkül Executióra, fizetésre húzta; és midőn nem fizettek volna, kegyetlen verés és hallatlan kínzásoknak nemeivel Férfikat, Asszonyokat kintzottak.”²³⁸

²³⁴ 1686. január 4. A városi jegyzőkönyv 1685-ből is őriz olyan vádaskodást, amelyben egy bizonyos Gara Mihály fogalmazott úgy a tokaji révnél (amikor a város nótáriusa és a tanácsbeliek megfedték „illetlen cselekedeteiért”): „Ti tanácsbéli emberek, ti veszítitek el a várost, egyéb mocskokat is elkövettek.” 1685. november 3. MNL HBVL IV. 1011/a 22. k. (1685–1692) 146. A vádló megfogadta, hogy nem követi el a vétséget többé.

²³⁵ Uo. 210–211. Kivezették a kapuhoz, ahol a fenyegetés történt, ahol azt kellett kiáltania: „ha a nemes tanács gratiája nem accedált volna, halál volt volna fején, aki ilyen dolgokba elegyíti magát, halállal büntettetik.”

²³⁶ Uo. 290.

²³⁷ Uo. 294. A kaloda elvagdalását és a lakatok leverését is bűnéül rótták pedig fel. Deliberatum: „Mind a két fél exmittáltatik.”

²³⁸ Az eredeti dokumentum nem maradt fenn. Pósalaki János: Debrecen siralmas állapotának megvilágítása 1685–1696. Fordította és életrajzzal ellátta Balogh István, *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* 17. Debrecen, 1987. 186.

Miután az első próbatétel nem járt sikerrel, a szenátorokat és esküdteket ismét egy házba elzáratta, majd a katonasággal végigjáratta az utcákat, „a többi Cíviseket minden Házakból, a hol Férfiak és Gazdák nem találtattak, az Asszonyokat vagy szolgálakat egy Házhoz, mint a juhokat a mészárszékre hajtatta; és akik abba nem fértek, az Udvarra rekesztette és Tatár módjára meg kötöztetvén, kegyetlen verésekkel, kínzásokkal kínzották; úgy annyira, hog ezen két rendbeli executionnak idején a szegény nyomorúlt szenyvedőknek és azoknak kesergőknek siralmok, kiáltozások az Uttzákbann, magoknak az Execurotoknak bámulására és rajtok való szánakozására hallatott.”²³⁹ A házanként végrehajtott kutatás és rekvirálás eredményeként nem csak pénzt, aranyat és ezüstöt, hanem gabonát, árpát, bort, lovat, posztót, ökröt egyaránt elvittek. A nótárius már egyértelműen tudta, hogy a kínzások alatt és annak következtében később 14 ember halt meg. A behajtott javak értékét Pósalaki az előre kivetett összeg kétszeresére tette (960 ezer forint felett), s leírása jelentősen súlyosbította a sarcolók eljárását, hiszen úgy vélte, azok annak „nagyobb és jobb részét magoknak megtartván, tsak azt adták fel computusba, az mi nekik tetszett...”

A következő télen hat hónapra ismét havi 60 ezer forintot vetettek ki, s emellett a katonaságot is tartaniuk kellett. A leírás részleteiből derült ki, hogy az összeg a beszállásolás teljes költsége, amelyhez az árpát, búzát, szénát vásárolniuk kellett, s így maradt még havonta 18 ezer forint készpénzadási kötelezettség.²⁴⁰ Ezen felül vették el a gazdák borát, amelyet a város csapszékén elmerétték, s így pénzzé tették. A legrosszabb következménynek azt tartotta, hogy a város lakosságának egy része – bár a katonaság a férfiakat különösen nagyon őrizte – a téli idő ellenére családjával együtt elbujdosott, ezért házaikat a katonaság elrontotta. Végül az összesítés szerint 420 ezer forintot adtak, az elprédált jószágokkal, a tiszteknek adott fizetésekkel, „vagy más szín alatt kitekert discretiókkal összevetjük” a kértételek a fizetésekkel együtt kétfélmillió forintot tesznek ki.²⁴¹

Pósalaki leírása az adó elosztását végző tanácskozók elé került, ezért a kétfélmillióra menő kalkuláció egyértelműen erős túlzásokat tartalmazott. Az azonban bizonyosra tehető, hogy a személyes kínzásokkal összekapcsolt behajtás alapján Caraffa az előzetes számításoknál többet szedett össze, ezért a nótárius számításainak csaknem felével minden bizonnyal számolhatunk.

A jelentős megterhelés a város fejlődését mégsem vetette vissza három évtizedre, ahogyan Teleki Mihály erdélyi kancellár vélte. A Pósalaki János nótárius által kimutatott óriási áldozatvállalást viszont jól fel lehetett használni 1693-ban, amikor a cívisek képviselői elérték, hogy Lipót császár és magyar király szabad királyi városi rangot jelentő privilégiumot adjon Debrecen városának.

²³⁹ Uo. 187.

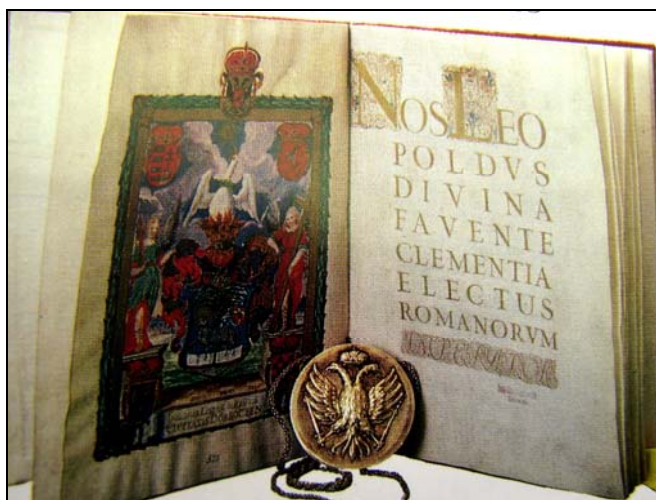
²⁴⁰ Egy kassai mérő árpa ára 6, a búzának ára 9 forint, a szénát pedig 25 forintért vették. Uo. 188.

²⁴¹ Uo. 189. A nótárius szerint 1696-ig csak két évben nem fogadtak be quartélyra hadakat, Várad bevételéig a törököknek is adóztak, s szekereket, munkásembereket adtak a váradi blokádhoz is.

Caraffa Debrecenben még katonai feladatának megfelelően nyújtotta be követelését, s igen kegyetlen módszerekkel, de a téli szálláson ellátásra szoruló hadsereg érdekeit tartotta szem előtt. Amit 1687 márciusától az udvar jóváhagyásával Eperjesen tett, azt már maga is az uralkodó védelmének, vagyis politikai lépésnek minősítette. Az 1687 őszen tartott pozsonyi országgyűlés előtt a magyar rendiség az evangélikus eperjesi és környékbeli polgárok és nemesek elítélését és kivégzését egyértelműen megfélemlítő szándékúnak tekintette, ezzel magyarázhatóak a diétán a törvényszék munkájának beszüntetésére, az érintettek szabadon bocsátására vonatkozó azonnali lépések.

Caraffa katonai tevékenysége tovább folytatódott, hiszen 1687. december 17-én előtte kapituláltak az egri törökök, s 1688. január 14-én Munkács is megadta magát neki. 1688-ban az Erdéllyel kötött megállapodás értelmében seregeivel megszállta a fejedelemséget, majd május 9-én Apafi fejedelem aláírta az Erdélyt a császár uralma alá helyező fogarasi megállapodást, amelyben évi 700 ezer arany fizetését vállalta. Amikor Caraffa 1690-ben visszatért Bécsbe, az Udvari Haditanács tagja lett, s mint magyarországi főhadbiztos elkészített egy javaslatot az uralkodónak a fejedelemség irányítására vonatkozóan, ami – Bethlen Miklós nem sokkal későbbi kancellár erdélyi szándékait bemutató tervezete mellett – egyik kiindulópontjává vált a Habsburgok elképzeléseit összegző Diploma Leopoldinumnak.²⁴²

A kegyetlenségeket elkövető, a városokat és nemeseket megrendszabályozó Caraffa tehát az udvar érdekében és a birodalmat erősítő politikus-hadvezér pozíciójában végezte tevékenységét. Nyilvánvalóan ez az oka, hogy „eredményeinek” igen eltérő a megítélése a bécsi udvar és a magyar, valamint az erdélyi rendek részéről.

Debrecen szabad királyi városi oklevele (1693)

²⁴² Caraffa 1688 utáni tevékenységéről Czigány, 2018. 73.

„Mindenkor igaz nemesi szabadságban élt...”

**ADALÉKOK A VÁRADHOZ KÖTŐDŐ
NEMESI FAMILIÁK TÖRTÉNETÉHEZ BIHAR VÁRMEGYÉBEN
A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁNI IDŐSZAKBAN**

Bihar vármegye 18. századi történetében jónéhány olyan Nagyváradról elszármazott, vagy ott élő nemesemberrel találkozunk, aki birtokosként fontos szerepet játszott a megye közéletében. Ismerünk több olyan személyt is, aki nemesi karrierjének építése közben valamely arisztokrata családnak, vagy éppen magának a hatalmába visszakerült váradi püspöknek a támogatását élvezve került birtokigazgatási, vármegyei pozícióba. Egy részük leszármazottait ott találjuk a közeli fejedelmi, majd 1693-tól szabad királyi városban, Debrecenben, akik jó kapcsolatot tudtak építeni a váradiakkal. De találunk a 17. századi végvár tisztjei, katonái között is olyanokat, akik nemesi címet szerezve a vármegye más településein jutottak birtokhoz, kísérleteztek karrierépítéssel.

A Debrecenben lakó nemesként számontartott Thoroczkay Jánost Péter, András és Mihály nevű fiaival és Katalin lányával együtt pl. I. Rákóczi György, mint erdélyi fejedelem nemesítette meg, az oklevélbe váradi várgondnokként került. A Váradon keltezett oklevél feleségével, Sélye Helénával és leszármazottaival együtt nemesítette meg Thoroczkayt, akinek címerleírását is olvashatjuk: *„katonai pajzs, ékszínek színű, melynek mezejében vagy udvarában egész férfi(alak), bell vörös színű, kívül pedig zöld felöltőt visel, jobbjában botot vagy pálcát officiálishoz, vagy provisorhoz hasonloan tartja... bal kezében pedig búzakalászat és más illatosvirágokat fogva látható.”*²⁴³

Egészen más körülmények között ismerkedhetünk meg a forrásokból a váradi Kis családdal. A birtokos és tisztje közötti bizalom igen fontos volt a 18. században, amikor egy-egy uradalom irányításán múltott a birtokos bevétele. Aki azonban maga is a felemelkedésért, megmaradásáért küzdött, a legkisebb vagyonszerzési lehetőségekben is kérlelhetetlennek mutatta magát. A Bihar vármegyében előbb főjegyzői (1739–1749) majd 1746–1752 között alispáni tisztet betöltő Laczkovics János özvegye, Trencsényi Mária elégedetlen volt udvarbírájával, egy Kis János nevű emberrel, ezért a vármegye közbenjárásával két tanúvallo-

²⁴³ *Nemes családok Debrecenben.* Összeállította Herpay Gábor vármegyei főlevéltárnok, Debrecen 1925. 76. (továbbiakban Herpay, 1925.), Szálkai Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban* PhD disszertáció Debrecen 2010. 75. főprovizornak írta.

mási jegyzőkönyvet vététt fel, egyet 1762. január 12-én, s egy másikat 1762. február 2-án, Váradon, ahol megvallatta a birtok népességét.

Trencsényi Mária nagy birtokszerző volt, a Csáky grófok több bihari pusztájának használója, aki zálogbirtokán több település népességével került konfliktusba. A Csákyak Berekböszörmény mezővárosának Körmösd pusztája használata miatt támadtak vele gondjai. Ők ugyanis erdélyi Csáky Imrétől 1728-tól maguknak bérelték a pusztát felét, ám amikor a felvidéki ág tagjai átvették a birtokot, zálogbirtokosnak adták azt tovább. Laczkovicsné adott ugyan a berekböszörményieknek lehetőséget a pusztán a szántásra, ám meglehetősen előnytelen feltételekkel: „minden szántó gazdától eke pénzt... vészen 1 Rft-ot, egy itce vaját, egy pár csirkét”, ezen felül dézsmát szalmájában. Az őszi vetés idején Püspökibe kellett gabonát szállítani (emiatt saját vetésüket kénytelenek voltak veszni hagyni), ott saját pénzükön árendált veremben azt elhelyeztetni. Azért, hogy az évenkénti osztásnál egyáltalán legyen földjük, s azt ne „nyirbálja meg”, 1–2 mázást voltak kénytelenek fizetni. Tengeriföldet is osztott Laczkovicsné köztük, amiért saját anyagukból görét kellett csináltatni, de az úrnő marhája és disznója úgy tönkre tette a földet, hogy semmi hasznot nem várhattak.²⁴⁴ Amikor pedig kiderült, hogy a berekböszörményiek a Csákyoknak panaszkodni mertek a zálogbirtokosra, akkor az asszony a körmödsi földek kiosztásakor más helységek lakosait részesítette előnyben. Olyan birtokosról van szó tehát, aki meglehetősen határozottsággal vezette birtokát, s egyáltalán nem kívánta eltűnni, hogy tisztje a fejére nőjön, nemes emberként vele egyenrangú félnek tekintse magát. Ezzel magyarázható a Kis Jánossal kapcsolatos kérdések egyértelmű megfogalmazása, s a valamástevők gondos kiválogatása is. Maga Trencsényi Mária Magdolna egyébként jó katolikus asszony volt, 1772-ben az egykori váradi pálos rendház melletti templomban (ma premontrei templom) emeltetett oltárt a szentháromság tiszteletére.²⁴⁵

Az első vallatásnál 12 kérdésre keresték a választ, ezek közül valamennyi az udvarbíró visszaéléseire és vagyoni állapotára kérdezett rá. Többben tanúsították,

²⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 72. Csáky család levéltára, Kassai Levéltár, (továbbiakban MNL OL P 72.) Fasc. 336. No. 6.

²⁴⁵ Laczkovicsnének egy lánya volt, Julianna, aki jól ment férjhez, ugyanis 1759-ben Vay (V.) István felesége lett. Gyermekük közül Vay László (1769–1813) kamarás, 1799-ben bárói rangot szerzett. Lányuk, Magdolna (1761–1807) Tokody György váradi kamarai számtartó fiához, a Váradon tevékenykedő Tokody II. Györgyhez ment feleségül, aki előbb jegyzői hivatalt viselt, 1791 és 1803 között a vármegye alispánja volt, majd 1793-ban tanulmányi kerületi igazgató, 1795-ben királyi tanácsos lett. A Trencsén megyéből származó család 1746-ban bizonyította nemességét, s II. György fiai 1821-ben I. Ferencről adományt szereztek Szentandráshoz. MNOL R 64 – 1. tétel – No. 1008/a Tokody György, 1821. Laczkovics Lászlónak testvére volt Imre, Pest megyei birtokokkal, fia pedig az a Laczkovics János, aki testőriróként irodalmi munkásságáról ismert. Sorsa szomorúan végződött, a Martinovics-összeesküvés részeseként 1795-ben Budán fejezték le. Az adatok lelőhelye: Adatbank.ro Romániai Magyar Lexikon, Műemlékek, on-line: <https://lexikon.adatbank.transindex.ro/mobil/muemlek.php?id=171> (letöltve 2021. 03.12.)

hogy igencsak úrként viselte magát, hiszen „cselédgye ... annyi volt, hogy néha az konyhán is alig fért meg, úgymint három szolgája, egy kondása, írődeákja, főző szolgálója és aféle vízfordó, sepregető személyek.”²⁴⁶ Saját hatalmát a birtokos és a megyei tisztikar elé helyezte, amikor kifejtette: „úgy nézzetek engemet, mint Laczkovicsot, a feleségemet pedig, mint Laczkovicsnét, mert én vagyok Marcziházán a földesúr, nem parancsol nekem sem Szentiványi, sem pedig Sughó.”²⁴⁷ Gál, mint az uraság bérese azt is hallotta Papos Gligor bírótól, hogy az udvarbíró elvette tőle a falu pecsétjét és azzal pecsételt. Galambos János már egyenesen azt vallotta, hogy Kis megveretással fenyegette meg a bírót, ha nem akarja neki átadni a pecsétnyomót. Musaj László nótárius a maga esetének elmondásával még további erőszakosságra derített fényt. Azt vallotta, hogy Kis erőszakkal vitette magához a falu jegyzőjét, majd ráripakodott: „No te disznó teremtetted koszos nótáriussá, miért nem jöttél mindgyárt az udvarbírádnak parancsolatjára, melyre a tanú felelt, hogy ő nem volna másnak nótáriusa, hanem csak a helységé. Ezután bement a házba, mindgyárt pecsételték a dokumentumokat, úgy, hogy a levélnek egyik szélit a tanú tartotta, a másikat pedig Kis János. A spanyol viaszat Kis János csepegtette a levélre, a tanú pedig Kis János parancsolatjára a pecsétet reá ütötte.” A tanú még azt is ajánlotta a bírónak, hogy titkon küldjenek követet Laczkovicsnéhoz, hogy mitévők legyenek, de a bíró nem mert cselekedni, ezért az ügy annyiban maradt.

Az udvarbíró igyekezett a jobbágynépesség minden lépését figyelemmel kíséreni, pl. „a lakosoknak csak egy báránt sem volt szabad eladni Kis János híre nélkül, mert ha eladta, egy hét múlva is vissza kellett hoznia nékie és míglen megadta az árát.” Galambos János is megerősítette az állítást, hozzátéve, hogy „sokat kellett a szegény embereknek süveg vetve utána járni, azon kívül a sok mocskolódás is megvolt rajta.”

Egy Kővágó György nevű urasági kondás pontosan megmondta, milyen jószágai voltak az úrnak, amikor Marciházára ment udvarbírónak: „volt négy fejős tehene, két harmadfű tinaja, négy lova, sertése valami 30. Marháit pedig, hogy különösen szénázta az asszony szénáján, tudgya bizonyosan, amint öt boglya szénáját az asszonynak bé is húzták a marháinak és arra az istállóra rakták, ahol voltak a marhái.” Egy Gergely Péter nevű „Kocsisa lévén a tanú Kis Jánosnak, tudgya bizonyosan, hogy minden esztendőben vetett el búzát magának, hol tíz, hol tizenkét köblöt, tavaly pedig két szolgájával tizenhét köblöt, azon kívül ár-

²⁴⁶ MNL HBVL IV. 6/d Bihar vármegye törvényszékének iratai (továbbiakban MNL HBVL IV. 6/d) 224. cs. A polgári perek anyagán belül a 217–238. csomóban az iratok szám nélkül, abc rendszerben gyűjtve találhatók.

²⁴⁷ Szent-Iványi a járás szolgabírája volt, 1766-tól 1773-ig a vármegye alispánja lett, Sughó György az úrbérrendezés idején Botfej helységben volt részbirtokos: 1,875 telek, valamint 4 jobbágyság és 1 zsellér tulajdonosa. A Turul folyóirat 1910. évi vegyes közleményei között szerepel az Adatok a Semberi és Derzsényei Sembery család Erdélybe szakadt ágának genealógiájához c. írás, amelyben Sughó Györgyöt consiliáriusnak írják.

pát, zabot, cselédje pedig igen számos volt.” Vörös Péter béres szerint „Sertéseit pedig, valami tizenkettőt az asszonyával tartotta... az asszonynak volt 30 köből búzája, Kis Jánosnak valami kevés, és azon kevés búzáját az asszony közé tétette, mondván: hogy azon 30 köblöt conventioja gyanánt veszi el az asszonytul.” Az utóbbi tanú azonban mindenképpen elfogult volt, mivel az udvarbírónál „nála maradt 11 forinttya, két véka borsója, három pár csizmája, négy köből és két véka búzája, melyekkel mai napig is tartozik.”²⁴⁸

Egy Gál György nevű marciházi tanú maga is jelen volt, amikor Kis János váradi házától lőrért hoztak a marciházi házához, s ott a borhoz töltötték, majd a kocsmára vitték eladni. A tanúk többsége ezt vallomásával igazolta, vagy kiegészítette. Szénát és búzát is adott el készpénzen,²⁴⁹ ráadásul nemcsak ő, hanem a felesége is, Inándra pl. 5–5 márciusán, de Gál tudni vélte, hogy „Laczkovicsné asszonynak egy hombárban volt 16 köből búzája, melyet Kis Jánosné hol egy helyre, hol másra vékánként elosztogatott, némely részit pedig gyolcsért és Szalontára pálinkáért adott.”

Az 1762. februári vallatáskor feltett öt kérdésre adott válaszok is a lehetséges visszaélést feltételezték. A termés begyűjtésének módját, a tiszt dézsmálás során mutatott viselkedését, szófordulatait, a termés mérésének pontosságát firtató kérdésekre tanulságos válaszokat olvashatunk.

Nagy László marciházi nótárius ugyan maga dézsmát nem adott, de az aratásnál jelen volt, ezért tanúsíthatta a feltett kérdésre a gyanút, hogy „hogy egy napi számosnak három keresztet kellett aratni egy napi számban, és ha a mustra kéve szerint nem gyűjtötték a kévéket, tehát a lábával mingyárt széjjelhányta Kis János, azon kívül meg is verte és meg is szidta őket.”²⁵⁰ Ugyancsak saját tapasztalata alapján állította, hogy a Kis udvarbírósa idején „mindenkor jó búzája volt az asszonynak, ” sőt az is a tiszt gondosságát igazolta, hogy „apró keresztet és gazos életet el nem vette, hanem jót kellett adni.”²⁵¹ Azaz, valóban egy köből búzát kért egy „dezma keresztért”. Azt a mondást is személyesen hallotta, hogy „ő legyen a földesúr és számadó szolga, azt fogadjátok, amit én parancsolok, mert ha én számot nem adok, az én jószágomat elfoglalhatják.” A mondat első része valóban Kis kivagyiságát mutatta, de arra vonatkozóan nincsen

²⁴⁸ A tanúk közül rajta kívül többen is azt vallották, hogy adósuk maradt az udvarbíró: „a többi béreseket ki nem fizette egészen búzával, mert azon búzát melyeket a béresekre írt, tehát a felesége egy vékánként hol egy helyre, hol másra elosztogatta...” De más munkákért sem fizetett, pl. Musaj László vallomása szerint „a tanú varrott öt pár bőr kapcát a kondásoknak, és egy pár csizmát a faragónak, de fáradságáért semmit sem adott, ámbár Murvaival feliratta számadásában, hogy megfizetett, ámbár a tanú mondotta is Kis Jánosnak, ne tétesse fel, míglen meg nem fűzette, melyre azt felelte, had legyen felírva a számadásba, meg fog fizetni.”

²⁴⁹ Szénát pl. a Bikácsiaknak „ölit 10 vagy 12 rhénes forintokon” adott el a nagy tél idején.

²⁵⁰ MNL HBVL IV. 6/d 224. cs.

²⁵¹ A nótárius szerint „mikor legjobb termése volt a búzának, egy kereszt megadta az egy köblöt, mikor pedig alábbvaló volt, három vékát és egy felet, vagy éppen három vékát, de olly szegény búzát a Kis János udvarbíróságában nem tud a tanú, hogy egy kereszt csak két vékát eresztett volna.”

adatunk, miféle jószágát fenyegette elfoglalás, ha nem tud számot adni. A második tanú is azt vallotta a napszámosok elé állított követelményekről, mint a nótárius. Galambos János marciházi nemes úgy látta, hogy Kis igen ügyelt a must-ra kéve szerinti elvárásainak teljesítésére: „A kévek pedig olyanok voltak, hogy ketten is belé akasztották a vasvillát, mégis nehezen hajtották fel az asztagra.” A Pankotán lakó Kis János viszont látta, hogy amikor az udvarbíró másokkal együtt ott vásárolt búzát, akkor méretlenül hordták a búzát a házba. Felvetésére, hogy „több vagyon a veremben búza, mintsem a rováson” az udvarbíró azt válaszolta, hogy „nem bolond ő, az eb teremtetett, hogy az asszonynak odaadja a superfluitást, mivel az övé, amivel több.” Martin Tódor pankotai kerülő²⁵² pedig azt erősítette meg, hogy visszaélést tapasztalt a veremből vékával felmért búza esetében, mert a tiszt pontosan kimérette, amennyi a rováson volt, a többit pedig magának megtartotta. Súlyosbító körülményként fogalmazta meg, hogy az eset gyakran előfordult: „Ezt pedig mindenkor practicálta más alkalmatossággal is, midőn búzát eladott a szegény embereknek.”

Talán közelebb kerülünk annak megválaszolásához, ki is volt az udvarbíró, s miért dolgozott az asszonya ellenében a maga hasznára, ha megnézzük, milyen adatok maradtak fenn a családjáról. A név eléggé gyakori, a véletlen azonban talán segítségünkre siethet.

A Kis család nemességével kapcsolatban a 18. század folyamán több alkalommal is a tanúk vallatásához fogtak. Az 1732-ben, 1755-ben, 1761-ben és 1763-ban megszólaló bihari személyek azonban különböző részletkérdésekben egymástól eltérő információkkal bírtak ugyan, de a folyamat végkimenetelét illetően adataik, értesüléseik jól kiegészítették egymást, s egyértelműen alátámasztották a család nemesi mivoltát.²⁵³

Az 1732-ben Váradolasziban feltett kérdések is azt sugalmazták, hogy a valaha a török időkben Váradon élt Kis István, a jelenleg a vármegyében élő Kis fivérek nagyapja és annak felesége egyaránt nemesek voltak. A 60 éves, Püspökiben lakó Szabó János még Kis István nemeslevelét is sokszor látta. Szerinte annak felesége a Nyilas családból származott, akiknek felsorolt Maros menti falvai – Vasvár, Széksó és Patakolcz – „Lippa táján” voltak megtalálhatóak, s ahonnan a jobbágyok Kis családjának „Váradon laktában is hol paplant, káposztát, s. v. sertést s más ajándékokat is hordottak fel ökegyelmének.” Az 58 éves

²⁵² Pankota pusztát – amely eredetileg Csáky birtok volt – Laczkovics László még Csáky Miklós idejében váltotta vissza idegenektől, s 1757-ben 12 évre özvegye zálogbirtokában hagyta. 1784-ben 15 évre ő kapta meg Kisújfalu használati jogát is, 8 ezer Ft zálogösszegért, s Körömsd pusztát is, amely csak 1801 májusában került vissza a Csákyakhoz. MNL OL P 72. Fasc. 336. No. 6., a visszaváltásra MNL OL P 71. Csáky család levéltára, Központi Levéltár, (továbbiakban MNL OL P 71.) Fasc. 20. No. 31. és No. 33. lásd még Papp Klára: Adatok a bihari Csáky uradalom társadalomtörténetéhez a XVIII. században. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. XII.* Szerk. Gazdag István Debrecen, 1985. (53–67.) 54.

²⁵³ MNL HBVL IV. 6/d 224. cs.

Zsiri Szabó Mihály nemcsak megerősítette az előző vallomást, hanem ki is egészítette azzal, hogy a feleség atyja is nemesi származású volt, s annak jobbágysai voltak azok, akik „csizmát, róka és nyestbőröket hordottak Váradra.”²⁵⁴ A közlés azért figyelemre méltó, mert Lippát ugyan köztudottan igen korán, már 1552-ben megszerzték a törökök, de ez akkor még nem bizonyult tartósnak, a várat Bethlen Gábor csak 1616-ban volt kénytelen végleg átadni, amikor a fejedelem úgy értékelte: „Az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemből [...] meg kellett váltanunk.” Ha a tanúvallomást tevők arról a vidékről származó, adófizetést teljesítő népességről tudósítottak, akkor feltehetően 17. század közepéig vezetik vissza emlékeiket. Vagyis a terület birtokosai sokkal hosszabb ideig kaphattak szolgáltatásokat ottani, hódoltság alatt élő alattvalóiktól, mint ahogyan azt gondolhattuk volna.²⁵⁵

A Püspökiből választott tanúk az utódokat is jól ismerték, ugyanis Kis István fia, János oda költözött ki, s később ott laktak unokái: Péter, János és András is, akik „egy testvér atyafiak” voltak. Amikor a szatmári békét követően 1713-ban Pálffy János tanúvallomási jegyzőkönyvben kérdezett rá Várad település határára, a vallomástevők közül egy Kovács Sámuel nevű vásárhelyi lakos úgy emlékezett, hogy a török időkben „Az Határa Körösöntúl Püspöki Határral határos volt”. Az úrbérrendezés idején felvett paraszti vallomások szerint „Váradtól Püspöki fertályórányira esett”, azaz nem kellett különösen távoli területre menni a Kis család tagjainak, ha Várad helyett más határra kényszerültek.²⁵⁶ Jellemző lehet még, hogy minden megkérdezett úgy tudta, hogy a váradiaiak nem fizettek adót, Simándi Sándor Bihar helységben lakó nemes szerint „Fegyverrel szolgáltak, az volt a Szabadságok”, a Püspökiben lakó Székely Lukács hallomása alapján „minden külön kenyeres ember mikor szükség volt személye szerint fel kellett ülni, és hadban menni”.²⁵⁷

1755-ben Sólyom Márton, 70 éves Sassról való tanú egyértelműen úgy vallott, hogy Váradon Kis István nemcsak „kapitányságbéli hivatalt viselt,” hanem saját nemesi curiája is volt a városban. Zsiri Szabó Mihály özvegye, a kb. 69 éves Vezendy Erzsébet a curián kívül még egy csapszékről is tudott a birtokában, valamint arról is, hogy Kis István az urával közösen – aki az előző vallatásban szerepelt – „törökre járó ember volt.” Az özvegy még egy régi, intim emléket is megosztott Beöthy Mihállyal: visszaemlékezett, amikor Várad visszavétele után, a kuruc időkben egyszer Püspökiből bejött váradai katona urához, aki akkor éj-

²⁵⁴ Egy Nyilas György nevű debreceni lakos bemutatta elődei nemeslevelét, amit még 1551-ben Ferdinánd király állított ki a család számára. Azt azonban egyáltalán nem sikerült kideríteni, lehetett-e rokonság a két család között, s erről a Nyilas családról van-e szó. Herpay, 1925. 60.

²⁵⁵ A Lippa környéki adózásra lásd Fodor Pál: Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban. *Történelmi Szemle*, 1997. 3–4. sz. 315.

²⁵⁶ 1713. június 27. A jegyzőkönyvet közölte Emödi András: *Nagyvárad város lakossága és archantológiája a 18. században. (1713–1785) Adattár*, Nagyvárad, 2010. 305. (továbbiakban Emödi, 2010.), Bársony István: A paraszti gazdálkodás feltételei, lehetőségei a 18. századi Bihar vármegyében. In. *Bihar vármegye az úrbérrendezés idején*. Szerk. Ifj. Barta János és Papp Klára, Debrecen, 2005. 75.

²⁵⁷ Uo. 307–308.

szaka mondta neki „itten hálván egy pusztá kőfal alatt az urával, Szabó Mihálylyal, ... ez, vagy amaz a két kőfal közül a Kiss István, Kiss János édesattya curiájának pusztá fala, feleségem, ahol fekszünk.”

A Borsiból való, 89 éves Molnár Mihály jól ismerte a Kis testvérek atyját, Jánost, aki szerint Váradról a török kergette ki, s onnan Száldobágyra ment. Nagyapjuk curiáját pedig a tanú maga is többször látogatta az apjával együtt, amely ott állott, ahol „megholt öreg Szász Pálné asszonyom háza vagyon,” s ahová hordták be neki a dézsmát a jobbágysai. Mivel Kis Istvánnal együtt voltak kapitányok, annak „jó pajtással” volt. A 104 éves Vékony János nevű Püspökiben lakó nemesember, aki a török időkben többször volt a váradi vár foglya, de Kis István telkén is járt néhány-szor, szintén igazolta Kis István nemesi származását. A Váradolasziban álló nemesi curiájára – amelyet ő is Szász Pálné háza téjékára tett – annak elpusztulása előtt sok-szor hoztak fát, szénát és egyéb terményeket a jobbágysai. Emlékezete szerint még a török időkben történt, hogy Váradról Püspökibe ment ki Kis István fia, János lakni.²⁵⁸

1761-ben, váradi és micskei Baranyi Gábor alispánsága idején a vallatásnál első-sorban a nemeslevél kiadásáról kérdeztek. A 70 éves Vad János egykor zsellérként szolgált Kis István fiát, Kis Jánost Püspökiben. Saját, 99 éves korában meghalt ap-jára és 120 éves korában elhunyt anyjára hivatkozva állította, hogy Kis István min-dig nemesi szabadsággal élt, senkinek nem adózott, s „szép császári adományok volt, amely mellett éltek.” Az armálisról a szüleitől is hallott, de maga azt sohasem látta. Jelen volt viszont, amikor Kis Jánosnak az armálisát kihirdették – valószínűleg a vármegye nemesi közgyűlésén – Kismarjában. Kádár Mihály vallomásában az volt az új elem, hogy ő régi nemesekre hivatkozva idézte fel „szép nemes levelek volt, de kitől való és hová lett, régi dolog lévén, reá nem emlékezik.” Szabó György (42 éves) is az atyjára hivatkozott, mint aki a kezében is tartotta Kis István nemeslevelét, s akitől azt hallotta, hogy az „régenten a háborgó üdőben veszett volna el.” Ugyan-csak apjától szerzett értesülést az új ház megszerzésére vonatkozóan is: „a töröktől Püspökiben 40 forintot vett egy pusztá ház helyet, néhai Kiss István, mostani Kiss András uramnak nagyattya.”²⁵⁹ Szabó Mihály azt igazolta, hogy a legutóbbi vármeg-yei összeírás idején tizedes volt, s akkor Kist „mint az jó nemes embert nem írták fel a contribuensek közé.” Szerinte Belliczay László szolgabírása²⁶⁰ idején – úgy

²⁵⁸ Várad a tanuvallomások idején már négy közigazgatási egység: Várad, Váradvelence, Várad-olaszi és Váralja, amely a fejedelemség korabeli állapotoktól eltérően elvesztette egységes jel-legét. Váradolaszi jelentőségére jellemző, hogy III. Károly 1719-ben megerősítette a település vásártartási kiváltságait, s lakói a földesúri szolgálatot is taxával válthatták meg. Váradolaszi és Váradvelence a katolikus püspökség fennhatósága alá tartozott.

²⁵⁹ Uo. 1763. július 19., Váradolaszi

²⁶⁰ A J eskőfalvi Beliczay család 1672-ben Lipóttól kapott címeres nemeslevelet. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/komarom-varmegye-es-komarom-sz-kir-varos-D60E/komarom-varmegye-nemes-csaladai-irta-ifj-reiszig-edr-E4C5/csaladok-E520/beliczay-jesko-falvi-E545/> Beliczay László 1730 és 1739 között volt a vármegye alispánja, s majd Beliczay József 1778–1783 között fő-jegyzője. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyar->

30 éve – Kis János azért nem jelent meg az összeíráson, mert „mindég nemes embernek tartotta magát.” Nemesi mivoltát erősítendő, még azt is felhozta érvként, hogy többen az adózók közül nehezteltek Kis Jánosra, amiért kimaradhatott a terhekből, ami mindenképpen arra utal, hogy nem sokkal sikerült a család javait gyarapítani. Sőt, magának a nagytekintélyű alispánnak, Baranyi Gábornak a szavait idézte megfellebbezhetetlen bizonyítékul, miszerint nagyanyja és öreg néje egyaránt hallotta, amikor az a következőket mondta a házánál megszállván „Kiss János és Péter uraiméknak ezen szöveget, hiszen kentek váradai nemes emberek, mint én reliqua omnia confirmat.”

Az 1752. évi Status Animarum adatai szerint a Baranyi családnak valóban abban a váradolaszi városrészben volt háza,²⁶¹ mint a vallatásban szerepet játszó Kis János nagyapjának, Kis Istvánnak. Baranyi Gábor azonban ekkor már jelentős birtokkal rendelkezett, ezért is szerepelt nemesi családnéve előtt az utrumban a „de Várad et Micske” előnév, s maga a családja által megszerzett birtokokon tartotta lakását.²⁶²

Bizonyára a véletlenek ritka egybeesése, hogy Baranyi Gábor a vármegye első alispánja (1757–1773) közreműködésével történt a tanúvallatás egy olyan visszaéléssel gyanúsítható urasági tiszt esetében, aki néhány évvel később (1773) maga tett közzé körlevelet az összeíró biztosok visszaéléseivel szemben. Álláspontja vélhetően korábbi tapasztalatokra épült, s abban a hivatali teendőinek sorában szerepet kapott tanúvallatásoknak is fontos jelentőségük lehetett.²⁶³

Baranyi Gábor ugyan nem lakott Váradon, elődei azonban igen. Még 1642-ben nyert nemesi címet elődjük, Baranyi László, amelyet 1643-ban Abaúj vármegyében hirdettek ki. Innen mentek Váradra, ahonnan Mihály (1644–1692) és testvére, György kénytelen volt tovább költözni. Bizonyos, hogy azután menekültek át a közeli Debrecenbe, amikor a török 1660-ban megszerezte a végvárat, s a nevezetes református iskola tanárait, élükön Martonfalvi Tóth Györggyel és a diáksággal a cívisvárosba nyertek befogadást.²⁶⁴

ország-varmegyei-es-varosai-1/bihar-varmegye-es-nagyvarad-4B81/bihar-varmegye-tortenete-irta-ifj-dr-reiszig-ed-5BE5/iv-a-szabadsagharcztol-a-kiegyezesig-6000/fojegyzok-16881894-6073/ letöltve 2021.03.12.

²⁶¹ Emödi, 2010. 57. 1760-ban az Újváros városrészben lakott Baranyi György özvegye (174.), 1763-ban Olasz oppidumban pedig a Ferencesek utcájában volt Baranyi Gábor telke (allodiuma, 188.), hasonlóan az 1763. évhez (210.), amelyen szolgaszemélyzetet írtak össze. Az utóbbi évben pl. egy Ács János nevű zsellért, feleségével, három lányával és két fiával. Maga az alispán azonban személyesen nem szerepelt az összeírásban.

²⁶² Uo. Az 1761. május 25-én keltezett jegyzőkönyvben. A családról részletesebben Szerdahelyi Zoltán: Szemelvények a Baranyi család XVIII. századi történetéből – A „Baranyi per” *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXX.* Debrecen, 2005. 89–104. (továbbiakban Szerdahelyi, 2005.)

²⁶³ Baranyi Gábor a jobbágyoktól sok élelmet, gazdag megvendéglést elváró executor comissariusok tisztségét megszüntetettnek nyilvánította, a helyettük működő executor katonáknak viszont szigorúan megszabta a járandóságát. Az 1773. február 24-én keltezett körlevél közli Szálkai Tamás: Források és adatok a Bihar vármegyei adószedés kora újkori történetéhez. *Régiókatutatói Szemle*, 2017. 2. évf. 1. sz. 35–36.

²⁶⁴ Maga Martonfalvi 1666-ban Apafi Mihálytól nyert nemesi címet, amit Fogarasban hirdettek ki. Herpay, 1925. 54.

Nagy Iván valóban úgy tudja, hogy az átköltözés éve 1664 volt. Baranyi Mihálynak két feleségéről tudott, Vigkedvű Annáról²⁶⁵ és Fekete Erzsérről. Vigkedvű Anna családja maga is váradi, ahol Zoltai szerint 1575 körül „tűnik fel Váradi Vigkedvű Márton mármint vagyonos polgár”. A tragikusan elhunyt főbíró lányának férjeként a „Vigkedvű familia házában”, a debreceni Piacz utca 26. sorszámú, 400 négyszögöles telken lévő főbírói házban lakott Baranyi I. Mihály is.²⁶⁶ Gyermekei már Debrecenben születtek, Mária 1667-ben és Mihály 1673-ban. 1688-ban a szentjóni megyegyűlésen Baranyi I. Mihályt másodalispánná választották, amely tisztséget 1690-ig látott el, ekkor lett egy évre a város főbírája, majd 1692-ben egy évre ismét. 1691-ben kapott új címeres nemeslevelet, ekkor már a váradi előnévvel, volt egy kúriája Hegyközcserén, s több helyen (Varkóc, Előhegy, Vajda) szőlői.²⁶⁷ A debreceni ház feltehetően jó állapotú, vendégfogadásra alkalmas, központi fekvésű épület volt, mert a Rákóczi szabadságharc kezdetén, 1703. augusztus 3-án a város jegyzőkönyvébe azt rögzítették: „Méltóságos gróf Bercsényi Miklós úr önagsága bėjött a városba, szállítottuk Baranyi Mihály úr házához.”²⁶⁸

Végül Baranyi II. Mihálynak és Pálnak a város 1713. évi protocolluma szerint 900 magyar forintjába került, hogy a „néhai Vigkedvű Familia” háza a tulajdonába is kerüljön.²⁶⁹ Mihály kétszer is volt város főbírája: 1724–1726, valamint 1728–1730 között.

Baranyi I. Mihály testvére, Baranyi György ágán annak fia, Miklós (1680–1756), valamint utódai – Baranyi György (1712–1752) és Gábor (1713–1775) – lettek a 15 faluból álló micskei uradalom urai, amire apjuk 1749-ben kapott adománylevelet.²⁷⁰ Kordics Imre úgy tudta, hogy Micskén György élt, Gábor pedig a te-

²⁶⁵ Vigkedvű II. Mihály, Vigkedvű Márton unokája 1647-ben, mint „kalmárkodó szenátor” vehette meg a Piac utcai házát. Később debreceni főbíró, akit 53 éves korában, 1661-ben Szinán váradi pasa a váradolaszi hídfőnél megfojtott. Zoltai Lajos: A legrégebbi debreceni ház története. Radics Kálmán: Zoltai Lajos munkáiból. A *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII.* Szerk. Radics Kálmán, Debrecen, 1995. 300. (továbbiakban Zoltai, 1995.)

²⁶⁶ Zoltai, 1995. 301. A 294. oldalon közli a régi ház fotóját is, amely a későbbiekben Dobozi főbíró háza is volt, amelyet 1730 körül adott el a városnak 5000 rhénes forintért. Uo. 301.

²⁶⁷ Baranyi I. Mihály augusztus 13-án halt meg. Kordics Imre: A váradi és micskei Baranyi család. Váradi 2003. 2. évf. <https://epa.oszk.hu/00100/00181/00005/19.htm>

²⁶⁸ MNL HBVL IV. 1011/a 25. k. 587.

²⁶⁹ A Vigkedvűek „ősi háza” a Piac utcán északról Demján István, délről Bartha István házaik szomszédságában állott. MNL HBVL IV. 1011/a 28. k. 1713 októbert, 284–285.

²⁷⁰ Baranyi Miklós különös módon házasodott 1707-ben újra (mivel felesége, Ungvári Kata állítólag megcsalta Kazay patikus segédjéből), s ebből az immáron katolikusként Sándor Zsuzsannával kötött második házasságából született öt fia, akik közül György és Gábor érték meg a felnőttkort. 1752-ben végrendeletet írt, amelyben első házasságából való Miklós fiát (II. Miklós) megtagadta: „Ennek előtte Német Uttcán, mostan pedig P. P. Piaristák ellenében Szent Anna Uttcán lakó Baranyi Miklós nevet usurpáló Debreceni Civishez semmi relatiomat nem tudom, s nem tartom, ezért ő is sem Ősi, sem aquirált Jóságimhoz Jussát nem tarthatya, mellyből per expressum kirekesztem.” MNL HBVL IV. 6/d 202. k. valamint Szerdahelyi, 2005. 90.

legdi ág megalapítójaként Mezőtelegden. Ezzel szemben a micskei uradalom 1756. évi összeírásakor Baranyi Gábort nevezték meg birtokosnak. Szerdahelyi Zoltán kutatásai megerősítik a birtoklás tényét, mivel abban az évben Baranyi Gábor Nagy Mihálynak, az ő „kéz körüli szolgájának” szolgálatai fejében huszonkét kapás szőlő zálogosítását engedte meg Micskén, „ezen kívül pénzt és különböző terményeket (elsősorban búzát) is kapott.” A szőlő inscriptiora bocsátásával a birtokos nagyon megbecsülte tisztjét, mert a korban a micskei bor a diószegihez hasonlóan urnánként egy forintot tett ki, s magának a birtokosnak is itt a birtok központjában volt a legtöbb szőlője: 73 kapás.²⁷¹ Ezért is kellett a szüretre ide átküldeni munkásokat a szüreteléskor az uradalom más településeiről, de innen származott a legnagyobb borból származó bevétel is. Az ellentmondás oka egyszerű, Baranyi György 1752-ben Váradon elhunyt, ezért készítette el apja, Baranyi I. Miklós – ahogyan azt korábban már említettük – 1752-ben a második végrendeletét is.²⁷²

Baranyi Miklós nagyra becsülte harmadik feleségét, Jászay Borbálát, „kiis már 17 esztendőktől fogva megélemedett koromban hozzám igaz szeretettel viseltetett és ötödik esztendőre fordult erőtlenségemben nagy hűséggel hozzám látott, mindenekben kedvemet kereste...” Ezért özvegyi residentiaként debreceni házáat minden hozzá tartozandó javakkal és a Miklós utcai malmokkal, a Homok kerti és a Tóczós kerti szőlőkkel és pincékkel, valamint arany-ezüst portékákkal, fegyverekkel, könyvekkel és készpénzzel együtt reá hagyta. Ezen kívül neki adta át élete végéig szőlő használatra a tarcali házáat és szőlőjét, valamint Zemplén megyében Ág-Csernyőt „mellyen több vagyon 3000 forintoknál”.²⁷³ Az özvegy 1762-ben Baranyi Gábornak adta át a neki juttatott javakat, amelyért készpénzt és különféle terményekben ellenértéket kapott, csak azt kötötte ki, hogy élete végéig debreceni házában maradhasson.²⁷⁴

A testamentum szövegéből a két testvérre vonatkozóan nemcsak az derült ki, hogy György kiskorú gyermekeket hagyott hátra, akiknek gyámjai között ott szerepelt Baranyi Gábor is (Kerekes György váradi kanonok és Csernyánszky János mellett), mint az árvák taníttatásához és megélhetéséhez szükséges javak előteremtője, hanem az is, hogy a micskei birtokból korábban mindketten részesedtek. „*Hanem minthogy György fiamra sokkal többet költöttem, mint Gáborra*

²⁷¹ Ezt követően Baranyi Gábor Micskén az „úr dombja” nevű szőlőhegyen birtokolt 73 kapás, Terjén 46 kapás és Tótiban 89 kapás urasági szőlőt. Papp Klára: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Debrecen, 1998. 55.

²⁷² MNL HBVL IV. 6/d 202. k. Az első végrendeletet 1745-ben írta, a másodikat pedig, amelyben erre utal 1752. március 27-én, Debrecenben. A megyei levéltárban a hiteles másolat maradt fenn.

²⁷³ Püspöki szőlőjét a házzal és pincével is neki ígérte, de azt időközben eladta, tehát annak árát kell a maradékoknak letenni felesége számára, mindazokkal a tartozásokkal együtt, amelyeknek ellenértéke 500 forinton jóval felüli összeget jelent. Az özvegy 1762-ben Baranyi Gábornak adta át a neki juttatott javakat, amelyért készpénzt és terményellenértéket kapott, csak azt kötötte ki, hogy élete végéig debreceni házában maradhasson.

²⁷⁴ Az 1762-ben megkötött szerződésről Szerdahelyi, 2005. 102–103.

és máskéntis Mitskei Jószág jövedelméből György edgynehány ezer forintokkal többet percipiált, mint Gábor.” Az apai szándék egyértelműen arra irányult, hogy „valamint az örökösbul, úgy a zálogosbul a két rész egyaránt részesüljön”. A végrendelet értelmében kapta meg Baranyi Gábor – és semmiképpen nem korábban,

*A micskei Baranyi curia, Baranyi György leszármazottainak központja 2009-ben
(a szerző felvétele)*

ahogyan egyes munkák sugalmazzák – a György testvérének adott különös apai adománnyal egyenértékben a szöveg szerint telegdi „Residentionalis Curiamat s házamat” az ott lévő örökös és zálogos telkekkel, szántókkal, szőlőkkel egyetemben. A micskei curia viszont „mellyen György fiam épületei vagynak, mivel az egészen György fiam árváié leszen”, a hozzá tartozó földekkel együtt. A valóság tehát az, hogy az apai akarat értelmében a micskei uradalom felett ketten rendelkeztek, 1752 után viszont egy ura maradt a birtoknak, Baranyi Gábor, hiszen 1756-ban a testamentumot tevő is elhalálozott. Bár az alispán csak a testamentumos urak egyike volt, a birtok egésze az ő rendelkezése alá került, s György fiainak végül pereskedniük kellett, hogy birtokrészükhöz hozzájussanak. Erre azonban Baranyi Gábor életében nem került sor.²⁷⁵

Baranyi 1751-ben részt vett az országgyűlésen, s már 1759-ben a váradi járás főszolgabírája lett. Földi maradványai feleségével, Bagossy Zsuzsánnával (? – 1775) együtt ma is a telegdi római katolikus templom kriptájában nyugszanak, a „szentély korlátján kívül”.²⁷⁶

²⁷⁵ Baranyi György legidősebb fia Gáspár szeretett volna leghamarabb a javakhoz hozzájutni, ő 1756-ban 17 éves volt. A per 1780-ban indult a Kerületi Táblán, lásd Szerdahelyi, 2005. 103.

²⁷⁶ Emödi János – Varga Árpád: Telegdi sírtáblák, emléktáblák. *Partiumi Füzetek* 33. Nagyvárád 2004. 20.

A váradi állami levéltárban 1768. január 15. napjáról fennmaradt egy, a micskei és tóti bírának és esküdteknek szóló irat, amely az úrbérrendezés során készült, s amely igazolhatja Baranyi Gábor valós és reális követeléseit birtokának népessége felé.²⁷⁷ Előírta pl., hogy minden helység nótáriust tartson, aki a helység közönséges jövedelmét, a kivetett portiot feljegyezze, hogy a bíró számadását el tudja végezni.²⁷⁸ Felhívta a figyelmüket a vármegyei törvények megtartására, s a bírák „uraság hírével” való választására is. Jellemzően mutatja a lehetséges visszaélést, amikor tiltja a csapszéken való törvénykezést, mondván: „ital és részegeskedés közben a helység közönséges dolgait ne folytassák...”

Sokkal lényegesebb az úrbéri rendelet elfogadásával kapcsolatos kötelezettség: „Az urbáriális reguláció szerint való robotáztatásban a rendet megtartsák, a szegényeket a tehetségesek helyet ne hajtsák. Az uraság által az igaz rendnek megtartása végett kiadandó cédulát illendő engedelmisséggel elvegyék, melyben mind urbáriális kötelességek, mind pedig, amit a fejében szolgálnak és adnak fel legyen jegyezve, amelyet a koráig vagy elvenni nem akartak, vagy ha elvették, soha abban a praestatiókat fel nem jegyeztették, és az úr dolgáról többnyire híradás nélkül széledtek el.” Az adózó népesség megterhelésében is az arányosságot és a teherbíráshoz igazodó valós követeléseket fogalmazta meg: „... a tekintetes nemes vármegye által kiadott quantumnál a népre többet ne vessenek, és abban a proportiót megtartsák kinek-kinek tehetségéhez képest, a nép előtt vetvén fel a quantumot, hogyha valaki helyes hasonlítással magát más felett megterhelteni lenni mondatja, meghallgattassék, a proportiót pedig mindenféle barmok után illendőképpen és személyi válogatás nélkül egyiránt vessék, valamint a fekvő fakultásokra vagy földnek termésére.” Baranyinak volt már tapasztalata abban, hogy a túlzó követelések, a jobbágyi népesség érdekeinek teljes figyelmen kívül hatása mennyire nem vezetett eredményre az 1759-től a vármegyében a magánbirtok uradalmaiban engedett új úrbárium bevezetésekor, ezért törekedett ez esetben a realitásokra.

Találkozunk olyan Püspökiben lakó nemesemberrel is, akinek ragadványneve árulta el Váradról való származását. A nemességvizsgálat tanuvallatása során kérdeztek rá arra, hogy a tanú a Püspökiben lakó Várady Szabó Mihály és István „édesattyát ismerte é avagy hallotta é kinek hívták és hogy Váradon laktában nemesi szabadságban élt és itten nemesi curiája lett volna.”²⁷⁹ Várad-Szabó Mi-

²⁷⁷ Nagyvárad, Állami Levéltár Bihar Megyei fiókja (Filiala Archivelor Statutului Jud. Bihor) Bihar Megyei Prefektura, inv. 41., R.38. Micske, 1768. jan. 15. Nagy Ferenc főszolgabíró és Dávid Gáspár esküdt írta alá, s 1769. augusztus 5-én Ferdényi János, bölcskei Budai László notarius deputatus, valamint Vetési Ferenc esküdt igazolták, hogy a másolat az eredetivel mindenben megegyező.

²⁷⁸ Megengedte ugyanakkor, hogy a kisebb helységek közösen tarthatnak egy nótáriust.

²⁷⁹ MNL HBVL IV. 6/e 3. cs. (113.) Várad al. Szabó 10. Idézi Megyeri-Pálfi Zoltán: Névváltoztató bihari nemesi családok a kora újkorban. Jogtörténeti vonatkozások. In: *Interdiszciplináritás a régiónkutatásban. I.* Elektronikus tanulmánykötet, Szerk. Bartha Ákos–Szálkai Tamás–Szendrei Ákos, Debrecen, 2011. 51.

hály kereskedőről az derült ki, hogy a 17. század második felében Szöllősről költözött át Nagyváradra, ezen a néven nemesítette meg I. Lipót 1687. november 6-án fiával együtt, s nemesi címüket 1688. július 13-án Bihar vármegye Szentjónban tartott közgyűlésén hirdették ki.²⁸⁰

Ugyancsak Váradhoz kötődtek a megyében fontos tisztséget betöltő Ferdényiek is, akik már a század közepén a váradi püspök és főispán (1738–1758), Csáky Miklós támogatottjai közé tartoztak.²⁸¹ Bizonyos, hogy a Ferdényiek tevékenysége ismert lehetett Csáky Miklós püspök (1737–1747) előtt, aki 1737-től²⁸² főispánként is tevékenykedett a vármegye élén, ezért feltételezhető, hogy segítette a nemesi cím megszerzését is. Mivel *Ferdényi Gábor* volt a grófi család felvidéki ága által az erdélyi ágtól visszavett bihari birtokainak plenipotentiarius, fontos bizalmi feladatokat kapott. Az erdélyi ág elleni fellépés és az ősi javak visszaszerzésének ötlete a püspöktől származott, aki erdélyi Csáky Imre (Csáky Zsigmond öccse) 1742-ben bekövetkezett halála után érzékelte az erdélyi ág fiúágának kihaltát, és saját igényei, valamint a bihari három uradalom gazdasági értékeinek felmérése után kezdeményezte a hosszan tartó pereskedés elindítását. Ferdényinek az iratok összegyűjtésén kívül a birtok átvételében és irányításában is komoly szerep jutott, ám a család egy idő után biztosabb jövedelemnek tekintette, ha visszaadja zálogba Csáky Zsigmond lányának, Csáky Borbálának és férjének, Haller Györgynek a birtokokat, s inkább az értük kapott pénzüsszeget használja fel. Ferdényi 1757–1763 között a vármegye alispáni tisztét töltötte be, alighanem a főispán akaratából.

A 18. század végén a felvidéki Csáky grófok bihari birtokainak plenipotentiarius, *Ferdényi János* vármegyei jegyző (1766–1773) és alispán (1773–1778) volt az, aki a Csákyak 1785-ben végrehajtott bihari birtokvisszavétele óta – amikor az erdélyi zálogbirtokosoktól a felvidéki ág tagjai véglegesen magukhoz vették ősi javaikat – a bihari birtokok teljhatalmú megbízottjaként egészen az 1795-ben bekövetkezett haláláig képviselte a családot. A Csáky grófok helyett és nevében ő volt az, akihez az bihari birtok kérelmezői – nemes és nemtelen személyek – fordulhattak, akikkel szemben teljes határozottsággal léphetett, és lépett fel. A *Protocolum Instantiarum* bejegyzései szerint a kérelmező siteri ne-

²⁸⁰ Uo. 69.

²⁸¹ A Ferdényiek nemességét 1758-ban hirdették ki Bihar vármegyében. MNL HBVL IV. 1/a Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban MNL HBVL IV: 1/a) 15. k. Szerepeltek az 1755. évi nemesi összeírásban is. Birtokuk a család előnevét adó Kabaláspatak volt, amelyet Ferdényi János, Antal és Ferenc 1774-ben kapott adományba. Borovszky Samu úgy tudta, hogy a 19. század első felében további pusztabirtokot szereztek hozzá: Kispeterdet és Asszonyfalva fele részét. Borovszky Samu szerk. Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/32.html>

²⁸² 1738. január 9-én iktatták be a főispáni méltóságba, püspöki székét 1738. március 20-án foglalta el. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Tunderkert-tunderkert-1/a-varadi-pusokseg-tortenete-alapitasatol-a-jelenkorig-3B9F/negyedik-kotet-a-varadi-puspokok-a-szamuzetes-s-az-ujraalapitas-koraban-15661780-545A/tizenkilencedik-konyv-569B/az-uj-alapitas-kezdet-16921747-569C/v-grof-csaky-miklos-17371747-57FE/>

meseknek, Szilágyi Mihálynak, Harsányi Sámuelnek és Sebestyén Istvánnak, akik nem akartak hozzájárulni a helység közös költségeihez, Ferdényi a következőket saját példáját írta le válaszul: „én is nemes ember vagyok, Váradolasziban házat tartván, azon communitásnak segítséggel vagyok, nem tudom, mióta húzhatják ki magokat [az adó megfizetése alól] a meg nevezett nemes uraimék”.²⁸³

Emődi András könyvének adataira szerint ezt a váradi házat, illetve a családról elnevezett utcát 1752-ben és 1763-ban is megtaláljuk a váradi káptalan Váradolasziról készített összeírásában.²⁸⁴ A vármegyében fontos tisztségeket betöltő családtagok tehát Váradról indultak, nemességüket és további megbízatásaikat is az arisztokrata Csáky család tagjainak köszönhatték, s lakásukat feladataik miatt továbbra is Váradolasziban tartották.

Az általunk vizsgált nemesi családokról fennmaradt tanulságos adatok is egyértelműen azt jelzik, hogy Nagyvárad a vármegye nemesi társadalmának kutató-sához még számos hasznos forrással szolgál, amelyet a jövő kutatói bizonyára nem hagynak kiaknázatlanul.

*A kései leszármazott, Jakó Zsigmond emléktáblája az egykori micskei curia falán
(a szerző felvétele)*

²⁸³ Margittán a manumittáltak is igyekeztek kivonni magukat a familia által elfogadott határhasználati rend alól. MNL OL P 72. Fasc. 326. No. 8. Nagy Iván úgy tudta, hogy Ferdényi élete utolsó éveiben királyi tanácsos és királyi udvarnok volt. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IV. Pest 1853. 153.

²⁸⁴ A vármegye tisztikarában szerepet játszó más családokkal (például a Tokody, Bucsy, Beöthy, Baranyi, Szent-Iványi stb.) együtt volt itt házuk. Emődi, 2010. 37., 38., 57.

ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK ÉS KONFLIKTUSOK

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK EGYHÁZPOLITIKÁJA A HARMINCÉVES HÁBORÚ IDEJÉN

Az Erdélyi Fejedelemség a 17. század elején már egyértelműen a protestáns felekezetek meghatározó túlsúlyával volt jellemezhető. A jelentősebb városok közül a fejedelmi székhelyen, Gyulafehérváron az 1560-es években a Székesegeyházban zajlottak a hitviták, s a reformátusok megerősödését hozták, s 1577-től az erdélyi református egyház már szervezeti önállóságot élvezett.²⁸⁵ Kolozsváron viszont az unitárius felekezet mellett a reformátusok egyre erősödő szerepe csak Bocskai fejedelemsége után, s Báthory Gábor támogatásának köszönhetően figyelhető meg.

Erdélyben a 16. század végén, 1595-ben mondták ki egyértelműen a négy recepta religió szabad vallásgyakorlatát,²⁸⁶ de a Giorgio Basta uralma alatti „siralmas állapot” után – amikor több jelentős város, mint Gyulafehérvár, Kolozsvár, Székelyudvarhely, Dés temploma a katolikusok kezére jutott – csak 1605-ben tehetett Bocskai kísérletet a reformátusok szerepének erősítésére.

1608 után Báthory Gábor a hajdúk elvárásainak megfelelően vált a református egyház támogatójává, s a Habsburg udvarnak tett kezdeti ígéretei ellenére nem a katolikus egyház pozícióit erősítette, hanem ellenkezőleg, végül is ő segítette elő a katolikusok kiszorulását a fejedelmi tanácsból.²⁸⁷ 1608 szeptemberében Báthory volt az, aki az országgyűléssel elfogadtatta, hogy Kolozsvárra református pap költözhessen be, s „egy bizonyos helyen” istentiszteletet tarthasson.²⁸⁸ Ugyancsak ő adományozta fél év múlva a reformátusoknak a romos álla-

²⁸⁵ Szabó András: Antitrinitáriusok, reformátusok és jezsuiták Gyulafehérvárott, 1557–1588. *Erdélyi Múzeum*, 2015. 43.

²⁸⁶ Balázs Mihály: „A hit ... hallásból lészön” Vallásszabadság és bevett vallások (recepta religio-nes) Erdélyben a 16. században. In. Uő: *Felekezeti és fikció*. Bp., 2006. 15–16. és 28–30.

²⁸⁷ Kiss András szerint a politikai célból tett ígéreknek Erdély felekezeti megoszlása miatt nem sok értelmük volt. Kiss András: Kolozsvár és a Báthoryak: Zsigmond és Gábor. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, XVII.* Szerk. Galambos Sándor; Kujbusné, Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2006. 330–331. (továbbiakban Kiss, 2006.)

²⁸⁸ Az országgyűlési végzés *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (továbbiakban EOE) Kiad. Szilágyi Sándor, (I–XXI. Bp., 1875–1898.) VI. 111. A hely egy polgárház kapualja volt a Belső-Közép utcában, ahol tanítottak is. A kérdést elemzi *Reformata Transylvanica. Sipos Gábor tanulmányai az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. Kolozsvár, 2012. (továbbiakban Sipos, 2012.) 30–31. és a fejedelmi adományokra még Kiss, 2006. 332.

potban lévő óvári, egykori domonkos templomot, amely az unitáriusok ellentmondása miatt csak 1611-ben került ténylegesen birtokukba. Ezt követően maga a református gyülekezet vásárolt lelkészlakást (1610), iskolának való házat (1614), de ehhez a fejedelemtől kaptak jövedelemforrást: a város összes dézsmájának felét, s a kolozsvári harmincadot, ami 900 forintot jelentett.²⁸⁹ A kolozsvári unitáriusok azonban attól is féltek, hogy esetleg kálvinista hajdúkat is betelepít a városba a fejedelem, de félelmük alaptalannak bizonyult.²⁹⁰

A kolozsvári Szent Mihály templom rajza, amelyet a 16. századtól az unitáriusok használtak

Bethlen Gábor az Oszmán Birodalom tevőleges támogatásával lett 1613-ban Erdély fejedelme, ezért kortársai gyakran illették őt a törökösség vádjával. Mégis ő volt az a vezető, akit néhány év múlva a cseh rendek megkerestek, hogy ellenállásukat fegyveresen segítse, azaz kapcsolódjon be a Habsburg-ellenes protestáns európai szövetségbe. Ennek a fegyveres fellépésnek, az első hadjáratnak lett az eredménye Bethlen királlyá választása, amely után a nikolsburgi békében a Magyar Királyság hét vármegyéjével bővíthette uralmi területét.

Bethlen Gábor ezüstpénze 1628-ból

²⁸⁹ Sipos, 2012. 32–33.

²⁹⁰ Kiss, 2006. 333. A város jegyzőkönyvére alapozza állítását: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, (RNL KML) Kolozsvár város levéltára, Diversa. Vol. I. Fasc. 3. Diarium 17–18.

Bethlen a református fejedelmek közé tartozott, aki feleségével, Károlyi Zsuzsannával együtt természetesen elsősorban a református egyházat támogatta. A fejedelem a törvények alapján elismerte az Erdélyben bevett négy felekezet szabad vallásgyakorlatát, s igyekezett méltányosan politizálni. Bethlen törekvését igazolhatja az 1615. évi szeptemberi, kolozsvári országgyűlés (szept. 27. – okt. 7.) végzése is, amely szerint „*ahol melyik fél többen vagyon, az olyané legyen a templum ... de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költséggel az két religión valók építsenek auditóriumot ...*”²⁹¹ Az országgyűlésen a tövisi és a kolozsmonostori templomokat, valamint a Somlyón és Udvarhelyen lévőket visszaadták a katolikusoknak, azonban lehetőséget adtak a más vallásúaknak saját imaház építésére.²⁹² A fenti rendelkezéssel az országgyűlés egy korábbi gyakorlaton finomított, azt a szükségletekhez igazította.

Erdélyben már 1581-től élt, de 1585-től általánossá vált a maior pars elve, amely szerint a településeken a középkori templomot a többségi felekezet „örökölte”, használta, s a lakosság többségének felekezete alapján választották ki a „plébános vagy prédikátor személyét”, aki a más felekezetűeknek is papja volt.²⁹³ A vegyes felekezetű városokban azonban az elv érvényesítése számtalan konfliktust okozott, ezért éppen annak meghaladása vált aktuálissá. A fenti egyházpolitikai döntés ennek a folyamatnak első lépéseként értékelhető.

Bethlen Gábor fejedelemsége idején – aki nem rokonszenvezett különösebben az unitáriusokkal²⁹⁴ – tovább folytatódott Kolozsváron a reformátusok térnyerése. A középkori egyházi vagyon azonban nem oszlott meg, a plébániatemplom az unitáriusoké maradt, a reformátusok támogatását továbbra is a fejedelmi adományok biztosították. Az unitáriusok szerepének gyengüléséhez vezetett ugyanakkor a szász unitáriusok áttérési folyamata. 1626-ban az áttért szász közösség, amely a reformátusokhoz csatlakozott, de önállóságot élvezett, imateremként az „unitárius kollégiumhoz ragasztott Apellatiumot, a 30 ablakos nagytermet” is megkapta.²⁹⁵ A reformátusok még többre vágytak, Gyöngyösi Kiséri István, kolozsvári elsőpap tevékenységéről ugyanis feljegyezték: „azon igyekezett,

²⁹¹ Juhász István: *A székegyházi református egyházmegyéek*. Kolozsvár, 1947. 35. (továbbiakban Juhász, 1947.) A törvény szövege szerint „az romana religiojű uraink atyáinkfiai instantiájokra” született meg a törvényjavaslat! Sipos, 2012. 48. valamint Oborni, 2017. 28. és 36.

²⁹² EOE VII. kötet, 33.

²⁹³ Juhász, 1947. 31.

²⁹⁴ Bethlen, aki fejedelemmé választásakor esküt tett a szabad vallásgyakorlatra, 1623-ban személyes véleményét így mondta el: „Én az arianusokat fölötte gyűlölöm, és ha mit cselekedném fogadásom ellen, tehát legörömben őket üzném ki ez országból, de maradjon helyén fogadásom.” EOE. VIII. 143.

²⁹⁵ Sipos, 2012. 35. és Kovács Sándor: Bethlen Gábor az unitárius egyháztörténet-írásban. In. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2014. 385.

hogy az piacon való templomot nyerhesse meg a fejedelemtől, de az Isten nem engedte azt meg neki ...²⁹⁶

Bethlen Gábor fejedelem oklevele a reformátusoknak. 1629. május 14. Gyulafehérvár
(A szerző felvétele a 2013-ban Kolozsváron rendezett kiállításon)²⁹⁷

A református felekezet fejedelemségen belüli meghatározó szerepét az is erősítette, hogy református püspököknek általában a fejedelem udvari papját (pl. Keserüi Dajka Jánost, Geleji Katona Istvánt) választották, s a 17. század második felében Erdély lett a Magyar Királyságból üldözött reformátusok menedéke (Apafi Mihály majd ennek hatására telepíti le Gyulafehérvárra a Sárospataki kollégiumot, s fogadnak be lelkészeket Kolozsvárra és Gyulafehérvárra.)

Látványos és kézzel fogható eredménye volt Bethlen Gábor reformátusokat támogató politikájának a 65 éve leégett, romokban álló debreceni Szent András templom újjáépítése. A városi jegyzőkönyv szerint 1625. január 2-án határozta el a szenátus közgyűlése a közös templom építését.²⁹⁸ Barta Boldizsár úgy tudta, hogy 1626 augusztusában „a felséges Bethlen Gábor Erdélyi Fejedelem javaslatából és parantsolatjából építtetni kezdett”. A város közösségén kívül maga a fejedelem volt a legnagyobb támogató, aki 1500 forintot adott, s Rákóczi György csináltatott aranyos gombot a templom tornyára. 1628. november 26-án az egész város részvételével adták át ünnepség keretében az új templomot, amelynek szentelésén rangos vendégek, többek között Alvinczi Péter és több esperes is

²⁹⁶ Sipos, 2012. 34–35. Segesvári Bálint unitárius krónikás még azt is hozzátette „... nem járt az Isten parancsolatjában, hogy az másét hamisan ne kívánja.”

²⁹⁷ A fejedelem a kolozsvári református vallású szászoknak adja istentiszteleti hely gyanánt az óvári iskola (ma ferences kolostor) „végében lévő palatinumot”.

²⁹⁸ Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1623–1625. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet, Debrecen, 2010. 106.

részt vettek.²⁹⁹ Alvinczi 1602-ben a debreceni iskola rektoraként kezdte pályafutását, s kassai házzal bíró polgárként, 1606 óta folyamatosan a székesegyház papjaként, a fejedelem bizalmas tanácsadójaként fontosnak tartotta támogatást nyújtani a református városnak, s személyesen jelen lenni a templom szentelésén.³⁰⁰

A Szent András templom (Zoltai Lajos festménye, rekonstrukció)

Bethlen hívei közül egyes református püspökök határozottan a református egyház államvallássá tételét kívánták elérni, s a többi felekezettel gyakorolt méltányosság ellenére a fejedelem intézkedései is erősítették ezt a törekvést. 1614-ben a háromszéki református és unitárius papok és iskolamesterek még a fejedelemtől közösen nyertek privilégiumot javaik adómentességére, valamint saját személyüknek a katonai szolgálat alóli mentesítésére.³⁰¹ 1618 novemberében új református püspökként elnökkölt a szombatosok elleni zsinaton Keserői Dajka

²⁹⁹ Alvinczi Péter, Kassa prédikátora is megemlékezett az eseményről. Kemény Lajos: Alvinczy Péter életéhez *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1904. 366. Csorba Dávid: Debreceni ünnepszentelés a XVII. században. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. szerk. Csörsz Rumen István, Bp., 2010. 292–294.

³⁰⁰ Alvinczi bizalmi szerepére utal, hogy Károlyi Zsuzsánna fölött 1624-ben ő tartott halotti beszédet, s a fejedelem később (1628) rábízta a hatalmi szempontból fontos megemlékezést Báthory Gábor nyírbátori ünnepélyes temetésén is.

³⁰¹ Molnár B., 2014. 33.

János. A superintendens arra kapott lehetőséget a fejedelemtől, hogy a szombatosokat áttértse, s emellett az unitáriusokat is kordában tartsa. 1619-ben Udvarhely- és Marosszéken, valamint Háromszéken is generális vizitációt tartott, amelynek során felszámolta az „egységes protestáns egyházszervezetet”, s felekezeti szempontból elkülönítette, s több unitárius „szép rakott eklézsiát” térített át református hitre.³⁰²

Bethlen még egy fontos területen hozott reformátusokat erősítő rendelkezést. Ahogyan legutóbb tanulmányában Dáné Veronka egyértelműen bizonyította, a fejedelem Bocskai nyomán, aki 1605-ben a tiszántúli és az erdélyi református lelkészek özvegyeit és árváit mentesítette az adó- és teherviselés és a szolgálatok alól, 1629-ben címeres nemes levelet adományozott a református lelkészek mindkét nemű leszármazottainak.³⁰³

A lelkészeknek adott oklevél címerrajzolata (1629)

Szilágysomlyón, ahol Báthory András testvérének, Istvánnak özvegye, a katolikus Kostka Zsófia³⁰⁴ határozta meg a felekezetek helyzetét, Bethlen már 1615 májusában a kálvinistáknak adatta vissza a templomot. Október 11-én pedig az országgyűlési végzés értelmében szólította fel rendeletében a Kraszna vármegyei tisztiart, hogy „az egész Somlyón lakókkal kegyelmetek építtessen egy auditó-

³⁰² Uo. 39–40. Keserői Dajka 300 katona kíséretében ment vizitálni, amely egyáltalán nem békés módszerre utal.

³⁰³ Dáné Veronka: „Hogy összes örököseiket ... mindenki becsülje” Bethlen Gábor protestáns (?) lelkészutód nemesítéséről. In: „Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája. Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Speculum Historiae Debreceniense 17. (továbbiakban Dáné, 2014.) Szerk. Dáné Veronka–Szabadi István, Debrecen, 2014. 59–74.

³⁰⁴ Báthory István Báthory András testvére, a lengyel király, somlyai Báthory István unokaöccse volt, aki második feleségként vette el, már Lengyelországban Kostka Zsófiát. Horn Ildikó: *Báthory András*. Bp., 2002.

riumot és papnak való házat...”.³⁰⁵ A fejedelem utasítása szerint az imaház és a lelkészlakás felépült, s a két telket Bethlen megneemesítette. Ám az összeszámláláskor a két gyülekezet hívei közül a katolikusok száma bizonyult többnek, így a középkori templom hozzájuk került, s a reformátusok csak az új épületeket vehették birtokukba.³⁰⁶

Bethlen 21 főre duzzadt fejedelmi tanácsába visszavette a katolikusokat, akik 1615-től nevezték magukat katolikus statusnak (*Status Catholicorum Domini*), s 1618-tól püspöki helynököt is kaptak.³⁰⁷ A fejedelem udvarába is befogadott katolikus ifjakat, pl. a Bocskai felvidéki támogatói közé tartozó Csáky István fiát, Istvánt is.³⁰⁸

Bethlen a fejedelmi gazdaságpolitika intézkedései között értelmezte a török alattvalókkal való kereskedést, a közvetítő kereskedő réteget, s feléjük méltányos megértést tanúsított. A török alattvaló „görög” kereskedők szerepének növekedését a 17. század hozta el, amikor a Levante-kereskedelem erdélyi ágához kapcsolódóan az erdélyi fejedelmeknek is szállítottak.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623-ban külön privilégiumot, engedelemlevelet (*litterae indultuales*) állított ki mind a görög, mind a zsidó kereskedőknek. A privilégium 2. pontja egyértelművé teszi, hogy a befogadottak vándor kerekedők és török alattvalók voltak: „Megengedtetik nekik, hogy szabadon kereskedjenek, és különféle árukat hozzanak be Konstantinápolyból; községről községre vándoroljanak és országunkból ki-ki alkalom szerint távozhassék.”³⁰⁹ A zsidók Gyulafehérváron kaptak letelepedési lehetőséget, ahol a megállapodás 5. pontja szerint a fejedelem vallásuk minden ritusának megtartásával engedélyezte nekik a szabad vallásgyakorlatot.³¹⁰ Gyulafehérvár a 16. században egyike volt a lera-kó helyeknek (*locus depositionis*), ahol a 16. század végétől a zsidó bírói széken a fejedelem által kijelölt zsidó bíró ítélezett,³¹¹ s a kereskedők gyulafehérvári

³⁰⁵ Sipos, 2012. 49.

³⁰⁶ Uo. 49–50.

³⁰⁷ Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Bp., 2018. 200. valamint EOE VII. 286.

³⁰⁸ Csáky István 1603-ban költözött ki a Magyar Királyságba, ahol 12 évre zálogba kapta Sáros és Szádvár várát és uradalmát, amiért 192 494 forintot fizetett. Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 273. Kolozsvár, 2011. 31. (továbbiakban: Papp, 2011.)

³⁰⁹ Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok, Szerk. Sas Péter, Bp., 1986. 677. (továbbiakban Sas, 1986.)

³¹⁰ Az 1623. június 18-án, Kolozsváron kiállított oklevél tanúsága szerint egy konstantinápolyi zsidó-orvos, Szasza Ábrahám közbenjárására adta ki a 11 pontból álló kiváltságlevelet, amely a Gyulafehérvári káptalan 1734-ből származó hiteles átiratában maradt fenn az utókorra. A kiváltságlevelet közli EOE 8. Szerk. Szilágyi Sándor, Bp., 1897., 143–145. Sas, 1986. 676–679. Singer Jakab fordítása.

³¹¹ 1591-ben Gyulafehérváron már működött vallási és polgári ügyekben eljáró zsidó bírói szék, azaz bét-din. Az 1623. évi oklevél ugyanakkor nem írja le, hogy a zsidók csak Gyulafehérváron lakhatnak, s azon kívül sehol sem, ezt később II. Rákóczi György fogalmaztatta meg elvárás-ként (*Approbatae Constitutiones*, Pars V., Edictum 82.), betartatni azonban nem tudták. Eisler Mátyás: Az erdélyi zsidók múltjából 1. közlemény *Erdélyi Múzeum*, VIII. 1901. 7.

telephelye is a fejedelmi fennhatóság alatt „az keretesen belől olasz (alias zsidó) utcában” volt, ahol a város kiváltsága már nem volt érvényes.³¹² A „fejérvári sidó compagnia” tagjaként éltek a falvakban tevékenykedő zsidó kereskedők is, vagyis a privilégium, amelyet az 1627. évi országgyűlés is megerősített, minden Erdélyben tevékenykedő kereskedőre kiterjedt.³¹³

Bethlen szembesült az Erdélyben lakó románság reformátusokhoz való viszonyával is. A 16. században még erőszakosan akarták a román főpapokat a reformációhoz való csatlakozásra bírni, sőt 1566-ban egy román református püspökséget is létrehoztak.³¹⁴ A 17. században a meggyőzés és a lassú munka révén vártak eredményeket.³¹⁵ 1608-ban és 1614-ben a görög-keletiek olyan privilégiumokat kaptak, amelyek révén a reformátussá váló papság és a gyülekezetek is a „magyar református egyház joghatósága alá kerültek.” Bethlen Gábor a református egyház főségének elfogadása mellé helyezte 1627–1628-ban a román nyelvű könyvkiadás újraindítását. 1627-ből ismerjük a román egyház zsinatának határozatait, amelyek közül legfontosabb az anyanyelvű ígehirdetés kívánalma (a lelkész legyen képes megérteni az evangéliumot), s a papság nyitottsága a reformokra.³¹⁶

Egyedül a szombatosokkal nem volt megértő a fejedelem. Először az 1618. évi gyulafehérvári országgyűlésen léptek fel ellenük, amikor a fejedelem előterjesztéseit országgyűlési végzésként első helyen erősítették meg. A vallási tévelygőket, a szombatosok vezetőit a „jövő karácsony napjáig” a bevett vallásokra való áttérésre szólították fel, ellenkező esetben fej- és jószágvesztést helyezve kilátásba. 1622 októberében Bethlen megerősítette a korábbi végzéseket a „ju-

³¹² Haraszi György: *A magyarországi zsidóság rövid története a kezdetektől az ortodoxia és a neológia szétválásáig*. PhD disszertáció, Bp., 2004. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, 13. valamint szakirodalmi hivatkozásokkal Kovács Kiss Gyöngy: A város egyenrangú polgárai-ként. A kolozsvári zsidók emancipáció utáni történetéhez. *Korunk*, 1991. 8. sz. 1023–1028. Szerinte Gyulafehérvár nem volt királyi város, hanem fiscális, vagyis fejedelmi birtokhoz tartozó mezőváros volt, ahol a fejedelem engedélyezhette a zsidók helyben maradását, ott lakását.

³¹³ „Az sidóknak öfelségétől ez országban való kereskedésről adott indultumok nisi praeiudicet privilegiis liberarum civitatum et oppidorum az statusoktól approbaltatik. Az mely indultumot felséged a sidóknak ez országban való szabad kereskedéséről adott, mivel látjuk, hogy ebben is felséged tekinti ez országban lévő mostani nagy szükségét, mi is helyben hagyjuk, approbáljuk, csakhogy az szabad városoknak privilégiumoknak ne praejudicáljon.” A gyulafehérvári országgyűlés 1627. április 27–28. EOE. VIII. 371. Bethlen Gábor kiváltságlevelét a görög kereskedőket illetően később I. Rákóczi György kiegészítette azzal, hogy saját inspectort választhattak, akitől függték. 1634-ben a fejedelem kétezer forint lefizetése ellenében szabad kereskedésre adott lehetőséget a „Hunyadon, Marosvásárhelyen, Hátszegen, Fehérváron, Szászsebesen és Szászvárosban” lakó kereskedőknek. Erdélyi görög kereskedők szabadalomlevele. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1898. 402.

³¹⁴ Nagy Levente: Adatok a 16. századi román reformált püspökség történetéhez. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018. 1. szám, 39–53.

³¹⁵ Ana Dimitran: Az erdélyi románság egyháza a 17. század első felében. In: „Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája. Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. *Speculum Historiae Debreceniense* 17. Szerk. Dáné Veronka–Szabadi István, Debrecen, 2014. 14.

³¹⁶ Uo. 24–25.

daizálásban megátalkodott emberek ellen,³¹⁷ amikor a megtérésre előírt határidőt nyolc napra csökkentették, az elhatározást azonban nem követte a „lelki zsidózók” elleni tényleges fellépés.³¹⁸

Rákóczi György az unitáriusok és a szombatosok kapcsán egyértelműen folytatta a Bethlen által megkezdett utat, az ő fejedelemsége idején azonban már nemcsak a fellépés keretei voltak világosak, hanem konkrét intézkedések is történtek. A fejedelem ugyanakkor tartotta magát saját korábbi, a Magyar Királyságban gyakorolt politikájához, a református egyház megerősítéséhez, túlsúlyra juttatásához. 1633-ban Geleji Katona Istvánt, udvari papját választották Erdélyben református püspökké, aki komoly hatást gyakorolt nézeteire. Az erdélyi reformátusok már 1631-ben panaszt nyújtottak be a szombatosok ellen, amely fellépés 1635-ben új, elitelő országgyűlési végzést eredményezett.³¹⁹ A szombatosok elleni tényleges intézkedések megtételét azonban késleltette Bethlen Istvánnak a fejedelem elleni támadása. Az unitáriusok visszaszorítását segítette elő, hogy megvádolták őket ifjabb Székely Mózes támogatásával, aki a török segítségével kívánta Rákóczit fejedelmi hatalmából elmozdítani. A vád kitűnő ürügynek bizonyult a szombatosok szellemi vezérének tartott Péchi Simon megvádolásához, s következményeiben a református egyház túlsúlyának megteremtéséhez. A Bethlen fejedelemsége idején, 1621-ben kegyvesztett Péchi ugyanis szabadulását (1624) követően gyermekeit is – a fejedelmi udvarba került Erzsébet kivételével – szombatos szellemben nevelte, s íródeákok segítségével elméleti munkáit olvashatóvá tette.³²⁰ Bethlen halála után birtokán az unitárius papot és az iskolamestert is szombatossal cserélte fel, zsinagógát rendezett be, valamint a reformátusok Rákóczinak beadott panaszja alapján az ártalmas tanításokat „nem csak propagálja maga, de sőt másokkal is azont cselekedteti.”

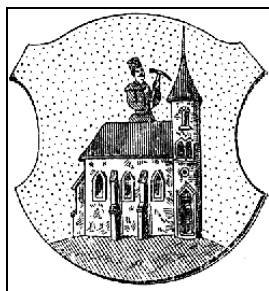
Az 1638. évi áprilisi gyulafehérvári országgyűlés által választott 17 tagú bizottság Désen, a fejedelem jelenlétében vizsgálta meg az unitáriusok és a szombatosok ügyét, azaz mindazokat, akik 1635 karácsonyáig nem tértek át a bevett felekezetek valamelyikére, a bizottság elé idézték. A zsidózók és az istenkáromlók büntetése általában jószágvesztés volt – csak egyetlen fejvesztés végrehajtása

³¹⁷ EOE. VIII. 108. Gál Kelemen: Az unitáriusok és a szombatosok. In. Ódon Erdély. <http://mek.niif.hu/04900/04920/html/mhodonerdely0038.html> (továbbiakban Gál, Ódon Erdély) 1618-ban a gyulafehérvári hitvitán maga a fejedelem is jelen volt, ahol azzal vádolták meg az unitáriusokat, hogy eltértek a János Zsigmond idején elfogadott hitelvektől.

³¹⁸ Szabó András Péter: A dési per történeti háttere. *Egyháztörténeti Szemle*, 2003. 4. évf. 2. sz. 29–56. A perről még Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. B, 1987. (továbbiakban Dán, 1987.)

³¹⁹ EOE IX. 415. Dán, 1987. 290. A „judaizáló emberek” megregulázása és áttérítése „helyesnek látszik”.

³²⁰ „Disznóhúst és egyéb Mózes ceremóniáiban megtiltott eledeleket” nem evett. EOE X. 185–189. és uo. 200.

Dés város címere³²⁵

történt meg,³²¹ – de mindenütt tettek kísérletet a református hitre térítésre is. Bár Péchi Désen betegsége miatt nem jelent meg, birtokán, Szentersébeten lefolytatták ellene a vizsgálatot, s tevékenységéért, a héber nyelvű irodalom fordításáért, a magyar nyelvű szombatos irodalom megteremtéséért 1638-ban őt, a birtokán és a környéken tevékenykedő szombatosokat Rákóczi György elítéltette.³²² Péchit ismét Kővárba zárták, ahonnan csak 1639. április 21-én, 22 aláírást tartalmazó reverzális nyomán szabadulhatott.^{323 324}

Rákóczi az unitáriusok belső viszályába is beavatkozott, sőt ragaszkodott a reformátusok képviselőjének biztosításához Kolozsvár kis- és nagyobb tanácsában, valamint ahhoz, hogy minden negyedik évben közülük válasszák a város főbíróját is.³²⁵

A fejedelem leszámolását elsősorban egyházpolitikai megfontolások irányították. Rákóczi ugyanis – ahogyan Szabó András Péter egyik kitűnő tanulmányában bizonyította³²⁶ – egyaránt le akart számolni az unitáriusokkal és a szombatosokkal is, ami az előbbieket tevékenységének jelentős korlátozásához, s az utóbbi megtöréséhez vezetett. Személyes meggyőződése is a református püspökök törekvésének támogatására, a református felekezet megerősítésére vezette.

A románság egyházával folytatott egyházpolitikát is ez a szemlélet jellemezte. 1643-ban, amikor Simion Ștefan személyében új püspök került a gyulafehérvári főpapi székbe, espereseket is megerősítettek, akik valamennyien a „fejedelem oltalma alá helyezték magukat”. Elfogadták a román nyelvű igehirdetést, az 1642. évi katekizmust, bizonyos, a szertartásokban lévő „babonákról való lemondást”, de legfőképpen a magyar református püspöktől való függésüket.³²⁷

A reformátusokat egyértelműen támogató egyházpolitika mellett nem lehet elhallgatni Rákóczi megengedő válaszát a katolikus status 1640. évi panaszára, amely a katolikus vikáriusi tisztség választás útján történő betöltéséhez vezetett.

³²¹ Thoroczkai János unitárius kolozsvári ötvösről van szó, akit a fejedelem halálra köveztetett. A dési bizottság munkájáról és a perekről részletesen Szabó András Péter, 2004. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szaboandraspeter.htm>, (miskolci) Thoroczkairól uo. 97. lábj. idézi Szalárdi, 1980. 193.

³²² Uo. 196.

³²³ Péchi javait Lorántffy Zsuzsánna kapta. Dán, 1987. 310–311.

³²⁴ A címet közli: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/d-685A/des-6F37/>

³²⁵ EOE X. 152–155.

³²⁶ Szabó András Péter, 2004.

³²⁷ Dumitran, 2014. 26. A román egyház 1627. évi zsinatán elnöklő, Moldvából származó Dosoftei metropolita, aki az egyházon belüli reformokat támogatta, 1634-ben I. Rákóczi György kinevezése által lett máramarosi püspök, de 1638-ban őt is megfosztották tisztségétől, majd fogságban tartották. Uo. 23–26.

A katolikus status az Approbatae Constitutiones alapján egyfajta „egyházkormányzati intézményként” működött, amely összefogta a „katolikus vallású közösséget.”³²⁸

A két erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György egyházpolitikája nemcsak Erdélyben, hanem a Magyar Királyságban is számottevő hatást gyakorolt. Bethlen 1619–1629 között, Rákóczi pedig 1644–1648 között tényleges hatalmat gyakorolt a Királyság keleti felén, s birtokában tartotta a hét vármegye területét, ami a református és az evangélikus felekezet számára egyfajta védelmet, a templomok, iskolák és a nyomdák szabad használatát biztosította. Mindketten jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az uralmuk alatt tartott területeken a katolikus egyház szerepének növekedése csak a 17. század közepétől kaphasson nagyobb lendületet.

³²⁸ Oborni, 2018. 200–201.

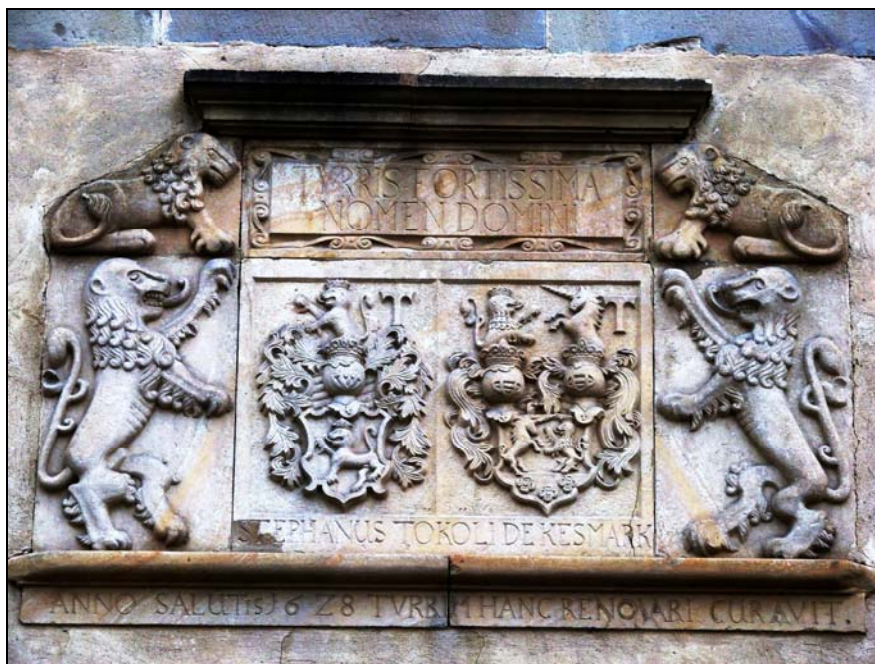
ERDÉLYI ÉS MAGYAR KIRÁLYSÁGBELI ARISZTOKRATACSALÁDOK KAPCSOLATAI A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság határvidékén birtokkal rendelkező családok között gyakori volt a házassági kapcsolat, amely a családi stratégia meghatározó részét képezte. A két országrész nemessége érzékenyen figyelt a politika változásaira, ezért nem véletlen, hogy veszélyhelyzetek, háborúk esetén, vagy kedvező politikai érvényesülés lehetőségét látva hajlandóak voltak a helyváltztatásra (zálogbirtokok szerzése), vagy a közéleti szerepvállalásra is. Jó néhány királyságbeli nemes keresett Erdélyben karrierlehetőséget János Zsigmond, vagy Báthory István fejedelemsége és lengyel királysága idején, vagy bátorodtak el a hosszú háború alakulása láttán, s találtak a Felvidéken lakhelyet maguknak a 17. század elején. Báthory lengyel királyságának ideje pl. így lett az indigena erdélyi és királyságbeli szerepvállalók lengyelországi birtokszerzéseinek (Bekes, Wesselényi stb. családok) időszakává.

A kapcsolatkereső családok egyik része maga is Erdélyből került a Felvidékre, másik része házasság révén közeledett a fejedelemségbeli rokonsághoz. Az utóbbiak közé tartoztak Thököly Sebestyén fiának, Istvánnak leszármazottai is. Thököly Istvánnak két házassága közül Hoffmann Zsófiától született Zsigmond nevű idősebb fia, aki nádorjelölt volt az 1655. évi országgyűlésen, Rhédey Ferencsel és Csáky Istvánnal együtt. A fiatalabbik, az 1623-ban a második feleségtől, Thurzó Katától született István, a lőcsei gimnáziumban tanult, majd apja segítőtársa lett.

Ifjabb Thököly István 1651-ben Erdélyből nősült, s a házasság révén rokonságba került az iktári Bethlenekkel. Felesége ugyanis Bethlen István unokája, a dobokai főispán és kövári kapitány, Gyulaffy Sámuel 15 éves lánya, Gyulaffy Mária lett. Thököly István anyja után jutott 1652-ben a Thurzó örökség igazgatói posztjára, majd családja (felesége és gyermekei is) 1654-ben részesült az uralkodótól rangemelésben, grófi címet kapott. III. Ferdinánd 1655-ben, apja halála után adományozta Késmárk várát és uradalmát Thököly Istvánnak és fiági leszármazottainak.³²⁹

³²⁹ A leányágnak a zálogosítás lehetőségét tartotta fenn, 46 000 tallér ellenében. Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705. online változat: <http://mek.oszk.hu/05600/05641/html/letoltve> 2017. november 20.)

A késmárki vár bejárata a Thököly címerrel (a szerző felvétele)

Thököly Imre 1657-ben született, anyja pontos feljegyzései szerint „egy keddi napon, hajnalban,” szeptember 25-én. Gyulaffy Mária ekkor már két fiút és két lányt szült, Imre az ötödik gyermekként jött a világra. Két nővérén kívül még egy húga maradt életben, két fivére meghalt.³³⁰ Anyját 1659-ben elveszítette, de a Bethlen örökség részeként Apafi 1665-ben már Máramaros vármegye főispánjává nevezte ki, amelynek adminisztrátora a kiskorú gyermek helyett – apja beleegezésével – Teleki Mihály lett.³³¹ Apja az általa támogatott eperjesi evangélikus kollégiumba íratta be, ahol 1668-tól két évet töltött tanulással, de még ebben az évben találkozott először a főispáni beiktatáson Telekivel, aki későbbi erdélyi tartózkodása idején támogatója lett.

Az apa, Thököly István Árva megye örökös főispáni tisztét is meg tudta szerezni a Thurzó örökösöktől, ezért vonulhatott vissza 1670-ben Árva várába, ahol a halál utolérte. Fiát, Imrét azonban Likava várán keresztül Erdélybe menekítet-

³³⁰ Az 1652-ben született Ádámot, és az 1654-ben világra jött Istvánt a szülők igen hamar elvesztették. Thököly Éva 1682-ben gyámjához, Esterházy Pálhoz ment feleségül, sok kapcsolatot nem ápolt testvéreivel. Viskolcz Noémi: *Az öntörvényű palatinusné*. Bp., 2024. 16. (továbbiakban Viskolcz, 2024.), Király Péter, Kiss Erika, Viskolcz Noémi, Zvara Edina: *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai. 1. Levelezés* Bp., 2022. 2. *Egyéb iratok*. Bp., 2024.

³³¹ 1668-ban Teleki beiktatása is megtörtént. Angyal, 1889.

te, ahol előbb Huszt várába (Bethlen Druzsiana birtoka) ment, majd folytatta tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban.

Árva vára (a szerző felvétele)

Thököly Imre anyja, rátóthi Gyulaffy Mária családja a Dunántúlról szakadt Erdélybe a 16. században. A Csobánc várát birtokló, nagy törökverő hírében álló, aransarkantyús vitéz Gyulaffy Lászlót a Bekes Gáspár elleni harcok idején már Erdélyben találjuk, akinek fia, László Bocskai híve, Közép-Szolnok vármegye főispánja volt. 1604-ben kelt végrendeletében „minden jószágát várával egyetemben, mind őstől maradtat, mind pénzen vöttet, feleségének hagyja, ha gyermekeinek magvaszakadnak, de mindaddig bírhasssa felesége, Széchi Kata, a jószágot, még az őstől maradtat is, a míg azt a tízezer frtot meg nem adják feleségének, mert ennyi pénzét költötte el. A mi a pénzes jószágot illeti, együtt kereste vele, azt tehát feleségére s gyermekeire hagyja; gyermekeik holta után pedig minde-
nestül Széchi Katának. Ezüstjét, aranyát, pénzét, drágaköveit feleségére, s gyermekeire, Zsuzsánna s Borbála gyermekeit felesége gondviselésére bízza.”³³² Az Erdélybe átköltözött Gyulaffy László unokája, Sámuel kővári kapitány, Doboka vármegye főispánja lett, akinek Bethlen Annával kötött házasságában született Mária volt Thököly Imre édesanyja. A Bethlen család már Apafi Mihály hatalomba kerülése után a fejedelem támogatóinak körébe került: a Kemény János

³³² Petri Mór: Szilágy vármegye története. on-line változata: <http://mek.niif.hu/04700/04750/html/145.html> (letöltve 2017. november 21.)

fejedelem halálát okozó, sorsdöntő nagyszöllősi csata (1662. január 22.) után több nemesúr Apafi fejedelem oldalára állt át, közülük pl. Haller János kincstartó, Bethlen János pedig Erdély kancellárja lett.

Az Erdélyben karriert befutó Gyulaffy László testvére, János vitte tovább a dunántúli birtokot, de fiai közül Lestár erdélyi történetíróként alkotott maradandót, unokája, Miklós pedig 1628-ban már szatmári alispán, s Szatmár várának alkapitánya lett. A fejedelemség 17. századi történetében azonban nem az ő leszármazottai kaptak szerepet. Gyulaffy János másik unokájának, Kristófnak Pogrányi Zsófiával kötött házasságában született az a László, aki szentdemeteri Balássi Erzsébettel kötött házassága révén megszerezte a szentdemeteri kastély és a birtokot. Az ő fia, szintén László, Apafi Mihály mellett vállalt feladatokat, harcolt Thököly ellen, majd 1693-ban grófi címet kapott. Cserei Mihály Gyulaffy hirtelen halálát anyósa mérgezésének tulajdonította: „Ez a Gyulaffy László tanult udvari, katonaszerető ember volt, különben a mi reformata religiiónknak nagy persecutora; ám az isten ifju korában el is törle e világból”.³³³ Gyerőffy Borától született László nevű fia lett Erdély kancellárja, császári kamarás és „valóságos titkos tanácsos”, aki azonban 1754-ben már katolikusként halt meg, s temették el a bécsi Szent István főszékesegyház (Stephansdom) kriptájába.³³⁴

Gyulaffy László leszármazottai a Báthoryaktól nyertek birtokadományokat, így került a kezükbe Szilágycseh vára és uradalma (63 faluval), 1579-ben pedig Báthory Kristóf a Drágffy család magvaszakadtával a közép-szolnoki Kööd és Kelence részirtokába, Aranyosmező és Nagyszeg birtokába iktatta be őket.³³⁵ 1627-ben a Gyulaffy örökösök meg-

A Gyulaffy grófi címer³³⁷

³³³ *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja, a szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által*, Első kiadás, Pest, Újabb Nemzeti Könyvtár, 1852. (továbbiakban Cserei Históriaja)

³³⁴ Gyulaffy László (1699–1754) kancellár temetése 62 forint és 69 krajcárt tett ki, holttestét később átvitték a gyulafehévári székesegyház alatti sírboltba, síremléke azonban később megsemmisült. Merényi-Metzger Gábor: Gróf Gyulaffy László halálának és temetésének bécsi anyakönyvi forrásai on-line változata: <https://muvelodes.net/emlek-lapok/grof-gyulaffy-laszlo-halalanak-es-temetesenek-becsi-anyakonyvi-forrasai> (letöltve 2017. november 21.) Gyulaffy kancellár lánya, Borbála Eszterházy Dániel felesége lett.

³³⁵ Nagy Iván: Magyarország családai nemzedékrendi táblákkal... on-line változata: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/negyedik-kotet-233E/gyulaffy-csalad-rathoti-grof-es-nemes-34A0/> (letöltve 2017. november 21.) valamint Petri Mór <http://mek.niif.hu/04700/04750/html/145.html> (letöltve 2017. november 21.)

³³⁶ Petri Mór <http://mek.niif.hu/04700/04750/html/145.html> (letöltve 2017. november 21.)

állapodást kötöttek a szilágycsehi birtokról, gyakorlatilag megosztották azt egymás között.³³⁷ Gyulaffy Sámuel végrendeletében (1637 márciusa, Cseh vára) feleségére, de végeredményben lányára, Máriára hagyta a neki jutott birtokokat. A testámentumi rendelkezés szerint: „Cseh várát a megnevezett jószágán kívül, minden hozzávaló sok jó faluimmal ő birja, az én leánykámnak, Máriámnak, jövedelmét megtartsa, gazdagon házassítsa, a várral és jószággal tízezer forintot adjon Máriának. A várát is mind jószágostól kezébe bocsássa.”³³⁸

³³⁷ Uo. „Szilágy-Csehiben 1627-ben Lokacsi Prépostvári Zsigmondné Széchi Kata az első urától: a Rátóti Gyulafi Lászlótól maradt fia Sámuel, továbbá Liszti Ferenczné, Gyulafi Zsuzsánna, Kapi Andrásné Gyulafi Borbála, a Gyulafi Lászlóról maradt Cseh vár és jószágok, ingó-bingó marhákat felől szerződésre léptek a következőképen: Széchi Kata és fia (Gyulafi Sámuel Liszti Ferencznének és maradékainak az egész Cseh jószágból az udvarhelyi udvarházhoz, az általa már előzőleg birt jószággal együtt adni fognak másfél száz házbirtágot örökségével együtt az egyes falvakban. Ezek mellé ezer frtot. Már előbb ötezret adtak, Borbálának s maradékainak is adnak a csehi jószágból másfél száz házbirtágot. Monóban Széchi Kata s Sámuel az egész monói részjószágból öt házbirtágot maguk számára választanak ki, azután a megmaradt részből Borbála is öt házbirtágot választ, a többi igaz osztás szerint közbirták osztják kétfelé és pedig egyik fele a Sámuelé, a másik fele a Borbáláé lesz. A puszták helyek Széchi Katának s Sámuelnek maradnak. A Monó melletti Nagy-Mocsár erdőhöz Borbála just nem tarthat, mert az eleitől fogva Cseh várához tartozott tilalmas erdő; de Széchi Kata s Sámuel megígérték, hogy mikor termése lesz az erdőnek, Borbála tized nélkül jártathatja rajta saját disznóit, mikor az övék is járnak, a monói jobbirtágot marháit is járhatnak rajta; de ha makk lesz rajta, a tizeddel a jobbirtágot Cseh várához tartoznak. A Mocsár-erdőből Borbálának a maga háza szükségére czedulával fát is adnak. Monó mellé adják Gardánfalvát, ha ezekből ki nem telnek a másfél száz házbirtágot, akkor a többi faluból elégítik ki. Ha valamely házban két házas ember lakik, azokat, ha egy kenyeren vannak is, de külön marhájuk van, két házbirtágot számába fogják be tudni; ha külön kenyeren vannak és marhával, de egy házban laknak és sem puszták házhelyök, sem házuk nincsen, hol házat építenének, ilyeneknek vagy pusztaházat, vagy házhelyet örökségestől kell adni. A Gardánfalván levő öt pusztahelyet illetőleg így szerződtek: Széchi Kata s Sámuel átengedik azokat a pusztákat Borbála asszonynak udvarházahelyért. Borbála ezzel megelégszik s Széchi Katától s fiától nem kíván semmi építést, de ezek mellé Borbálának is adnak hatezer forintot jó pénzül. A mely szőlőt Széchi Kata és Sámuel az udvarhelyi határon Zsuzsánnától elfoglalt, azt tartoznak visszaadni: a benedekfalvi szőlőket is, a Szongoliton levő szőlőhegyen levő szőlők is mind Zsuzsánnát, s Borbálát illetik.”

³³⁸ Petri Mór <http://mek.niif.hu/04700/04750/html/145.html> (letöltve 2017. november 21.). „Ha az isten házastársától, Bethlen Annától fiat ad, Cseh várát és minden hozzávaló jószágát, mint látuk, ha fia lesz ennek, ha nem, úgy atyja testamentoma szerint leányára, néneire s maradékaikra hagyja. Minthogy édes anyja, Széchi Kata asszony, azt a tízezer forintot sem kérte tőle, melyet édes atyja hagyott, perének sok költségét hordozta, reá hagyja Sülelmedet, Ardót, Tóhátot, Szélszeget, Felső-Szivágyot, a benedekfalvi Szongoliton való szőlőit a monói szőlőkkel együtt, egész határaival, dézma és kilenczedével, de édes anyja sem el nem adhatja, sem le nem kötheti, hanem azok ő kegyelme holtá után, ha fia nem lesz végrendelezőnek, akkor leányára, Gyulafi Máriára szállanak. ...Leányának gyámjául feleségét jelölte. Ha felesége máshoz menne, leányának gyámja édes anyja, Széchi Kata, legyen s édes anyja gondozza minden jószágát, kiadván feleségének az őt illető dost az ország törvényei szerint. Ha édes anyja meghalna, az öregebbik férfi-atyafia legyen leányának gyámja, ha t. i. felesége férjhez menne. A mi pénz, arany, ingó-bingó marha van, ennek, fele anyjáié, másik fele feleségéé s leányáié.”

Erdélybe kerülve Thököly Imre átvette az anyja révén a családnak jutott birtokokat. Mivel felvidéki javait – Késmárk és Likava vára uradalmával együtt³³⁹ – elveszítette, egyedül az anyai birtok jelentette karrierje kiindulópontját. 1677-től katonai-diplomáciai pályája egyértelműen a török oldalára, a felvidéki birtokok visszaszerzésére és 1682-től a török fennhatósága alatt működő negyedik országrész, a Felső-magyarországi Fejedelemség, az Orta Madzsar létrehozására irányult. Az 1685. évi váradi elfogatása után azonban Thököly valamennyi erdélyi birtokát elveszítette, azok a fejedelem zálogbirtokába kerültek. 1695-ben, amikor a Habsburg udvar tervei alapján az ifjú II. Apafi Mihály kénytelen volt Erdélyt elhagyni, s Bécsbe költözni, megszűnt a tíz évre megszerzett zálogjoga az erdélyi Thököly birtokokra. Először a három Thököly nővértől Bethlen Miklós kapta meg a megváltás lehetőségét. Néhány hónap múlva azonban „Apafinak engedik át a megváltás jogát.”³⁴⁰ A Thököly birtokok a 18. század folyamán egyértelműen kincstári birtokok maradtak, amelyekből az erdélyi új arisztokrácia időleges zálogként volt képes csupán szert tenni.³⁴¹

Az 1585-ben született *Károlyi Mihály* a II. Mátyás udvarában vállalt asztalnoki feladatok elismeréséért kapott 1609-ben bárói rangot.³⁴² Testvére, Károlyi Zsuzsanna révén Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sógora lett, aki Szatmár vármegye főispánjává nevezte ki, s a kinevezést 1622-ben II. Ferdinánd magyar király is elismerte. Károlyi Mihály Bethlen tanácsosaként halt meg 1626-ban, hat fia (Ádám, Mihály – meghalt –, László, István, Miklós, Péter) és egy lánya, Éva maradt utána, aki Haller Sámuel felesége lett.

A legidősebb Károlyi fiú, Ádám szintén Szatmár főispánja lett, majd II. Rákóczi György leváltotta, s I. Lipót helyezte őt vissza a főispánságba. Az ő felesége lett Thököly nővére, Mária, házasságuk azonban gyermektelen maradt.

Károlyi Mihály és Haller Mária házassága is további kapcsolatok lehetőségét rejtette magában, ám nyolcévi házasság után a Thököly elleni harcokban a fiatalember életét vesztette. Haller Mária Haller Pál lánya volt, akinek elődei között a Bocskai Istvánnal való rokonságot is ki lehet mutatni. Bocskainak ugyanis Erzsébet mellett (aki Báthory Kristóf felesége lett) volt egy Judit nevű testvére is, aki Haller Gáborhoz ment feleségül, s az ő házasságukból született három fiú (István, György és Zsigmond) közül a legidősebbnek, Istvánnak volt a fia, Pál,

³³⁹ Viskolcz, 2024. 43.

³⁴⁰ Bethlen Miklós Önéletírása II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva, Bp., 1955. 303–304.

³⁴¹ Így szerezte meg pl. Küküllővárat más fiskális birtokokkal együtt a 18. század közepén, zálogba Bethlen Gábor udvari kancellár és Bethlen Miklós erdélyi kincstartó, hogy az utóbbi átépítse és messze földön híres kertet építtessen ott ki. Küküllővár a két testvér megállapodása alapján került Miklóshoz. Papp, 2011. 157–159.

³⁴² Nagy Iván <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/negyedik-kotet-233E/gyulaffy-csalad-rathoti-grof-es-nemes-34A0/> (letöltve 2017. november 21.) 104.

Küküllő vármegye főispánja, Haller Mária édesapja.³⁴³ Édesanyja Barcsay Éva, aki előbb Huszár Mátyás felesége volt. Mivel Bél mezőváros és uradalma megvételére a feleség adott 5 ezer forintot, volt jussa az uradalomra. Mostohaanyja Thorma Kata volt, aki Haller Pál következő felesége lett. Ezért Haller Mária 1688-ban átengedte neki használatra, élete időtartamára a neki jutott erdélyi birtokokat (Kis-Szöllős, Zánka, Csobánka) a fehérvári házat és bizonyos Gorbón lakó jobbágyságokat.³⁴⁴

Thorma Kata bírhatta a kolozsvári házat, viszont örökjogon átengedte mostoha lányának, Károlyi Mihály özvegyének szebeni házát a tartozékokkal együtt.³⁴⁵ A Thorma Katánál hagyott ingóságok, öltözetek, clenodiumok végül 3000 rénes forint lefizetése fejében Károlyi Erzsébethez kerültek.

Haller Mária erdélyi örökségének egyes részei zálogként jutottak erdélyi birtokosokhoz. Első férje, Károlyi Mihály báró 1684. november elsején halt meg,³⁴⁶ s az özvegyasszony hamarosan újabb házasságra lépett. 1692-ben már mint gersei Pethő Gáspár³⁴⁷ felesége kötötte meg Kolozsváron Haller János házánál azt a megállapodást, amelyben rokonának, Haller Annának és férjének, Gyulay Lászlónak adta 3000 forintért a méhesi udvarházban lévő részét a hozzá tartozó „méhesi, velkeri, mezősályi, uraji, moritzi és csobánkai telkes portiokkal adta zálogképpen”, majd 1697-ben ismét „váradi Gyulay László urnak 3000 magyar forintokban.” Még 1692-ben a kakucsi részirtokát 1000 forintért Haller Jánosnak engedte át. Tanulságos a zálogba adás indoklása is, s egyértelműen logikus is. Haller Mária maga írta le a kialakult helyzetet és saját célkitűzéseit a megállapodás megkötésénél. Úgy fogalmazott, hogy a birtokok, „mivel Magyar országtul Távol vadnak, á holott mostan de praesenti lakik, ... lakó helyének távol léte miatt gongyát nem viselheti, és igen kevés hasznát is vehetné, mind pedig attól viseltetvén, hogy azon rész jószágát eladná és annak árával mostan lakóhelyekhez közelebb való és ennél sokkal hasznosabb jószágot akarna venni, sőt vészen is” kínálta meg a

³⁴³ Štatny Archiv (továbbiakban ŠA) Prešov, Drugeth-Humenné, a Homonnai Drugeth család levéltára (továbbiakban DH) signatura Fa X (1655–1755) Inv.c. 241. (továbbiakban ŠA Prešov, DH, Fa X) No. 2. Haller genealógia

³⁴⁴ Uo. No. 3.

³⁴⁵ Uo. No. 11. A szepesi káptalan előtt kötött megállapodás 1688-ban Thorma Kata és Haller Mária között.

³⁴⁶ A Haller család genealógiáját lásd <http://genealogy.euweb.cz/hung/haller2.html>

³⁴⁷ A gersei Pethő család ősi zalai birtokokkal rendelkezett, a 16. század végén azonban már három águk ismeretes. Az ún. Rezi ághoz tartozó Pethő János 1588-tól kassai kapitány, aki 1569-ben a kamarának nyújtott 22 ezer forint kölcsön fejében megkapta Sztropkó várát és uradalmát, s leszármazottai is ide költöztek. Pethő János fia volt Pethő Gáspár, István nevű testvérel együtt. Az ő águkhoz tartozott az említett Pethő Gáspár is. István fia Mihály már Zemplén vármegye főispánja volt, ahogyan unokája is. Vinkler Bálint: A magyar arisztokrácia lengyelországi borkereskedelme a 16. század végén. (Pethő Gáspár és Albert Walders krakkói polgár perének tanulságai). In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és érdekviszonyok*. Speculum Historiae Debreceniense 12. Szerk. Papp Klára és Püski Levente, Debrecen, 2013. 71.

záloggal rokonait.³⁴⁸ A Kolozs vármegyében lévő méhesi jószág Károlyi Erzsébet idején is Gyulay László és családjának zálogában maradt, 1702-ben ugyanis ötezer forintért adta nekik öt évre.³⁴⁹ 1710-ben Gyulay László Brassóban ugyanezt az összegért már Apor Istvánnak és feleségének, Kálnoki Borbálának adta tovább a méhesi birtokot, bár lehetett tudni, hogy „a nevezett jószágot Apor Péter uram most ebben az Revolutioban hasznosan nem usuálhattya...”³⁵⁰ A 18. század közepén a méhesi birtok ismét visszakerült a Károlyi rokonsághoz. Károlyi Sándor lánya, Klára ugyanis Haller Gábor felesége lett, s ezt a birtokot fiának, Haller Gábornak adta.³⁵¹

A többi erdélyi birtok is hasonló sorsra jutott: Károlyi Erzsébet a Közép-Szolnok vármegyében lévő Szilágyfő Keresztúron lévő udvarházát és „Kinso, Divsad, Ököraszón lévő portióját és az azokhoz tartozó jobbágyokat” ezer forintért Guthy Farkasnak és két ágon lévő maradékainak adta zálogba,³⁵² a Küküllő vármegyében lévő Kis-Szöllős Apor Istvánhoz került, aki az eddig fizetett 2800 forinthez még adott 4800 forintot.³⁵³

Haller Mária 1694-ben Sztropkón íratta meg végrendeletét, amelyben lányát, második férjét, Pethő Gáspárt és annak első házasságából származó fiát, Ferencet részesítette szerzett javaiban.³⁵⁴ Ebből a forrásból egyértelműen megtudjuk, hogy valóban a korábbi zálogosításkor leírt elveket és célkitűzéseket követte. 1692-ben az összes erdélyi javak záloga 15 200 forint bevételt eredményezett, ebből vásárolta meg a varannói – akkor még lakhatatlan házát –, amelyet az erdélyi jószágok árából épített fel. Ugyancsak a zálogba adásból szerzett pénzből vette a „Majoroskán, Jankócson,³⁵⁵ és a Vehorop nevű helyen lévő egész faluit, Czemernyi, Szecliczky, Lomniczky, Vehecz portioit, és Kiss és Nagycseber nevű kevés jószágát minden hozzá tartozandó birodalmával egyetemben, a Kiss Toronnyay szőlőjét is.” A fenti szerzett javakat, s az Erdélyben testvérenjével, Nemes Jánosnéval közösen birtokolt javak rá jutó részét, az apjától örökölt, elzálogosított javakat, valamint a Károlyi Mihállyal közösen Szatmár vármegyében szerzett birtokokat egyaránt Károlyi Erzsébetre, Csáky Tamás feleségére hagyta. Második férjével, Pethő Gáspárral szerzett javait annak fiának, Ferencnek juttatta. Az apjától kapott és Pethő Gáspártól ajándékozott ékszereket – amiket a házasságkötéskor nem ajándékozott a lányának, „Egy gyémántos öltözet, egy la-

³⁴⁸ ŠA Prešov, DH, No. 17.

³⁴⁹ Uo. No. 28.

³⁵⁰ Uo. No. 33. 1710. július 8-án, Ábrahám György brassói házában, Apor István szállásán született a megállapodás.

³⁵¹ Uo. No. 35. 1746. január 22-én Károlyi Klára írta ezt meg Csáky Tamás fiának, Ferencnek.

³⁵² ŠA Prešov, DH, No. 32. 1703. január 12.

³⁵³ Uo. No. 31. 1702. szeptember 24. A Torda megyei Keczen, Apor István birtokán kötötték a megállapodást.

³⁵⁴ Uo. No. 21. 1694. július 27-én, Sztropkón keltezett végrendelet.

³⁵⁵ Jankócz – Jankovce, Csemernye – Čemerné, Varannó város része, Lomniczka – Kis Lomnic, Vehecz – Veches Szlovákiában.

pos láncz forma arany láncczal, és vörös sima bársony szoknyával, kis nuszto iszkofiummal varrott gyöngyös vörös bársony mentével együtt, mely szoknyán öt rend széles kötés ezüsttel elegyes rajta, amelyet az én édes uram ... jegyajándékba adott nekem,” azokat most mind neki adta. Sajátos, hogy az összes többi ruháját a férjére hagyta, lószerszámokkal, ezüst nyereggel és kengyellel együtt, „egy merőn borított aranyos kard, egy merőn borított ezüsttel aranyos türkizzel buzogány, azt is hozzá tevén, az mely kilenc száz forintot nagy szükségében adtam vala eőkegyelmének, bölcsen hagyom a megemlitett uramnak.” Állatállományát, amely ménesből, marhákból és sertésekből állt, fele-fele részben hagyta Pethő Gáspárra és Károlyi Erzsébetre.

A Károlyi Erzsébetnek a kiházásítása után anyjánál maradt családi ékszerekből 1696-ban juttatott ékszerek, arany és ezüst neműek igen nagy értéket jelentettek. Haller Mária 62 tételt sorolt fel, mint a lányának átadott ékszert (gyémántos, briliánsos, gyöngyös fülbevalókat, gyűrűket, gyémántos máslikat, kézrevalókat, főszorítókat, nyakra valókat), használati cikket (kupákat, korsókat stb.) és ruházati cikket (nyergeket, szőnyeget, mentécskét, aranyos szoknyát). Ezek között sok rubintos, gyöngyös ékszert a szüleitől kapott, de ott őrizte eljegyzési gyűrűjét is „*őreg arany gyűrű, kiben van két gyémánt, az uramé, azért, hogy jegyben adtam volte ő nagyságának*”. A Haller Mária halála után átadott értékek közül is kiemelendő néhány, amelyek egyike a család adományának emlékét őrzi, ez „Egy aranyas ezüst mosdómedence, melynek *a közepibe a Haller cimer vagyon*, korsóstól, virágos vert munka”, másika is személyes emlék, hiszen „*egy négy fiókos két fedelű ezüst sótartó, mellyen eő nsga czimere s neve vagyon*,” a harmadik pedig „*egy dinnye forma szegletes, kívül belül aranyas palaczk, melynek a fedelén eő nsga Haller Pál neve vagyon*.” A családnak az uralkodó házhoz való vonzódását mutatta az „*őreg gyöngyből csinált kétféjű sas*”, valamint „*Egy kigyó-forma Arany láncz a végén a császár képe van*,” amelyet más családok is hagyományosan örökítettek generációról generációra.³⁵⁶

Az Erdélyből a családi székhelyet biztonságosabb helyre áttenni szándékozók közé tartoztak a *Csáky család* tagjai, akik első, bárói rangemelésüket is a Magyar Királyságban szerezték. Csáky István a 17. század elején, éppen korábbi erdélyi szerepvállalásainak következményeit felmérve (Basta és Mihály vajda támogatója volt) keresett a Magyar Királyságban zálogbirtokot, s lett 1605 tavaszán Rákóczi Zsigmonddal együtt Bocskai híve, majd csaknem kormányzója is, akinek karrierjét hirtelen bekövetkezett halála törte derékba a medgyesi országgyűlés idején (1605).

Az ő fiai voltak *Csáky István és László*, akik Bethlen Gábor idején ismét – immáron sikeres – kísérletet tettek a felvidéki áttelepülésre. Csáky István kapott grófi rangot, s nyerte el az uralkodótól a tárnokmesteri méltóságot, míg László országbírói kinevezést kapott. István első felesége, a nádor lánya, Forgách Éva

³⁵⁶ ŠA Prešov, DH, No. 25. 1696.

volt, aki 1628-ban Almáson szülte fél évet élt fiát (Istvánt), majd a nagyobbik felnőtt kort megért fiát, Ferencet (1630–1670), s már a Magyarországra költözés után, Szendrőn kedvenc középső fiát, Istvánt (1635–1699).³⁵⁷ Ferencet és Istvánt kezdetben nagyanyjuk, Wesselényi Anna nevelte, majd Pápán, Pozsonyban és Nagyszombaton tanultak.³⁵⁸ Ahogyan az özvegyasszony két fia, az unokák is neveltetésük során szerezték meg megalapozó első kapcsolataikat a Magyar Királyság politikusi gárdájához.³⁵⁹

Forgách Éva 1639 májusában bekövetkezett halála után a harminchat éves Csáky 1640. június 3-án, vasárnap kötött újabb házasságot Perényi (Prényi) Máriával. A szentháromság-napi lakodalmat Szepes várában tartották, az asszony ott szülte meg a várúr harmadik fiát, Lászlót, ám a gyermek születése (1641. március 2.) után fél évvel (1641. szeptember 3.) „három hétig való rettenetes forróságban és ezen kívül való nyughatatlan hagymabeli betegségben” meghalt.³⁶⁰ Csáky harmadik feleségéül Mindszenti Benedek fejedelmi tanácsos és udvarhelyi kapitány lányát, Krisztinát, Erdélyi István özvegyét választotta, akivel végül csaknem húsz évet éltek együtt, s a gyermeket felnevelték.³⁶¹ A három asszony

³⁵⁷ Az első, István nevű gyermeket Almásvárban temették el. Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp., 1883. 31. https://archive.org/stream/grfcskyistvnele00degoog/grfcskyistvnele00degoog_djvu.txt Almás (Nagyalmás) – ma Almaşu falu Szilágy megyében, Romániában.

³⁵⁸ Ferencet, azaz Ferkót nehezen nevelhető gyermeknek tartotta a nagyanyja, aki „jól megcsapdossa mindenik dajkáját, azt pedig jobb és balkézre valóban jól tudja”. Wesselényi Anna 1632. január 25-én kelt levele Almásról Forgách Évának. Deák Farkas: *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése*. Bp., 1875. (továbbiakban Deák, 1875.) 1635-ben ő volt az, aki a fiú taníttatásának fontosságát hangsúlyozta, „... jó vóna immár egy jó emberséges inas melléje, akitől több jót is tanulhatna. Talán jó fiam Isten megengedi, hamar eszedbe veszed, mi legyen eféle tanítás és gyermekre való gondviselés.” Wesselényi Anna levele 1635. június 19-én Kismártonból Csáky Istvánnak. Deák 1875. 111. 1636-ban még határozottabban fogalmazott, amikor azt írta Kassáról, a március 17-én küldött levelének utóiratában Csáky Istvánnak „Ferkót immár iskolába kell komendálni jó fiam”. Deák, 1875. 129. Nagyanyjuk még 1643-ban is a taníttatás fontosságát erősítette fiában „Az érsek (Lippai) mondja, kár volna a fiúkat tanulásuktól elszakasztani, dicsérte őket s említette, hogy Istók még a comediában is milyen jól viselte magát.” Deák, 1875. 60.

³⁵⁹ A középső fiú, Csáky István később is olvasni szerető, könyvgyűjtő ember volt. Szepesvári könyvtárának 1671. évi leltárát lásd. MNL OL P 71. Fasc. 40. No. 5. Közölve: *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721*. Szerk. Monok István, Szeged, 1992. 58–65. A könyvtárát elemezve Monok egyértelműen „a XVII. század második felében élt főúri generációk tagjai közül az egyik legműveltebbnek” tekinti. Monok István: *A művelt arisztokrata*. Bp. – Eger, 2012. 259. (továbbiakban Monok, 2012.)

³⁶⁰ MNL OL P 71. 1. cs. No. 21.

³⁶¹ Wesselényi Anna 1642. július 28-án kelt levelében felsorolta, s jellemezte a fiának ajánlható, szóba jöhető feleség-jelölteket: Bánffy Franciskát, Forgách Máriát és Széchy Máriát (ez utóbbit fivére, Csáky László támogatta volna, ismeretes, hogy végül Wesselényi Ferenchez ment hozzá). A középső, 16 éves leányzó tetszett Csáknak, de mivel annak anyja húzódozott a döntéstől, a házasságból nem lett semmi. Végül az ajánlás az utolsó özvegyasszonyról csak annyit jegyzett meg „ide toldom az Erdélyinét is, alázatos együgyűséggel...”, akiről ugyanakkor úgy vélekedett: „...ez földig többször ki nem öltöznék a feketéből holtod után.” Deák, 1875. 150–151.

közül a nádor lánya hozta a legnagyobb vagyont és befolyást, s a legkevesebbet Mindszenti Krisztinától kapta. Ő sem minden vagyon nélkül jött azonban a családba, hiszen ahogyan Csáky tárnokmester maga is megemlíttette végrendeletében: Krisztina saját pénzén, 13 ezer tallérért vette Thököly Istvántól a Szepes vármegyei „Millenbach és Zsákóc helységeket”, valamint 4892 forintért a gönci határban vett két szőlőt, de Olaszliszván, Göncruszkát is vásárolt további szőlőket.³⁶² Bizonyosan az ambíciók nélküli harmadik asszony végtelen türelme is kellett ahhoz, hogy hosszú házasságban társa lehessen az egyre több – időnként saját gyermekeit is érintő – konfliktusba keveredő, igen nehéz természetű tárnokmesternek. Az asszony a Wesselényi felkelés után költözött vissza Erdélybe, s végrendeletében teljesen elhunyt férje elvárásainak megfelelően cselekedett, amikor Csáky Istvánra, a középső fiúra hagyta a Szepes várából az öreg tárnokmester által neki juttatott részt, valamint a Szepes vármegyei Smizsány, más néven Szepessümegeg helységet is, Csáky Krisztinának pedig Illyésfalvát adta az udvarházával együtt.³⁶³

A Csáky fiúk apjuk halála (1662) után valamennyien olyan álláspontot foglaltak el, amely élesen különbözött politikai örökségüktől. A legifjabbik fiú, László Erdélyben élt és politizált, Ferenc és István pedig a Zrínyi által képviselt politika követőjévé vált. Karrierjük is 1662 után teljessé válhatott, Ferenc felső-magyarországi főkapitány lett, István pedig 1687-ben országbírói kinevezést kapott.³⁶⁴

Csáky országbíró volt az a családban, akinek három házasságából született 21 gyermeke közül tizenegyen megérték a felnőttkort, s ezek közül heten fiúk voltak, ami utódai között jelentős birtokmegosztást eredményezett. Az 1702-ben történt birtokmegosztás szerint *István* (1669–1712) a moravankai kastély³⁶⁵ és Ó-Lehotát (Nyitra vm.), *Tamás* az illésfalvi³⁶⁶ kastélyt a szmizsani, illésfalvi,

³⁶² Csáky István végrendelete 1662. november 5-én kelt. Oklevéltár a Csáky család történetéhez I. kötet, 2. rész. Oklevelek 1500–1818-ig. Bevezetés: Bártfai Szabó László. Bp., 1919. (továbbiakban Csáky oklevéltár I/2.) 732–733. 1663-ban Mindszenti Krisztina a mosthafiatól, Csáky Istvántól vette zálogba a Szepes vármegyei Harikóc városát hatezer tallérért, amit végrendeletében az eladónak visszaválthatóvá tett, kétezer tallért elengedve számára. Balogh Zsuzsanna–Barta M. János: Mindszenti Krisztina magyarországi (1670) és erdélyi (1671, 1679) végrendeletei. *Lymbus*, 2022. 399., 405. (továbbiakban Balogh–Barta M., 2022.)

³⁶³ Balogh–Barta M., 2022. 404. Smizsány ma Smižany, Szlovákia. Erdélyi birtokai közül a somkeréki birtokot Mindszenti Krisztina férje végrendelete (1638) értelmében, mint a férj családjának birtokát, Torma György és Torma Kristóf gyermekeire hagyta. Uo. 409.

³⁶⁴ A két Csáky fivér, Ferenc és István karrier-lehetőségéről hasonló álláspontot fogalmazott meg Horn Ildikó is. Horn Ildikó: Nemesi árvák. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Szerk. Péter Katalin, 1996. 82.

³⁶⁵ A birtokról fennmaradt összeírás, benne a moravankai Csáky kastély is MNL OL E 156. *Urbaria et conscriptiones* - a. - Fasc. 59. No. 25. (1668)

³⁶⁶ Illésfalva – ma Iliašovce, Szlovákiában

domanóci és csütörtökhelyi birtokkal (Szepes vm.), *Mihály* a hodkóci³⁶⁷ kastély felét a dobravai, danisóci birtokkal, *György* a hodkóci kastély másik felét a margitfalvai (margecanyi), zsigrai (žehrai), dománfalvi (domaňovcei) stb. területtel, *Imre* pedig Kluknót³⁶⁸ a kastéllyal, Richnót, Krompachot, Folkmárt (Szepes vm.) birtokolta. A legkisebb fiú, *Miklós* anyja után az Abaúj vármegyei nagyidai birtokot és Gölnicet (Golnice, Szepes vm.) kapta.

A családon belül kialakult sajátos helyzet magyarázza, hogy Csáky Imre (1672–1732), majd öccse Miklós (1698–1757) váradi püspök, s kalocsai érsek, sőt az utóbbi esztergomi érsek is lett. A váradi püspök Csákyak egyúttal a jelentős kiterjedésű Bihar vármegye főispáni tisztségét is viselték. A testvérek közül Mihály, Tamás, majd György is katonai feladatokat vállaltak. A család férfitagjai számára ezt követően egyértelmű törekvéssé vált az új birtokok szerzése. Több vármegye főispánját is a család tagjai adták. Csáky István Bereg vármegye, a másik fiú, György Gömör megye, Csáky Zsigmond 1707–1738-ig Abaúj vármegye főispánja volt, majd Csáky Antal 1739–1764 között töltötte be ugyanazt a tisztséget. Csáky György – szepesi örökös főispán – ezredes, őrnagy, tábornagy, 1741-ben katonai-szervezési feladatokat kapott: vezérőrnagyi rangban a tiszáninneni kerületek kinevezett vezéréként a nemesi felkelés teendőit intézte. Hodkóc (Hotkovce) Csáky György idején lett komoly irányítási központtá, bár a gróf és felesége, Ebergényi Ilona Sopronban lakott.

Csáky István tárnokmester Perényi Máriától született harmadik fia a fejedelemségben igyekezett karriert építeni. Az ifjú *Csáky László* (1641–1698) a család első erdélyi ágának megalapítója, 1660-ban vette feleségül Kálnoky Katát. Az asszony az 1659-ben meghalt szatmári főkapitánynak és szatmári főispánnak, rozsályi Kún Istvánnak volt a harmadik felesége, aki végrendeletében rá hagyta javait, ha „megmarad az igaz reformáta vallásban és pápistához nem megy férjhez,” ez az elvárás azonban nem teljesült, hiszen az új férj, Csáky László katolikus volt.³⁶⁹ Az asszony tehát semmit nem kapott férje hagyatékából. Viszont politikai haszon talán származhatott volna a házasságból. Köröspataki Kálnoky Kata ugyanis a későbbi erdélyi kancellár (1694) és háromszéki főkirálybíró, Kálnoky Sámuel testvére volt.³⁷⁰ Az ifjú házaspár élete első éveit még Szepes várában töltötte, ahová az apa végül visszafogadta renitens fiát, s itt született meg

³⁶⁷ Hotkóc – ma Hotkovce Szlovákiában

³⁶⁸ Kluknó – ma Kluknava, a Hernád völgyében, Szlovákiában

³⁶⁹ webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:do1-DEHX9MUJ:www.rozsaly.hu/history.php+K%C3%A1lnoky+Kata&cd=5&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a&source=www.google.hu (letöltve 2011. aug. 15.)

³⁷⁰ Katalinnak volt még egy húga, aki zabolai Mikes Kelemen felesége lett. genealogy.euweb.cz/hung/kalnoky2.html 2011. aug. 15. Kálnoky Sámuelről Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp., 1988. 235. 1696-ban, a Bécsbe utazó Csáky László olyan utasítást kapott a Guberniumtól, hogy intse meg Kálnoky alkancellárt „ne lépjenek fel Erdély szabadságai és a Gubernium ellen.” Uo. 237.

legidősebb fiúk, Gábor (1662). Az öreg tárnokmester halála után azonban birtokmegosztás történt, s Csáky László a továbbiakban egyértelműen csak a fejedelemség területén kapott lehetőségeket, ő és családja lett az ún. erdélyi ág megalapítója.

*Bethlen Éva, mint Haller Györgyné,
aki később erdélyi Csáky László második felesége lett.³⁷¹*

Csáky László erdélyi mozgásterét alapvetően befolyásolták azok a családok, ahonnan feleségeit választotta. Második felesége az 1647-ben született bethleni Bethlen Éva volt, aki szintén ez volt a második házassága. Első férjével, hallerkői Haller Györggyel – aki Haller Sámuel és Károlyi Éva fia volt – 1667-ben kötött házasságot.³⁷² Ezt követően Csáky László felesége lett. Mivel tudjuk, hogy első házasságából két fia született, férje halálára s utána az újabb házasságra csak az 1670-es évek elején kerülhetett sor.³⁷³

A legfiatalabb Csáky fiú harmadik felesége az egykori erdélyi kancellár, branyicskai Jósika István unokájának, Jósika Gábornak lánya, Judit előbb Koncz

³⁷¹ Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., 1927. 157. A Haller család nemzetségekönyvéből (ott színes kép) (továbbiakban Lukinich, 1927.)

³⁷² Uo. 173.

³⁷³ A genealógiák Haller György halálának éveként 1711-et tüntetnek fel, ami nyilvánvalóan hibás. A jelzett év az ifjabb Haller György halálának éve lehet, ugyanis Bethlen Évának nem volt válópere, tehát csak férjének halála után mehetett hozzá id. Csáky Lászlóhoz.

Gábor asszonya volt, majd férje halála után ment feleségül öreg Csáky Lászlóhoz. (Az asszony bátyja, Jósika Gábor marosszéki főkirálybíró 1698-tól bárói címet szerzett, egyik öccse, István pedig dévai kapitány volt.)³⁷⁴

1698-ban már bizonyosan megtörtént az esküvő, mert ekkor Szurdok uradalmát Csáky László feleségére hagyta, ennek azonban legidősebb fia, István ellent mondott.³⁷⁵

Csáky házasságai azt a kapcsolati kört jelzik, amelybe a II. Rákóczi Györgyhez szökött fiatalember Erdélyben belekerült. Bár tekintélyes birtokai voltak, nyilván fiatal kora miatt is alárendelt szerepet játszott, nem jutott meghatározó arisztokrata pozícióhoz. A Béldi összeesküvésben neki tulajdonított szerep miatt ugyanis birtokaiból is veszített, s azokat csak a század végi törökellenes harcokban játszott szerepére tekintettel volt képes visszaszerezni. Ugyancsak katonai szerepvállalása, s ehhez kapcsolódó politikai állásfoglalása eredményezte, hogy Csáky László végül Doboka vármegye főispánja, guberniumi tanácsos lett.

Erdélyi Csáky Lászlónak Kálnoky Katától két fia született, Gábor és István. Az idősebb fiú Gyulaffy Zsófiát vette feleségül, lányát, Zsuzsannát viszont szárhegyi Lázár Ferenchez adta. A Lázár családhoz kötődő hozzátartozók alkották így az erdélyi Csákyak első leányágát. Ifjabb Csáky István viszont az erdélyi arisztokráciához számító Mikola Ágnest vette nőül (idejét nem ismerjük), akinek ősei (Mikola III. Ferenc révén) a 16. században, még 1571-ben Miksától kapták meg a bárói rangot, s adományba a bilaki birtokot is. A feleség apja, szamosfalvi Mikola Zsigmond megjárta a tatár fogságot, Apafi titkos tanácsosa, Kolozs vármegye főispánja volt.³⁷⁶

Testvére Mikola László katolikus főúr, aki 1697-től az erdélyi kancelláriánál dolgozott, majd királyi táblai ülnök is volt. Mivel 1688-ban – feltehetően apjuk halála után – a két Mikola testvér között birtokosztásra került sor, a feleség birtokvagyonára (benne a bilaki is) kellően növelhette a Csáky László kegyvesztettsége miatt megcsappant birtokok számát.³⁷⁷

Csáky László apja, a tárnokmester Csáky István a lengyel diplomáciában játszott szerepéért a Magyar Királyságban grófi címet szerzett, ám ezt csak két idősebb testvére, Ferenc, a felső-magyarországi főkapitány és István, a későbbi országbíró volt képes igazán kamatoztatni. Pedig Erdélyben ő volt az, akinek családja már eljutott a grófi rangig, akinek még jelentős fejedelemségbeli birtokai is voltak. Ahogyan Apor Péter feljegyezte: „Gyermekkoromban pedig úgy megfo-

³⁷⁴ genealogy.euweb.cz/hung/josika1.html 2011-08-15

³⁷⁵ *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. írták: Tagányi Károly, Dr. Réthy László és Pokoly József, Dész, 1901. VI. kötet, Tündérkert, Erdélyi emlékezet Arcanum–CD (továbbiakban Tündérkert, Arcanum–CD) A vármegye községeinek részletes története. Szurdok falunál, Jósika Judit harmadszor is férjhez ment, Károlyi Istvánhoz.

³⁷⁶ Rozsályi Kun Istvánról adatok találhatóak <http://www.rozsaly.hu/tortenelem.php> (letöltve: 2011. aug.15.)

³⁷⁷ Trócsányi 1980. 163.

gyott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala Keresztszegi Csáky Lászlónál...³⁷⁸

Apafi Csáky László birtokait elvette ugyan, de meghagyta a *buzai udvarházat és tartozékait*, mert azok első feleségének fiaira maradtak, illetve a *bezdédi kúriát és tartozékait*, mert az a második feleség, Bethlen Éva tulajdona volt.³⁷⁹

Csáky László családjában csaknem megismétlődött apja ifjúkori története. Míg ugyanis az apa Bécsbe menekült, s majdan császárpárti politikusként folytatta erdélyi útkeresését, elsőszülött fia, Csáky István 1683 januárjában Thököly Imre udvari familiárisai közé tartozott.³⁸⁰ A török háború nyomán kialakult politikai változások azonban őt is óvatosabb szerepvállalásra készítették. Ennek a váltásnak eredménye lett, hiszen egy 1699. szeptember 5-én kelt lipóti oklevél Kolozs vármegye főispánjává tette.³⁸¹

Erdélyi Csáky László második házasságából született László nevű fia. Bethlen Éva a férje birtok-visszaszerzése érdekében első férje családjától vett kölcsön, hogy azt segítségül felajánlja. Amikor 1698-ban az idősebb Csáky meghalt, fia kötött megállapodást anyja és a maga nevében a 30 ezer forint visszafizetéséről. A megállapodást a néhainak mondott Haller Györgynek első feleségétől, Bánffy Annától született fiaival,³⁸² Haller Sámuellel és Györggyel kötötték, s ifjabb Csáky László apja özvegyével, Jósika Judittal együtt vállalta az adósságok visszafizetését.

Csáky Istvánnak és feleségének, Mikola Ágnesnek viszonya két fiuk születése (Zsigmond 1696, Imre 1700) után megromlott. A Gubernium levéltárában Mikola Ágnest 1701-ben már „különélő feleségként”, 1703-ban „különváltként” említik. Csáky István nem adta könnyen az asszony járandóságát, jobbjait visszatartotta, „Kabos Pál (nevű) szolgáját fegyveresen az asszony szentlászlói birtokára küldte”, ahol sértegették, szidalmazták. 1703 májusában a Gubernium

³⁷⁸ Apor Péter munkája <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm>

³⁷⁹ Az 1678. június 7-én, Gyulafehérvárott kelt iratot Bihar megye közgyűlése 1788. április 25-én hiteles formában adta ki, feltehetően a családi pereskedés részeként. Csáky oklevéltár I/2. Összeállította Bártfai Szabó László, Bp., 1919. 758.

³⁸⁰ Thököly udvartartása 1683. Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. 2. Közli Thaly Kálmán, In. *Monumenta Historiae Historica* 24., Bp., 1873. 66. Az udvartartás jegyzéke szerint angliai posztót és 300 forintot kapott, s tíz lovára, nyolc szolgájára adták ellátmányát. Angliai posztót 7 uln (rőf) mennyiségűt kapott. A felső-magyarországi végvidéki főkapitány, Csáky István unokaöccsét, erdélyi Csáky Istvánt Varga J. János is a meggyőződésből Thököly mellé állt főurak közé sorolta. Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Bp., 2007. 130.

³⁸¹ MNL OL P 71. Fasc. 195. No. 5., valamint a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) levéltára a RNL KML-ban, a branyicskai báró Jósika család hitbizományi levéltára. (továbbiakban RNL KML, Jósika hitb. It.) No. 541. 258. sz. irat. A 65 éves palatkai Mojzes János vallomása szerint 1699-ben „installáltatott Kolozsvár megyei főispánságra”.

³⁸² Nagy Iván leszármazási táblája szerint. Magyarország családai, Arcanum–CD.

már arról rendelkezett, hogy a Torda megyei birtokait, akár fegyverek használatával is, haladéktalanul adják át neki.³⁸³

1711-ben Csáky István feleségét udvarházuknál meggyilkolták, de a kortársak szerint nem a férj kuruc-volta, hanem az asszony saját keménysége miatt. „Mikola László testvérhúgát a maga jobbágysai bilaki házában éjszaka kegyetlenül megölik, s darabra vagdalják. Mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágysaival, saccoltatta, kínoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemesembernek, ne bánják úgy jobbágysaival, mint a barmokkal.” – írta a krónikás Cserei Mihály, aki maga fogatta meg a grófnő gyilkosait, s küldette őket Besztercére.³⁸⁴ Azt azonban a leírás ellenére sem tudjuk igazolni, hogy a grófnő, aki következetesen visszakövetelte férjétől az örökölt birtokot és annak jobbágnépét, valóban saját kegyetlenségével váltotta volna ki a gyilkossághoz vezető indulatokat.

A Rákóczi szabadságharcban mindkét fiú a fejedelem híveként vett részt. Csáky László azonban 1708-ban meghalt, így vagyona, birtokai egyaránt fivérére, Csáky Istvánra és annak két fiára maradtak.

Göncruszkai Kornis Zsigmond – 1713–1731 között Erdély gubernátora, 1712-től gróf – apja az 1641-ben született Kornis Gáspár, édesanyja Csáky Mária (szül. 1660. október 2., Szepesvár), a felvidéki ághoz tartozó Csáky István országbíró első feleségétől (Lónyai Máriától) született lánya volt, így Kornis erdélyi gubernátorként (1713-tól) különösen szívén viselte rokonai sorsát. 1731-ben írott végrendeletében maga adott leírást ifjú éveiről. Ebből megtudhatjuk, hogy apja az ő születése után meghalt, s özvegy édesanyja apja, Csáky országbíró családjához vitte ki gyermekeit, majd az ő korai halála után kettős árvaságban hagyta ott őket. Kornis Zsigmond néhány évvel a Rákóczi szabadságharc előtt tért vissza Erdélybe, s ő is a szebeni fogságba került főnemesek közé tartozott, aki egyértelmű királyhűségének köszönhetette karrierjét. Szülei házasságkötése azért is tanulságos, mert arra utal, hogy a felvidéki Csákyak legjelentősebb pozíciót elért tagja, Csáky István országbíró is fontosnak tekintette az erdélyi kapcsolatépítést, bár egyértelmű, hogy az utódok karrierje elsősorban az erdélyi Csáky ág lehetőségeit segítette.³⁸⁵

1711 után erdélyi Csáky László elsőszülött fia, István az új feleség, a gyermektelen Haller Borbála mellett politikát is váltott. Már az 1712. évi erdélyi országgyűlésen jelölt volt a guberniumi tanácsosi címre, ahol a katolikus jelöltek között Haller György után a második legtöbb szavazatot kapta. A gubernátori

³⁸³ MNL OL F. 43 – Gubernium Transylvanicum (in politicis) Libri conceptuum regii Hungarici et Latini II. k. A Gubernium Gransylvanicum levéltára. Az iratokra Dáné Veronka hívta fel a figyelmet, akinek kollegiális segítségét köszönöm.

³⁸⁴ Cserei Mihály: *Erdély története [1661–1711]* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp., 1983. (továbbiakban Cserei, 1983.) 473. és 476.

³⁸⁵ 1731. december 15-én halt meg, s végakarata szerint a ferencesek kolozsvári templomába temették. Fia, Ferenc Küküllő vármegye főispánja lett. Kornis Zsigmond gubernátor végrendelete 1731-ből. Közli: Thorma Károly. *Történelmi Tár*, 1892. 173–185.

tisztségre is – Haller György (129) és Mikes Mihály (122) után – a harmadik legtöbb szavazatot (102) szerezte meg, ami jellemzően mutatta a rendiségen belüli tekintélyét.³⁸⁶ A tanácsossággal Csáky István a legjelentősebb erdélyi arisztokraták közé került.

A guberniumi tanácsos az új feleség kiválasztásával elindította a családon belül a legtekintélyesebb Haller családhoz való közeledést. Fia, Zsigmond is onnan nősült, Haller Katát vette nőül, Haller Borbála húgát s idősebb leányuknak, Csáky Borbálának is a Szebenből elszármazott család adott férjet, Haller György (1738–1766) személyében.

A házasságkötések jól mutatják az erdélyi katolikus elit összetartását és a dinasztikus kapcsolatokkal támogatott politizálását.³⁸⁷ Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a Csákyak egyértelműen közeledtek a hatalomból jelentősen részesedő Bornemissza–Haller érdekcsoporthoz, majd Csáky Zsigmond 1735-ben bekövetkezett hirtelen halála, Csáky Imre meggyilkolása, s ezzel az erdélyi fiúág kihalta (1742) után a bethleni Bethlenekhez és a Jósikákhoz.

Az erdélyi családi birtok védelme, s a család nevének fenntartása a 18. század hetvenes éveiben ismét a Csákyak magyarországi ágához közelítette a női leszármazottakat. Csáky Kata ezért adta leányát, Bethlen Rozáliát a magyarországi Csáky ágból való Jánoshoz, aki számára az erdélyi rokonság a kolozsi főispáni méltóságot is megszerezte. Csáky József és Csáky Rozália a 19. század első felében éppen ennek a házassági politikának köszönhetően örökölhette a család erdélyi birtokvagyonát, s József fia, György révén, aki a család második erdélyi ágának megalapítója, a grófi család politikai szerepvállalásának lehetőségét is.³⁸⁸

³⁸⁶ Trócsányi, 1988. 316–317, 319–320. Másokkal együtt az ország generálásának posztjára is jelölték, ezt azonban az 1715 októberében összeült Ministerialkonferenz – mint felesleges tisztséget – nem töltötte be.

³⁸⁷ Trócsányi, 1988. 114–115. A főispáni tisztségek váltogatását hasonlóan magyarázza.

³⁸⁸ Papp, 2011.

AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATÁK ÉS A HABSBURG UDVAR

Amikor 1683-ban az Oszmán Birodalom hadserege útnak indult, hogy megszeresse a Habsburg Birodalom fővárosát, Bécsét, Erdélyben még kevesen gondolták, hogy a hamarosan elinduló nagy török elleni háború véget vet a fejedelemség török alávetettségének, s új távlatokat és lehetőségeket nyit a Habsburg udvarral kialakítható kapcsolatokban.

A Habsburg udvarból származó magyar királyok a fejedelemség létrejöttének folyamatában, s később is fenntartották maguknak azt a jogot, hogy magyar királyként úgy tekintsenek Erdélyre, mint a Magyar Királyság korábbi részére, amelyre mindenkor igényt tartottak. A Habsburg uralkodók az erdélyiekkel megkötött egyezményekbe mindig belefoglalták a terület magyar koronához való visszakerülésének lehetőségét, ám jogigényüket ritkán sikerült katonai sikerek nyomán érvényesíteni.

A Habsburgok Fráter György váradi püspök és erdélyi kormányzó meggyilkoltatása (1551) után a visszavett országrészbe még vajdákat is kineveztek, ám azok tevékenységét nem tudták támogatni, ami 1556-ban János Zsigmond és Izabella királyné (Szapolyai János özvegye) visszatéréséhez, és Erdély ismételt török függésbe kerüléséhez vezetett.³⁸⁹

A 15 éves háború idején Báthory Zsigmond kötött szövetséget a prágai udvarban székelő Rudolf császárral és magyar királlyal, de a törökellenes küzdelem megtorpanása (1596) után a hatalomról való lemondásai Erdély katonai megszállásához vezettek, majd a kiéleződő katonai-gazdasági és társadalmi problémák után a Bocskai felkelésbe torkollottak. Bocskai, aki a török-ellenességben és Habsburg-pártiságban Báthory támogatója volt, oda jutott, hogy török segítséggel vezessen küzdelmet a Habsburgokkal szemben, s 1606 decemberében bekövetkezett halála előtt két egyezményben biztosítsa a magyar rendiség előjogait, valamint Erdély területi határait (bécsi béke) és a törökkel kialakított békét (zsítvatoroki béke).

³⁸⁹ A Habsburg udvar szándékaira lásd Oborni Teréz fejezeteit: Az Erdélyi Fejedelemség születése, Fráter György halála, Erdély sorsa, Kettős függésben. In. Oborni Teréz: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje*. Bp., 2021. 71–83., 103–113., 115–127., 145–159.

*Jagello Izabella királyné síremléke a gyulafehérvári székesegyházban és címere
(a szerző felvétele)*

*A gyulafehérvári fejedelmi (korábban püspöki) palota bejárata
(a szerző felvétele)*

A 17. század közepén is megtörtént, hogy Kemény János Erdély fejedelmeként kért katonai segítséget a bécsi udvartól, amit Montecuccoli furcsa hadjárata révén meg is kapott, de a támogatás ebben az esetben sem eredményezte a törökellenes politika megerősödését. A bécsi udvar azonnal visszarendelte seregeit, amint a török hatalom báb-fejedelemként megválasztatta Apafi Mihályt, ami egyértelműen mutatja a két nagyhatalom közötti megállapodás erejét.

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem aranypénze (a szerző felvétele)

Apafit és Erdély hadseregét a török már az 1663. évi háború idején a maga oldalára rendelte, s a fejedelmet még arra is rávette, hogy kiáltványt intézzon a magyar rendekhez. Bár a nádor, Wesselényi Ferenc szégyenszemre kioktatta, a kialakult helyzetben az erdélyi és a felvidéki nemesség ismét utat talált egymáshoz. Amikor azonban a bécsi udvar ellen szervezkedő magyar rendek Rákóczi Ferencnek ígérték Apafi helyét, az erdélyi fejedelmi címet, a közeledés a felek között megszakadt. Az elbukott felkelés – amelynek megtorlása a rendi országgyűlés mellőzését és a protestáns prédikátorok üldözését is eredményezte – menekülő katonái azonban Erdélyben kerestek menedéket, s bár Apafi számára a bujdosók befogadása nagy veszélyt jelentett, ugyanakkor esélyt is kínált II. Rákóczi György Lengyelországban elvesztett haderejének pótlására. A fejedelem ezért nem kis konfliktusok árán befogadta őket, de a bujdosó kurucok az első években (1672 után) nem arattak sikereket. A török hallgatólágosan tudomásul vette befogadásukat, Apafi pedig 1676-ban a kővári nagyúr, Teleki Mihály erdélyi kancellár fennhatósága alá rendelte őket. Teleki jól kihasználta a bujdosók erdélyi ottartózkodását saját politikai karrierjének támogatására. A kancellári alárendeltségből a kurucok katonailag nem profitáltak, de diplomáciailag igen. Teleki kapcsolatot létesített a francia udvarral, s az 1677. május 27-i varsói szerződés alapján pénzügyi támogatást (100 ezer tallért) és francia tisztek segítségét szerezte meg a felkelők számára.

1678-tól változás következett be a felkelők vezetésében, Thököly Imre kapott lehetőséget a Felvidéken a harcok vezetésére. Ez nem csupán a vezetési módszerekben hozott változást, hanem a mozgalom egész irányultságában is. Thököly a végvári, képzett katonaságra támaszkodott a nemesi felkelők ellenében. A hadvezér és katonái között szoros kapcsolat alakult ki, a kurucok komoly sikereket értek el. Thököly viszont fokozatosan távolodott az erdélyi vezetéstől, s már közvetlenül a törökkel keresett kapcsolatot. Ugyanakkor Sobieski János lengyel királyon keresztül a bécsi udvarral is tárgyalásokat folytatott, s elérte, hogy sere-

gei téli szállását a Magyar Királyság keleti felén tarthassa. A Habsburg udvar katonailag biztonságban érezhette magát, hiszen 1679. február 5-én létrejött a XIV. Lajos, I. Lipót és a német birodalmi rendek békekötése: a nymwegeni béke. 1681-ben az udvar éppen a kuruc katonai sikerek hatására tért vissza ismét a magyar rendekkel folytatandó tárgyalásokhoz, s hívta össze az országgyűlést, amelyen viszont Thököly hívei a vallási kérdés kezelése miatt nem vettek részt. Thököly 1681. május 30-án olyan üzenetet kapott a budai pasától, hogy a nagyvezír támogatja a mozgalmat, ezért végül 1682-ben a török segítségével megvalósuló önálló hatalom létrehozása mellett döntött, amely az általa fegyverrel megszerzett felvidéki területen jött létre, jelentős darabot kiszakítva a Magyar Királyságból.

1. ARISZTOKRÁCIA ERDÉLYBEN

A bécsi udvar az Erdélyi Fejedelemség létrejötte óta mindig talált politikájával szimpatizáló csoportokat, társadalmi rétegeket az országrészben, akiket a Habsburg igények érvényesítésének bejelentésekor a hivatalos hatalommal szemben felhasználhatott. Bár az erdélyi elit katolikus tagjai éppen Báthory István lengyel királyságának idején kaptak külső támogatást, ami lengyelországi tanulást és pozíciókat is jelenthetett, s ezzel együtt érezhették Erdélyen belül is intézményeik megerősítését (katolikus egyetem Kolozsváron), a katolikusokat a bécsi udvar is igyekezett helyzetbe hozni, törekvéseiket támogatni. A sajátos különállás, a szász privilégiumok védelme fordította szembe az erdélyi hatalommal időről időre a szász városokat, amelyeknek képviselői többször is a Habsburg udvar támogatói lettek. Ugyanilyen szembenállás volt tapasztalható a székelyek esetében is, akik időnként felekezetük megválasztásával (katolikus, unitárius) is szembe fordultak az aktuális fejedelemmel, vagy a privilégiumok veszélyeztetése, a megerősítés hiánya (1562, 1575, 1596 stb.) miatt okoztak belső (székely felkelés, Bekes Gáspár támogatása), vagy diplomáciai-katonai (székely farsang, Mihály vajda támogatása) problémákat. Ezeken a belső feszültségeken azonban a fejedelmi hatalom urrá tudott lenni, s a privilégiumok elismerésével, a gazdasági érdekek figyelembevételével, vagy a katolikus elit esetében annak a hatalomba való beemelésével le tudta szerelni az ellenállási törekvéseket.

Az erdélyi társadalom sajátosságai alapján a Magyar Királyságban kialakult örökös főrendiséggel, arisztokráciával a fejedelemségben nem számolhatunk. Egyrészt a birtokstruktúra már a 15. századi Magyar Királyságban úgy alakult, hogy jelentős nagybirtok erősítette – az 1467. évi felkelést követően – az erdélyi vajdai hatalom birtokállományát, s juttatta túlsúlyra a közepes birtokállományt (az uralkodó elleni felkelésben részt vettek vagyonának elkobzása következtében) az erdélyi vármegyékben. A fejedelemség idején a katolikus püspökségek fejedelmi kézbe került uradalmai, vagy a Partiumból és a Felvidékről származó,

jelentős nagybirtokkal rendelkező fejedelmek (Báthoryak, Bocskai, Rákócziak) saját birtokai tovább növelték az aránytalanságot. Rákóczi Zsigmond azonban 1588-ban saját jogon lett arisztokratává, amikor a Magyar Királyságban bárói rangot szerzett – ahogyan Miskolczi Csulyak István református lelkész a temetési beszédében írta róla: „ő adott a Rákóczi nemzetségnek nagyságos nevet”³⁹⁰ –, s hasonló rangemelés történt 1659-ben a rövid ideig a fejedelmi hatalmat megszerző Rhédey Ferencsel is, akinek I. Lipót adott grófi címet.³⁹¹ A nagyságos cím Erdélyben eredetileg a fejedelmeknek járó titulus volt.

„A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században” című adatbázis bevezetőjében annak összeállítói a következőképpen fogalmaztak: „A század végétől az erdélyi fejedelmek is adományoztak bárói rangot (Báthory István és Bocskay István, amelyek a királyi rangemelésektől csak abban különböztek, hogy „Magyar Királyság bárói” helyett „Magyarország és Erdély bárói” említették.” A bárói rangemelés korlátozott voltáról azonban nem szóltak, pedig az erdélyi fejedelmek adományozásának gyakorlata (mindkettő egy másik ország királya, vagy fejedelme) alapvető különbözösgre utal. Az adatbázisban 1582–1606 között Wesselényi Ferenc, Berzeviczy Márton, Bocskai Miklós és Segnyey Miklós kassai kapitány rangemelését közlik, ami alapján a bárói rang megszerzése előfordult, de nem vált olyan elfogadott gyakorlattá Erdélyben, mint a Magyar Királyságban.³⁹²

1606-tól pedig végeszakadt a rangemelésre vonatkozó adatközlésnek, amit a sajátos, kiemelt jogokkal bíró adományozással, a „liber baronátus”-szal magyaráztak, amire legutóbb éppen Dáné Veronka hívta fel a figyelmet. Az ő vizsgálá-

³⁹⁰ Rákóczi Zsigmond 1608. december 5-én, Felsővadászon hunyt el, díszes temetésére csak a következő év elején került sor. Miskolczi Csulyak István: *Prédikáció nagyságos Rákóczi Zsigmond temetésén. Szerencsen, az Úrnak 1609. évében, Boldogasszony havának 21. napján*; életrajzi rész betűhív átírása Zsinka Ferenc, szerk. Dienes Dénes; Tiszáninneni Református Egyházkerület–Hernád, Miskolc–Debrecen, 2008.

³⁹¹ Pálffy Géza: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „...élünk mi sokáig két hazában...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Speculum Historiae Debreceniense 9. Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor, Debrecen, 2012. 177–192., valamint Papp Klára: Nemesi társadalom az Erdélyi Fejedelemségben. In: *Fortuna vagy Fátum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy, Kolozsvár, 2014. 137–154. Rhédey rövid fejedelemségéről, valamint a fejedelmi hatalomhoz kapcsolódó politikai programokról, erényekről és bűnökről pl. Erdős Zoltán doktori disszertációja: „*Szerelmes édes maroknyi Nemzetünk...*” *A nemzettudat megjelenése az erdélyi puritán szövegekben (1657–1690)* ELTE kézirat, 100–108.

³⁹² Berzeviczy Márton Kurlandban szerzett birtokot a bárói cím mellé, valamint „három-négyféle életfogytiglani kincstári jövedelmet.” Rangemelés 1583. január 17-én, Krakkóban történt, „miáltal dondangeni uradalma liber-baronátussá vált, élvezvén mindazokat a kedvezményeket, melyek ezt a kiváltságot azon a vidéken régi germán szokásjog alapján megillették.” Veress Endre: *Berzeviczy Márton (1538–1596)*. Bp., 1911. (Magyar Történelmi Életrajzok), 5–6. és 153. Wesselényi Ferenc oklevele Uo. 152. és az eredeti oklevél szövege 210–211. Az Adatbázis elérhető: <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (letöltve: 2022.01.07.)

taiból az derült ki, hogy már I. Ferdinándnak egy 1541. februári adománylevelében³⁹³ feltűnt pl. a „liber dominus et comes perpetuus castri/terrae Fogaras” cím, vagyis a szabad uraság nem követte, hanem megelőzte a bárói rangemelést, s bizonyos ideig párhuzamos lehetett vele. Mivel kimutatta, hogy Bethlen Farkas szerint Fogarast Bekes Gáspár „szabad báróságként” még János Zsigmondtól kapta, majd számára az adományt 1573-ban Báthory ellenfeleként Miksa erősítette meg, egyértelmű, hogy ez az adomány nem volt öröklődő, s mindenképpen korábbi királyi, fejedelmi, vagy egyházi birtokra vonatkozott, amelyek már sajátos immunitással eddig is bírtak. A vármegyei igazságszolgáltatás alóli mentességüket új birtokosuknál is megőrizték, akik többnyire adóügyben is jogosítványokkal rendelkeztek (dézsmaszedés), ám a cím és a jog az adományozó kegye alapján – vagy az erdélyi országgyűlés tiltakozása hatására – vissza is vonható volt. Dáné Veronka egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a fejedelem „saját hatalmi támaszpontként (esetleg az arisztokrácián belüli erőviszonyok alakításának szándékával) vagy a megnyerés ideiglenes eszközeként ... hívta életre.”³⁹⁴ A megadományozottnak a „liber baronátus” kiemelt szerepet juttatott, ahogyan pl. Bocskai István Dévát, Bocskai Miklós Görgény és Vécs uradalmát, vagy Sennyei Pongrác a gyalui uradalmat birtokolta. Az erdélyi országgyűlés többször fellépett a gyakorlat ellen, s a liber baronátus adományozása 1610 után már nem volt a fejedelmi politika eszköze, de vissza-visszatérően számolnia kellett újabb, a „szabad uraság” elnyerését célzó kísérletekkel.³⁹⁵

Az Erdélyi Fejedelemségben tehát nem kapott komoly szerepet a rangemeléseknek az a gyakorlata, amely a 16. századtól a Magyar Királyságban a rang örökletessé tételével az arisztokrácia elkülönülésének meghatározó vonását jelentette. Legutóbb Szabó András Péter mutatott rá, hogy véleménye szerint I. Rákóczi György tett olyan adományt, amely további kísérlet lehetett a főrendiség létrehozása felé. Lépésének azonban követője nem akadt, csak a két szerencsés adományozott nevét érdemes megemlítenünk. Kemény Jánosról és Serédi Istvánról van szó, akik a fejedelem tanácsosaiként érdemelték ki a „nagyaságosi (magnificentia) címet”. A későbbi fejedelem pl. 1649. január 28-án kapott erről Gyulafehérváron oklevelet, amit a februári országgyűlésen meg is erősítettek.³⁹⁶

³⁹³ Dáné Veronka: Liber baronátus a fejedelemségkori Erdélyben. In. *Certamen IV.* Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában Szerk. Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila, Kolozsvár, 2017. 290.

³⁹⁴ Uo. 294.

³⁹⁵ Dáné Veronka: A Bocskaiak Erdélyben. Törvénytelen liber bárók? In. *„Frigy és békeség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke.* Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára 8.) Debrecen, 2006. 111–117.

³⁹⁶ Szabó András Péter: A magyar Hallerek nemzetségekönyve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere. *Századok*, 2008. 4. sz. (897–942.) 929. (továbbiakban Szabó, 2008.) Az erdélyi királyi könyvben mindkét adományt megtalálta, a Kemény adomány eredetijét pedig a Kemény család csombordi levéltárában. Uo. 133. lábjegyzetében

Apor Péter a „*Metamorphosis Transylvaniae*” című, 1736-ban írott művében Csáky Lászlóról jegyezte fel, hogy az ő gyermeksége idején, a 17. század második felében – egyedülként Erdélyben – viselte a grófi címet.³⁹⁷ Azt nem találta megjegyzésre érdemesnek, hogy a rangemelés Csáky apja, a tárnokmester Csáky István a magyar királytól érdemei elismeréséül még 1643-ban kapta.³⁹⁸ Az arisztokráciával foglalkozó szakirodalomban Pálffy Géza volt az, aki kimutatta, hogy bárói címet a tárnokmester apja, szintén Csáky István szerzett még 1605 előtt, miután Erdélyből a Felvidékre költözve a Magyar Királyság alattvalója lett.³⁹⁹ Érdemei azonban a tizenöt éves háború alatti erdélyi ténykedéséhez kapcsolódtak, ahol Mihály vajda híve, uralmának haszonélvezője, majd Basta támogatója, az Erdélyben állomásozó seregeknek anyagi segítségnyújtója volt. A Királyságba költözés és az ottani karrierépítés kísérlete tehát az ő érdeme volt, amit özvegye, Wesselényi Anna vitt tovább fiai taníttatásával és a magyarországi kapcsolatok kiépítésének támogatásával. Az erdélyiek Csáky gróf harmadik fiával, Lászlóval büszkélkedhettek, mint grófi sarjadékkal, aki a családi osztozkodásnál harcolta ki magának a fejedelemség-beli birtokokat.⁴⁰⁰

Rajta kívül mások is jutottak bárói, vagy grófi címhez úgy, hogy miután sikerült magukra felhívni a magyar uralkodó figyelmét, birtokot és pozíciókat szereztek a Magyar Királyság területén. A rangemelésről függetlenül is kialakult azonban az Erdélyi Fejedelemségnek az az elitje, amely a fejedelemhez való viszonyában, a megszerzett pozíciókban, vagy a birtokvagyonban kiemelkedett az országrész nemességéből. A házasságok és a pozíciók alapján ez az elit a 17. század második felére egyértelműen magába foglalta a – különösen 1562 után – Székelyföldön pozíciót szerzett vármegyebeli nemességet (Kornis, losonczy Bánffy, Petki stb.) s a velük összefonódott családokat is.⁴⁰¹

Maguk az erdélyiek a fejedelmi tanács tagjait kiemelt személyeknek, uraknak tekintették, a társadalmi különbségek ellenére mintegy tanácsi rendnek ismerve el őket, ahogyan Kornis Zsigmond írta 1637-ben a tanácsurakról I. Rákóczi György-

³⁹⁷ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*, Cluj, 1937. és Altorjai B. Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*, avagy az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak és múltanak, s újak származtanak. http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe_1001.htm

³⁹⁸ A Csákyak grófi címéről és annak ellentmondásairól legújabbban igen részletesen Csízi István: *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI–XVII. századi történetéhez. Fons*, 21. évf. 1. sz. (2014) 50–58. (továbbiakban Csízi, 2014.)

³⁹⁹ Pálffy Géza: *Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a XVI. századi Magyar Királyságban.* In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* Szerk.: Papp Klára–Püski Levente. Debrecen, 2009. (*Speculum Historiae Debreceniense* 4.) 9–23.

⁴⁰⁰ Papp, 2011. 78–79.

⁴⁰¹ Balogh Judit: Bethlen Miklós kapcsolatrendszere a székely elitben. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora.* Szerk. Horn Ildikó és Laczházi Gyula, Bp., 2020. 317–318.

höz: „*nagyságoddal együtt az egész országot reprezentálják és minden állapotjában szegény hazánkat s az egész országot igazgatják.*”⁴⁰²

A Wesselényiekről⁴⁰³ Deák Farkas után legutóbb Pálmány Béla mutatta ki,⁴⁰⁴ hogy a 16. században nógrádi birtokos kisnemesek, pelsőczi Bebek Ferenc familiárisai voltak, s annak sorsában osztoztak. Kutatásai megerősítették a család akkori politikai pálfordulásának okát is. Mivel a magyar király nem volt képes a török ellen katonai védelmet biztosítani a nógrádi területnek – amiről a Hont-Nógrád megyei várak megszerzésével növekvő török által megszállt területek tanúskodnak –, sőt lázadóknak minősítette azokat, akik másnál kerestek menedéket, a nógrádi nemesek, köztük Wesselényi Miklós is – vélhetően 1551-ben – Erdélybe menekült, ügyvédként futott be karriert, s 1567-től már a személyes jelenlét bíróságán működő két protonotarius (ítélőmester) egyike volt.⁴⁰⁵ Szász Anikó alapos kutatásai megerősítik, hogy Wesselényi Farkas (1502–1582) fia, Ferenc (1540–1594) volt viszont az, akit Báthory István lengyel király 1582-ben báróvá emelt,⁴⁰⁶ s az ő kamarásaként kapta meg 1584-ben Hadad és Zsibó uradalmát, a hozzájuk tartozó 24 faluval együtt.⁴⁰⁷ A katolikus hadadi Wesselényi Ferenc Lengyelországban és Erdélyben is birtokolt, s feleségével Szarkándi Annával együtt ők lettek Bekes Gáspár fiainak gyámjai is.⁴⁰⁸ Wesselényi Ferenc fiai, István és Pál 1614-ben birtokosztást hajtottak végre apjuk szerzett birtokai-

⁴⁰² MTA Könyvtár Kézirattára II. No. 1319–1320. Idézi T. Orgona Angelika: „Illendő becsülettel” A fejedelmi tanács repzerentációjáról. In. *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora.* Szerk. Horn Ildikó és Laczházi Gyula, Bp., 2020. 139. A fejedelmi tanács tagjai szabad bejárással rendelkeztek az udvarba, külön asztalnál étkeztek, s a fejedelem szultáni megerősítése idején – János Zsigmond korától kezdve – kaftánt is kaptak ajándékba. A gyulafehérvári palota „bokályos audenciaházában”, vagy más paloták audenciás házaiban külön ülészetek. Uo. 141–142. és 149–151.

⁴⁰³ Először Deák Farkas foglalkozott a család magyarországi eredetével: *A Wesselényi-család őseiről.* Értekezések a történettudomány köréből 1878. c. művében. Ugyancsak ő írt Wesselényi Annáról is: *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése.* Bp., 1875.

⁴⁰⁴ Pálmány Béla: A Wesselényi család nógrádi gyökerei. In. *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)* Erdélyi Tudományos Füzetek 277. Kolozsvár, 2012. (237–267.) Ferdinánd király az 1556. évi 24. törvénycikkben nyilvánította lázadónak a Bebekeket és támogatóit, ha 40 napon belül nem térnek vissza hűségére. 1564-ben már birtokaik (Keresztúr és Peranna falvak, Wesselény és Kurtány puszták) elkobzására is sor került. Uo. 263.

⁴⁰⁵ Bogdándi Zsolt: Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben. In. *Certamen. I.* Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila, Kolozsvár, 2013. 236–250.

⁴⁰⁶ Szász Anikó: A hadadi Wesselényi család erdélyi birtokai a fejedelemség korában. In. *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)* Erdélyi Tudományos Füzetek 277. Kolozsvár, 2012. 270. (továbbiakban Szász, 2012.), Fejér Tamás: A Wesselényi család iratöröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára Uo. 296. (továbbiakban Fejér, 2012.)

⁴⁰⁷ Wesselényi Ferenc Krakkóban hunyt el. Uo. 263–264. Wesselényi Farkas testvére, Miklós (1504–1584) Werbőczy tanítványa volt, de ő is Erdélyben futott be karriert, s lett Báthory István jogügyigazgatója, majd ítélőmestere, s szerezte meg Gyeke birtokát. Uo. 264.

⁴⁰⁸ Szarkándi (avagy Sárkándi) Anna korábban Bekes Gáspár felesége volt, ő volt az apja Gábor nevű fiának. Szász, 2012. 270.

ról, amely szerint István kapta a zálogjogon bírt lengyelországi javakat, Pál pedig a hadadi uradalmat. A döntés oka az volt, hogy a fejedelmi tanácsúr (1608–1614) és közép-szolnoki ispán (1607–1614) tisztséget betöltő István ebben az évben erdélyi tisztségeiről lemondva magyarországi birtokaira költözött.⁴⁰⁹ Döntése bizonyára hatást gyakorolt özvegy Csákyiné, Wesselényi Anna fiaira, Lászlóra és Istvánra, akik apjuk 1603 utáni kísérletét követve, Bethlen Gábor halála után szintén a Magyar Királyságban futottak be jelentős karriert: László a király országbírója, István pedig tárnokmestere lett.

Wesselényi István Ferenc nevű fia⁴¹⁰ (1605–1667) felső-magyarországi főkapitányként 1646-ban I. Lipóttól kapott grófi címet, már kifejezetten Murány várához és birtokához kapcsolódóan, majd a Magyar Királyság nádora lett.⁴¹¹ Az ő halálával azonban a család magyarországi ága is kihalt, birtokait pedig a Habsburgok elleni felkelésben játszott szerepe miatt az udvar elkoboztatta.⁴¹²

Wesselényi István testvére, Pál vitte tovább az erdélyi birtokokat és a közép-szolnoki ispáni címet (1616–1622), aki 1608 és 1613 között országos megbízatással is rendelkezett. Ő volt Báthory Gábor kincstartója.⁴¹³ Az ő István nevű fia (felesége Lónyai Anna, a beregi főispán, bárói címet szerzett Lónyai Zsigmond lánya)⁴¹⁴ viszont nem viselt komoly tisztségeket. Halála után felesége Kemény Jánoshoz, 1661-től Erdély fejedelméhez ment hozzá, aki egy év múlva ismét özvegyen hagyta. István egyetlen életben maradt fia, Pál 1668-ban átvette örökségét, s 1672-ben Béli Zsuzsannát, Béli Pál lányát vette feleségül. A fejedelmi tanács tagja, majd az ország főgenerálisa (1663–1676) lett, de akkor felségárulás miatt fogták el, s száműzetésben halt meg.⁴¹⁵ Wesselényi Pál az Erdélyben menedéket talált bujdosók katonai vezetőjeként tevékenykedett (1673–1680), céljai között szerepelhetett anyja, Lónyai Anna magyarországi birtokainak visszaszerzése is.⁴¹⁶ Ugyancsak arisztokrata volt Pál fia, a naplóíró Wesselényi István (1674–1734), 1699-től Közép-Szolnok vármegye főispánja, aki 1710 és 1713 között Erdélyben az ún. kormányzó deputáció elnöke lett, majd 1725-ben bárói

⁴⁰⁹ A megmaradt magyarországi ősi javakról nem szólhatott a megosztás. Uo. 275–276.

⁴¹⁰ Wesselényi Ferenc apja az 1583-ban született Wesselényi István volt, aki először töltötte be Közép-Szolnok vármegye főispáni tisztségét. Báró Wesselényi István: *Az eljegyzett személyeknek paradijsomkertje*. Sajtó alá rendezte Tóth Margit, Szeged, 1990. 7–8.

⁴¹¹ Csizi, 2014. 44. Wesselényi Ferenc füleki, szendrői, murányi és putnoki főkapitány és fiai Ádám és László az 1646. április 23-án kelt oklevél szerint. <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (letöltve: 2022.01.07)

⁴¹² 1673-ban már szerepeltek a birtokok a Magyar Kamara által készítettett összeírásban, ahol a birtokokból befolyt jövedelmet is feltüntették. MNL OL E 700 I. 9/d. 8. cs. Sztancsné Kardos Timea: *Thököly Imre és udvarának familiáriusai*. doktori értekezés kézírata Bp., 2020., 26.

⁴¹³ Szász, 2012. 277.

⁴¹⁴ Lónyai Zsigmond 1627-ben nyert bárói rangot II. Ferdinándtól. Szász, 2012. 279.

⁴¹⁵ Uo. 281.

⁴¹⁶ Uo.

rangot szerzett. Apor Péternek kortársa volt, mégsem tartotta őt számon.⁴¹⁷ Az ő két fia között szakadt két ágra az erdélyi család: Ferenc a hadadi, István utódai pedig a zsigói ágat alkották.⁴¹⁸

Szabó András Péter *a Hallerek* erdélyi pályáját vizsgálva értelmezett újra egy olyan forrást, ahol a megszólításuk alapján felsorolták a korabeli (1607) erdélyi elit típusait.⁴¹⁹ A forrás nem igazolja a főrendiség örökletes elkülönülését, arra azonban mindenképpen utal, milyen rétegeket különített el 17. század eleji erdélyi nemesség, amikor magát szemlélte. A tanácsurak mellett a bárók és nagyságosok (*barones et magnifici*), valamint a nemzetesek (*generosi*) szerepeltek a felsorolásban, az utóbbi kategóriába sorolva a központi kormányzat személyeit és azokat a fiatalokat, akiknek szülei a nagyságosok kategóriába kerültek. A bárók és nagyságosok között a következők szerepeltek: „Báthori Gábor, Bánffy Dénes, Bocskai Miklós, Török István, Rhédei Ferenc, Sennyey Miklós, Kendi István, Bethlen Gábor, Varkocs György, Wesselényi István, Gyulaffi László özvegye, Csáky István özvegye.”⁴²⁰ A *Hallerek* felemelkedésének bemutatásakor Haller István nürnbergi rokonaihoz küldött írását idézi, amelyben az előbbi felsoroláshoz hasonlóan a nagyságosokat az elithez tartozónak ítélte, azzal a magyarázattal, hogy az erdélyi „magnates” azonos értelmű a németországi „barones” elnevezéssel.⁴²¹

Ugyancsak régi arisztokráciának számított Bethlen Gábor fejedelem öccse, iktári *Bethlen István* is, aki pl. 1623. április 14-én kapott grófi címet II. Ferdinándtól. Igaz, éppen vele kapcsolatban jegyzi meg a szakirodalom, hogy Prágában kiállított oklevele egy szempontból biztosan különlegesnek minősült, amennyiben „csak maga a grófi titulus az adomány tárgya, birtokadomány tehát nem kapcsolódott hozzá.”⁴²² Az oklevél „az igazi és kétségtelen” grófok közé emeli id. Bethlen Istvánt – Hunyad- és Máramaros vármegyék fő- és örökös ispánját – és két fiát, Istvánt és Pétert, akikre nézve ezt követően érvényesnek tekinti a tekintetes és nagyságos (*Spectabilis et Magnificus*) cím használatát.⁴²³

⁴¹⁷ Fejér, 2012. 297. Szabó, 2008. 929., Wesselényi Ferencre <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/wesselenyi-ferenc-grof-787A7/>, Wesselényi Istvánra <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/wesselenyi-istvan-baro-787A8/>

⁴¹⁸ Fejér, 2012. 297. Wesselényi Ferenc (1707–1770) és István (1707–1757)

⁴¹⁹ Szabó András Péter arra a következtetésre jutott, hogy ez egyfajta önképnek feleltethető meg. MNL OL P 1868, Rhédey család, MNL OL által rendezett iratok 1. cs. fol. 34r-41v „Regestum dominorum magnatum Baronum Regni Transsylvaniae”. 17. század második feléből fennmaradt átiratban. Szabó, 2008. 34–35.

⁴²⁰ Uo. 34. 137. lábjegyzet: „A tanácsurak (8): Sennyey Pongrác, Bornemisza Boldizsár, Haller Gábor, Petki János, Kornis Boldizsár, Szilvási Boldizsár, Szuhai Gáspár, Süveg (Huet) Albert.”

⁴²¹ „...hic enim in Transylvania magnates dicuntur ii, qui in Germania barones vocantur...” Uo. 38.

⁴²² MNL OL A 57 VII. 219–220, Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest, 1900. 251–252., valamint Csízi, 2014. 29. és 41.

⁴²³ Uo. 41–42.

Maga Apor említette viszont *Bánffy Dénest*, „akinek Leopoldus császár adta volt a báróságot”, ahogyan nagyságosnak írta Haller Pált, Jánost és Györgyöt, Bánffy Dénes fiát, Györgyöt, Gyulaffy Lászlót, Wesselényi Pált és Serédi Benedeket is.⁴²⁴

Bánffy egyértelműen az erdélyi elit tagja, a fejedelmi tanács tagja volt (1664–1674). Kezén jelentős hatalom összpontosult, hiszen 1659-től dobokai, majd kolozsi főispán, illetve kolozsvári és szamosújvári főkapitány volt,⁴²⁵ aki 1663-ban szerezte meg Gyalu várát. Bécsi követjárásához kötik bárói rangemelését. Apafi sógora volt,⁴²⁶ a gyalui várhoz való ragaszkodása és az erdélyi főurakkal megromló viszonya miatt fogták el, s 1674-ben kivégezték.⁴²⁷ Hozzá hasonlóan az elit meghatározó tagja volt, jelentős területi hatalommal *Teleki Mihály*, aki Máramaros, Torda, Fehér vármegyék főispánja, Kővár és Huszt kapitánya, valamint Csík-Gyergyó-Kászonszék főkapitánya volt, de egyúttal Erdély kancellárja is. Apor viszont őt nem említette, mert neki már nem volt kortársa.

Az erdélyi nemesi társadalomban kialakult helyzetet tükrözte az országgyűlés működése is, amely a 15. századhoz hasonlóan egykamarás maradt, a Magyar Királyságban 1608-tól működő felsőtábla ugyanis, amely ott a főrendek országos politizálásának helyszíne lett, a fejedelemségben nem alakulhatott ki.

Ha politikai érdekeik úgy kívánták, a fejedelmek személyét – birtokadományozás nélkül – maguk a Habsburg uralkodók emelték meg *a birodalmi hercegi cím* adományozásával: Báthory Zsigmondot, a törökellenes szövetség megkötése után, vagy *Bethlen Gábort* a nikolsburgi béke megkötése és a korona visszaadását követően, vagy *I. Rákóczi Györgyöt*, akit az 1645. évi nagyszombati szerződés alapján jutalmazták a kiemelt címmel.⁴²⁸ Sajátos, hogy a német-római birodalmi hercegi címet *II. Apafi Mihálynak* is megadták, miután Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) generálissal Bécsbe kísértették, s a töröktől kapott adhnámét kénytelenségből átadta a császári hatalomnak. Zrínyi Ilona 1681-ben *II. Rákóczi Ferenc* számára is szorgalmazta a cím megadását, amit 1694 után a mainzi érsek és főkancellár is támogatott. 1697-ben csak személyére kapta meg a fejedelmi címet és rangot, s ezt követően az udvar is princepsnek szólította.⁴²⁹ Tóth István

⁴²⁴ Apor Péter: *Methamorphosis...* <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm> Orlai Miklóst viszont „magyarországi úrnak” nevezte.

⁴²⁵ Trócsányi, 1988. 44.

⁴²⁶ Bánffy Dénesnek Bornemisza Kata, Apafinak pedig testvére, Bornemisza Anna volt a felesége.

⁴²⁷ A fejedelmi tanács szerint Bánffy a vádakat nem cáfolta – amely állításnak ellene mond, hogy az „Pataki István tanárral együtt készítette el a feleleteket”, majd az országgyűlés ítélte halálra, s Apafi (állítólag Teleki Mihály kancellár nyomására) írta alá a halálos ítéletet. Zsinka Ferenc: *Losonci Bánffy Dénes és kora: életrajzi vázlat*. Bp., 1914. 71. (továbbiakban Zsinka, 1914.)

⁴²⁸ Szabó, 2008. 929.

⁴²⁹ Asztalos Miklós: *II. Rákóczi Ferenc és kora* <http://mek.niif.hu/02200/02210/html/01.htm> (letöltve 2021.07.17), valamint Czobor Alfréd: *A Rákócziak címere és pecsétjeik*, Turul, 1883–1950. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1935-1709C/1935-34-17206/a-rakocziak-cimere-es-pecsetjeik-1720E/>

György szerint a birodalmi hercegi cím kortársi magyar megfelelője volt a fejedelem, amit Rákóczi már tényleges erdélyi fejedelemmé választása előtt felvett és használt, mint személy szerint neki adományozottat.⁴³⁰

A Magyar Királyságban az országgyűlésre személyesen meghívottakat is az arisztokratákhoz sorolták, sőt a kutatások arra vezettek, hogy 1687 előtt a meghívás megelőzte a címszerzést.⁴³¹ A 17. század első felében Csáky Lászlót bizonyára országbírói címe alapján hívták, Csáky István viszont a grófi cím és a tárnokmesteri méltóság megszerzését követően vett részt az országgyűléseken. Ekkor már mindketten magyarországi birtokkal rendelkező nagybirtokosok voltak. A 17. században a magyar országgyűlésbe meghívott erdélyiek köre jelentheti azokat a kiemelt, az erdélyi eliten belül meghatározó szerephez jutott személyeket, akikre a kortársak a magyar arisztokratákhoz hasonlóként tekintettek, s akikre fel kell hívnunk a figyelmet. Csízi István szerint 1608 után a Wesselényiek mindig kaptak meghívót, s Bocskai Miklóst is felső-magyarországi mágnásként jegyezték fel, rajtuk kívül meghívást kaptak még a következők: a Gyulaffy (1618–1655), a Haller (1630, 1642), a Kapy (1634, 1655, 1662), a Kemény (1662), a Kendy (1618–1637) és a Rhédey (1621–1622) család egy-egy tagja. Ő biztosan mágnás családnak tekinti azokat, ahol az özvegyeknek is küldtek meghívót.⁴³²

Apor Péter vitathatatlanul a török elleni háborúhoz kötötte a fordulatot – s álláspontjával egyértelműen azonosulni lehet –, amely Erdély további sorsát meghatározta. Széki Teleki Mihály grófi oklevele kapcsán ugyan túlzott, amikor azt emelte ki, hogy az országrészt „vér nélkül az magyar korona alá visszaszerzék,” majd arra mutatott rá – amiben viszont teljesen igaza volt –, hogy ekkortól kaptak nagy lendületet I. Lipót rangemelései, amelyek – s ezt már mi tesszük hozzá – létrehozták a Habsburgokhoz hű, ún. „tituláris arisztokráciát”.⁴³³ Teleki Mihálynak, a „tanácsai rend” tagjának – 1672–1681 között a bujdosók generálisának, 1674-től tizedfőárendátornak – 1685. évi grófi rangemelése is egy, a 17. század

⁴³⁰ „A hercegek latin neve „princeps Sacri Romani Imperii”, német elnevezése pedig „Fürst des Heiligen Römischen Reiches” volt, ám a kortársak magyarul nem a később használatos terminussal hercegnek, hanem fejedelemnek nevezték őket – akárcsak a Fenség megszólítással, ezzel is kifejezve, hogy a rang tulajdonképpen a Német-római Császárságon belül valamely terület felett uralkodó herceget jelölt.” A címet apja, I. Rákóczi Ferenc, a Habsburg-ellenes összeesküvésben való részvétele miatt elvesztette – Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc a Német-római Birodalom hercege, erdélyi fejedelem, a magyarországi konföderáltak vezére című előadásában fogalmazott így, 2019. április 20-án <https://www.youtube.com/watch?v=3vPb7gGskrQ>, Tóth István György: Kuruc fejedelem – labanc herceg. Megszólítások a kora újkorban. *História*, 1994. 4. sz. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-04/ch04.html> (letöltés 2021.07.17.) A birodalmi hercegi cím elnyerését szintén tényként említette Kármán Gábor: Kísérletek svéd segítség biztosítására II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. *Hadtörténeti Közlemények*, 126. évf. 1. sz. (2013) 119.

⁴³¹ Csízi, 2014. 15–16.

⁴³² Csízi, Uo. Szerinte Bocskai Miklós „címét csak 1638-ban nyerte”.

⁴³³ Apor Péter: *Methamorphosis...* i. m. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm>

folyamán meghatározó szerepet játszó, az erdélyi elitbe tartozó familiát erősített meg.⁴³⁴ Ebben az örökletes arisztokráciában azonban jól körvonalazódott egy olyan csoport, amelybe tartozó családok (Bánffy, Teleki, Wesselényi, Bethlen, Haller, Kornis, Csáky) a korábban megszerzett jelentős birtokállományuk miatt jövedelmeiket, szerepüket illetően valóban hasonlítottak a magyarországi birtokos főnemességhez.

Ugyancsak Apor volt az, aki munkájában több helyen is tett megjegyzéseket a katolikus felekezet tagjainak érvényesülésével kapcsolatban, kimondva azt, hogy Apafi fejedelem udvarában volt becsülete a katolikusoknak, hiszen titkára Lugosi Ferenc, s a fejedelmi tanács tagjai közül Haller Pál, Haller János, Mikola Zsigmond és Mikes Kelemen is a felekezethez tartoztak. Mégis hátrányos megkülönböztetésként jegyezte meg, hogy pl. Kolozsváron a templomot, s a nemesek saját birtokain épített templomait (a Hallerek Fejéregyház, a Lázárok Gyergyó-Szárhegy településen) is elvétette a fejedelem, a Várad török bevételét követő időben (1660 után) az iskoláztatás is nehezebb körülmények közé került, s csak néhány katolikus úriasszony (Apor Lázárné, Boér Istvánné) tudta gyermekét, vagy a hozzá beadott rokon gyermekeket otthonában megfelelően nevelni.⁴³⁵

Az 1680-as évek elején a török fennhatóság alá tartozó vazallus országban látszólag még minden a szokott módon történt, az erdélyi rendek 1681 júniusában a fejedelem fiát, II. Apafi Mihályt Erdély fejedelmének választották. 1683 után azonban a háborúban érdekelt két nagyhatalom közül mind a török, mind a Habsburg hatalom egyaránt élénken érdeklődött Erdély iránt. A szultán a párkányi csata után küldte el II. Apafi Mihály adhnáméját, a Habsburgok viszont 1684 után be akarták vonni a fejedelemséget a Szent Ligába. 1685-ben a bécsi udvar Apafihoz küldi Antidius Dunod jezsuita szerzetest, aki az év tavaszán Telekivel megkötötte a kercsesorai szerződést: ez Apafi titkos megállapodása I. Lipóttal, amely szerint Erdély a Magyar Királyság része lesz, a rendek választanak fejedelmet, de őt Lipót erősíti meg. Apafit külön diplomában erősítenék meg fejedelemségében, fiát pedig az utódlásban. A Partiumot leszakítanák Erdélyről, s a Királyság részévé tennék. Ugyanakkor elkobozták a Felvidéken saját fejedelemséget (Orta Madzsar) török segítséggel létrehozott Thököly erdélyi birtokait.

⁴³⁴ Kovács Kiss Gyöngy: Kultúratámogatás mint mentalitásfaktor Kemény Simonnál. *Korunk*, 25. évf. 9. sz., 2014. szeptember, 73. (továbbiakban Kovács Kiss, 2014.) Teleki Mihály Weér Judittal, a borosjenei várnagy, Weér György lányával kötött, második házasságából 13 gyermek származott, ők a grófi család leszármazottai. Újabban Teleki birtokgyarapodására Nagy Dóra: Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei. *Történeti Tanulmányok, XXIII.* 2015. 140–155. és szerepére Szalai Ágnes: Teleki Mihály, „minden későbbi széki Teleki ősatya”. *Korunk*, 32. évf. 8. sz., 2021. augusztus, 16.

⁴³⁵ Apor Péter: *Methamorphosis Transylvaniae* (Erdély változásai) Cserei Mihály pótló megjegyzéseivel. Bp., 1927. Az catholica religióról szóló rész és a Cserei Mihály pótlékai és megjegyzései c. részek megállapításai

Vajdahunyad, Küküllővár, Illye azonban 1686-ban nem a fejedelmi kincstárhoz, hanem II. Apafi Mihály kezébe került.⁴³⁶

1686-ban jött létre Haller János szerződése, Erdély nyílt csatlakozása a Szent Ligához (Strattmann kancellár és Badeni Hermann, a Haditanács elnöke írta alá). Ez kedvezőbb volt Dunod javaslatánál: Erdély nem háborúzik, hanem 50 ezer tallért ad, cserébe Lipót elismeri a fejedelemségek választás szabadságát, a fejedelemség törvényeit, a vallásszabadságot, a kormányzati önállóságot. A Habsburgok ugyanakkor megígérték, hogy Erdélyt belefoglalják a törökkel kötött békébe.

A háború menete azonban változtatott a fejedelemség lehetőségein. 1687-ben Lotharingiai Károly Erdélybe ment téli szállásra. Ez a balázsfalvi szerződés (1687. október 27.) megkötéséhez vezetett, amelynek alapján a Habsburgok seregei megszállták Erdély erődített helyeit, Apafi fejedelem és a fejedelmi tanács tagjai nem hagyhatták el Szebent, s 750 ezer ft adót kívántak fizettetni a fejedelemséggel.⁴³⁷

1688-ban Antonio Caraffa – a korábban Debrecent kegyetlenül sarcoltató, majd Eperjesen lázadás vádjával vértörvényszéken 24 főt kivégeztető hadvezér – lett Erdély katonai parancsnoka. Ez a személyi változás vezetett a fogarasi egyezményhez, egy ultimátum-szerű megállapodáshoz. A nehézségek betetőzéseként 1690. április 15-én meghalt I. Apafi Mihály fejedelem.

A török hatalom 1690-ben Thökölyt – akinek magyarországi fejedelemségét maguk a törökök ásták alá a fejedelem 1685-ben, Váradon történt elfogásával – kívánta Erdély ellen bevetni, kihasználva ambícióit és katonai zsenialitását, neki adott Erdélyre török adhnámét. A török hatalmi célokat hűen követő tehetséges hadvezér a zernyesti csatában augusztus 21-én megverte Teleki Mihályt (aki a helyszínen meghalt), fényes győzelmet aratott, s Heisler generálist fogságba ejtette. Az erdélyi rendek a kereszténységi országgyűlésen Thökölyt Erdély fejedelmének választották, de Lipót hadvezére, Badeni Lajos októberre kiűzte őt Erdélyből. A Habsburg fél lekötöttségét kihasználva Köprülü Musztafa viszont visszafoglalta Belgrádot.

2. DIPLOMA ERDÉLYNEK ÉS ANNAK HATÁSAI

Az erdélyiek még 1690. augusztus végén Bécsbe küldték Bethlen Miklóst, aki az Erdéllyel foglalkozó konferencia elé tárta az erdélyi rendek kérését. Bethlen úgy látta, hogy az adott helyzet megmutatta Erdély katonai jelentőségét, ezért szerin-

⁴³⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* VIII. 1621–1628, Szerk. Szilágyi Sándor, Buda-Pest, 1882. 585–586.

⁴³⁷ Albert András: Bethlen Miklós kancellár Erdély önállóságáért tett politikai lépései az 1687–1704 között keletkezett röpiratai tükrében. <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/bihari/albert.pdf> (letöltve 2021.12.29.)

te, ha a fejedelemség fontos a Habsburgoknak és nem akarják folyamatos veszélynek kitenni, akkor a török által kínált privilégiumokkal szemben hasonló előnyökkel és ígéretekkel erősítik meg. Úgy érvelt: ha azt akarják a Habsburgok, hogy Erdély ne legyen gyenge láncszem, akkor Lipót császár adjon diplomát a fejedelemségbelieknek.

Az udvar két irányban tett lépéseket. Egyrészt nem lazított Erdély katonai függésén, hanem még inkább odafigyelt a terület védelmére. Döntésének későbbi következménye is volt: az Erdélyben állomásozó császári hadak akadályozták meg, hogy II. Rákóczi Ferenc a terület egészének birtokába juthasson, s az erdélyi elit jelentős részét így sikerült Szebenben, tisztes fogságban tartaniuk. A szatmári béke után, a 18. században pedig Bécs fontosabb szerepet adott a főhadparancsnoknak (akinek csak a helyettese lehetett erdélyi), mint a rendek katonai vezetőjének, sőt bizonyos, kritikus időszakokban katonai uralommal tudta hatalmát biztosítani.

Az erdélyi rendek Bethlen tárgyalásai nyomán 1690 novemberében kapták kézhez az ún. lipóti Diplomát, amely azonban nem nyerte el a tetszésüket. Az udvar nem akarta az akkor 14 éves II. Apafi Mihályt fejedelemmé tenni, a rendek viszont az udvar által bevezetni kívánt rendszert – a Guberniumot 12 tanácsossal, s egy gubernátorral az élén – csak a fiatal Apafi nagykorúságáig szerették volna érvényben hagyni. Az ifjú Apafi ragaszkodott címéhez, s elvileg nemzetközi támogatásban is reménykedhetett, hiszen a zernyesti csatavesztést követően egy írásos nyilatkozatában gyámjaiul a brandenburgi választófejedelmet és az angol királyt nevezte meg.⁴³⁸ Bethlen az erdélyi rendek és az udvar közötti nagy véleménykülönbség miatt Apafi címéről nem is tárgyalt Bécsben, inkább a további követelésekre koncentrált, s igyekezett ragaszkodni ahhoz, hogy a megállapodást az angol, a svéd, és a porosz király valamint a Német-római Birodalom protettáns fejedelmei garantálják.

A felekezeti kérdésben az udvar csak az első lépést tette meg, úgy, hogy engedte a négy vallási felekezet szabad gyakorlását, azzal a bizottsági megjegyzéssel, hogy *a katolikusok Kolozsvárott és Gyulafehérvárt kapjanak vissza templomot*. Ugyanakkor a fejedelmek adományai, a fejedelmi tanács és az egyházak jogai épségben maradtak, s Erdély törvényei, szokásai, a Tripartitum – kivéve az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen eltörölt ellenállási záradékot –, a szászok municipális jogai megerősítést nyertek. Kimondta a Diploma, hogy Erdély irányítását az erdélyiek és ne magyarországiak lássák el, igaz, hogy az uralkodónak természetesen meghagyta a honfiusítás jogát. A Gubernium 12 tagját a rendek,

⁴³⁸ Az erdélyi terület hovatartozását véglegesen a karlócai béke rendezte. Erdély története 1606-tól 1830-ig Szerk. Makkai László, Szász Zoltán, Bp., 1986. 883. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vi-az-onallo-fejedelemség-utolso-evtizedei-16601711-CA7/4-a-habsburg-csaszar-oltalma-alatt-DDD/a-gubernium-DF8/> (letöltve 2022. 01.02.)

felekezetenként téve a javaslatot, terjesszék elő, amelyekből az uralkodó 3–3 személyt fogad el. Erdély adóját békében 50 ezer, háborúban 400 ezer forintban állapították meg, amely megterhelő, de szemmel láthatóan kisebb összegű volt az 1687. évben követelt adónál.

Az Erdélynek adott lipóti Diploma első lapja, Bécs, 1691. december 4.⁴³⁹

Az erdélyi rendek – hosszas vitát követően – 1691. január 31-én fogadták el a megállapodást, s az udvar 1691 decemberében adta ki az ünnepélyes okiratot, a Diploma Leopoldinumot. Ebben a fejedelmi tanács helyébe lépő Guberniumnak szintén 12 tagja lett, s ragaszkodtak a gubernátor kinevezéséhez, kamarákat azonban a Magyar Királyságtól eltérően Erdélyben nem hoztak létre, a kincstári ügyeket a Guberniumban helyet foglaló kincstartó irányította. A bíraskodásban a fejedelmi tábla helyébe az erdélyi királyi tábla lépett. A külügyekkel a Gubernium nem foglalkozott, ami jelentős változtatás, még akkor is, ha a fejedelmi korszakban tett lépésekhez mindig célszerű volt kikérni a Porta támogatását. A hadügyek teljes egészében az udvar által kinevezett főhadparancsnokok (előbb Veterani, majd Rabutin, később Steinvile) és az Erdélyben állomásozó hadsereg feladatkörébe kerültek (ezért az élelem begyűjtése, a beszállásolás és a fuvarozás

⁴³⁹ Az első oldal részletét közli Oborni Teréz: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje*. Bp., 2021. 157.

ügyeivel az udvari konferencia ülésein is tárgyaltak), s a terület katonai megszállás alá került. Erdély fejedelmi önállósága így elveszett, a bécsi udvar alá rendelt területté változott, a Gubernium irányítása alatt. A Gubernium székhelye 1696-ig bizonyosan Gyulafehérváron, az egykori püspöki, majd fejedelmi palotában, azt követően 1703-tól már egyértelműen Szebenben – kivéve az 1718–1731 közötti időszakot, amikor Kolozsváron – volt.⁴⁴⁰

Szeben a 17. században (a szerző felvétele a Brukenthal múzeum kiállításáról)

A török háború során megkezdődött a Partium leszakadása Erdélyről, Bihar vármegye nemessége ugyanis saját döntése alapján 1687-ben a Magyar Királysághoz csatlakozott, ezzel a partiumi terület leszűkülte.⁴⁴¹

1693 áprilisában készült egy vallásügyi pótdiploma, amely már lehetőséget adott a katolikus felekezet megerősödésére. Alvinczi Péter – és a külön katolikus követ, Baranyai Gergely – már 1692 nyarán Bécsbe vitte a rendeknek az 1692 márciusában-áprilisában tartott szebeni országgyűlésén megfogalmazott kiegészítéseit,⁴⁴² ami az Alvincziana Resolutio kiadásához vezetett. Ennek alapján határozták meg a Gubernium székhelyeként Gyulafehérvárt, valamint az udvar azt

⁴⁴⁰ 1696-ban a pápa kinevezte Illyés Andrást erdélyi püspöknek, aki be is vonult Gyulafehérvárra, de végül a Gubernium távozásra szólította fel, s az udvar Kinsky tanácsára nem erőltette bentmaradását. A püspök majd csak 1701 után tért vissza rövid időre, amikor az udvar az egykori egyházmegyei, alvinci birtokot rendelte ellátására. Mihalik Béla Vilmos: *Az erdélyi katolikus újjászervezés ügye az 1690-es évek elején*. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó és Laczházi Gyula, Bp., 2020. 126. és 136–137. (továbbiakban Mihalik, 2020.), valamint Trócsányi, 1988. 106–107.

⁴⁴¹ Erdély azonban továbbra sem akart lemondani a vármegye adójáról, s követei 1691-ben is emellett érveltek. Trócsányi vizsgálatai alapján a Gubernium még 1711 őszén is ezt a követelést fogalmazta meg a Ministerialkonferenz felé. Trócsányi, 1988. 85.

⁴⁴² Trócsányi, 1988. 207–211. és Mihalik, 2020. 128–129.

is kinyilatkoztatta, hogy a székeket nem viszik külföldre, s a Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancelláriát a magyartól különválasztva működtetik.

Bethlen Miklós már 1692-ben veszélyt látott abban, ha a kancellárnak állandóan az udvarnál kell tartózkodnia, s félelmét a következő évek történései egyértelműen igazolták: az udvar ugyanis a kancellár – ténylegesen az erdélyi alkancellár – személyén keresztül akarta és tudta Erdélyt egyértelműen a bécsi központhoz kötni, mozgásterét befolyásolni.

Trócsányi Zsolt kutatásaiból tudjuk, hogy a bécsi udvar kezdetektől milyen korlátok közé szorította a Gubernium működését. Erdély ügyeiről 1687-től kezdődően, de folyamatosan 1690–1691-től a Habsburg Birodalom vezető elitje által működtetett Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésein döntöttek, amely kezdetben Franz Ulrich Kinsky cseh főkancellár, majd 1693-tól Kollonich Lipót a későbbi esztergomi érsek irányításával működött.⁴⁴³ A konferencia ülésein erdélyiek nem minden esetben vettek részt, kivételes helyzet állt elő 1690. szeptember végén, amikor Bethlen Miklóst küldték a rendek Bécsbe tárgyalni. 1699-től az Erdélyi Udvari Kancellária általában csak utólag értesült a döntésekről, esetenként Bethlen Miklós erdélyi kancellár, 1696-tól Kálnoki Sámuel az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője (alkancellári rangban), s Szentkereszti András erdélyi udvari kancelláriai titkár vett részt a tanácskozásokon. 1698-ban, amikor Bánffy gubernátor, Bethlen kancellár és Apor István kincstartó is Bécsben tartózkodott, mindhárman jelen voltak.⁴⁴⁴ A fejük felett, időnként nélkülük hozott döntések miatt – így pl. 1699-ben az országgyűlés elnöki tisztsége, vagy a szebeni királybíró tiszte – panaszaikat is megfogalmazták.⁴⁴⁵

1696-ban II. Apafi Mihály választott erdélyi fejedelmet katonai kíséret mellett vitték Bécsbe, ahol eredetileg nagykorúságáig, valóságosan azonban élete végéig (1713. február 1-ig) tisztes fogságban tartották. 1701-ben lemondott fejedelmi címéről, s ezzel végleg odaveszett az Erdélyi Fejedelemség visszaállításának reménye.⁴⁴⁶ Nagyobb problémának mutatkozott az, hogy az új hatalom, különösen az első években olyan mértékben avatkozott be a terület belső irányításába, többek között pl. az erdélyi országgyűlés működésébe (azzal, hogy a konferencia még azt is meghatározta, hogy mikor és milyen kérdéseket tárgyalva ülésezzen), amilyen a török függés idején elképzelhetetlen lett volna.

⁴⁴³ Trócsányi 1988. 32–37. A résztvevők e két évben: Kinsky, Karl Ferdinand Waldstein főkamárás, Wolfgang Andreas Rosenberg-Orsini udvari kamarai elnök, Strattmann osztrák kancellár, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg, Caraffa. 1699-től Harrach főudvarmester, Kollonich és Mansfeld is vezette.

⁴⁴⁴ Uo. 37.

⁴⁴⁵ Uo. 38. és 124. Az Erdélyi Udvari Kancellária panaszai a Guberniumnak (Uo. 40. lábjegyzetben)

⁴⁴⁶ Apafi a lemondásért cserébe 10 ezer forintos évjáradékot kapott, s elnyerte a birodalmi hercegi címet is.

A konferencia vezetésében már I. József uralkodásától komoly szerepet kapott Savoyai Jenő, aki 1713–1732 között látta el az elnöki tiszteket, azután pedig Philip Ludwig Sinzendorf (1740-ig). Jelentős változás volt, hogy 1715–1740 között az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője, az alkancellár rangban lévő kászoni Bornemisza János állandó résztvevője lett a konferenciának, sőt 1734-től annak mindenkorai referáló titkára is jelen volt az üléseken.⁴⁴⁷

A Gubernium első tisztségviselői, tehát az erdélyi elit meghatározó képviselői a következők voltak: a gubernátor a 28 éves Bánffy György, a főgenerális Bethlen Gergely, a kancellár az eredetileg kormányzónak jelölt Bethlen Miklós, s a főkincstárnok Haller János, majd Apor István.⁴⁴⁸ Hozzájuk csatlakoztak a guberniumi tanácsosok (számuk 8), akik személyének kiválasztásában a felekezeti szempontoknak is érvényesülni kellett.

A bécsi udvar az első körben azok közül az erdélyi elitbe tartozó nemesek közül igyekezett választani, akinek családját valamilyen követjárás, vagy egyéb kapcsolat miatt ismerte, az erdélyi legfelső körökben elismertséggel és elfogadással rendelkeztek, s tekintélyük házassági kapcsolatok és a család birtokállománya révén is kiemelkedő volt. (Az elitbe tartozók természetesen rangemelésben is részesültek: a magyargyerőmonostori Kemények 1698-ban, a Hallerek 1699-ben bárói, vagy Bethlen Miklós 1693-ban, Bánffy 1696-ban, a göncruszkai Kornisok 1712-ben grófi címet kaptak).⁴⁴⁹ Az első kinevezettek, de a későbbiekre is igaz, hogy az előbbi szempontok nem érvényesültek valamennyiüknél egyforma módon. Többnyire nagyon felszínes volt az előzetes tájékozódás, egy-egy bécsi követtség, – esetenként nem is a kiválasztott személyé, hanem valamilyik családtagjáé – vagy a másoktól kapott információ lehetett a döntés alapja. Azt pedig egyáltalán nem lehetett előre látni, hogy a kiválasztott személyek a ka-

⁴⁴⁷ Uo. 43. A konferencia ülései ritkultak, általában évente egy konferencia ülésezett. Uo. 44. Savoyai 1736-ban halt meg. Uo. 45.

⁴⁴⁸ Az 1691. évi február 5-i fogarasi országgyűlés hozta a határozatot, s az 1692-től lépett életbe, Bethlen Miklóst pl. 1692. április 9-én iktatták be. Az utókor emlékezete is ezt a dátumot őrizte meg, az 1778. évi kalendáriumban a „Magyar Krónika. A Magyar Nemzetnek emlékezete viselt dolgairól” cím alatt Bánffy György gubernátorrá tételének dátuma 1692, majd „1707. nov. 15. Gróf L. Bánffy György, Erdély gubernátora meghal Szebenben, életének 47., gubernátorságának 16. esztendejében.” A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) levéltára a RNL KML-ban. No. 1328. Calendare, 2013. 1696-ban a Gubernium fő tisztségviselőinek rangbeli sorrendjét – Bethlen Miklós kancellár jelenlétében – a következőkben határozták meg: gubernátor, az ország generálisa, kancellár, a királyi tábla elnöke, kincstartó. Trócsányi, 1988. 59. A főgenerálisi cím az erdélyi főhadparancsnokok tevékenysége miatt elenyészett, 1703 után 1704-ben bekövetkezett haláláig Apor István töltötte be a posztot, aki azonban Szebenben tartózkodott. 1704-ben ugyan a gyulafehérvári kuruc országgyűlés a hagyományokra hivatkozva Pekry Lőrincet választotta meg a posztra (amit Rákóczi nem ismert el), mellette azonban Thoroczkay István volt az erdélyi hadak főparancsnoka, akit a fejedelem nevezett ki. Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban. *Hadtörténeti Közlemények*, 2001./ 2–3. sz. 24.

⁴⁴⁹ Kovács Kiss, 2014. 73.

pott feladatnak mennyire tudnak megfelelni, s az esetleg jelentkező konfliktusok, problémák milyen politikai reakciókat váltanak majd ki belőlük.

Nem minden esetben számított garanciának a család régi ismertsége, vagy vélt Habsburg-hűsége sem, ami önmagában természetesen nem is lehetett a bizalom alapja. A tárnokmester Csáky István harmadik fia, az erdélyi ágat megalapító Csáky László gróf például nem kapott komoly vezető pozíciót, pedig Schaffenberg generális seregeivel tért vissza az országba, mert a bécsi udvarban nem bíztak képességeiben, de vélhetően azért sem, mert az erdélyi rendek soraiban igen alacsony volt iránta a szimpátia.⁴⁵⁰

Az udvar a kinevezések után egyértelműen a maga szempontjait érvényesítve használta ki a politikai szereplők között meglévő, vagy a munka során kialakult ellentéteket. Már a Diploma kiadása utáni években egyértelműen látható volt a katolikusok felkarolása, s a kinevezésekben és a támogatásokban a katolikus érdekek figyelembevételével, ami nem az erdélyi felekezeti viszonyokkal, hanem az udvar birodalmi célkitűzéseivel állt kapcsolatban. Az első kinevezésekben természetesen a kialakult felekezeti viszonyokkal kellett számolni – amit a következő tisztségviselők felekezeti hovatartozása egyértelműen bizonyít –, s a katolikusok előrejutását legfeljebb szorgalmazni lehetett, pl. a guberniumi tagok esetén a legalább három katolikus kinevezéséhez való ragaszkodással.

Mivel az udvari politika változását és az erdélyiek előtt kínálkozó lehetőségeket egyaránt az egyéni karrierlehetőségeken keresztül lehet bemutatni, a továbbiakban részletesen szólunk a legfontosabb erdélyi tisztséget viselőkről.

*A gubernátor – 1708. november 15-én bekövetkezett haláláig*⁴⁵¹ – az a *református losonczy Bánffy György (1661–1708) lett*, aki Bánffy Dénes (1630–1674) bárónak, a dobokai, majd kolozsi főispánnak, a fejedelmi tanács tagjának a fia volt, s aki karrierjének alakulásában igen sokat köszönhetett apja – a Habsburg udvar számára értékes – érdemeinek. Ez a Bánffy Dénes sógora volt Apafi fejedelemnek, hiszen 1659-től felesége Bornemisza Kata (Bethlen Mihály özvegye) lett, akinek a húgát, Annát Apafi Mihály vette el. Részt vett annak a 12 ezer tallér váltságdíjnak az összegyűjtésében, ami 1660 novemberében Apafi tatár fogásából való szabadulásához vezetett. Később azonban Kemény Jánost támogatta, s egyik bécsi útja nyomán kapta meg a bárói rangot, amivel sok ellenséget szerzett magának.⁴⁵² Apafinak csak 1663-ban esküdött hűséget, s birtokszerzései is összeütközésre vezettek, hiszen 1663-ban a marosvásárhelyi országgyűlésen 25 ezer forintért megszerezte (inscribálta) Gyalu várát és a fiscális uradalmat,⁴⁵³

⁴⁵⁰ Papp, 2011. 76–77.

⁴⁵¹ Matkócsik Attila: „A haldoklás teátruma” – Erdély haldokló gubernátora. *Thanatológiai Szemle*, 2005. 1–2. sz. 82.

⁴⁵² A bárói cím adományozását Zsinka Ferenc kétségbe vonta, lásd Zsinka, 1914. 60. oldal 165. lábjegyzetében, mondván, hogy az nem szerepelt a Bánffy elleni vádokban.

⁴⁵³ Uo. 28. Bánffynak Gyalu megszerzése ténylegesen 35 ezer forintjába került, mert a zálogösszegezen kívül még 10 ezer forinttal járult hozzá a török adóhoz, ezért ilyen értékű uradalmat

s azt nem akarta a fejedelemnek átadni (hogy 1668-ban az a török szándékainak megfelelően Zólyomi Dávidnak, mint előző birtokosnak adja vissza), sem cserebirtokot (Szentmártont vagy Szamosújvárt) érte elfogadni, ezért a vár végül az ő kezén maradhatott.⁴⁵⁴ 1670-ben Gernyeszeget szerezte meg, s lépéseket tett Huszt inscribálására is, de a fejedelem megelőzte ebben, 1773-ban a saját feleségének, Bornemisza Annának adta zálogba.⁴⁵⁵

Bánffy 1665-ben Johann von Rottal személyes kérésére lett Apafi bécsi követe.⁴⁵⁶ Szalai Ágnes kutatásaiból tudjuk, hogy 1665-től Szamosújvár, majd Szilágycseh, Somló és Sebesvár kapitánya volt egyszerre.⁴⁵⁷ A Várad török kézre kerülése után kialakuló erdélyi védelmi rendszernek Kolozsvár főkapitányaként szintén ő lett a vezetője, ami személyét kiemelten fontossá tette. Apafi 1666 novemberében iktatta be a végvárrá lett Kolozsvár főkapitányi tisztségébe, amely tisztelet nyolc évig töltötte be, emellett ő viselte Kolozs és Doboka vármegyék főispáni méltóságát is, s ez alatt nagy hasznára volt a református egyháznak is.⁴⁵⁸ Bánffy igyekezett a török követeléseknek útját állni, ami újabb konfliktusokhoz vezetett a fejedelemmel.⁴⁵⁹

Cserei Mihály az Apafival való szembenállást hangsúlyozta „...az az úr kegyelmes uram, fejedelemséget keres, nem kellett már annál több,⁴⁶⁰ halálos ellensége volt már annak”. Állítólag I. Rákóczi Ferenc 1670-ben úgy beszélt róla, hogy ő „Apafi mellett második fejedelem”.⁴⁶¹ A Béldi-Bethlen csoport 1674-ben elfogta, s bár november 20-án még a fejedelem és felesége egyaránt ígérte neki a támogatást, Apafi az országgyűlés vádpontjai alapján a rokonság ellenére, Bethlen várában – amely Béldi Pál tulajdonában volt, ahol fogva tartották – kivégez-

kellett volna kapnia. Apafi maga írta meg a töröknek, hogy „Gyalu vára pedig Zólyominak nem ős jószágá volt, hanem ország jószágá föle volt; hogy azt el kellett pénzen adnunk az kételenség vitt rá [...] úgy kellett az ország adajában fordítanunk annak az ország jószágának árát.” Bánffy Dénes fej- és jószágvesztése után (1674) öröklött birtokait fia, Bánffy György örökölte – aki később Apafi fejedelmi tanácsába is bekerült –, a zálogbirtokok, így Gyalu is, azonban visszaszálltak a kincstárba. Rácz Balázs: Konfiskálás az Apafi korban, *Fons*, 2019/1. 15–16. és 17.

⁴⁵⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet, Pest, 1857. 166. http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_01.pdf (letöltve 2021.07.18), Gergely Sámuel: Adatok Bánffy Dénes tragédiájához. *Erdélyi Múzeum*, 282. valamint Zsinka, 1914. 54.

⁴⁵⁵ Zsinka, 1914. 55.

⁴⁵⁶ Uo. 30–32., valamint Szalai Ágnes: „Nagyságtok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi...” A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténeti Közlemények*, 2021. 3. sz. 556.

⁴⁵⁷ Szalai, 2021. 554.

⁴⁵⁸ Bánffy tevékenységéről Szalai Ágnes: Erdély és a váradi vilajet határkonfliktusa 1671–1672-ben. *Történelmi Szemle*, 2023. 2. sz. 237–256., valamint a Kolozsvár központú végvárrendszer megszervezéséről Szalai, 2021. 557–571. Főkapitányi utasítása: 570.

⁴⁵⁹ Uo. 58.

⁴⁶⁰ Cserei Históriaja 61.

⁴⁶¹ Zsinka, 1914. 33.

tette.⁴⁶² A cél a kegyetlen lépéssel nem csupán a túlzott önállóságra törekvő Bánffy elleni fellépés lehetett, hanem feltehetően a jelentős Bánffy vagyon a megszerzése is.⁴⁶³ Az ősi családi javak örökítését is korlátozni akarták, de később ezt az országgyűlés visszavonta.⁴⁶⁴

*A szebeni evangélikus templom, az országgyűlések helyszíne
(a szerző felvétele)*

Bánffy Dénes fia, György előbb II. Apafi Mihály tanácsosa volt, majd 1696-ban kapott Lipóttól grófi címet.⁴⁶⁵ Megválasztását Bethlen Miklós, a Diplomát tető alá hozó követ úgy írta le, mintha egyes erdélyi urak éppen az ő gubernátori esélyei miatt – feltételezve, hogy a császár már neki ígérte azt – támogatták volna az ifjú Apafihoz közel álló Bánffyt. Bethlen erről a következőket jegyezte le: „én az én hazámnak ezt a diplomát és abban feltett libera electiot szűzen akartam

⁴⁶² Bánffyt előbb Kolozsváron, majd Szamosújváron tartották fogva. Uo. 58. és 70. Ugyanakkor november 20-án a fejedelem és Bornemisza Anna is biztosító levélben kötelezték magukat, hogy „jo lélekismérettel bizonyossá teszem ő kegyelmeket, hogy én Bánfi Dienes kedviért el nem állok ő Kegyelmek mellől, sőt inkább ellene mindenekben ő Kegyelmekkel egyetértek...” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV.* k. (közli Szilágyi Sándor) 444–445.

⁴⁶³ Spielmann Mihály 2012. december 14-én, a kolozsvári unitárius egyház Bolyai utcai színházában tartott előadása ezt sugallja <https://maszol.ro/kultura/6342-banffy-denes-tragediaja-a-tortenesz-szemevel> (letöltve 2021.07.18.)

⁴⁶⁴ Zsinka, 1914. 72.

⁴⁶⁵ Uo. 60., aki az Országos Levéltár (ma MNL OL) liber regius Transylvaniae I. 27.-re hivatkozott.

meghozni, és ezért nem vettem el az ő felsége által azaránt való nagy oblatioit is.”⁴⁶⁶ A végeredmény hattal több szavazat volt Bánffyra, amit Bethlen – aki egyébként őt egy könnyelmű, kapzsi embernek tartotta – úgy magyarázott, hogy bár a vármegyék, székek, tanácsurak „táblának és főrendnek az eszese” mind rá-szavazott, a többség Bánffy mellett meglelt, mivel „Szék, Kolozs, Udvarhely, Szereda, s hasonló nyomorú taksás városi emberekével, kiknek a szájába adták az éjjel járó szerzők (quorum caput Apor) a vokst...”⁴⁶⁷

Jellemző volt a korabeli Erdélyre, hogy a rangemelések mellé a bécsi udvar nem tudott komoly birtokadományokat adni, vagyis a politikai kiválasztással önmagában nem változott meg az erdélyi elit helyzete. Ezért a rangemelés inkább azon családok súlyát volt képes hatékonyan erősíteni, akiknek a kezén a korábbi adományok és a házasságok útján kapott birtokszerzemények révén a 17. század végére jelentős birtokállomány képződött. A birtoknövelés minden arisztokrata család számára fontos volt, ezért szorgalmazta például Bethlen Miklós kancellár fiának, a nyugat-európai körútról visszatérő Mihálynak és Vay Erzsébetnek a házasságkötését 1696-ban, amelynek tétje a Gömör vármegyei Ajnácskő várának és birtokának⁴⁶⁸ megszerzése volt.⁴⁶⁹ Ugyanakkor a rangemelésben részesült családok képviselői mindenképpen kormányzati tisztséghez kívántak jutni, ami hozzájárulhatott tekintélyük növekedéséhez, illetve a honorárium révén⁴⁷⁰ ahhoz is, hogy a szokásos módszer, a zálogosítások révén növeljék bevé-

⁴⁶⁶ Gróf Bethlen Miklós *Önéletírása*. Kiadta Szalay László, második kötet, Pest, 1860. 131.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Ajnácskő várának ma már csak a romjai maradtak meg a szlovákiai besztercebányai kerületben (Ajnácska ma a szlovákiai Hajnáčka).

⁴⁶⁹ Jankovics József: Bethlenek, Vayak, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében. In: *Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor társadalmáról és az irodalmi kurucokról*. Szerk. Mercs István, 2013. Nyíregyháza, 6–7. Fiának, Bethlen Mihálynak 1706-ban bekövetkezett halála miatt – amiről a bebörtönzött Bethlen Miklós csak 1707 januárjában szerzett tudomást, felesége, Rhédey Júlia látogatásakor – a terv csak részint volt sikeres, az unokák öröklése révén. Uo. 12.

⁴⁷⁰ A Diploma 11. pontja szerint ugyanis „A kormányzó lakjék az országban s a hazai törvényekre esküdjék meg; mind ő, mind a tanácsurak a kincstártól kapjanak fizetést.” Endes Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története* Bp., 1935. 270. http://mtda.hu/books/endes_miklos_erdely_harom_nemzete.pdf (letöltve 2021. 12.28.) A guberniumi tagok fizetését azonban csak 1696-ban rendezték. Uo. 273. Az Erdélyi Udvari Kancellária tagjainak fizetéséről Szász Jánostól – aki a tanácsosi tisztséget 1695-ben visszautasította – maradt információ, aki szerint „15–16 ezer forintot tesz ki”, ami magasabb volt az erdélyi kancelláriai fizetéseknél, s ezt maga Bethlen Miklós is sérelmezte. Szirtes Zsófia: *Az erdélyi szászság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)* Doktori (PhD) értekezés 2015. 131. és Uo. 631. jegyzet, http://real-phd.mtak.hu/311/1/Szirtes%20Zs%C3%B3fia_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (letöltve 2021.12.28.) A többi honoráriumra „a guberniumi tanácsosoknak évi 1000 ft, a rendek elnökének 2000 ft, a kincstartónak 2500 ft, az ország generálisának és a kancellárnak 4000 ft éves fizetés járt, addig a gubernátor évi járandósága 10 000 ft-ra rúgott.” Kutschera, Rolf: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen: 1688–1869*. Köln/Wien, Böhlau, 1985. (Studia Transylvanica, 11.) 143. 7a. jegyzete.

teleiket. A Bánffy család lehet az egyik jó példa arra, hogy az új arisztokrata családok a fejedelmi korból már ismert módszer, a fiskális birtokok zálogbavétele,⁴⁷¹ vagy más arisztokratáktól megszerzett zálogbirtok révén próbáltak többletjövedelemhez jutni. Bánffy György Kolozs, Belső-Szolnok és Kraszna vármegyei birtokainak jövedelmét magyarországi zálogbirtokok megszerzésével kívánta növelni. Éble Gábor kutatásaiból ismert, hogy a gubernátor Bánffy György 1698-ban tíz évre a két Rákóczi testvér között megosztott Szatmár vármegyei ecsedi uradalmat szerezte meg – Aspremontné 50 ezer, II. Rákóczi Ferenc 53 ezer forintért bocsájtotta zálogba a maga részét.⁴⁷² A fejedelem azonban 1704-ben konfiskáltatta saját birtokát,⁴⁷³ s felismerve a vár katonai jelentőségét, 1705-ben már azt írta: „én arra gondoltam, hogy felépítem az erősséget”, s egy francia hadmérnököt meg is bízott az átépítéssel.⁴⁷⁴

Sokat mondó, hogy a kamara 1723-ban készített összeírásában az ecsedi fiskális uradalom – amely a II. Rákóczi Ferenc által birtokolt rész kamara általi lefoglalásával jött létre – birtokosai között továbbra is ott olvashatjuk Bánffy György (a gubernátor fia) nevét, aki mintegy 105 064 forintba értékelt jövedelemmel Misztótfalu mezőváros központtal négy falu, három praedium és három portio birtokosa volt. Mutatja az erdélyiek között használatos módszert, hogy az eredeti dokumentumban rajta kívül Wesselényi István, Gyulay Ferenc generális, Bethlen Ádám, Jósika Imre birtokosok neveit is ott találjuk az összeírt falvakat birtoklók között.⁴⁷⁵ Bánffy előbb Károlyi Sándornak szerette volna eladni a maga részét, de végül megtartotta azt, s Károlyi csak 1731-ben gondolt rá, hogy fia, Ferenc számára szerzi meg az uradalmat. Végül azonban elállott a szándéktól, s így 1746-ig a Bánffyaknál maradt. Akkor Károlyi Ferenc gróf vásárolta meg az Aspremontok kezén lévő uradalmat, majd 1748-ban annak kincstári részét is.⁴⁷⁶ Az udvar beleegyezésével ugyancsak Bánffy fia szerezte meg zálogbirtokként 1717-ben Bihar vármegyében az Élesd mezővárosban központját tartó sólyomkői uradalmat (Bánlaka, Brátka, Lóré, Alsó- és Felsőlugos, Lok, Csarnóháza, Pestes, Tinód) is.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Rácz Balázs, 2019. 18–22.

⁴⁷² Éble Gábor: *Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza*. Bp., 1898. 8–9. (továbbiakban Éble, 1898.); Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf gazdasági tevékenységéből. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1897. 99. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára U. et C. 66/40.

⁴⁷³ Gyulai Éva kutatásai hozták felszínre lásd: Gyulai Éva: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1701. *Bonarum cultores artium. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja*. Szerk. Fazekas Csaba. ME BTK, Miskolc, 2020. (Szellem és Tudomány – Különszám. 2020.) 206–207. A MNL OL U. et C. 64/17 414–492. alapján

⁴⁷⁴ 1705. december 12-én írott leveléből. II. Rákóczi Ferenc: *Vallomások; Emlékiratok*, szerk. Hopp Lajos, Magyar Remekírók, Bp., 1979. 323. Az ecsedi vár átépítésére Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 1976. 178.

⁴⁷⁵ MNL OL E 156 - a. - Fasc. 013. - No. 029.

⁴⁷⁶ Éble, 1898. 100–103. valamint 106–107.

⁴⁷⁷ A kamara a birtokátadást megelőzően készítette az összeírást 188 örökös jobbágyról és 49 zsellérről. MNL OL U. et C. Fasc. 81. No. 4.

A fejedelmi korszakban fontos tisztség volt Bethlen Gergelyé (1641–1697), aki 1691-ben, a fogarasi országgyűlésen lett Erdély főkapitánya, a főgenerális, amely címét I. Lipót 1692-ben erősített meg.

A főkapitány Bethlen Ferenc (1601–1653) fia és Bethlen Farkas testvére volt, aki Bethlen Miklós visszavonulása után lett udvarhelyszéki főkapitány. A református Bethlen Gergely 1697. március 21-én kapott grófi címet.⁴⁷⁸ Felesége Thoroczky Mária. Két lányának házassága is fontos erdélyi családokhoz kötötte, s megerősítette pozícióját: Klára (1662–1706) 1683-ban lett a későbbi gubernátor, Bánffy György felesége, húga, Kata (megh. 1725) pedig 1694. június 30-án Bodonban lett a szomorú sorsú II. Apafi Mihály választott erdélyi fejedelem hitvese.

A törekvés azonban, hogy családja hatalmát a házasságok révén megerősítse, csak részint volt sikeres, katonai kérdésekben pedig nem ő, hanem a Habsburg udvar által a seregek élére odaküldött főhadparancsnok lett Erdélyben a meghatározó személyiség.

Bethlen Gergely főkapitány
Czetter Sámuel (1765–1829?) grafikája, 1806, Bécs⁴⁷⁹

A református Bethlen Miklós (1642–1716), a Gubernium első erdélyi kancellárja, bethleni Bethlen János (–1678) kancellár fia volt, akivel Barcsay Ákos 1658-ban megíratta az előző két év erdélyi eseményeit bemutató „Innocentia Transsylvaniae”-t. A munka II. Rákóczi Györgyöt tette meg a romlás fő okának,

⁴⁷⁸ <http://genealogy.euweb.cz/hung/bethlen2.html> (letöltve 2021.07.21)

⁴⁷⁹ Könyvtári katalógus link: http://opac.elte.hu/F?func=direct&doc_number=000818652

s az írást Haller Jánossal elküldette Bécsbe, hogy ennek révén sikerüljön megszerezni az udvar támogatását, majd 1659 nyarán, Kolozsváron is kinyomtatta.⁴⁸⁰

A fiatal Bethlen Miklós gyulafehérvári és kolozsvári tanulás⁴⁸¹ után már 1659-ben része lett a nagypolitikának, mert bár Bethlen Ferencné a Rákóczi hadak elől Keresdre vitte, Bethlen Farkas mégis elhozta II. Rákóczi Györgyhez, aki Radnóton hűséget fogadtatott vele.⁴⁸² 1660-ban Pál nevű testvérével együtt ott volt apjával a Rákóczi által ostromlott Szebenben, ahonnan csak Várad ostroma kapcsán tudtak északra kijönni. A Kővárban Rákóczi által börtönbe vetett édesanyját Barcsay támadása szabadította meg.⁴⁸³ 1661-ben indult peregrinációja, amelynek során Heidelbergben, Utrechtben (1662), Leidenben (1663), s Londonban (1663 decemberétől) folytatta tanulmányait, majd 1664-ben Franciaországba utazott, ahonnan XIV. Lajos levelével és 100 aranyával tért haza Apafi Erdélyébe.⁴⁸⁴

Közben Bethlen Jánost, Farkas és Gergely társaságában unokabátyjuk,⁴⁸⁵ Kemény János támogatói között találjuk. Bethlen János fogalmazta meg a választási feltételeket, s ő volt az 1660. évi szászrégeni fejedelemválasztó országgyűlés szónoka is.⁴⁸⁶ Következtesen támogatta Keményt, de annak halála után 1662-ben átállt Apafi oldalára, aki kancellárrá, s Fehér megye főispánjává tette, s ismételten Udvarhelyszék főkapitányává nevezte ki.⁴⁸⁷ A fejedelem megbízásából írta meg 447 oldalon az európai közvélemény számára a fejedelemség történetét Bethlen Gábor halálától, 1629-től 1663-ig tárgyaló művét, „Rerum Transylvanicarum Libri quatuor” címen, amely 1663-ban Szebenben meg is jelent.⁴⁸⁸ Kapcsolata a fejedelmi udvarban nagy befolyással bíró Teleki Mihállyal megromlott, Béli Pállal pedig Bethlen várának Bethlen Ferencnek és fiainak (Bethlen Farkasnak, Gergelynek és Eleknek, akikkel több kérdésben is konfliktusa volt) tett fejedelmi adománya miatt (1663) alakult ki ellentéte, amit éppen Béli tartott zálogában. Rövid kegyvesztettség után 1677-től ismét kancellár lett, de 1678-

⁴⁸⁰ Lukinich, 1927. 206.

⁴⁸¹ Gyulafehérváron a református, Kolozsváron az unitárius kollégiumban tanult, az utóbbi helyen Bethlen Farkassal együtt.

⁴⁸² Lukinich, 1927. 210. Rangjának megfelelő elbánásban részesült, s hazaengedése után Rákóczi védlevéllel látta el.

⁴⁸³ Uo. 210. Bethlen János hamarosan elpártolt Barcsytól, akivel Szeben ostroma óta hidegült el, bár az udvarhelyszéki kapitánnyá tette.

⁴⁸⁴ Uo. 282–284.

⁴⁸⁵ Bethlen János anyja Kemény Anna, Kemény János féltestvére. Lukinich, 1927. 179.

⁴⁸⁶ Uo. 217. 1666-ban Nürnbergben a munka német kiadása is elkészült. A folytatást Horányi Elek adta ki 1783-ban két kötetben: „Historia rerum Transylvanicarum ab anno 1662” címen. Uo. 224. Az unitárius Bethlen Ferenc felesége Kemény Kata, Kemény János húga volt.

⁴⁸⁷ Lukinich, 1927. 220. Kemény idején Bethlen lemondott az udvarhelyszéki főkapitányságról.

⁴⁸⁸ Uo. 221–222.

ban hosszú betegeskedés után meghalt, a marosvásárhelyi református templomba temették.⁴⁸⁹

Bethlen János saját örökölt birtokai mellé jelentős adományokat szerzett (Barcsaytól Vajdakamarást, Apafitól Teremit, Szászörményest, a bonyhai uradalom egy részét stb.), s ezzel Erdély tekintélyes birtokvagyonnal rendelkező családjai közé tartozott, akitől pl. Apafi fejedelem is több alkalommal kért kölcsön. A Nagyenyedre áthelyezett gyulafehérvári református kollégium – amelynek épülete leégett – főgondnokaként az intézménynek jelentős anyagi támogatást nyújtott, de támogatta az udvarhelyi és a marosvásárhelyi iskolát is. Első házasságából Miklós és Pál, második házasságából Sámuel nevű fia érte meg a felnőtt kort. Miklós a tekintélyes birtokvagyonból a Küküllő vármegyei Szászszenkmiklóst, Szászörményest, Kolozs vármegyében Vajdakamarást és Torda vármegyei portiokat örökölte.⁴⁹⁰

*Bethlen Miklós erdélyi kancellár (1850 körül festett) portréja*⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Uo. 249. Egy 1667-ben tett vallomása alapján az derült ki, hogy Béldi is szerzett a hadakozás közben, csalárd módon egy adományt a várra, ami örök ellenségévé tette. Uo. 250. 1675 és 1677 között az erdélyi udvar Keresdre száműzte, a kancellári teendőket helyettes kancellárként Bethlen Farkas végezte, s ugyanakkor a Fehér megyei főispáni hivatalt üresedésben lévőknek hirdették ki, majd 1677-ben ide is Bethlen Farkas nyert beiktatást. Uo. 252. Végül 1678-ban testamentumában Teleki Mihályra bízta kiskorú fia gyámságát. Uo. 256.

⁴⁹⁰ Uo. 266.

⁴⁹¹ Ismeretlen festő. A Nemzeti Portrétár Adatbázisából <http://npg.hu/portreadatbazis-e-muzeum/item/3070/> (letöltve 2021.07.25.)

Bethlen Miklós első, politikailag aktív éveit a kapcsolatkeresés foglalta le, igaz, elsősorban a királyságbeli előkelőkkel formálódó szálakkal. 1664-ben ismét útnak indult, Zrínyihez, Velencébe, Bécsbe is ellátogatott, s a török ellenes harcban való szerepvállalás helyett a Béccsel elégedetlen főurakkal, s a bécsi francia követtel tárgyalt. 1666-ban Telekivel együtt járt Késmárkon Thököly Istvánnál, majd Murányban Wesselényi nádornál.⁴⁹² 1667-től lett udvarhelyszéki főkapitány, s az országgyűlés tagja, majd tanácsúr. Erdély helyzetéről ő készített Apafi nevében két latin nyelvű röpiratot („Austriaca Austeritas” 1671, „Austriacae Austeritatis Continuatio” 1672) az európai közvélemény számára. 1676 novembere és 1677 márciusa között Fogaras várában tartották fogva, amely után visszalépett az udvarhelyszéki főkapitányságtól, s a közélettől is visszavonult.⁴⁹³

A balázsfalvi egyezmény után a katonai megszállás hatására⁴⁹⁴ írta meg „Moribunda Transylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta” című röpiratát, amelyben mégis a Habsburg uralkodótól várta Erdély értékeinek megmenntését. Maga így emlékezett emlékirata megszületésre, amellyel már akkor békés csatlakoztatási lehetőséget ajánlott az uralkodónak: „1688-ban ... drága hazám mint kormányosát vesztett hajó, árboca, kormányrúdjá eltörvén két császárság éppen akkor háborútól viharos mély tengerén minden biztos kikötő nélkül hanyódik, ... ekkor nem tudom miféle, de legyőzhetetlen aggodalom tört rám, és hazám tudta nélkül, nem kéretve a Lipót császárnál való közbenjárásra, Schaffenberg generális⁴⁹⁵ útján egy emlékiratot, vagyis valami tervezet-félét küldtem a császárnak, aminek ezt a címet adtam: A halálba induló Erdély, melyet egy bizonyos névtelen Lipót császári felség lábai elé helyez. Tartalma az volt, hogy öfelsége ne vádolja se a szerencsétlen, saját jogait nem ismerő fejedelmet, se a köteles császári kegyességet nem ismerő tartományt a diploma visszautasításáért, hanem adja azt vissza neki, és valami ünnepélyes követség vagy e célra alakított bizottság révén kiigazítva a kiigazítandókat, a fejedelmet, a tartományt szerezze vissza magának és a császári háznak, méltóztassék a keresztyénség számára megőrizni, a diplomában meghatározott törvénnyel és módon kölcsönös

⁴⁹² Uo. 296–297. A magyar összeesküvők felvidéki gyűlésein részt vett ugyan, a Jankovics–Szörényi szerzőpáros kutatásai alapján azonban szerepvállalása nem bizonyult sikeresnek. Bizonyos személyeket, pontosan Víttyédit szavaival maga ellen is hangolt, annak írása szerint azért, mert: „nékem, mint öregembernek, nehezen esett, hogy olyan becstelenítsen, aki fiam lehetne, akit szerettem, és érette fáradtam, gyűlölségbe jutottam, és attól még így megmocskoltattam...” Jankovics József–Szörényi László: Bethlen Miklós politikai pályafutása. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora* Szerk. Horn Ildikó, Laczházi Gyula, Bp., 2020. 15. (továbbiakban Jankovics–Szörényi, 2020.)

⁴⁹³ Lukinich, 1927. 333.

⁴⁹⁴ Jankovics–Szörényi, 2020. 18.

⁴⁹⁵ Friedrich von Scherffenberg altábornagyról van szó, aki 1686 tavaszán érkezett Erdélybe 7000 katonájával, hogy megszállja meg a területet.

hűséggel és haszonra birtokolni.”⁴⁹⁶ 1688 tavaszának múltó pillanatához képest május 9-én Caraffa már teljes behódolást várt el Apafitól, egyedül a vallásszabadság ígérését hagyva meg az erdélyiek által kiharcolt vívmányokból. Bethlen Miklós nevét viszont ez a Caraffa ténykedése miatt megvalósíthatatlanná vált, Erdélyt a Habsburg Birodalomba egyenrangú félként, békésen beilleszkedő országrészként szemlélő névtelen irat tette ismertté az udvarban.⁴⁹⁷

Bethlen 1692-től lett Erdély kancellárja, 1695-től az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője 1706-ig. Az 1693 májusában kiadott Alvincziana Resolutio mondta ki, hogy Erdély Bécsben külön kancelláriával rendelkezzen, Magyarországhoz hasonlóan, ami a két terület teljes különválasztását, s az erdélyiek egyértelmű és egyoldalú Habsburg-függését mondta ki.⁴⁹⁸ Ez magyarázza, hogy a Guberniumnak a fejedelmi korszakhoz képest sokkal kisebb politikai lehetőségekkel bíró vezetői miért nem kerestek utat a magyar rendi vezetéshez, s miért kötődtek évtizedeken keresztül igen szorosan – annak tudatos döntése alapján – a bécsi udvarhoz.

A bethleni Bethlen család címere⁴⁹⁹

Bethlen véleménye szerint: „Ezen időben kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakják a vicecancellarius etc. Én mondtam a tanácsban: ha én csak magamat

⁴⁹⁶ Jankovics József–Szörényi László: Bethlen Miklós: Moribunda Transylvania. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120. évf. 3. sz. (2016) 317.

⁴⁹⁷ Az udvarba I. Lipóthoz „Anonimus Author” aláírással, Scherffenberg tábornok révén eljuttatott munka az erdélyi protestánsok – a fejedelem udvari papja, Magyar József, Horti József erdélyi református püspök, Pataki (Tóth) István kolozsvári professzor – erős kritikáját, s a hazaárulás vádját kapta, elsősorban a töröknek tett eskü megszegése miatt. Jankovics – Szörényi, 2020. 27–28.

⁴⁹⁸ Tarján M. Tamás: A Diploma Leopoldinum kiadása <https://rubicon.hu/kalendarium/1691-december-4-a-diploma-leopoldinum-kiadasa> (letöltve 2021.12.05.)

⁴⁹⁹ Lukinich, 1927. 10.

nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugalmas lenne nékem, de kegyelmeteknek guberniumul és országul nem léssen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik és a Gubernium apránként árnyékká, válik. ... Én pro publico jónak tartom oda a vicecancelláriust és secretariust etc. Azt könnyebb léssen az országnak és Guberniumnak zabolán hordozni.”⁵⁰⁰ Ezért került sor 1694-ben egy Bécsben tartózkodó erdélyi udvari alkancellár megválasztására, amely szándékainak egyértelműen megfelelő elképzelést I. Lipót 1694. december 4-én szintén elfogadott. Az alkancellár személye körül kialakult bizonytalanság viszont a felekezeti kérdés fontosságára figyelmeztet: a Gubernium (1694) előbb Alvinczi Péter ítélőmester személyét jelentette, amire az Erdéllyel foglalkozó bécsi konferencia megjegyezte, hogy a katolikus rendek Kálnoky Sámuelt szeretnék. Bécsbe Bethlen helyett alkancellári rangban Kálnoky Sámuel költözött.⁵⁰¹ Bethlen javaslata az alkancellári posztra azonban nem Kálnoky volt – „eleve látván az általa következő sok gonoszt”, ő Jósika Gábort szerette volna látni a tisztségben.⁵⁰² Bethlen elkeseredett a kialakult helyzet láttán, ahogyan Önéletírásában kifejezte: „Tartozzál már diploma, Erdély, Gubernium, religiók, mert Bécsben Kálnoki vice, Hevesi Gábor jezsuita fő, Kollonich kardinál archicancellarius; ugyanezek a fők és Apor ezeknek locumtenensek, gubernátor cum partibus jesuitis Transsylvanicis. Ezeknek egymással szóló echójok az egész regimen. Bánffí gubernátor és Bethlen cancellarius, pulvis et umbra sumus.”⁵⁰³ Bethlen Miklós elképzelése azonban nem Kálnoky személyén múlt. Az udvar ugyanis 1695-ben olyan instructiot adott ki, amelyben királyi hatóságnak nevezte az Erdélyi Udvari Kancelláriát, amelynek feladata éppen a Gubernium intézkedéseinek felülvizsgálata volt.⁵⁰⁴

A Diploma utáni években némi garanciát jelentett, hogy a kancellár maga Bethlen Miklós lehetett, aki 1704. április 20-án egy emlékiratban – amelynek szövege lényegét tekintve „nagy általánosságokban már tartalmazta a Noé galambjában részletesebben kifejtett gondolatokat” – még arról szerette volna meggyőzni az uralkodót, hogy az – a béketárgyalásokon felvetettekkel ellentétben – ne engedje át Erdélyt Rákóczinak.⁵⁰⁵ Rabutin lépése, Bethlen bebörtönzése 1704-ben,

⁵⁰⁰ Gróf Bethlen Miklós önéletírásának második fele Pest, 1860. 136–137. https://mek.oszk.hu/16700/16791/pdf/16791_2.pdf (letöltve: 2021.12.29.) Rosszakarói ezzel szemben rossz híret keltették, mondván, azt mondta volna „... nem eszem én Bécsben a beste lélek német kurva fiait bokrétás bóbítás étkében”, amely helyzetből csak Kinsky támogatása mentette ki.

⁵⁰¹ Uo. 53.

⁵⁰² Uo. 151.

⁵⁰³ Bethlen Miklós: *Önéletírása* Szerk. V. Windisch Éva, I–II. Bp., 1955. 20. (továbbiakban Bethlen, 1955.)

⁵⁰⁴ Trócsányi, 1988. 236. és Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 284. Kolozsvár, 2015. 53. (Papp Kinga, 2015.)

⁵⁰⁵ Nagy Levente: „Bethlen nótái.” (Apor István naplója Bethlen Miklós 1704. évi peréről) *Lymbus*, 2005. 98. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00003/pdf/Nagy_Levente.pdf (letöltve: 2022.01.18.) valamint Lukinich, 1927. 436–437. Kovács Kiss Gyöngy is úgy vélte, hogy Bethlen a Columba

az udvart arra vezette, hogy az ő elfogása után az erdélyi kancellár tisztségét, amelyet személyében egy jelentős, tekintélyes arisztokrata viselt, „... évtizedekig nem töltik be”.⁵⁰⁶ Bethlen félelme tehát végül mégis megalapozottnak bizonyult, hiszen az udvar a továbbiakban a Bécsben tevékenykedő alkancelláron keresztül képes volt egyértelműen befolyása alatt tartani az országrész vezetőit. A Kancellária 1745-ig a Neoacquistica Commissio felügyelete alá tartozott, s az Erdélyben újra működő kancellárt már 1742-től csak cancellarius provincialis cím illette meg, ami a Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancelláriát egyértelműen a Gubernium fölé helyezte.⁵⁰⁷

A kolozsvári jezsuitáknál tanult alkancellár, *Kálnoky Sámuel* (1640–1706) apja, a naplóíró Kálnoky István székely főhadnagy és portai követ (1649), anyja Béli Anna volt. *Kálnoky bécsi tanulmányai alapvetően meghatározták további lehetőségeit.*⁵⁰⁸ 1667-ben Lázár Erzsébetet vette feleségül, s házasságából született öt lánya közül egyet, Hedviget a pozsonyi klarisszákhöz adott, de a többiek a

*Köröspataki Kálnoky Sámuel gróf, alkancellár (1640–1706)*⁵⁰⁹

család kapcsolatait voltak hivatva erősíteni. Különösen Borbáláé (1681–1743), akit 1699-ben, Bécsben Kolonich bíboros adott össze Apor Péterrel (1676–1752), Küküllő vármegye főispánjával, Marosszék főkapitányával (bár a 27 évig tartó

Noé című latin nyelvű röpiratban a külpolitika lehetőségeit akarta az erdélyi önállóság elnyerése érdekében felhasználni. Kovács Kiss Gyöngy: A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc és a szatmári megegyezés a korabeli erdélyi magyar emlékirodalom láttatásában. *Korunk*, 2012. 5. sz. 88.

⁵⁰⁶ Trócsányi Zsolt: *Erdélyi Kancelláriai Levéltár*. Repertórium Levéltári Leltárak 68. Bp., 1976. 7. (továbbiakban Trócsányi, 1967.)

⁵⁰⁷ Trócsányi, 1967. 7.

⁵⁰⁸ Papp Kinga, 2015. 48.

⁵⁰⁹ Ismeretlen festő által festett olajkép, a Nemzeti Portrétár Adatbázisából <http://www.npg.hu/component/jcollection/item/125-2021-02-20-18-14-14> (letöltve 2022.01.18.)

házasság sikertelen lett, Borbála ezért tartott külön udvart Szentléleken), s Annáé, aki Lugosy Ferencnek, a gubernátor kedvencének felesége lett. Ágnes a havasalföldi vajda udvari orvosának, Ferrati Bertalannak lett a hitvese.⁵¹⁰ Fia, István (1683–1719) azonban egy külföldi feleség – a tolmácsfamíliából származó Maria Anna Mamucca della Torre, aki jó kapcsolatokat jelentett az udvarhoz – mellett is csak a háromszéki főkapitányi tisztet tudta megszerezni.

A Catholicus Status képviselője érdekében Kálnoky alkancellár néhány éven keresztül szorosan együttműködött Apor Istvánnal – pl. az új kancelláriai titkár, Henter Mihály ellehetetlenítésében, s katolikus titkár kijelölésében⁵¹¹ –, ami nem kedvezett Bethlen Miklós pozícióinak, de az idők múlásával a kancellár sem mindenben követte a kincstartó, Apor szándékait. Kálnoky működése azonban már egyértelműen mutatta, hogy nem egyszerű feladat Erdélyből ellenőrizni az alkancellár lépéseit, s a helyzet csak Bethlen kétségtelen tekintélyének köszönhetően nem vált kritikussá.

Bethlen Miklós a grófi rangot Aporral egy időben szerezte meg (1697), miután azt érzékelte, hogy a katolikusok közül egyre többen részesültek rangemelésben „Látám, hogy Gyulafi László grófságát publicáltatja. Mikes Mihály, Apor István és Száva Mihály, portai posta fia, mind báró, már Pekri Lőrinc gróf.”⁵¹²

Bethlen Miklós a Rákóczi szabadságharc során azok közé az erdélyi arisztokraták közé tartozott, akik a császári seregek védelmében, a szebeni fogságban töltötte idejét. Itt Rabutin „védelmében” az erdélyi arisztokrata vezetők is a főhadparancsnoknak voltak kiszolgáltatva. Wesselényi István Naplója pontosan fogalmazott: „[...] de még a kapura láncsás káplárokat és muskotélyosokat állatának, hogy senki se ki, se be ne mehessen a kapun. És így bennünket, mind gubernátorostul együtt megárestálának. Ez meglehet a második stichnek; először hogy a kapun ki nem bocsáták a gubernátort, másodszor hogy ez csakugyan meglehetett, de még több is lesz efféle”.⁵¹³ Egy 1704-ben Rabutinnál lezajlott

⁵¹⁰ Uo. 49–50. Zsófia Boldogfalvi Jánoshoz ment hozzá, Ágnes pedig apja halála után, 1710-ben ment férjhez. Kálnoky Sámuel lánytestvérei is a katolikus kapcsolatokat erősítették, hiszen Kata Csáky László, míg Zsuzsanna Mikes Kelemen felesége lett. Uo. 37.

⁵¹¹ „Henter ur igen cselédes, beteges ember lévén, méltóztassék a F(elséges) udvar mást accipiálni”. Uo. 99.

⁵¹² Gróf Bethlen Miklós önéletírásának második fele. https://mek.oszk.hu/16700/16791/pdf/16791_2.pdf (letöltve: 2021.12.29.) 154. Pekry Thököly híve volt, majd katolizált, s elvesztett birtokait is visszakapta, igaz, kártérítéssel, majd szörényi bán és székelyudvarhelyi főkapitány lett. Erdély története három kötetben. 1606-tól 1830-ig. 889. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9C2/vi-az-onallo-fejedelemseg-utolso-evtizedei-16601711-CA7/4-a-habsburg-csaszar-oltalma-alatt-DDD/haldoklo-erdelyorszag-E17/> (letöltve 2021.12.10.)

⁵¹³ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. Bukarest. I. kötet 1703–1705. Közzéteszi Magyar András. 1983. 240. 1707. július 16-án azon kesergett, hogy nem ellenőrizheti birtokait, „... hazámból [birtokomból] való kibujdosásomtól fogva hány aratást mulattam [mulasztottam] el, amikor csak keserves könnyező szemekkel szemléltem mások aratását, kitől az Isten engemet megfosztott.” Uo. 1985. II. 240.

beszélgetésről – amelyen Bánffy gubernátor, Apor kincstartó és Bethlen Miklós kancellár lett a főhadparancsnok kritikájának tárgya – a következőket jegyezte fel, amely sorok indokolhatják elkeseredését: „Tű az ország közönséges javára gondot nem viseltek, osztán egymásra vettek, egymást okozzátok, egymással mentitek magatokat [...] Azért most itt vagytok, mondjátok szembe egymásnak, mert (fordulván körül, reánk mondá ezt), hogy közönségesen a tű impertinence, nonchalance, azaz: alkalmatlankodástok, tunyaságtok miatt a császár és az ország szolgálatja szenvedje s elveszen, azt én meg nem engedem...”⁵¹⁴ Rabutin nagy „elkötelezettségét” természetesen nem zavarta, sőt alighanem az uralkodói szándékoknak megfelelően érdemének tulajdonította, hogy Apor István nemcsak Haller János kincstartót mozdította el hivatalából, hanem a református parókiák és iskolák ellenében – akiket megfosztott a kincstártól a Diploma alapján járó támogatásuktól – jelentős előnyökhöz juttatta a jezsuita iskolákat.⁵¹⁵

*Apor István siremléke az egykori kolozsvári jezsuita, ma piarista templomban*⁵¹⁶
(a szerző felvétele)

⁵¹⁴ Bethlen, 1955. 144–145.

⁵¹⁵ Kovács Kiss Gyöngy: *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában (17. század vége – 19. század eleje)* Erdélyi Tudományos Füzetek 228. Kolozsvár, 2000. 80. (továbbiakban Kovács Kiss, 2000.) valamint Bethlen, 1955. 19–29.

⁵¹⁶ A jezsuita templomot az Erdélyi Római Katolikus Státus telkén 1718-ban kezdték építeni, s 1725. május 13-án Antalfi János erdélyi katolikus püspök szentelte fel.

A Gubernium működését elsősorban a főhadparancsnokok korlátozták, különösen így állt a helyzet Rabutin parancsnoksága, s a Főkormánysház szebeni foglaltsága idején. Bethlen Miklós a főhadparancsnok beavatkozása ellen hiába idézte a Gubernium ülésén a Diploma 17. cikkelyét, maga – illetve a válaszüzenet által az egész kormány szerv – került megalázó helyzetbe, amikor Rabutin fenyegetően tudatta vele, miszerint ő olyan „spiritus familiaris”-szal – vagyis bizalmas informátorral – rendelkezik, „hogy a tanácsból neki mindent megviszen”.⁵¹⁷

Bethlen Miklós *Önéletírásában éppen az Erdélyben kialakult helyzettel magyarázta röpirata a „Columba Noé” (Olajágot vivő Noé galambja) elkészültét.* A főhadparancsnok erős függésben tartotta az erdélyi elitet, hiszen „jóelőre tudtunkra adta nekünk igazgatóknak, úgy mint generális commendans: úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elütti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is”. Rákóczi hűségére sokan tértek az erdélyiek közül, Rabutin tábornok azonban csak a jelentősebb erősségek, városok (Kolozsvár, Nagyszeben, Medgyes, Segesvár, Brassó, Görgény, Beszterce) megvédésére fordított gondot, nem akadályozta meg a kurucok térfoglalását, sőt serege is hozzájárult az ország pusztulásához. Ahogy Bethlen indokolta: „az haza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermekemet úgy megsirattam, indíta a Noe galambja írására. ... Csak nem nyugodhattam, sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém...”⁵¹⁸ A célja pedig egy olyan békekészség létrejötte, amely biztosíthatná Erdély megmaradását és önállóságát, vagyis egy „örökös és tökéletes békekészség megszerzésére készítettett korsó víz”, mely, a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Británia királynéjának és a többi keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatattik Fridericus Gotefridus Veronensis által.⁵¹⁹ Az írás azonban, amit álneven írt, s amit titkon akart a mediátorokhoz – az angol és a holland követhoz – eljuttatni, egyenesen Rabutin kezéhez jutott, s ezért már „1704. május 5-től eltávolították a kancellári tisztéből, június 19-én éjjel a Gubernium nevében letartóztatták”.⁵²⁰

A gubernátor vejének, Wesselényi Istvánnak a munkája már említést tett arról, hogy Bethlen vissza akarta venni a Pano István nevű görög kereskedőnek átadott iratok közül a Bécsbe szántakat, amit a generális nem engedett. Így a „Columba Noé” mellett – az elmúlt évek kutatásai alapján – *egy olyan memorandum is Rabutin kezére jutott, amelyben a kancellár Wesselényi szerint azt is leírta „a generál miképpen égetteti és pusztíttatja az országot”.* Ezek után nem lehet véletlen, hogy bár kerülték az utalást erre a memorandumra,⁵²¹ a főhad-

⁵¹⁷ Bethlen, 1955. 29., idézi Kovács Kiss, 2000. 79.

⁵¹⁸ Bethlen Miklós önéletírásának második fele https://mek.oszk.hu/16700/16791/pdf/16791_2.pdf (letöltve: 2021.12.29.) 367–368.

⁵¹⁹ Uo. 396.

⁵²⁰ Juhász István: *Bethlen Miklós politikai pere.* Kolozsvár, 1945. 17. (továbbiakban Juhász, 1945.)

⁵²¹ Jankovics–Szörényi, 2016. 47–48.

parancsnok a guberniumi tanácsosok, majd a szebeni országgyűlés által akarta Bethlent elítéltetni, s ki is végeztette volna, ha a rendek nem állnak ellent, s az udvar nem rendel ki külön bíróságot az ügyben.⁵²²

Bethlen Miklós félreállításában a felekezeti küzdelmek ügye is szerepet kapott. A Reformatum Supremum Consistorium fő tanácsadója, 1689-től az enyedi kollégium főgondnoka minden egyházi vagyont, vagy felekezeti megkülönböztetést érintő ügyben szerepet vállalt, de leginkább a bécsi politikától féltette felekezetét, ahogy ő maga írta: „ha volna kinek ágálni itt [Bécsben] az mi dolgunkat, bizony nem félténém én Erdélyben a Religiokat és az Ecclesiákat.”⁵²³

Az Erdélybe 1696-ban kinevezett császári katonai parancsnok, Rabutin kezdetben próbált közvetíteni Bánffy gubernátor és Bethlen kancellár között, az utóbbiról kialakult véleményét 1699-től az Erdéllyel foglalkozó konferencia új elnökének, Ferdinand Bonaventura Harrachnak küldött leveleiben fejtette ki.⁵²⁴ 1701-től kezdődően azonban a kancellár már úgy tűnt fel írásaiban, mint aki az ortodoxok uniójának legnagyobb ellenfele. A reformátusok országgyűlés elé került előterjesztésének politikai fogadtatása is a lejárató folyamatot erősítette, hiszen Bethlen támogatókat remélve eljuttatta tervezetét Harteneck szebeni királybírónak és az unitárius Sárosi Jánosnak is. Harteneck küldte tovább a tervezetet Rabutinnak, s két katolikus tisztségviselőnek: Apor Istvánnak és Haller Istvánnak, a rendek elnökének.⁵²⁵ *A főparancsnok már 1702-től a protestánsok élharcosát látta benne*, s konfliktusuk 1703 tavaszára már olyan éles lett, hogy Rabutin – feltehetően Bánffy, Apor és Harteneck véleményét is figyelembe véve – *a kancellárt egyértelműen a rendi ellenállás általános vezetőjeként tüntette fel: „Akárhányszor előadtam valamit Őfelsége szolgálatára, nem találtam nagyobb ellenfelet, mint a kancellár urat.* E gögöt szükséges lehet idővel szem előtt tartani, nehogy túl nagyra nőjön és bajt okozzon.”⁵²⁶ A Columba Noé röpirat kínálta lehetőséget ezért Rabutin egyértelműen Bethlen félreállítására, sőt megsemmisítésére akarta felhasználni, amivel a protestánsok felé is üzenetet fogalmazott meg, hogy felekezetük védelmét szorítsák korlátok közé.

⁵²² Uo. 6. Az angol és holland követhet 1704. április 11-én írott levele: Bethlen Miklós önéletírásának második fele https://mek.oszk.hu/16700/16791/pdf/16791_2.pdf (letöltve: 2021.12.29.) 415.

⁵²³ *Bethlen Miklós levelei. 1657–1716.* Sajtó alá rendezte Jankovics József. I–II. Bp., 1987. II. 915–916. Idézi, s Bethlen tevékenységét értékeli Sipos Gábor: Bethlen Miklós és a református egyház. In: *Reformata Transilvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez.* Kolozsvár, 2012. 190.

⁵²⁴ Szirtes Zsófia: Bethlen Miklós és az erdélyi politika a karlócai béke utáni években. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora.* Szerk. Horn Ildikó–Laczházi Gyula, Bp., 2020. 96–97. (továbbiakban Szirtes, 2020.)

⁵²⁵ Uo. 102–104.

⁵²⁶ Rabutin 1703. április 25-én, Szebenből Harrachnak küldött leveléből. Idézi Szirtes, 2020. 106. 45. lábj.

A „Columba Noé” szövege jól tükrözi Bethlennek azt a kiábrándultságát, amit a Diploma kiadása óta eltelt kormányzás tapasztalatai okoztak, szerinte a guberniumi tanácsosok elégtelen működése, a gazdálkodás ellenőrzése a kamarai bizottságok által, a főhadparancsnok tevékenységének ellentmondásai, a katolikusok megerősödése az udvari támogatásával mind-mind az erdélyi önállóság újragondolását kívánta. Ezért fogalmazta meg azt az elgondolását, hogy a rendek által választott fejedelem helyett a Habsburgok által választott örökös, „*nagy német házból született, reformata valláson lévő fejedelem*” álljon Erdély és a Partium élén, aki „*mindenkor a római császártól függjön*”, aki egy Habsburg hercegnőt vegyen feleségül, s aki tanúsítson semlegességet egy török-császári konfliktus esetén. A megállapodást pedig nagyhatalmi garanciához kötötte, kimondva, hogy „*erre vigyázó közbírák legyenek az angliai, svecziai, dániai s prussziai királyok, az imperium státusi, a hollandok s helvetusok.*”⁵²⁷

A per során kialakult helyzet jól tükrözte az Erdélyben kialakult megosztottságot: a főhadparancsnok nyomást gyakorolt az erdélyi elitre és az országgyűlésre, a gubernátor engedett neki, Apor István pedig a katolikus státus tagjait⁵²⁸ utasította Bethlen elítélésére.

Bethlen fiatal kortársai közül Cserei Mihály is a tökéletes meg nem értést mutatta Bethlen tervezetével kapcsolatban, egyáltalán nem számolva azzal, hogy éppen a Habsburg uralomból való kiábrándulás vezette a kancellárt következtetéseihez. Cserei az 1690-es években Apor István mellett volt a kincstartóság titkára, ám a Columba Noé születését követően, 1705 januárjában Görgényben lemásolta annak kéziratát.⁵²⁹ Históriájában a következő, erősen elítélő jellemzését adta Bethlen írásának „... nagy bolondságot cselekedék, egy projectumot írta, hogy Erdélyben minémü directio állítassék; az Austriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságai vadnak írásában, melyet egy csekély elméjű ember is könnyen megcsufolhatna.”⁵³⁰ Pedig más kiindulópontból, de ugyanaz a Habsburg uralom nyomán kialakult bizonytalanság vezette a református európai fejedelem pozíciójához Bethlent, mint az erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferencet, amikor

⁵²⁷ Uo. 402. A tervezet szerint Erdély a bécsi udvarnak és a török szultánnak egyaránt 15–15 ezer aranyat fizetne, s háború idején – amit nem a török ellen vívnak – ezer lovassal és ezer gyaloggal segítené a császár seregeit. Úgy vélte, hogy II. Rákóczi Ferenc tevékenysége kárára van az országnak, ezért „római impériumbéli fejedelemségnek titulussával” magyarországi birtokai helyett a birodalomban kellene neki cserebirtokot juttatni. Uo. 404.

⁵²⁸ Az Erdélyi Katolikus Státus az erdélyi püspökségben létrejött katolikus önkormányzat, amely az 1615. évi országgyűléstől viseli a nevét (Status Catholicorum), de jogszerűen csak 1653 óta működik. II. Rákóczi György ekkor ismerte el az országgyűlés és a katolikus vegyesgyűlések határozatait. lásd a katolikus lexikonban <http://lexikon.katolikus.hu/E/Erd%C3%A9lyi%20R%C3%B3mai%20Katolikus%20St%C3%A1tus.html> (letöltve 2021.08.14.)

⁵²⁹ Tóth Zsombor: Bethlen Miklós élettörténetének használata a kéziratok kultúrában 1710 – 1858/60. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016) 291. (továbbiakban Tóth, 2016.)

⁵³⁰ Cserei 1709 és 1712 között írta munkáját. Cserei Históriája 332.

európa uralkodóházaiban keresett király-jelöltet (Miksa Emanuel bajor választófejedelemet, Frigyes Vilmos porosz trónörökösöt) Magyarország számára, aki biztosítani tudja az önállóság megvédését. A katolikusokon kívül a szászok is inkább kritikával illették tevékenységét, a szász királybíró, Zabanius János (1664–1703) – avagy Szász János – kifejezetten elítélően nyilatkozott róla, mondván „Hazája Erdély, amelyből aligha hordoz magával mást, mint származását [...]”. A 18. században – különösen Johann Seivert (1735–1785) – már árnyaltabban fogalmaztak, elismerve Bethlen műveltségét és a Diploma kiadása érdekében tett fáradozásait.⁵³¹

Johannes Zabanius szász gróf, királybíró (1698-tól Sachs von Harteneck néven nemes) kivégzése (1703) Szebenben⁵³² (a szerző felvétele a Brukenthal múzeum kiállításáról)

A röpirat keletkezésekor a főhadparancsnok szigorúságát az is indokolta, hogy az erdélyi nemesség egy része Rákóczi pártján állott, akinek hívei az 1704. július 7-én megnyílt gyulafehérvári országgyűlésen eltörölték a Guberniumot, s ugyanakkor ellenszavazat nélkül fejedelemmé választották II. Rákóczi Ferencet. 1706 márciusában, a huszti országgyűlésen az önállóság megőrzése mellett a magyar konföderáció államával való szoros együttműködés mellett döntöttek: „Ezen két hazának szerencséje azon egy hajóban evezve, a melynek mind elmerülése, mind sorsának bátorságos partra való jutása el szakíthatatlanul eöszve volna kapcsolva, mind két részről jónak, hasznosnak és elmulthatatlanul szükségesnek ítéltetett...”. A főhadparancsnok azonban Bethlen munkájából (11. pont) éppen azt tudhatta meg, hogy *a kancellár egyáltalán nem támogatta Rákóczi uralmát, hiszen azt írta róla „mind magának, mind nemzetének szászszor jobb*

⁵³¹ Szász Jánosról Bándi András: Bethlen Miklós jellemzése a szász krónikákban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016) 365., Seivert véleménye Uo. 368.

⁵³² A rajz a szebeni Brukenthal múzeumban található. Felségsértésben találták bűnösnek, amiért a szebeni nagytanács halálra ítélte, 1703. december 5-én akasztották fel.

*lészen [a Habsburgoktól kapott cserebirtok], mintsem hogy Magyarországon, vagy Erdélyben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét s házáat véghetetlen romlásban s veszedelemben ejtse, mely minden okokra nézve elkerülhetetlen.*⁵³³

A szebeni fogságban lévő erdélyi nemesek azonban Bethlen törekvéseit nem tudták értékelni, nem akartak sem Habsburgoktól független országot, sem református európai fejedelmet látni annak élén. Bethlen, aki képes volt ítéletet alkotni Rákóczi elképzelésének valószerűtlenségéről, nem volt képes saját tervét reális kontroll alá vetni.

Az udvar már 1704 őszén saját bírósága elé utalta az ügyet, végül 1708-ban Bécsbe rendelte a bebörtönzött Bethlent, ahol 1712-ig húzták a kivizsgálást. III. Károly ugyan elítélte, de 1713-ban megszüntették bécsi szállása előtt az őrizetet, s Bécset ugyan nem hagyhatta el, s Erdélybe sem térhetett többé vissza, ám birtokait megtarthatta, s halála után (1717) fia, Bethlen József megkapta a máramarosi főispáni kinevezést, sőt 1733-tól a királyi kamarás címet is.⁵³⁴

Bethlen bécsi tartózkodása idején írta le élete történetét, Önéletírását, amelyben természetesen saját szempontjait követve adott képet az erdélyiek belső viszályairól, s amelyet családjára hagyott. A kéziratos formában fennmaradt munka nyomait legutóbb Tóth Zsombor írásában összegezte, s a fennmaradt példányokat lajstromba vette.⁵³⁵ Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Bethlen azért hagyta utódaira – feleségére, Rhédey Júliára és fiára, Bethlen Józsefre, valamint leányaira, Júliára, Ágnesre és Klárára, valamint a tágasabb Bethlen rokonságra – mintegy „testamentumként” írásait,⁵³⁶ hogy igazolhassák vele magukat, s egyben legyen az számukra tanulságul. „Azért ez az írás legyen fegyver, pajzs helyén nálok, mellyel oltalmazták magokat, nem engemet, és az emberek száját dugják bé véle, vagy ha azt végbe nem vihetik, legalább vigasztalják magokat véle és a hazug világot nevéssék.” Az mindenestre *nagyon tanulságos, hogy a Diploma kiadása után egy bő évtizeddel a korszak legnagyobb formátumú, s alapvetően a Habsburg udvarral kompromisszumokra törekvő politikusa előtt az együttmű-*

⁵³³ Idézi Gebei Sándor: Bethlen Miklós az Erdélyi Fejedelemség jövőjéről. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó, Laczházi Gyula, Bp., 2020. 66–67.

⁵³⁴ Juhász, 1945. 29–30. A huszti uradalmat is megszerezte a család. Erről Luffy Katalin úgy tudja, hogy Bethlen 1704-ben 47 ezer forintot fizetett a kamarának érte, ezért kérte 1714-ben, hogy a felesége, vagy a fia juthasson hozzá. Luffy Katalin: Bethlen Miklós néhány Nagybányán őrzött leveléről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016) 363., és az 1714. november 29-én írott levél, amelyben már feleségére hagyta Husztot, amely végül Júlia lánya révén került a Telekiekhez. Uo. 364. Bethlent 1716-ban bekövetkezett halálakor Bécsben kellett eltemetni. Bethlen József kamarási címére Jankovics József: Bethlenek, Vayak, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében. *Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*. Nyíregyháza, 2013. 93.

⁵³⁵ Tóth, 2016. 297–298.

⁵³⁶ Lukinich, 1927. 462–463. és Tóth, 2016. 286. Rhédey Júlia (1669–1716) Bethlen József (1693–1742) Teleki Sándorné Bethlen Júlia (1686–1723), Bethlen Ágnes (1702 előtt – 1737 után), Bethlen Klára (1702–1755).

ködés helyett már csak az új utak és kompromisszumok keresése maradt egyetlen lehetőségként.

A Királyi Tábla elnöki feladatait a főgenerális testvére, Bethlen Elek látta el, majd a református Keresztessi Sámuel, s I. Lipót akaratából csak 1699-től került a pozíció a katolikus Haller János fiához, Istvánhoz.

A kincstartó tisztsége a Gubernium létrejötte óta a katolikusoké volt: előbb Haller János, majd Apor István, s 1704-től Kálnoky Sámuel lett a vezetője, aki viszont 1706-ban bekövetkezett haláláig ténylegesen nem tudta átvenni hivatalát.⁵³⁷

Haller János (1626–1697) családját a 17. század végén már régi, az erdélyi elitbe tartozó famíliának tartották. Apja, Haller István a nürnbergi rokonságnak írta le, hogy nagyapja, Haller Gábor elvette Bocskai Ilonát, a fejedelem testvérét, s ezért kapott „nagyságos” titulust.⁵³⁸ Haller János Torda vármegye főispánja volt, akit a Béldi mozgalomban játszott szerepe miatt Fogarasban (1679–1683) bebörtönöztek. 1685-ben Apafi követeként érkezett Bécsbe, ahol megszövegezték az I. Lipóttal kötendő megegyezést Erdély csatlakozásáról a Habsburg törekvésekhez, s ugyanakkor az erdélyi önállóság és a fejedelmi hatalom elismeréséről. A megállapodás az erdélyi rendek ellenállása miatt – akik a fejedelemségbe küldött Scherffenberg tábornok seregeinek pusztítását látva nem szavazták meg a dokumentumot⁵³⁹ – nem lépett érvénybe, de Bécsben a követjárás eredményeként Hallert, mint az udvar mellett elkötelezett, katolikus nemesembert ismerhették meg.

Haller János kincstartó (1626–1697) és felesége, Kornis Katalin⁵⁴⁰

⁵³⁷ Trócsányi, 1988. 72.

⁵³⁸ Szabó, 2008. 933.

⁵³⁹ „Nincs nyelv, ki kimondhassa, kéz, ki kiírhasa a német hadak rettenetes cselekedeteit.” Alvinczi okmánytár „Bécsi secundarpunctumokra való resolutio” I. k. 120., Váczy János: Haller János és Hármass Istóriája Figyelő: Irodalomtörténeti közlöny 17–18. kötet (173–191.) itt 187–188.

⁵⁴⁰ Haller János főispán és felesége „A Haller Grófok Nemzetség könyve című codexnek egyik legszebb lapját képezi.” Deák Farkas: Uzondi Béldi Pál. Bp., 1887. 129–130.

A székely származású *Apor István* (1638–1704) Haller lemondása után lett kincstartó, s Torda megyei főispán. Előbb Kolozsmonostoron nevelték a jezsuiták, majd özvegy anyja a katolikus Petki István székely főgenerális gondjaira bízta. A Béli összeesküvés idején Apafi oldalán állt, és saját testvére elárulásával szerzett birtokokat és bizalmat. A zernyesti csatában Thököly ellenében vett részt, ahonnan menekülnie kellett. 1685-ben lett királybíró, majd 1694-ben guberniumi tanácsos.⁵⁴¹ Megválasztása után voltak konfliktusai – erre utal levelezése Karl Gottlieb Aichpichl és Paul Komornik von Kleinburg udvari kamarai tanácsosokkal, Ludwig Albert von Thavonath kamaratanácsos –, sőt próbálkozott a tisztségről való lemondással is, ami nem volt sikeres. Ellenben 1703-tól a főgenerálisi feladatok is rá hárultak, igaz, csak névlegesen, mert a tényleges katonai irányítás Rabutin generális kezében volt. Kortársai előtt is úgy volt ismert, mint heves természetű, nagy pénz- és birtokszerző (brassói harmincad bérlője, majd „az erdélyi minden harmincadoknak árendátora, főinspektora”) a környezetét sikeresen befolyásoló politikus. Bíró Vencel szerint „a korábbi fejedelmi birtokok közül a 17. század végére már csak „hat birtok (a fehérvári, dévai, szamosújvári, kővári, görgényi, vinczi) maradt a kincstár kezében, holott az 1650-iki összeíráskor számuk 15-re rúgott.”⁵⁴²

Ő is azok közé tartozott, akik Habsburg pártiságuk miatt váltak ismertté Bécsben. Legutóbb Papp Kinga kutatásai alapján vált bizonyossá kapcsolatteremtő képessége, amelyet Leveleskönyve alapján vizsgált.⁵⁴³ Az írások alapján legnagyobb konfliktusai Bethlen Miklós kancellárral voltak, elsősorban Apornak egyértelműen a katolikusokat támogató politikája miatt. A kincstár bécsi ágensét, egy bizonyos Döry Lászlót is információszerzésre kérte vele kapcsolatban: „Cancellarius Bethlen Miklós, ki gondolom talán projektumot ad be az udvarban, k[e]g[yelme]tek ezért legyen vigyázásban és engemet mindenekről tempestine informáljon, mert ez az ember csak nem nyukhatik,...”⁵⁴⁴ Kálnoky Sámuel alkancellárt is bizalmas levelekkel hangolta Bethlen kancellár ellen, úgy tüntetve fel, mintha az lejártná őt az udvarnál „azonban kedves sógor uram nem tűrhetem, hogy méltó panaszomat k[e]g[yelme]d[ne]k ki ne jelencsem Bethlen Miklós úr minemű Istentelenül describált engemet az felséges udvarban, ...ha minde-nemet rá költenémis demonstrálom mind eő Felségének, mind az felséges udvarnak hogy I[ste]ntelenség, hamisság minden punctuma memoriálisának és

⁵⁴¹ Csík, Gyergyó és Kászon főkirálybírája lett.

⁵⁴² A kincstári birtokok a 17. század közepén „Fehérvár, Kővár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Nagyvárad, Zalatna, Déva, Enyed, Borosjenő, Karánsebes, Lúgos és az ezekhez tartozó kisebb városok és falvak.” Bíró Vencel: *Altörjai gróf Apor István és kora*. Cluj, 1935. 30.

⁵⁴³ Papp Kinga: Az önreprezentáció formái Apor István leveleskönyvében. *Erdélyi Múzeum*, 2015. 3. sz. 20–32. (továbbiakban Papp Kinga, 2015.) Tanulmányához 166 levelet vett alapul.

⁵⁴⁴ Uo. 27.

hogy én ártatlan vagyok azokban mellyeket engemet describált.”⁵⁴⁵ A „Catholikus Status” érdekében „...bizony kész vagyok egyedül is valamit religióm előmenetelire tudhatok el követni, sőt igaz hitemhez való alkalmatosságomat véremmel is meg pecsételni” – írta saját szerepvállalásáról, amely érdekében és a katolikus egyház segítésének ügyében építette ki kapcsolatait Hevenesí Gábor jezsuita rendfőnökkel.⁵⁴⁶

Az erdélyi elit konfliktusai a bécsi udvarral a Rákóczi szabadságharc második felében élesedtek ki igazán. A legnagyobb probléma – ahogyan a fejedelmi korszakban is – a katonai erőviszonyokban rejlő bizonytalanság volt. 1707 augusztusában egyedül Rabutin főhadparancsnoknak,⁵⁴⁷ Szében védőjének ellenvéleménye mentette meg Erdélyt a birodalomnak, aki a bécsi Ministerialkonferenz ülésén a terület feladása helyett az udvar segélynyújtása mellett érvelt. Jellemezve Rabutin elkötelezettségét és az erdélyiek iránti szenvtelenségét, róla írta Önélet-írásában Bethlen Miklós a következőket: „jóelőre tudunkra adta nekünk igazgatóknak, úgy mint generális commendans: úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elütteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is.”⁵⁴⁸

Ahogyan korábbi példáink is mutatták, az új rangemelésben részesült családoknak mindenképpen szembe kellett nézniük a szabadságharc katonai térszerűsével és az erdélyi elit egy részének Rákóczi fejedelem mellé állásával. Ebben a folyamatban magának Rabutinnak is volt szerepe, hiszen Czegei Wass György naplója szerint a császári hadak valóban kíméletlen pusztításokat végeztek Erdélyben (Szilágysomlyó, Kővár, Dés, Désakna, Bonchida, Zilah, Torockó stb. felégetése, dúlása), amelyek között Nagyenyed rommá tétele volt a legelkeserítőbb.⁵⁴⁹ Az 1703. november 15-én, Nagyszebenben üléső országgyűlés, valamint a Gubernium tagjai Rabutin „védelmét” élvezték, oda küldték segélykérő üzeneteiket az enyedi kollégium professzorai is, de hiába.⁵⁵⁰

Az Erdélybe vezényelt császári katonaság kegyetlenkedéseinek a székelység egészére megvolt a hatása. Rákóczinak és híveinek nem volt nehéz a székely

⁵⁴⁵ Uo. 28. Unokaöccse (testvérének, Jánosnak a fia) Apor Péter (1676–1752) és Kálnoky Borbála házassága 1699-ben történt meg, ami a rokoni kapcsolatot erősítette. Apor Péter 1713-ban részesült bárói rangemelésben. Az Apor család leszármazási táblája: <http://genealogy.euweb.cz/hung/apor1.html> (letöltve 2021. 07.28)

⁵⁴⁶ Levelezésük, a 27. levél tartalmáról Papp Kinga, 2015. 24.

⁵⁴⁷ A francia származású Rabutin lovassági tábornok már 1696-tól Erdélyben szolgált, de a Rákóczi szabadságharc idején volt az erdélyi császári haderő parancsnoka. 1707-ben, ötévi főparancsnokság után hagyta el Erdélyt. Ő volt az, akit Bethlen Miklós latin nyelvű emlékiratában („Sudores et Cruces Comitum Nicolai Bethlen”) Erdély romlásának fő okaként nevezett meg, s akiről nyíltan leírta a polgári kormányzat ügyeibe való beavatkozást. Juhász, 1945.

⁵⁴⁸ Bethlen, 1955. 165.

⁵⁴⁹ Czegei Wass György Naplója. Momenta Hungariae Historica. Scriptores. 35. Bp., 1896.

⁵⁵⁰ P. Szatmáry Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 134–144.

szabadság ígéretét megfogalmazni ott, ahol a katonáskodók saját feladataik átvételét érzékelték, pl. a csíkszékiek már 1694-ben a német katonaság jelenléte ellen tiltakoztak a szék főkapitányánál, Apor Istvánnál, mivel az általános hadkötelezettség elleni lépésként értékelték azt, mondván: a hágók őrzését ők maguk is el tudják látni.⁵⁵¹ A szabad székelyek a szabadságharc kibontakozása nyomán, az 1704. évi barcasági kiáltványban fogalmazták meg elvárásukat „Intünk és kérünk, sőt kényszerítünk is e hazából való akármilyen nemzetből álló igaz haza fiait... közönségesen velünk együtt fegyvert fogni”.⁵⁵² Források igazolják, hogy Háromszék alkaptányát, Henter Mihályt és Lázár Ferencet, Csík-, Gyergyó- és Kászsószék inspektorát⁵⁵³ a székely lófők maguk kényszerítették a Rákóczi mellé állásra. Apor István csíki főkapitányra és Mikes Mihály háromszéki főkapitányra azonban nem tudtak hatást gyakorolni, sőt őket az erdélyi közvélemény is „a Habsburg-házhoz leghűségesebb székely főuraknak” tartotta. Végül azonban 1704 és 1706 között egyedül Apor maradt következetesen Habsburg hű, Mikes Mihályt, Lázár Ferencet és Jánost, a Hentereket, a vargyasi Daniel család tagjait, Apor Pétert és másokat is a fejedelem mellett találhatjuk, ami arra utalhat, hogy fenyegetett szabadságuk visszaszerzését valószínűleg reális lehetőségnek tekintették.⁵⁵⁴

A székely lófők közül sokan odavesztek a harcokban, többeket pedig ott találunk az Apor István által a tatár fogságból kiváltott ún. fejekötött jobbágyok között, sokan viszont a 18. század eleji forrásokban, mint lovas puskások tűntek fel újra.⁵⁵⁵

A székelység illúzióit nyilván fokozta az a tény, hogy az 1706. március 8. és 20. között ülésező Rákóczi-párti huszti országgyűlés kimondta Erdély önállóságát és az erdélyi rendek unióját a magyarországiakkal, s ugyanakkor arról is döntöttek, hogy egymás tudta nélkül nem kötnek békét.⁵⁵⁶ A magyarországi rendi támogatás és Erdély fontosságának elismerése volt az 1707. április 4-én kezdődött medgyesi országgyűlésen Rákóczi fejedelmi beiktatása. Kolozsváron szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a fejedelem Kemény János unokájának, Kemény Simonnak vezetésével alakította meg a száz főből – közöttük erdélyiekből is –

⁵⁵¹ A csíkszékiek rosszul mérték fel erőiket, hiszen az 1694. évi tatárbetörés sikerét éppen a császári katonaság hiánya okozta, s járult hozzá mintegy 12 ezer ember elhurcolásához. Székely nemesi karrierlehetőségek a Rákóczi szabadságharcban 3–4. online: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Xl4LNGj4LqYJ:https://anzdoc.com/download/szekely-nemesi-karrierlehetsegek-ii-rakoczi-ferenc-szabadsag.html+&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (letöltés 2021.10.12.)

⁵⁵² Imreh István – Pataki József: *Kászsószéki krónika 1650–1750*. Bukarest–Budapest, 1992. 40. (továbbiakban Imreh–Pataki, 1992.)

⁵⁵³ Lázár Ferencet 1702. március 9-én emelte grófi rangra I. Lipót. Székely nemesi... 4.

⁵⁵⁴ Thoroczkai István, Aranyosszék és Pekry Lőrinc, Udvarhelyszék főkapitányai nem voltak székelyek. Uo. 10–12.

⁵⁵⁵ Uo. 7–8.

⁵⁵⁶ Albert András: Erdély közjogi helyzete a Rákóczi szabadságharc idején (1703–1711) Doktori műhelytanulmányok 2014. 4. <https://dfkonline.sze.hu/images/egyedi/doktori/doktori%20m%c5%b1helytanulm%c3%a1nyok%202014/albert.pdf>

álló „Nemes Ifjak Társaságát”, amely a fejedelem kíséretében először az 1707. májusi-júniusi ónodi országgyűlésen mutatkozott be, s a szabadságharc végéig a magyarországi területen folytatta tevékenységét.⁵⁵⁷

Bár a szebeni magyar urakat a főhadparancsnok vádolta azzal, hogy közülük egyesek rendszeresen leveleznek a kurucokkal, csak 1707. április 13-án tudták meg, hogy „deklaráltatott Rákóczi fejedelem erdélyi fejedelemmé”, sőt egy rabul ejtett kuructól az ónodi rendi gyűlésről is kaptak előrejelzést. De azt is tapasztalniuk kellett, hogy a német strázsák közül is szöktek a kurucok közé.⁵⁵⁸

Az uralkodóhoz hű arisztokrácia saját soraiban is tapasztalt meghasonlást. Maga a gubernátor és a nála megforduló főrendek is nyomorúságosnak nevezték szebeni tartózkodásukat, mondván: „... négy esztendő elfolyása alatt a maga országában vagy hazájában embernek benn lenni és mégis ennyi ideig bujdosó[nak] és számkivetettnek lenni, mint mi vagyunk, szörnyű és hallatlan dolog, melyet senki chronikában sem olvasott.”⁵⁵⁹ Az Oszmán Birodalom súlya és ereje, a katonai események elhúzódása a Gubernium minden tiltakozása és kérése, hogy tudniillik „Erdélyben ne a főhadparancsnok kormányozzon,”⁵⁶⁰ s ugyanakkor a bécsi udvari körök megértése ellenére gyakorlatilag tovább erősítette a főhadparancsnok (1707-ig Rabutin, 1708-ban Georg Friedrich Kriechbaum gróf, majd Steinville lovassági tábornok) hatalmát. Nem tudjuk, megtörtént-e az eset, a róla szóló emlékezés mindenesetre kifejezi az erdélyiek nemtetszését és távol-ságtartását Rabutin generálissal kapcsolatban. Wesselényi írta le naplójában, hogy amikor még 1706-ban a császár által küldetett aranyláncokkal Paul Kormornik érkezett Rabutinhoz, az megnézte, hogy „a gubernátornak nagyobbbat s a többinek kinek-kinek consequenter lött volna proportionálva, tehát ezt mondotta volna, hogy: Ne aranyláncot küldjön öfelsége, hanem kötelet, a nagyobbaknak nagyobbbat, a többinek vékonyabbat. Aminthogy bizony vissza is vivék mind a regálékat.”⁵⁶¹ Bebizonyosodott, hogy az Erdélynek adott Diploma ellenére a birodalmi katonai szempontok élveznek elsőséget. Ebben a helyzetben Bánffy György gubernátor túlzott „hízelkedése a generális előtt,” vagy a Bethlen Miklós által ostromozott „korrupció”, azaz a Gubernium tagjainak törleszkedése a

⁵⁵⁷ A Nemesi Companiát a fejedelem nemcsak testőrségnek szánta, hanem nemesi tisztképző iskolának is. Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc elitképző Nemesi Társasága. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Szerk. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter. Szeged, 1997. 35., R. Várkonyi Ágnes: *Rákóczi tanulmányok* Bp., 367. http://real.mtak.hu/30073/2/RVarkonyi_beliv.pdf letöltve 2021.10.12. Főstrázsamestere báró Zay András volt, aki bujdosó társa is lett Rákóczinak, majd Rodostóból tért haza.

⁵⁵⁸ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. 1707–1708.* Közzéteszi Magyarai András–Demény Lajos. Bukarest, 1985. 99., 145. és 156.

⁵⁵⁹ Uo. 172.

⁵⁶⁰ Trócsányi, 1988. 82.

⁵⁶¹ A naplóró forrásait is megnevezte: „Ezt pedig azok referálták, akik ott a táboron voltak.” Wesselényi, II. 1985. 176.

főhadparancsnokhoz, a generális pártfogásának keresése az erdélyiek egyéni ügyeiben, a személyi ellentétek előtérbe kerülése, a lustaság, a tekintélyvesztés jól mutatja az erdélyi vezetők gyengeségét és vezetésre való alkalmasságuk korlátait is.⁵⁶²

A hadiállapot állandósulása vezetett a következő égető problémához: a hadseregek ellátásának gondjaihoz és a népesség adózási képességének korlátaiból adódó konfliktusokhoz. A szabadságharc alatt ez ráadásul két hadsereg és államhatalom követeléseit, pl. az irreálisan magas adóterheket is jelentette, aminek egyáltalán nem volt könnyű megfelelni, 1706-ban meg is írta az Erdélyi Udvari Kancellária, hogy a téli adó felét sem tudják állni.⁵⁶³

Erdély katonai megvédelmezése olyan probléma maradt, ami végig kísérte a szatmári békét követő évszázadot, hiszen az országrész, amelynek megőrzését a megszerzését követően a bécsi udvar oly fontosnak értékelte, nem volt hozzászokva ahhoz, hogy területén seregek állomásozzanak, s az erdélyi népesség sem ahhoz, hogy az ellátás terhei nagyjából reá hárulnak.

A folyamatosan változó hadiszerencse vetette fel – a zsidói csatavesztés (1705. november 11.) utáni időszakban – Rákóczi Moldvába szökött hívei hazatérési lehetőségének ügyét. I. József a visszatérőket fogadta, sőt javaikat is visszaadni rendelte, káraikat pedig a Rákóczi hívek javaiból látta pótolhatónak. Általában is az volt a helyzet, hogy a Rákóczihoz hű nemesek javait – a hadsereg szükségleteinek kielégítése után – fel lehetett használni a császárpártiak kárainak enyhítésére. Ugyanakkor a helyzet ellentmondásaira utal, hogy a Szebenben rekedt (fő)nemesség azért kérelmezett az Erdély ügyeivel foglalkozó Ministerialkonferenzhez, hogy jogai ne legyenek kevesebbek, mint a polgároké.⁵⁶⁴

3. A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉS UTÁNI VÁLTOZÁSOK

A békekötés utáni időszakban – bár látszatra nem történtek jelentős változások – mégis olyan helyzet jött létre, amelyben az erdélyi elit, s annak vezető rétege, az udvar által címekkel megerősített arisztokrácia – bár számában tovább gyarapodott⁵⁶⁵ – sokkal súlytalanabb lett a bécsi udvari elittel szemben, mint a Diploma utáni években. Az udvar számára 1699 után az Oszmán Birodalom szándékaikat fékező hatása sem érvényesült, s Rákóczi bukásával a magyar és erdélyi ellenzők erejével sem kellett számolniuk. Ezzel együtt az aktív erdélyi – főképpen

⁵⁶² Bethlen Miklós tizennégy pontja Erdély romlásának okairól az erdélyi vezetők éretlenségét is ostromozta: Juhász, 1945. 7–8.

⁵⁶³ Uo. 79.

⁵⁶⁴ Uo. 81. szintén az Erdélyi Udvari Kancellária kérelméből.

⁵⁶⁵ Még Mária Terézia idején is a 17. század végi, 18. század eleji érdemekre való tekintettel, mint a Wass család grófi diplomája esetében. W. Kovács András: A cegei Wass család grófi diplomája 1744-ből. 4–5. <https://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3341.pdf> (letöltve 2022. 01.18.)

széki – politikusok összetételét is szabályozni tudták, ami erősen meghatározta az erdélyi elit súlyát.

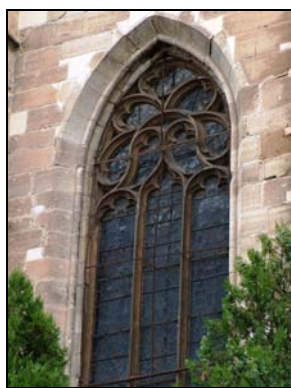
A Gubernium református többsége a jelentős tisztséget viselők között – Bánffy gubernátor, Bethlen Miklós kancellár és Bethlen Gergely főgenerális személyén keresztül – formálisan 1708-ig érvényben maradt, de a halálozás, kegyvesztettség gyorsan változtatott a helyzeten. 1690-től „A református tanácsosok Főkonzisztóriumnak hívták magukat, a református Státus pedig az országgyűlés kálvinista tagjait jelentette.” Az országgyűlésben már hagyománya volt ennek, hiszen az 1650-es évektől az erdélyi bevett vallások közjogi helyzetének megfelelően a kálvinisták és az unitáriusok is külön státust alkottak.⁵⁶⁶

A politikai helyzet következménye volt, hogy az uralkodó pártjára visszatérő egykori kurucoknak újbóli jelölést kellett kapniuk az 1703 előtt viselt tisztségeikre, ha feladataikat folytatni akarták, azokat ugyanis az udvar szempontjából üresedésben lévőeknek nyilvánították. A gyakorlatban a kérelem általában teljessült, mint pl. az erdélyi ághoz tartozó Csáky István kolozsi főispán esetében, aki 1711 után is viselte tisztségét.

A szatmári béke megkötése utáni időszakban a rangemelésben részesült arisztokrácián belül Erdélyben is egyre határozottabban teret nyertek a katolikusok. Apor Péter a régmúlt időket, a fejedelmi korszakot – némileg idealizálva – bizonyos szempontból a vallási béke időszakának tekintette. Szerinte „Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár catholicus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak; sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek chatolica felesége vala, Apor István catholicus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László catholicus, az felesége unitária, Gyerőffi György catholicus, az felesége unitária, Toroczkai Istvány catholicus, az felesége kálvinista, sőt mikor Bethlen Gergely meghala, az feleségivel együtt temeték el, ben az háznál kálvinista predikátor, Csepregi predikállá, kün az templomban P. Vizkeleti Zsigmond. Nem vala az házások között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szent mise volt, az másikban könyörgés; nézd meg kérlek, ma az religioért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon isten szent lelket, hogy jöhessen az igaz hitre; személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, sőt az igaz catholica anyaszent-egyház azt tartja hogy mi catholicusok az olyanokhoz legyünk szeretettel.” Munkájának tizenharmadik cikkelyében azonban a fenti idézettel szemben hosszasan elemezte saját ifjúkorát, az Apafi korszakot, amelynek vallási életéről csak a katolikusok visszaszorítottságának részletezésével tudott írni, különösen ki-

⁵⁶⁶ „Konkrét egyházkormányzati feladatokat a guberniumi vagy törvényhatósági tisztséget viselő főurak kaptak, ezért II. Apafi Mihály választott fejedelem csupán privatus patronusnak számított.” Sipos Gábor: Főurak az erdélyi református egyházban. *Historia Ecclesiastica*, 2012. 1. sz. 160.

emelve a fejedelem feleségének erőszakos áttérítéseit, a Kolozsváron, Fogarasban, a Székelyföldön tapasztalt korlátozásokat. A sérelmek sorát a püspökhíánnyal kezdte: „Az catholicus püspöknök nem vala szabad bójönni Erdélyben; Molduvában, Bákóban vala egy minorita barát lengyel püspök.” A templomok elvétele mellett az oktatás ellehetetlenítését tekintette igen hátrányosnak, amelynek hiányosságait Kolozsváron maga is megtapasztalta: „articulust írának az Approbátában, minden fundátióknok az iskolától elvevék, megtilták hogy rhetoricánál tovább az catholicusok ne tanítsanak, catholicus, se ur, se fő, se nemesember gyermekei külső iskolában tanolni ne menjenek, annál inkább academiákra. Nosza, szegény catholicusok, tanítsátok az mint lehet.” Maga Apor is úgy látta, hogy a katolikusok a politikai váltás nyomán váltak követelődzövé: „Mivel penig már az német elfoglalta vala az erdélyi praesidiumokat és egész Erdélyt is, azért az catholicusok is bátrabbak valának.” Az erdélyi katolikus felekezetnek a kezdeti eredményeket a Rákóczi szabadságharc után lehetett hatalmi szóval megerősíteni.⁵⁶⁷

*A kolozsvári Szent Mihály templom, amelyet 1716-ban a katolikusok kaptak meg
(a szerző felvétele)*

A béke megkötése után az udvar az országos főgenerálisi, a főkancellári és a kincstartói tisztséget nem töltötte be. Az 1712. decemberi, szebeni országgyűlésen megtörtént ugyan a gubernátori és guberniumi tanácsosi tisztségekre a jelölés, ám az uralkodó akaratából 1713-ban az 1708-ban elhunyt Bánffy György helyett Kornis Zsigmond (1677–1731) lett Erdély új gubernátora, úgy, hogy ne-

⁵⁶⁷ Példaként említette, hogy a Jósika fiúkat (Imrét, Istvánt és Dánielt) Bornemisza Anna az udvarhelyi katolikus iskolából erőszakkal az enyedi kálvinista iskolába küldte, s kálvinistává tette. Apor István Fogarasba maga mellé vett egy minorita barátot, aki „Boér István házánál el kezdette mondani az szent misét”, aki ellen Teleki Mihály lépett fel, de kénytelen volt visszakozni. Apor Péter: *Methamorphosis...* i. m. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm>

ve nem is szerepelt a „tiszttségre jelöltek között”.⁵⁶⁸ Bánffy halála után Haller Istvánt tették guberniumi elnöknek, aki katolikus, majd utána 1710–1713 között Wesselényi István lett a főkormányzó elnök, aki református volt.

Wesselényi Pál fia, István családjával⁵⁶⁹ a szebeni fogságban élő erdélyi főnemesek életét élte, naplója a szabadságharc alatti korszak páratlan kordokumentuma. Kiválasztásában bizonyára szerepet kapott az a tény is, hogy Wesselényi – aki Bánffy György Kata nevű lányát vette feleségül – a szebeni fogság idején a gubernátor mellett mintegy annak magántitkáráként tevékenykedett: „követként részt vesz a diéta ülésein, a betegeskedő gubernátort nem egyszer képviseli a császári hatalmat megtestesítő Rabutin generális előtt.”⁵⁷⁰ Wesselényi további pályáját azonban meghatározta, hogy a református egyház főgondnokaként egyháza érdekében tevékenykedett, védte a kollégiumok működését és a Főkonzisztórium átszervezésére is az ő hivatali idejében (1709) került sor.

Kornis Zsigmond gubernátor kiválasztása viszont folytatása volt a Habsburg-hű katolikus főurak köréből való kiemeléseknek. Kornis apja, Gáspár marosszéki főkapitány volt, anyja pedig Csáky Mária, Csáky István országbíró feleségétől, Lónyai Margittól 1660-ban született lánya volt, szülei lakodalmára 1775. augusztus 11-én, Munkácson került sor.⁵⁷¹ Nagyapját, Kornis Ferencet jól ismerték és nagyra ér-

⁵⁶⁸ Erdély története 1606-tól... 973. <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/307.html> letöltve: 2021.11.05. A gubernátori tisztségre Haller György, Mikes Mihály (Belső-Szolnok vármegye főispánja) és Csáky István (Kolozs vármegye főispánja) pályázott, de nem ők kapták a tisztséget. Trócsányi, 1988. 316–317 és 319–320. A Magyar Krónika (1778) is így közölte, majd 1731-ben a következő bejegyzést: „Gróf Göncruszkai Kornis Zsigmond Kolozsvarát meghala.” 2014. és 2016.

⁵⁶⁹ Wesselényi István családjával élt húga, Wesselényi Anna is, aki Bethlen Lászlóhoz ment feleségül, de ebben az időben éppen a válási folyamat végeredményére várt, hogy Pápai Istvánhoz hozzámelessen. Bethlen László viszont az erdélyiek kevésbé sikeres bécsi követe volt, akit a császárvárosban élő Bethlen Miklós is igyekezett óvni a mulatozástól, kimutatva neki, hogy a családban a részegesek korán hallnak: „a kglmed atyja 40, Bethlen Gergely 56, Elek 53, Bethlen Sámuel 44, Bethlen Pál 40, minapi Ferencz 36, Mihály 32” éves korukban hunytak el. Maga a követ is folytatta a családi hagyományt, mert 1717-ben halt meg, s egyáltalán nem fogadta meg rokona tanácsait. Lukinich Imre: Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 16. 1906. 82–83. Wesselényi naplója is negatív értékelést adott róla, ami nem lehet véletlen. „Hozódék elé beszéd közben, hogy Bethlen László, az én jó sógorom, már sokáig kurvázkodván Bécsben (ugyanis nem egyébért, hanem csak azért lakik ott), elköltvén már az országtól adott 10 000 forintokat, most azt írja és ugyanezért is küldötte le szolgáját, hogy ami argenteriaja lészen vagy adják el, vagy veressék fel pénznek és küldjék fel neki.” Wesselényi István: Sanyarú... i. m. II. 41. Magáról a válásról Szabadi István: „Végnélkül valók az egyenetlen házastársak szövevényei” Wesselényi Anna és Bethlen László válásai. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXI*, Fasc. 2 Miskolc, 2017. 313–322.

⁵⁷⁰ Gaal György recenziója Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. I. kötet 1703–1705. Közzéteszi Magyar András. 1983. 731 l. II. kötet 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyar András. 1985. 895 (továbbiakban Wesselényi, 1985.) köteteiről. *Keresztény Magvető*, 1985. 91. évf. 3. sz. 195.

⁵⁷¹ Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In: „...éltünk mi sokáig két hazában...”: tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Debre-

tékelték a bécsi udvarban, ezért részesült 1636. február 11-én⁵⁷² bárói rangemelésben. Kornis Gáspár családi feljegyzései szerint, amikor Kornis Ferenc a tatár rabságból való sikeres szabadulásért hálálkozva fiával az itáliai Loretóba zárandokolt, s hazatérésük közben Bécsben hirtelen meghalt, a temetés költségeit maga Lipót császár vállalta.⁵⁷³ Barcsai bukása után Kornis Gáspárnak is a Magyar Királyságba kellett menekülnie, ahol Lipót császár katonájaként teljesített szolgálatot.

Az ifjú Kornis Zsigmondot apjának korai halála (1682) miatt vitte anyjuk apjának, Csáky Istvánnak a magyarországi udvarába, ahol az országbíró környezetében, a nagyszámú Csáky rokon-ifjú között nevelkedett, s ahol nevével megismerkedhettek a „sok becsületes főrendek”. Az Erdélybe történő visszaköltözés és birtokainak átvétele után keserű élmény volt számára a Rákóczi szabadságharc időszaka: „Elhagyott, de már szintén megépült jószágomat pedig azon revolutió egészen megemésztette és elpusztította épületjeivel és ottmaradt oeconomiámmal s mobile bonumimmal együtt, keveset vihetvén magammal Szebenbe, hirtelen történvén azon háborúságnak alkalmatossága. Kifogyván pedig abból is, az mely victualét vitethettem in locum obsidionis, kintelenítetttem ezüst és arany portékáimat nagyobb részt magam és cselédem subsistentiájára convertálnom s eladnom úgyannyira, hogy végtére az akkori inspector-commissariusságot is, noha infra meum statum és az akkori idő szerént félelmes is volt, kintelenítetttem némely vármegyéken és székeken felvállalni.”⁵⁷⁴

Kornis a Gubernium szebeni fogsága idején lett I. József akaratából erdélyi udvari alkancellár, akit az új uralkodó, III. Károly 1712-ben grófi rangemelésben részesített. 1713. március végén ő döntött úgy, hogy tízezer német forint fizeté-

cen, 2012. 206. Csáky 1654-ben vette el Telegdi István özvegyét, Lónyai Margitot feleségül. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. II. Oklevelek 1500–1818-ig. Bp., 1919. 612. és az esküvőre: 615. Kornis Zsigmond Bálintot Zsuzsannát vette feleségül, egy lánya, Zsuzsanna (Lázár Lászlóné) és két fia, Ferenc, (Küküllő vármegye főispánja, megh. 1765) és Kornis Zsigmond, (királyi táblai ülnök, megh. 1778) született.

⁵⁷² A göncruszkai Kornis család leszármazási táblája Nagy Ivánnál <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/potlek-kotet-D207/kornis-csalad-goncz-ruszkai-grof-DAA9/letoltve: 2021. 10.23>.

⁵⁷³ „hazájába jövő útjába Ausztriában, Bécsben gutaütés miá csakhamar Istennek, szép szokásunk szerént való devotiók közben, míg annyira eléré, lelkét megadá, holott is a római császár Leopoldus Ignatius öfelsége beneficiumából igen tisztességesen temetteték az pater franciskánusok templomában, Bécsben. [...]” Kornis Gáspár magáról úgy fogalmazott, hogy „én is már akkor odafel lakván”, vagyis Bécsben élhetett, de 1661-ben visszatért Erdélybe, s Kemény János akarata szerint „udvarában főbejárói hivatalban állásomat kívánván parancsolá, melyet ha nem cselekedném, édes atyám sarcában adott summáig jószágim elfoglaltatná.” Kornis Gáspár feljegyzései Erdély és családja viszontagságairól (részletek) <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/kornis/index.html> leolvtve: 2021.10.23.

⁵⁷⁴ Gróf Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó végrendelete 1731-ből (Közli Torma Károly) *Történelmi Tár*, 1892. 177. (továbbiakban Torma, 1892.) Lányának csak a meggyesfalvi jószágot hagyta, a két fia örökölte fele-fele arányban az összes ősi jószágot (szentmargitai, mezőcsányi, völcsi birtokok), valamint a kolozsvári „külső-monostor úczában való kertemet, házával s majorjával együtt...”. Uo. 180.

sért – ahogyan testamentumában maga Kornis leírta⁵⁷⁵ – kormányzónak emeli. 1714-től a főkormányzók nevében is jobban kötődött az udvarhoz, „fenséges” jelzõt kapott (*Excelsium Gubernium*), s tevékenységét a Steinville főhadparancsnok tervei alapján 1715-től átépített Károlyváros (Gyulafehérvár) – amelyre a fennmaradt Károlykapu ma is emlékeztet –, a dévai, fogarasi és a szamosújvári vár és katonasága is erősítette. A főkormányzók mellett szintén Szebenben működött a Királyi Tábla, de csak 1735-ben kötelezték annak tagjait a székhelyen lakásra, megtéve az első lépést a folyamatosságra.⁵⁷⁶

A gyulafehérvári Károly kapu⁵⁷⁷ (a szerző felvétele)

A Kornis végrendeletét közreadó Torma Károly úgy vélte, hogy 36 éves gróf „Birva királyának kegyét, rokoni összeköttetésben állván Erdély legelőbbkelő családjával, régi gazdag nemzetség ivadéka s művelt, olvasott ember lévén, és mindezeknél fogva birván a befolyás alapját képező tulajdonokkal: hivatva volt irányadó szerepre. Vágya, hogy hazája közszolgálatában főtisztségre jusson, elég korán teljesült.”⁵⁷⁸ Az uralkodó különösen a Pragmatica Sanctio erdélyi elfogadtatásáért volt igen hálás neki. Valószínűleg akkor kaphatta azt a „kegyelmes képét vagy portrétumát mostani Felséges Urunk Carolus VI-tus maga igaz híveihez

⁵⁷⁵ Uo. 177.

⁵⁷⁶ Erdély története a 18. században https://szekelyivadokok.tripod.com/erdely_41.html (letöltve 2022.01.18)

⁵⁷⁷ 1715-ben III. Károly magyar király Gyulafehérváron hétszögű erődítmény építését rendelte el, s a város az alapítóról a Károlyváros nevet kapta. Az alapkövet Kornis Zsigmond gubernátor és Steinville főhadparancsnok rakta le. Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. I. k. Bukarest–Kolozsvár, 1999. I. 187–188.

⁵⁷⁸ Gróf Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó végrendelete 1731-ből. Torma, 1892. 173.

s szolgálaihoz járuló kegyelmességéből in signum Caesareae clementiae nekem drágakövekkel kirakva küldött...”, s amely a fiági örökösök kezére jutott. A harmincezer forintból viszont, amit egyértelműen ezért a szolgálatáért érdemelt ki, saját szükségletére költött: „az fenn megírt grationalis summából magamat és cselédeimet bővebben megruháznom s még victuálét is procurálnom, azután vas-, ón-, réz-, ezüst- és aranyműveket, úgy templomokban Isten tisztességére való mindennemű apparatu-sokot, ezüstből is, harangokkal együtt, hasonlóképpen férfi és asszonyi köntösöket successive etiam tempore vennem és szerez-nem, s házaimnak a nagy pusztaságból majd a fundamento restauratióját s építését continuálnom és procurálnom, és néhány új épületeket is csináltatnom, zálogos jus-sokat kiváltanom, embereimet pedig szegénységekben esztendőnként mind kész-pénzzel s mind gabonával segítenem, portiókat is gyakrabban letennem, úgy az dézmájokat is oda engednem.”⁵⁷⁹

Szentbenedeki kastélyának⁵⁸⁰ főbejáratát Kornis Zsigmond 1720-ra fejezte be, ekkor került a kaputorony előtti hídra a két unikornis, amelyből már csak az egyik ép, s maga a kastély is romokban hever.

*A szentbenedeki Kornis kastély épen maradt unikornisa*⁵⁸¹

1713-ban Kornis Zsigmonddal egy katolikus vallását mélyen megélő főúr került Erdély élére. Végredelele egyértelműen arról tanúskodik, hogy ekkor is egész életében gyakorolt kegyességét mutatta egyháza felé, amikor a kolozsvári

⁵⁷⁹ Uo. 178.

⁵⁸⁰ Szentbenedeket 1602-ben szerezték meg a Kornisok. A kastély Szamosújvártól 12 km-re található.

⁵⁸¹ <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/kornis/index.html> (letöltve 2022.01.17.)

ferenceseknek – akiknek templomába nyughelyét rendelte – egy kertet és 400 magyar forintot hagyott. A kolozsvári jezsuitáknak is juttatott egy kertet, a miklázi ferenceseknek 200 magyar forintot és „egész misemondó apparátust kehely nélkül”, a csíksomlyói és a dési ferenceseknek szintén 200 magyar forintot, hogy miséket mondassanak érte. A gyulafehérvári káptalannak 400 magyar forintot a szükségben lévő ecclesiák megsegítésére, s még 200 forintot a szegényeknek adományozott.⁵⁸²

Az új gubernátor mellett a Gubernium új tagja lett az 1713-ban kinevezett *erdélyi katolikus püspök, Mártonffy György*, aki bárói rangot és első tanácsosi rangot (1718) kapott, vagyis a katolikus restauráció erősítésére a gubernátor első helyettesévé tették.⁵⁸³ *Mártonffy Fehér megye örökös főispánja lett, megkapta a gyulafehérvári uradalmat, a reformátusoktól visszakapta a székesegyházat, s székhelyét is az egykori fejedelmi palotában tarthatta, vagyis visszanyerte a korábbi püspöki javakat és tekintélyt.*⁵⁸⁴

Az udvar a tisztségek megújításakor is előszeretettel nevezett ki katolikuskat, különösen az alkancellárok esetében. A püspök 1716-tól lett tagja az országgyűlésnek, s 1741-től erre kapott lehetőséget a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent, 1747-től pedig a kolozsvári jezsuita akadémia rektora is.⁵⁸⁵ *Az unitus – görög katolikus – püspökök külön fogarasi székhelyének kijelölése, bárói rangemelése (Ioan Pataki, Inochentie Micu-Klein esetében) szintén a katolikus felekezet erősödés kétségtelen jele.*

Mivel az ország generálisa tisztét már nem töltötték be, a thesaurárius pedig a rendek által felügyelt tisztségből az udvarnak alárendelt tisztségviselőként az Udvari Kamara utasításait betartó képviselőként volt jelen a tanács ülésein, a kancellári tiszte pedig Bethlen Miklós perbefogása óta nem töltötték be, Bornemisza alkancellárként lesz az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője, *egyedül a rendek elnöke maradt az 1692 utáni Gubernium régi tisztségviselője.*⁵⁸⁶ A Guberniumra így az Erdélyen belüli közigazgatási ügyek és a bírói fellebbviteli ügyek maradtak, az udvar és a Gubernium közötti kapcsolattartás viszont az Erdélyi Udvari Kancelláriára maradt. Birodalmi szinten Erdélyről továbbra is a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis ülésein döntöttek – amely 1711 után két és fél évtizedig Savoyai Jenő herceg befolyása alatt állt – olyan kérdéseket is meghatározva, hogy mikor, milyen kérdések tárgyalására lehet/kell összehívni a fejedelmi korszakhoz hasonlóan egykamarás erdélyi országgyűléseket, ahová

⁵⁸² Gróf Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó végrendelete 1731-ből. Torma, 1892. 178–180.

⁵⁸³ Elődje Illyés András 1712-ben hunyt el.

⁵⁸⁴ Mártonffy, aki előzőleg esztergomi prépost volt, ugyanúgy, ahogyan a váradi püspök is a bihari főispánságot, világi rangot is kapott, Fehér megye főispánságát.

⁵⁸⁵ Erdély története 1606-tól... 1007. <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/317.html> (letöltve: 2021. 11.05.)

⁵⁸⁶ Kovács Kiss, 2000. 18.

királyi biztосként – a bécsi központ képviselőjében – általában az udvar által ki-nevezett főhadparancsnokokat küldték.

A Rákóczi szabadságharc utáni erdélyi politikának a gubernátor mellett egyik meghatározó személyisége volt a katolikus kászoni Bornemisza János (1672–1742) udvari kancellár (erdélyi alkancellár), aki szintén a Szebenben tartózkodó, döntően uralkodóhű arisztokraták csoportjához tartozott. Ahogyan a Kászoni krónika szerzői jellemezték: „Össze is melegedik velük; feleségestül meghívottja Hal-lerek, Lázárok, Kornisok, Wesselényiek ebédjeinek, részt vesz keresztelőkön, keresztkomaság szálai ugyancsak egybekötik sokukkal, és a sajátos főúri emigrációs csoportba való befogadottságát jelzi a temetési szertartásokon neki nemegyszer kiosztott megtisztelő szerepkör, valamint az, hogy Klára napján (felesége Bodoni Klára) a „magyarokat” ő hívja meg és nála „vígan lakának”.⁵⁸⁷ A családoknak azonban igen sokba került a szebeni fogság. Wesselényi naplójában többször számolt be arról, hogy „a szegény magyar főrendek felette igen megszorulván a hosszas nyomorúságban és szükségben, árulják sok szép fejedelmi, régi ezüst- és aranymarhájakat, ... így akiket a mi régi eleink sok véres verítékekkel kerestének, a hűség mellett mi mindannyian elvesztegetjük, úgy-hogy a maradékink koldulásra jutnak és éhenhalásra.”⁵⁸⁸ Maguk az erdélyiek tették fel a gyakori vendégségek alkalmával, hogy „vékony reménységgel” vannak afelől, lesz-e nekik ebből valami hasznuk? A szatmári békét követően az udvar – talán ennek a „hűségnek” hatására, s mivel róluk, a bajban megedzettekről az egymásrautaltság éveiben sok információt szereztek –, feltűnően sok erdélyi vezetőt választott ki ebből a megbízhatónak tekintett körből.

Bornemisza elődei – nagyapja, a lófő családból származó, grazi egyetemet megjáró Kászoni János – a 17. század közepén Kászsónszékről költöztek Gyulafehérvárra, ahol értelmiségiként (sóhivatali írnokként, majd a fejedelmi nagyobb kancellária tagjaként) szereztek maguknak tekintélyt.⁵⁸⁹ Apja, Kászoni Pál is a fejedelmi család bizalmasa volt, aki a kövári uradalom udvarbírója s Gyulafehérváron házat tartó nemes volt. Kászoni János apja első házasságából született, iskoláit Gyulafehérváron, majd Kolozsváron a jezsuitáknál végezte.⁵⁹⁰ Előbb só-ellenőr volt a kolozsi sóbányában, majd Apor István nevezte ki kamaraispánná. A családi birtokok visszaszerzőjének, s nagy kölcsönzőnek tartották, aki a szebeni arisztokratáknak – pl. Teleki Lászlónak –, de „az ország szükségére” a

⁵⁸⁷ Szebenben még mindenki „Kászoni uramnak” ismeri. Imreh–Pataki 1992. 72.

⁵⁸⁸ Wesselényi, 1985. II. 76., 82., 90., 118., 120., 196., 203. stb.

⁵⁸⁹ Imreh–Pataki 1992. 68., Vekov Károly: Törédék egy erdélyi család történetéből. *Erdélyi Múzeum*, 2007/1–2. 1. A család Gyulafehérvárra költözött tagjának leszármazottai Kászoni néven éltek tovább (1643-ban János Deák, ő az elköltöző), megőrizve eredeti birtokaikat, Csutak néven maradtak viszont otthon a rokonaik (Csutak Péter és István leszármazottai) Impérfalván.

⁵⁹⁰ Három évig Apor Péter iskolatársa volt, ami az ismeretség okán magyarázhatja az Apor István alatt viselt tisztségét, de ugyanakkor ez szolgáltatott alapot Apor munkájában az erősen szubjektív megítélésre is. Imreh–Pataki 1992. 71.

Guberniumnak is adott támogatást. 1708-ban Haller István javaslatára – aki guberniumi elnökként a lezajlott szavazást megsemmisítette – lett Csík-, Gyergyó- és Kászonszék királybírája, s Kornis Zsigmondot váltva Bécsben, 1714-ben udvari kancellár, majd 1721-től guberniumi tanácsos is lett. Imreh István szerint 1718-ban kapott bárói rangemelést, s vette fel a Bornemisza nevet.⁵⁹¹ Őt is azok közé a befolyásos arisztokraták közé sorolhatjuk, akik sokat tettek az uralkodó számára oly fontos Pragmatica Sanctio erdélyi elfogadtatásáért. Az Erdélyi Múzeum folyóiratban írott tanulmányában Csekey István is úgy vélte, hogy maga Bornemisza volt a szerzője annak a névtelen emlékiratnak, amely az erdélyi rendek 1712. évi hűségesküjére alapozná az országgyűlési előterjesztést. Az 1712. december 5-6-i szebeni országgyűlés ugyanis olyan hűségesküt tett le, amelyben Károlyt – kétszáz aláírással megerősítve –, „Erdély törvényes és örökös fejedelmé”-nek nevezte, s amely örököseire és törvényes utódaira is (fiú ágon) érvényes volt.⁵⁹² Az emlékirat szerzője azt javasolta, hogy az erdélyi viszonyokat jól ismerő, „kipróbált hűségű és az uralkodóház iránt ismert ragaszkodású egyénre” kell bízni az előterjesztés megfogalmazását (többek szerint egyértelműen magára gondolt), aki be tudja mutatni, mit használ a döntés – a leányági örökösödés elfogadása – az országrésznek, ugyanakkor az udvarnak jutalmakat is kilátásba kellene helyeznie a helyes döntés felismerésének érdekében.⁵⁹³ Az uralkodó megfogadta a tanácsot, hiszen gróf Damian Hugo von Virmont lovassági tábornoknak adott országgyűlési biztosi meghatalmazást, aki 1722. március 30-án tette meg előterjesztését. Az országgyűlésen a reformátusoknak voltak módosító indítványaik, de végül az előterjesztést fogadták el, s látták el 125 aláírással és pecséttel, valamint a három nemzet pecsétjével – „Pragmatica Sanctio, vagy az ausztriai ház' Erdély fejedelemségében való következése. Szeben, márcz. 30. 1722. – , amelyből Bornemisza javaslatára két példány készült.⁵⁹⁴

Az udvar a jutalmakat is kiosztotta a nőági örökösödés elfogadásáért tevékenykedők között. Kornis Zsigmond gubernátor valóságos titkos tanácsosi rangot ka-

⁵⁹¹ Imreh István 1718. október 6-án keltezett kancelláriai előterjesztésre alapozta állítását. Imreh-Pataki 1992. 73. Az oklevél szerint Lipót „Kászoni János-József erdélyi alkancellárt és csík-széki főkirálybírókat Bornemisza családnévvvel és Kászoni előnévvel bárói rangra emeli, kikötve, hogy ő és utódai a római katolikus vallást a báróság elvesztésének terhe mellett sohasem hagyhatják el.” *Turul*, 1937. 1–2. sz. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1937-175AF/1937-12-175B0/a-szekely-rendi-tarsadalom-175B8/vii-175F8/> (letöltve 2021.11.15.)

⁵⁹² Csekey István: A pragmatica sanctio Erdélyben. *Erdélyi Múzeum*, 1915. Új Folyam X. 147. (továbbiakban Csekey, 1915.)

⁵⁹³ Uo. 147–148., Jakab Elek: A pragmatica sanctio története Erdélyben. *Századok*, 1879–1880. Az Erdély ügyeivel foglalkozó konferencia javasolta az uralkodónak a kérdésnek, a magyar országgyűlés összehívása előtti tárgyalását, a pozsonyi gyűlés résztvevőinek jobb meggyőzőhetősége érdekében. Csekey, 1915. 146.

⁵⁹⁴ Uo. 150., valamint Trócsányi, 1988. 86. és 137. 297. láb. A Ministerielkonferenz in rebus Transylvanicis 1723. április 26-án fogadta el Bornemisza javaslatát.

pott, az erdélyi római katolikus püspök, Antalfi János, valamint a rendek elnöke, a református Wesselényi István, és a katolikus Haller György lettek decretális titkos tanácsosok. Kamarási rangot kaptak a tárgyaláson jelenlévők közül: Kornis István és Kemény László guberniumi tanácsosok, Bánffy György dobokai, Petki Dávid kolozsi főispánok, Haller János csík-, gyergyó- kászonszéki királybíró és Bethlen Ádám. A diétán jelen nem lévő, de saját, vagy elődeik érdemei alapján Csáky Zsigmond, a gubernátor fia, Kornis Ferenc és Gyulaffy László részesült még a megbecsülésben. Bornemisza magának is titkos tanácsosi címet kért, s kapott is.⁵⁹⁵

Bornemisza alkancellár Erdély érdekében vállalt tevékenységének talán legnehezebb része volt a Franz Paul Wallis erdélyi főhadiparancsnok kormányzóvá tétele elleni fellépése. Az erdélyi országgyűléseken többnyire a főhadiparancsnok töltötte be a királyi biztos szerepét, tehát különleges felruházás nélkül is meghatározó szerepe volt.⁵⁹⁶ Wallis gróf azonban az alkancellár törekvései ellenére 1732 és 1734 között mégis Erdély ideiglenesen kinevezett kormányzója lett. Bornemisza leginkább azt kifogásolta, hogy Wallis nem erdélyi, s kinevezését a Savoyai Jenő támogatta erdélyi főhadiparancsnok egyenesen a Haditanácstól kapta. Igyekezett a bécsi udvari körökben mindenkit megkeresni, aki érdekei, a Savoyai Jenővel szembeni politikája, vagy éppen az uralkodóhoz való közelsége (pl. gyóntatója) miatt befolyással lehet az ügyre. A kinevezést nem tudta megakadályozni, azonban igyekezett a gubernátori tisztségre történő országgyűlési jelölést elősegíteni – amire 1733. március 10-én Szebenben került sor –, de még az ott kialakult katolikus névsoron is változtatni kellett. Végül maga Bornemisza lépett vissza, s így alakult ki az a rangsor – Kornis István 79, Petki Dávid 71, Haller János 55 szavazat, – amelyből az udvar némi huzavona után az utóbbi grófot ki tudta a gubernátorságra választani.⁵⁹⁷

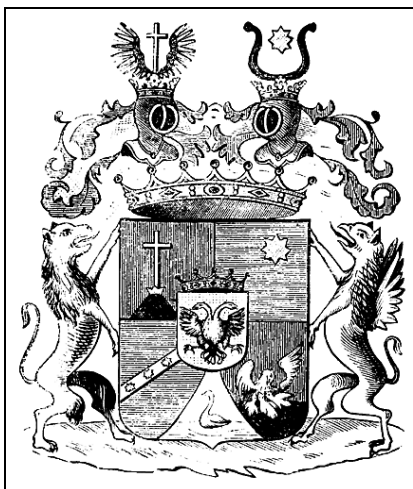
A bécsi udvarhoz szorosan kapcsolódó, ugyanakkor ahhoz felzárkózni nagy nehézségek árán sem tudó erdélyi elit soraiban kászoni Bornemisza János életútja

⁵⁹⁵ Trócsányi, 1988. 137. Megjegyzi, hogy csak négy református volt közöttük, a többi katolikus. Kornis aranykeresztet is kapott, s a fia Kükküllő vármegye főispánja lett, Wesselényi zálogba vehette Drág kastélyát, s fia Közép-Szolnok vármegye főispánját kapta (1723). Báró Jósika Imre és Olasz Mihály, valamint Keresztes Márton és Boér Simon aranyláncot kaptak. Csekey 1915. 154. Jósika a császári sereg élelmezési biztosaként kapott adománybirtokokat és bárói címet (1698). Erdély története 1606-tól 1830-ig. 899. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/masodik-kotet-1606-tol-1830-ig-9/C2/vi-az-onallo-fejedelemsseg-utolso-evtizedei-16601711-CA7/4-a-habsburg-csaszar-oltalma-alatt-DDD/haldoklo-erdelyorszag-E17/>

⁵⁹⁶ Az udvar a katonai ügyeket a Bécs irányítása alá tartozó Erdélyi Főhadparancsnokság alá rendelte, s 1711 után – a nemesi felkelés katonai értékét igen csekélyre értékelve – megszüntette a nemesi insurrectiot parancsnokló ország generálisának tisztségét. A bizalmatlanság volt az oka a székelyek lefegyverzésének is. Kovács Kiss, 2000. 21.

⁵⁹⁷ Trócsányi, 1988. 382–393. Jellemző, hogy a református jelöltek voltak népszerűbbek: Kemény László guberniumi tanácsos 149, Wesselényi István az országgyűlés és a királyi tábla elnöke 141, gróf Bánffy György 121 szavazatot kapott. Wallis 92, maga Bornemisza pedig 58 voksot kapott, de a kormányzó nem volt erdélyi, így őt figyelmen kívül lehetett hagyni.

sajátos karriert mutatott, aki végül törekvéseivel az erdélyi katonai kormányzás ellenében sikerrel segítette gubernátori hatalomra a katolikus Haller Jánost,⁵⁹⁸ de a rendek elnöki pozíciójának elnyerésével saját lehetőségeit is kiteljesítette.

*A Bornemisza család címere
Nagy Ivánnál⁵⁹⁹*

*A szebeni Haller-ház kapubejárata fölötti
családi címere (a szerző felvétele)*

Az erdélyi alkancellár még végrendeletében is megemlékezett a Habsburg ház támogatásáról, amelyre fiait is intette. „Felséges Urunkhoz, mint örökös Felséges Urunkhoz, Az Felséges Austriai Házhoz Hívek és Igazak legyenek Fiaim, és örökösön megtartsák az Fidelitást, az nagy Istennek Parancsolattya is, és Hazánk Törvénye is azt dictálván. Arrul is megemlékezvén örökös háládatossággal, hozzá, s Fiaimhoz is mely nagy Gratiákat és Beneficiumokat nyújtott és adott a Felséges Austriai Ház.”⁶⁰⁰

A birtokszerzést családi stratégiájának nevezte, s érdemeiért sikerült is jelentős vagyonra szert tenni: így szerezte meg 1719-ben pl. 25 ezer forintért a görögnyeli uradalmat is.⁶⁰¹ „Pénz tölem, sem pedig belső érték felesen nem marad; mindhogy én Gyermekeim számára külső Jóságot igyekeztem inkább venni, kölcsön is vévén arra pénzt; az Jóság lévén Erdélyben állandóbb a posteritásra

⁵⁹⁸ Bornemisza mondott le a királybírósról Haller János javára, 1730-ban ő segítette a guberniumi tanácsossághoz, s 1732 és 1739 között is mindenben támogatta. Bornemiszt végül 1742-ben Mária Terézia mondatta le, s Gyulaffy Lászlót nevezte ki helyébe. Trócsányi, 1988. 74.

⁵⁹⁹ A Bornemisza család címere Nagy Iván: Magyarország családai 1. pótlék kötet <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/potlek-kotet-D207/bornemisza-csalad-kaszoni-baro-D5E0/> (letöltve 2022.01.15)

⁶⁰⁰ Báró kászoni Bornemisza János végrendelete, 1739.

⁶⁰¹ Bizonyos Thököly javakat (szamosudvarhelyi és illyei domínium) is sikerült megszereznie. Szabó T. Attila: A Bornemisza levéltár. *Levéltári Közlemények*, 1938. 238.

nézvén.” Földbirtokát fiai – az első házasságából Ignác és János Ferenc, a második házasságából Pál – kapták meg, de azzal a kötelezettséggel, hogy gondoskodniuk kell azokról, s „aki tékozló életet él, attól vonják meg a birtokhasználati jogot” is.⁶⁰²

Fiai nem tudtak apjuk nyomdokába lépni a hivatali ranglétrán, pedig képzésükre gondot fordított. A végrendelet alapján pl. az ifjabbik Pál azért kapta meg 1739-ben „a Fehér vármegyei drassói udvarházat, Vingárt, Spring és Gergelyfája részbirtokait..., taníttatását, nevezetesen, hogy filozófiát, majd jogot tanuljon, ezen birtokok jövedelméből kell fedezni.”⁶⁰³ Legidősebb fia, Bornemisza János Ferenc (1705–1747) tábornok lett, felesége Csáky Zsigmond kolozsi főispán leánya, Katalin grófnő. Csak egy gyermeke, Bornemisza Annamária született, aki Jósika Imréhez ment feleségül, de így az ő ágán a fiúutód hiányzott.⁶⁰⁴ A Bécsben és Grácban neveltetett generális viszonylag fiatalon, Szebenben himlőben hunyt el, ezért is mondtak róla gyászbeszédet az országgyűlésre összehívott rendek előtt. „Táborozásában oda-ki éhség, tűz, víz, háborúk erődítették életit, Francia puskák, Spanyol spádék között tért, fordult, el-nem hullott: itt-benn az apró himlők ostromát meg-nem álhatá.”⁶⁰⁵

*A Bornemisza az erdélyi alkancellárságban váltó Gyulaffy László apja, László, a korán rangemelésben részesített erdélyiek közé tartozott, 1693-ban kapott I. Lipótól grófi címet. Gyerőffy Borbálát vette feleségül, ő lett a későbbi kancellár anyja.*⁶⁰⁶ Gyulaffy László (1699–1754) előbb Udvarhelyszék főkapitánya, majd 1742 és 1754 között erdélyi kancellár lett. Bécsben hunyt el, 1754. szeptember 27-én, s előbb a Stephansdom kriptájában, majd később Gyulafehérváron temették el.⁶⁰⁷

Haller János – az országgyűlés elnökének, Haller Istvánnak fia, aki 1699-ben bárói rangemelésben részesült – 1729-től lett Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék

⁶⁰² Bornemisza János első felesége vajdaszentiványi Bodoni Klára (Ignác és János Ferenc anyja), míg a második hallerkői Haller Borbála (Pál anyja) volt. Vekov 2007. 11. Két lányáról, Annáról és Krisztináról maradtak adatok.

⁶⁰³ Uo. 12.

⁶⁰⁴ Az 1707-ben született Bornemisza Ignác (megh. 1769) tordai főispán lett, s az erdélyi elitből Kornis Krisztinát vette feleségül. Pál (1725–1770) Csíkszék királybírája lett és zabolai Mikes Annát vette feleségül. A család genealogiai tábláját lásd <http://genealogy.euweb.cz/hung/bornemisza.html> letöltve: 2021.10.30.

⁶⁰⁵ Halotti Praedikatio. Mellyet A' NÉHAI MELTOSAGOS NAGYSÁGOS IFFIABBIK KASZONI BARO BORNEMISZA JÁNOS URNAK, Felséges Koronás Fejedelem Aszszonyunk Hadi Generalis Vigiliarum Prefektusának, Emlékezetes készüllettel tartatott Üri Temetése fölött, az Ország Gyűlése alkalmatosságával: az Erdélyi Tekéntetes Nemes Státusok előtt, élőnyelvel mondott, Szebenben, a JESUS Társaságának Templomában, Azon Társaságból-való P. GYALOGI JÁNOS. Bojt-más Havának 4-dik napján, 1747 dik Esztendőben. Kolozsváratt nyomtatott, 395. és 397. https://mandadb.hu/dokumentum/861640/KNY_18_00037_0758878.pdf letöltve: 2021. 10.30. Testvérei közül Ignác tordai főispán, Pál pedig csíki királybíró lett.

⁶⁰⁶ Papp Klára: Erdélyi és Magyar Királyságbeli nemesi családok kapcsolatai a 17. század második felében. *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LIX-II.* 2017. 307–315.

⁶⁰⁷ <https://muvelodes.net/emlek-lapok/grof-gyulaffy-laszlo-halalanak-es-temetesenek-becsi-anyakonyvi-forrasai> (letöltve: 2021.10.30.)

főkirálybírája, majd 1734-től 1756 októberéig volt Erdély gubernátora.⁶⁰⁸ Kinevezésekor III. Károly nem kért előzetes ajánlást az országgyűléstől, ami a Diploma értelmében kötelező lett volna, ennek ellenére 22 évig betöltötte hivatalát. Három házasságában a harmadikból, Daniel Zsófiától született négy lánya, viszont fiúágon az ága 1756-ban bekövetkezett halálával kihalt.⁶⁰⁹

*Haller János gubernátor (1692–1756)*⁶¹⁰

Az ő gubernátorságának idejére esett a második kísérlet arra, hogy török támogatással Rákóczi kerülhessen Erdély élére. Bár a Bécsben élő Rákóczi József a töröktől az adhnámét is megkapta (1737), nem volt semmiféle erdélyi támogatottsága, ezért a terv eleve kudarcosnak ítélfhető. Haller János kormányzósága

⁶⁰⁸ A Magyar Krónika (1778) is ezt közli. A gubernátorságra 2016. és a halálára „1756 18 oct. Mélt. Gr. Hallerköi Haller János Erd. Gub. Szebenben meghal, életének 64., gubernátorságának 21. esztendejében” 2018.

⁶⁰⁹ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 5. kötet, Pest, 1859. 34. http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_05.pdf (letöltve: 2021.11.05.)

⁶¹⁰ A Magyar Nemzeti Portrétár Adatbázisából <http://npg.hu/component/jcollection/item/298> (letöltve 2022.01.17.)

*A szigethi Gyula család nemesi címere a Somogy Megyei Levéltár üvegablakain*⁶¹¹

idején ment végbe a katolikus térnyerés mellett a reformátusok, s főleg az unitáriusok visszaszorítása. A 17. századi protestáns egyházakat támogató fejedelmi valláspolitikai után az erdélyiek számára a felekezeti visszaszorítottság jelentette a leginkább fájó megkülönböztetést. 1738 márciusában Szigethi-Gyula István református püspök, Borosnyai Nagy Zsigmond – mindketten a nagyenyedi református Bethlen kollégium professzorai – és tekintélyes református arisztokraták (Lázár János és Bethlen Sámuel bárók, az Erdélyi Királyi Tábla bírái, Rhédey Ferenc, Rhédey László, Thoroczkay Zsigmond és Toldalagi Mihály) letartóztatása hamis vádak alapján történt, de a katolikusok erősödésének kétségtelen jele volt.⁶¹² A letartóztatás indoka a Rákóczi-val való kapcsolattartás gyanúja, ténylegesen azonban a lépés annak az ellenállásnak a megfélemezésére szolgált, amit a reformátusok 1730-tól az *Approbatae Constitutiones* jezsuitaellenes törvényeinek eltörlése kezdeményezése ellenében tettek. A tervet, ami a protestánsok visszaszorítását eredményezné, egyelőre nem lehetett Erdélyben végrehajtani, s a bebörtönzött reformátusokat bűnösségük hiánya miatt 1739. január 15-én az udvarnak szabadon kellett bocsátania. Előtte azonban a különböző városokban őrzött foglyokat Bécsből küldött 20 kérdés alapján fogták vallatni. Lázár János – akit Bethlen Sámuellel együtt előbb Szebenben, majd Brassóban őriztek – iratai között megtalálták egy székely írással, az apja, Lázár György által lemásolt dokumentumban Bethlen Miklós hűtlenség ügyében megfogalmazott vádakra adott

⁶¹¹ A Gyula-Szigetről származó család egyik ágáról írják, hogy Erdélybe származott, ahol István (1678–1740) külföldi, németországi egyetemen tanult, s tudományos értekezéseket is írt. A címerben a szerzők szerint a kezében könyvet tartó pap maga Szigethi-Gyula István. Gözsy Zoltán – Gözsy Gáborné: *A somogyi levéltár üvegablakai. Nemesi címerek a Somogy Megyei Levéltár üvegablakain*. Kaposvár, 2000. 140–141.

⁶¹² Erdély története 1606-tól... i. m. 974. <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/307.html> (letöltve: 2021.11.05.)

magyarázatait is, ami igazolja, hogy a 18. században a székely írást ismerték, sőt titkos írásként használhatták.⁶¹³

A konfliktust csak az 1744. évi országgyűlés döntése juttatta nyugvópontba, amikor a reformátusok megszavazták a katolikusok elleni törvénycikkek eltörlését.

A legjelentősebb országos tisztségekre történő kiválasztás mellett az erdélyi elitnek az uralkodóhoz hű, kiválasztott csoportját jelentették a guberniumi tanácsosok. A Diploma 5. pontja szerint: „Minden hivatalra csak belföldiek, ú. m. magyarok, székelyek és szászok neveztetnek ki, tekintet nélkül vallásukra; ő Felsége azonban, a rendek megegyezésével, honfiúsítás végett ajánlatokat tehet.” A kiválasztás abban a tekintetben megfelelt a megállapodásnak, hogy a tanácsosok főleg az erdélyiek közül kerültek ki. 1692-ben guberniumi tanácsosok lettek: Bethlen Elek országos elnök, Nalácsi István, Gyulafi László, Sárosi János, Keresztesi Sámuel, Nagy Pál, Alvinczy Péter ítélőmester, Apor István, Toroczkai Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély és Conrad Sámuel.⁶¹⁴

A 12 tanácsos és a Királyi Tábla 12 ülnöke kiválasztásáról már a Diploma 9. pontja előírta, hogy közülük „legalább 3-3 katolikusnak kell lennie,” azok további összetételében azonban az eredeti előíráshoz képest jelentős változások történtek. Ahogyan Erdély meghatározó tisztségeinek betöltésénél megfigyelhető volt, az udvar a Diplomában foglaltakkal ellentétben saját politikájának megfelelően választott a jelölt személyek közül. III. Károly a Királyi Tábla tagjaként pl. 5 katolikus, 4 reformátust és 3 unitáriust nevezett ki, azzal, hogy állandóan Szebenben kell tartózkodniuk.⁶¹⁵ A személyi politika a valláspolitikai függvénye volt, amelynek alakulása – bár a Diploma kimondta, hogy a vallások rendszerébe semmi innovatio-t nem hoznak be, az mégis, jóval óvatosabb, lassúbb lépésekkel – tendenciájában megegyezett a magyarországi változásokkal. Az 1693 áprilisában kiadott vallásügyi pót-diplomában az udvar már helyesbítette a katolikusok helyzetére vonatkozó megállapítást – a kolozsvári katolikusok új templomot építhettek imaházuk helyén és Gyulafehérváron is felépíthették a Báthory Kristóf idején leromlott templomot – azaz mégis elindulhatott az udvar katolikusokat támogató politikája.⁶¹⁶ Az Alvincziana Resolutio pedig még 1693 májusában úgy fogalmazott, hogy a rendek 15 ezer forin-

⁶¹³ Lázár János 1733-ban kapott bárói rangemelését (majd 1750-ben grófit), 1737-ben gróf Teleki János és Vay Borbála lányát, Teleki Katát vette feleségül. Szabadon engedése után pályája töretlen volt, hiszen 1742-ben Belső-Szolnok vármegye főispánja, majd 1746-ban a királyi tábla elnöke, főkormányzó tanácsos lett. Zsupos Zoltán: „Állítólag scytha betűvel” – a székely írás veszélyei. *Múlt-kor történelmi magazin*, 2015. július 29. <https://m.mult-kor.hu/allitolag-scytha-betuvel---a-szekely-iras-veszelyei-20150729> (letöltve: 2021.11.06.), valamint <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/allitolag-scytha-betuvel-a-szekely-iras-veszelyei> (letöltve: 2021.11.06.) Az elemzett iratok lelőhelye: MNL OL, Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transsylvanicum levéltára, Gubernium Transsylvanicum (in politicis), Ügyiratok (F 46), 1738/ 544. fol. 17r, fol. 22v–23v.

⁶¹⁴ Trócsányi, 1988. 59.

⁶¹⁵ https://szekelyivadekok.tripod.com/erdely_41.html (letöltve: 2022. 01.04)

⁶¹⁶ Tarján M. Tamás: A Diploma Leopoldinum kiadása <https://rubicon.hu/kalendarium/1691-december-4-a-diploma-leopoldinum-kiadasa> (letöltve 2021.12.05.)

tért katolikus célokra váltják vissza a kolozsmonostori uradalmat, s ami még döntőbb változást ígért: a kolozsvári főtéri unitárius templomot odaígérték a katolikusoknak. 1697-ben nevezték ki az első katolikus püspököt, s ugyanebben az évben mondták ki zsinatukon az ortodox egyházak a római katolikusokkal létrejövő uniót, amelyet az erdélyi felekezetek papjai egyértelmű újításnak tekinthettek. 1699-ben a katolikus pótdiplomában elvben kimondták a katolikusok ellen hozott határozatok eltörlését.⁶¹⁷

A guberniumi tisztségeknek a felekezetek közötti megoszlásában már az Alvincziana Resolutio megengedte a változtatást, amikor feltételezve, hogy nem találnak alkalmas jelölteket az evangélikusok és az unitáriusok között, lehetővé tette, hogy az uralkodó katolikusokkal és reformátusokkal töltsse be a megüresedett helyeket.⁶¹⁸ A változtatásokban természetesen élen jártak az udvarnak javaslatokat megfogalmazó katolikusok, ahogyan 1701 eseményeire emlékezve – s Apor Istvánnak címezve – Bethlen Miklós leírta „kegyelmed innét Erdélyből a jézsuiták pennájával, és a katolikus státus pecsétjével miellenünk mindent szinte úgy véghez viszen, mint ha Bécsben volna, sőt talám még többet.”⁶¹⁹

A szatmári békét követően az országgyűlésnek megmaradt a jelölési joga a guberniumi tanácsosi helyekre, de az udvar rendre túltette magát a jelölés sorrendjén, illetve már 1715-ben megszületett az irányvonal a Ministerielkonferenz októberi ülésén, hogy az unitáriusokat ki kell szorítani a tanácsosok közül.⁶²⁰ 1717-ben még 4, 1718-ban 5, 1728-ban 7 katolikus tanácsos volt a Guberniumban, az öt protestánssal szemben.⁶²¹ 1735-ben pl. III. Károly – a Konferenz javaslatára – azt a Bornemisza Jánost tette a rendek elnökévé, aki a katolikus felekezeten belül, de összességében is a legkevesebb szavazatot kapta.⁶²²

*

Összegezve elmondhatjuk, hogy a 16. századi Erdélyi Fejedelemségben a hatalmi eliten belül a „liber baronátus” – mint szabad uraság – és a csekély számú bárói rang adományozása szinte párhuzamos lehetőségként fordult elő, de a 17. század-

⁶¹⁷ Kovács Kálmán: Erdély és a Habsburg valláspolitikája a 17. század utolsó évtizedeiben https://mult-kor.hu/20051125_erdely_es_a_habsburg_vallaspolitika_a_17_szazad_utolso_evtizedeiben (letöltve 2021.12.06.) 1699. február 16-án az első uniós diploma is megszületett, s szeptember 5-én a katolikus pótdiploma, amely a katolikus felekezetet az erdélyi felekezetekkel egyenlő kiváltságokkal rendelkezőnek mondta ki. A Szent Mihály templom azonban csak 1716-ban került átadásra a katolikusok számára, s a jezsuitákat kitiltó törvényeket, valamint a katolikusokat sújtó rendelkezéseket csak 1744-ben helyezték hatályon kívül.

⁶¹⁸ A szöveg szerint ezt követően a reformátusok és a katolikusok között kellett egyensúlyt fenntartani. A rendelkezések a négy bevett vallás helyzetén a szerző szerint nem változtattak. Uo.

⁶¹⁹ Apor előzőleg Bethlentől féltette a katolikus érdekeket, mondván: „Én a katolika religiót félttem kegyelmedtől; azelőtt is mindenre reávette volt kegyelmed a császárt a diplomában mi katolikusok ellen.” Gróf Bethlen Miklós önéletírása, 1860. 200.

⁶²⁰ Trócsányi, 1988. 109. és 142. l.

⁶²¹ Uo. 322–323.

⁶²² Uo. 109.

ban az előbbi az országgyűlések korlátozó intézkedései szorították vissza, az utóbbi előfordulását pedig maga a fejedelmi politika nem tette gyakorlattá.

A Magyar Királysághoz hasonló rangemelések sorozatát a török elleni háború nyomán a Habsburgokhoz került országrészben a bécsi udvar kezdeményezte, de az oklevél általában nem járt együtt birtokadományozással.

A Diploma Leopoldinum kiadása után az uralkodó szándéka az erdélyi birtokos nemesség megnyerése volt, de ugyanakkor a Diploma ígéreteit az 1690-es években fokozatosan átértelmezték és csönkítették is. A cél egyértelműen a terület megtartása és az udvar szándékainak megfelelő kormányzat kialakítása volt, amit a császári hadsereg Erdélyben állomásoztatása, a főhadparancsnok szerepének növelése és a Habsburg-hűnek tekintett katolikus személyek támogatása biztosított. A rangemléssel megerősített, s az udvarhoz kapcsolt arisztokrácia vezető szerepét ugyanakkor a guberniumi tisztségviselők (kancellár, főgenerális, kincstartó stb.) súlyának korlátozásával, a Gubernium felekezeti összetételének módosításával korlátozták.

A Rákóczi szabadságharc után a szebeni fogság során megismert személyek kerültek vezető pozícióba, miközben a bécsi kötődés egyre nőtt, s a kiválasztott tisztségviselők szakmai szerepe csökkent. Az eltelt több mint félévszázad alatt az eliten belül az arisztokrácia szerepe növekedett ugyan, de az erdélyi arisztokrácia birtokállománya, gazdasági és politikai súlya nem tudta elérni magyarországi kortársaik, még kevésbé az udvari elit szintjét.

Az erdélyiek kisebbségi érzései a magyarországi arisztokratákkal szemben az egész 18. század folyamán kimutathatóak. Jól kifejezi ezt a szemléletet Csáky Kata grófnő 1777. július 6-án Küküllővárból küldött levelének részlete, amelyben a magyarországi rokonairól írt a felvidéki ághoz tartozó Csáky Jánoshoz, Csáky Antal fiához feleségül ment lányának, Bethlen Rozáliának, s fejezte ki magát a következőképpen:

„Az méltóságos grófnét⁶²³ szívesen tisztetem, s nekem nagy öröm lesz akárhul a grófnéval találkozni, s ha az ÚrIsten életemnek kedves, valahul csak felkeresem s reméllem, hogy Erdély nincs oly megvetve, hogy még az grófné maga tisztelhetésivel ne szerencséltesen bennünket.”⁶²⁴

Erdély arisztokráciájának új karrierútjait mutatták kortársaiknak azok az értelmiségiek, akik szintén eljutottak a rangemlésig (Szentkereszti András jogász, Köleséri Sámuel természettudós, Andreas Teusch szász comes),⁶²⁵ a hozzájuk hasonló hivatali karrier-lehetőségek azonban főleg csak a 18. század közepétől jutottak Erdélyben komolyabb szerephez.

⁶²³ Csáky Antalné Berényi Anna grófnőről, Csáky János anyjáról van szó. A felvidéki Csáky ághoz tartozó Csáky János az erdélyi ághoz tartozó Csáky Kata grófnő lányát, Bethlen Rozáliát vette feleségül. Amikor Csáky Kata lányát meglátogatni Szendrőbe jött, akkor került sor a találkozássra a Kassán palotát tartó Csáky Antal feleségével, a grófnővel.

⁶²⁴ RNL KML Jósika hitb. lt. No. 662. 32. Közölve „Minden örömöm elegyes volt bánattal” Csáky Kata levelezése. Összeáll., szöveggond., bev. Papp Klára. Erdély Történeti Alapítvány, Debrecen, 2006. (továbbiakban Papp, 2006.)

⁶²⁵ Trócsányi, 1988. 323.

A Diploma kiadása óta eltelt évtizedek meghatározó változásokat indítottak útnak az erdélyi arisztokrácia helyzetében. A nagyszámú rangemelés révén a birtokos nemesség formailag részévé vált a magyarországi arisztokráciának, bár annak szintjét csak a jelentős nagybirtokkal rendelkező, döntően a 17. század végére formálódó kisebb csoportja érte el. A bárói és grófi címmel bírók többsége azonban a vármegyei nemesség szintjén élt, és családjaik sorsa a személyes kapcsolatokon, a jó házasságokon, a kedvezőnek tekinthető hivatali pályalehetőségek kihasználásán múltott. Ahogyan tanulmányunkban az egyéni életpályák nyomon követése útján bemutattuk, a karrierek kiteljesedésének, a birtok- és záloglehetőségek megszerzésének, de az előrelépés elengedhetetlen feltételének tekintett műveltség megszerzésének útjai is szorosan kötődtek az erdélyi guberniumi belső erőviszonyok, de főleg a bécsi udvari politika változásaihoz.

Erdély a 18. század közepén⁶²⁶

⁶²⁶ Papp Klára: *Erdélyi fejedelmek*. Debrecen, 2007. 147. A térképet Nagy Béla rajtolta.

A CSÁKYAK VALLÁSOSSÁGA

A 16. század folyamán a Csáky család tagjai az Erdélyi Fejedelemségben a reformáció követőivé váltak. Felekezeti hovatartozásukban a sorsdöntő fordulatot egy házasság hozta el számukra. Amikor ugyanis az evangélikus Csáky István (1570–1605) feleségül vette Wesselényi Annát (1584–1649),⁶²⁷ egy határozott jellemű katolikus asszony jelent meg közöttük, aki férje halálát követően gyermekeit saját vallására térítette.⁶²⁸ A változás egyértelmű volt és több évszázadra meghatározó hatásúnak bizonyult: a család tagjai, a 17. század első felében a Magyar Királyságba kiköltöző István és László leszármazottai és a század közepén ismét Erdélybe visszaköltöző László (Csáky István tárnokmester fia) utódai, az ún. erdélyi ág tagjai egyaránt hű katolikus alattvalók lettek.

A Csákyak vallásos érzületének hagyományai vannak, ennek bizonyítására elegendő csak Csáky Benedek 1490-ben kelt testamentumát idéznünk: „Meggondolván a halandó és csalárd világot, hogy nem sok ideig maradandó, de az ő követőivel egyetemben igen hamar, mint a folyó víz elmúlendő, mely világ gyakorta a tudatlanokat az ő hízelkedésével megcsalván nagy nyavalyás keserűségekre szokta levetni. *Meggondolván viszont az mennyei hazának gyönyörűsége nyugodalmát, mely vég nélkül megmaradandó, akarom azért a szentséges Ur teste vételével a rothadó testet az örökkévalóval és az elmúlandót vég nélkül valóval elváltóztatni, és e földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni.*”⁶²⁹

A katolikus Csákyak igyekeztek vallási meggyőződésükben másokat is befolyásolni. Nem csupán Wesselényi Anna hatott a családra, hanem fia, István is. Az ifjú az erdélyi fejedelmi udvarban ismerkedett meg Brandenburgi Katalinnal, akit lényével elbűvölt, szavaival elkábított „nékem szépséges, mindenben gyö-

⁶²⁷ Wesselényi Anna apja, Wesselényi Ferenc, aki Báthory István lengyel királytól adománybirtokot is kapott, bárói rangot szerzett, anyja Sárkándi Anna (akinek első férje Bekes Gáspár volt). Deák, 1875.

⁶²⁸ Csáky István esetében ez 1614-ben következett be. Deák Farkas 1614 és 1620 körüli időre teszi, s feltételezi, hogy Kolozsmonostoron történt. Úgy tudja, hogy a fiatal Csáky ezt követően 1620-tól már Bécsben tanult. Deák, 1883.

⁶²⁹ Kelt Adorján várában. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. Oklevelek 1229–1499. Bp., 1919. (továbbiakban Csáky I/1.) 471–472. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_csaky_csalad_okleveltar_1_1/?pg=0&layout=s

nyörűséget” okozó asszonynak nevezett, s egy horvát kastélyba történő együttes elvonulás reményével kecsegtetve jelentős mennyiségű aranytól megszabadított. Az ifjú Csákynek 1625 júniusától az előző nádor (Forgách Zsigmond) leánya, Éva volt a felesége, így a kalandorság hamar zátonyra futott. A Magyar Királyságba átköltözve a fejedelemszontól csalárdul megszerzett javakat – Tarcal, Tokaj, Keresztúr – vissza kellett adnia. A kapcsolat valódi eredménye azonban az asszony közeledése lett a Habsburgokhoz, – hiszen Wesselényi Anna levelei szerint: „immár teljességgel ő felségeikhez kötötte magát. Császárné ő felsége az királyné is igen szereti...” –, és később soproni áttérése katolikus hitre egy Sennyei püspök által vezetett szertartáson.⁶³⁰

Wesselényi Anna László fiával együtt próbált szelíd nyomást gyakorolni az evangélikus Batthyányné Lobkovitz Poppel Évára, fiának (mivel az Batthyány Magdolnát vette feleségül) anyósára, de a rokoni kapcsolatok és egymás őszinte megbecsülése miatt ez a törekvés nem tudott sikerrel járni. Batthyány Ádám viszont katolizált, neki Wesselényi Anna imádságoskönyvecske küldésével kedveskedett, ám ő leánytestvére házasságát továbbra sem nézte jó szemmel.

Az 1605-ben elhunyt Csáky István özvegye a Wesselényi család krakkói házában töltötte utolsó éveit, ahol erejének gyengülését érezve sokat imádkozott, jótékonykodott, s még 1649-ben, az utolsó húsvétkor is 16 „templomot járt be.”⁶³¹

Két meghíusult jegyesség után, 1625-ben Wesselényi Anna a pozsonyi klarisszákhoz adta apácának 24 éves leányát. Anna Franciska (1601–1673) levelezés révén közel száz emberrel állt kapcsolatban, volt priorissa, majd a zárda művelt nőként elsősorban a jelöltek kiválasztásában adott neki szerepet (1655-ben pl. 21 nemesi származású apáca élt ott). A pozsonyi apácát adományokkal, küldeményekkel a család tagjai igyekeztek – ha nem is mindig az elvárható szinten – segíteni.⁶³² Éppen Poppel Éva volt az, aki Csáky Anna Franciskát többször meglátogatta, amikor Pozsonyban járt, s ezt Wesselényi Anna nagyon jó néven vette tőle, ahogyan idősebbik fiához írott levelében kifejezte: „Csak az a nehéz nekem, hogy az szegény apáca soha eszetekben sem jut. Bárcsak Batthyányné asszonyomnak jutna eszébe, ha mindnyájan elfeledkeztetek felőle.”⁶³³

Wesselényi Anna unokája, a későbbi országbíró Csáky István is négy lányát küldte zárdába, (kettőt a pozsonyi klarisszákhoz, egyet nagyszombati klarisszákhoz, egyet pedig az Orsolyákhoz), ami jól mutatja vallásos buzgalmát, de kifejezésre juttatja, hogy így esetükben elkerülhető volt a házasságkötésükkor adandó hozomány.

⁶³⁰ Deák, 1883.

⁶³¹ Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. 435. <https://archive.org/details/magyarnagyasszon00takt/page/428/mode/2up>

⁶³² Anyjával, két fivérével és a Csáky birtokok felügyelőjével is levelezett. Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. *Aetas*, 1992. 3. sz. 31. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40513/1/aetas_1992_003_028-043.pdf, letöltve 2020. április 24.

⁶³³ Wesselényi Annának Csáky Istvánhoz küldött leveléből. Takáts, Magyar Nagyasszonyok 429.

A Csáky családban a Rákóczi-val az emigrációban is kitartó Csáky Mihály lányai – mivel a felesége 1723-ban a gyermekekkel hazatért – szintén zárdában, a kassai Orsolyitánál nevelkedtek.

A család erdélyi ágában, s jóval később is megmaradt az apácázárdák támogatásának hagyománya. Csáky Kata grófnő például 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, s 1781-ből pl. ismerjük contractusát, amelyet „egy kisasszony tanítására fundatióul” kötött. A szebeni zárdának, ahogyan korábban a pozsonyinak, kassainak is, az volt a jelentősége, hogy arisztokrata és jómódú nemesi családok leánygyermeküket a házasságkötés előtt itt neveltették, s így nyújtottak számukra a családi kapcsolatok ápolásához, a társasági életben forgolódáshoz szükséges ismereteket, valamint jó katolikus szemléletet. (A szebeni zárdában nevelkedett a 18. század végén például a későbbi főkormányiszéki elnök, Jósika János testvére Borbála, akit korábban a jezsuita rendhez kötődő apja, Jósika Antal határozottan hitbéli támogatás miatt is engedett oda tanulni.⁶³⁴)

A zárdák, mint a nemesi kisasszonyok leánynevelő intézeteinek szerepe kiemelten fontos volt a családok számára a politikai és a házassági kapcsolatok alakítása szempontjából (elsősorban titkos információik átadása révén), de a zárdák székhelyeül szolgáló városokban tanuló fiú-családtagok sorsának nyomon követése szempontjából is. (Bánffy György erdélyi gubernátor lánya, Jozefa 1794–1797 között a pozsonyi zárdában nevelkedett, ahonnan bécsi információ-morzsákat is küldött levelében apjának, s hamarosan maga is jó házasságot csinált, Raimund von Thurn gróf felesége lett.⁶³⁵)

A Csáky fiúk, István és László a 17. század 30-as éveiben természetesen kihasználták a közeledést a katolikus elithez, így lettek mindketten Esterházy nádor udvari körének tagjai, s uralkodóhoz hű főnemesek: Csáky László 1635-ben született Ferdinánd György nevű gyermekének maga a király volt a keresztapja, majd őt II. Ferdinánd 1649-ben országbíróvá nevezte ki. Testvére, István sikeresen fogadott zsoldosokat lengyel földön I. Rákóczi György ellen, ezért már 1645-ben az uralkodó tárnokmestere lett, s testvérével együtt grófi rangemelésben részesült.

Csáky Istvánt, 1636-tól Szepesvár urát a katolikusok szepességi fő támogatójának tartották. Az adománybirtokához tartozó és azokhoz közeli helységekből (Csütörtökhelyen, Illésfalván, Izsákfalván, Káposztafalván stb.)⁶³⁶ evangélikus né-

⁶³⁴ Jósika Biri Szebenben töltött éveiről Papp Klára: A Csáky–Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében. A személyes történelem forrásai. – A 70 éves dr. Nagy Ferenc címzetes igazgató tiszteletére. *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv* 20. sz. 2014. 169.

⁶³⁵ A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) levéltára a RNL KML-ban, a Bánffy család levéltára. (továbbiakban RNL KML, Bánffy cs. It.) No. 1221. A geneológia szerint Jozefa 1800. aug. 31-én született, ennek azonban ellentmondanak a levelei apjához, amelyek Pozsonyból már 1794-től keltezettek. <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html> letöltve: 2020. ápr. 23-án

⁶³⁶ Csütörtökhely – német neve Donnersmarkt, ma Spišský Štvrtok, Illésfalva – ma Iliašovce, Izsákfalva – német neve Eisdorf, ma Žakovce, Káposztafalva – német neve Kabsdorf, ma Hrabušice Szlovákiában.

met népesség élt, amelybe tót jobbágyokat fogadott be, s fokozatosan visszaszorította a települések felekezeti önállóságát. 1639-ben előbb a csütörtökhelyi egykori Szapolyai kápolnában tartatott katolikus misét, majd 1643-ban elvette az evangélikus egyház szántóföldjeit, s a helyi egyházzal szemben gyakorolni kezdte főkegyúri jogait. Több település templomát (Mindszent, Deményfalva, Zsegra, Dubrova) lefoglaltatta, s a katolikusoknak engedte át használatra. Támogatásával 1642-ben Körtvélyesen néhány jezsuita is tevékenykedni kezdett, a templomot is elfoglalta és néhány zsellért áttértetett, de I. Rákóczi György támadásakor nekik is menekülni kellett.⁶³⁷ A linzi békekötés és az 1647. évi törvények visszahozták a korábbi állapotokat, semmissé tették Csáky István törekvéseit, hiszen kötelezték a szepességi katolikusokat a korábban elvett templomok visszaadására. Csütörtökhelyen pl. a kápolnába nem a főtemplomon át, hanem csak kívülről kaptak bejárési lehetőséget.⁶³⁸

A lengyel birtokairól I. Rákóczi György támadása után visszatérő Csáky az országgyűlési végzés ellenére a jezsuiták komoly támogatásába kezdett, akik 1646-ban földterületet is kaptak tőle Szepesváralja és Kolbach között. Ez megalapozta a tervet, hogy iskolát működtessenek. A terv azonban kivívta a lengyel sztarosztá, Lubomirszky Szaniszló rosszallását, aki ezért a szepesváraljai evangélikusok pártjára állt, tiltakozott Csáknál az iskolaépítés ellen, mivel az éppen az ő közigazgatási területén jött volna létre, veszélyeztetve a podolini iskola tekintélyét. Az ügyből komoly indulatokat kiváltó levélváltás lett, amelyben a sztarosztá megtiltotta Csáknak, hogy területére a tudta és beleegyezése nélkül „rámtukmált vendégeket” hozzon, sőt megfenyegette a grófot, hogy amennyiben a támogatást nem hagyja abba, akkor a „közbéke és jószomszédság megzavarása miatt” a magyar rendekhez és az erdélyi fejedelemhez fordul. Szándéka egyértelműsítésére lublói katonáival leromboltatta a jezsuiták Szepesváralján⁶³⁹ felépített házát, serfőzőjét és malmát, az épülő iskola falait, valamint a gyümölcsöst és a halastavat is.

Ilyen atrocitás után a szepesi várban lakó jezsuiták még kedvezőbb lehetőséget kaptak, 1647-től a szepeshelyi,⁶⁴⁰ igen jó földrajzi elhelyezkedésű káptalani iskolát vették át, ahol hamarosan 140 tanulót, köztük számtalan nemesi sarjat tanítottak. Jellemzően mutatja Csáky István befolyását, hogy gyóntatója, Gosztonyi István volt egy időben a szepeshelyi iskola rektora, aki a Szepesvárhoz tartozó jobbágyfalvakban eredményes térítő tevékenységet is folytatott. Az 1651-től örökös főispán Csákyak várának közelsége, egyértelmű támogatása erősítette a jezsuiták növekvő szerepét, amelyet a főúr birtokán (Kluknó) lezajlott díszes

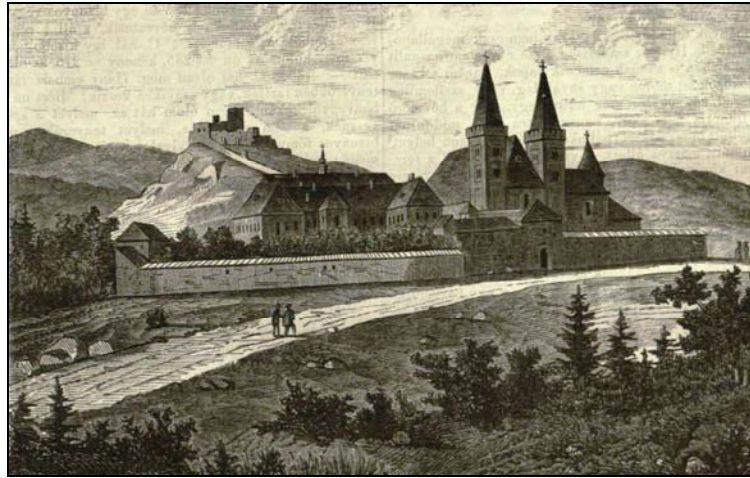
⁶³⁷ Körtvélyes (ma Hrušov) földesura nem Csáky István volt, hanem Teőke Kristóf, de Szepes vár urának támogatottjait nem tudta elűzni. Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. I. k. Bp., 1922. 243–244. és 251. https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf letöltve 2020. április 30.

⁶³⁸ Uo. 253.

⁶³⁹ Szepesváralja – német neve Kirchdrauf, ma Spišské Podhradie Szlovákiában.

⁶⁴⁰ Szepeshely – ma Spišská Kapitula, Szlovákiában.

körmenettel, magasrangú vendégek fogadásával (ezek közé tartozott a későbbiekben Zrínyi Ilona is) megerősítettek, de 1662-ben megszerezték maguknak a lőcsei Thurzó féle iskolaalapítványt is.⁶⁴¹

*Szepeshely (1861) háttérben a szepesi vár romjai*⁶⁴²

Az 1662. november 10-én elhunyt Csáky István tárnokmester különös végtisztességet szánt magának. Élete vége felé már nagyon magányos volt. Szerzetesnek öltöztetve kellett őt eltemetni, általa megfizetett 200 koldus kíséretében, első feleségének, Forgách Évának földi maradványai mellé, a szepesi vár kápolnájának „temetőboltjába”: *„Engem szarándok módon fekete kisniczér, bokámig érő dolmánba öltöztetvén és posztó széllel hozzám övezvén, olvasómot is kezeimre tekervén, fekete bűr sapkámot fejemre tévén, így zárjanak koporsómba és mennél nagyobb ájtatossággal lehet, temessenek megírt síromba...”*⁶⁴³

Sajátos, hogy a jelenség a családban később is előfordult. A tárnokmester unokájának, Csáky Tamásnak anyósa, a katolikus Haller Mária 1694-ben a szepesi káptalan előtt úgy végrendelkezett, hogy a Szent Klára rendjén lévő apácától vett öltözékbe temessék el...⁶⁴⁴

A testamentumok természetesen mindig tartalmazták az egyház számára meghatározott juttatásokat. Még az olyan renitens családtag is, mint az erdélyi ághoz tartozó, a 18. század első felében élt Csáky Imre, Csáky Zsigmond kolozsi főispán öccse – akit jobbágyaival kegyetlenkedő, azokat elszökésre készítő magatartása miatt a Gubernium Kolozsváron tisztos fogságban tartott – úgy végren-

⁶⁴¹ Bruckner, 1922. 254–257. és 260.

⁶⁴² Vasárnapi Újság, 1861. 2.

⁶⁴³ Csáky oklevéltár I/2. 727–728.

⁶⁴⁴ ŠA Prešov, DH, signatura Fa X No. 19.

delkezett Szurdokon, hogy 5000 német forintot juttat az erdélyi ferences rendházak reparálására, 200 forint az erdélyi városokban a rabok és szegények segélyezésére, ahogyan szintén 200 forint az óvári apácák számára.⁶⁴⁵

Csáky István tárnokmester két idősebb fia a katolikus Zrínyi Miklóst támogatta, s a rendi mozgalomban is komoly szerepet vállalt. Kettejük közül az idősebbik, Ferenc kapott jelentősebb katonai irányító szerepet, kassai főkapitány lett, de éppen ezért ő és családja szenvedte meg jobban a Wesselényi féle mozgalommal való kapcsolatot. Öccse, Csáky István volt kettejük közül a tehetségesebb, aki 1661-ben a Károlyi Ádám halálával megürült szatmári főkapitányi pozíciót szerezte meg. Ennek az adta a jelentőségét, hogy a vár és térsége hosszú ideig az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartozott, s mint a fejedelemséggel határos terület, különösen fontosnak bizonyult a Habsburg katonai igazgatás számára.

A tárnokmester középső fia, István apja akaratából vette el még 1654-ben a beregi főispán, Lónyai Zsigmond lányát, Lónyai Margitot, aki református vallású volt, de nem tudunk róla, hogy ez bármi problémát okozott volna házasságukban.⁶⁴⁶ Az viszont egyértelmű, hogy Csáky István 1659-ben nyilvánvalóan a Lónyai család támogatásával szerezte meg a beregi főispáni pozíciót, s nyerte el a királyi kamarási címet.⁶⁴⁷

Szatmári főkapitányként a tisztségébe 1662-ben beiktatott Csáky István a katolikusok támogatójaként lépett fel, amikor első kezdeményezései egyikeként lehetővé tette a várkápolna elfoglalást, átadását a katolikusok számára, arra hivatkozva, hogy nincs a megyében számukra templom, ahol vallásukat gyakorolhatnák. Pálffy Tamás egri püspök eszmei és tevételes politikai támogatásával – aki a templomfoglalási engedélyt kieszközölte – Cobb ezredes német katonái élén vonult be a református istentisztelet után a kápolnába, ahol a prédikátor tiltakozása ellenére megtartották a szentmisét (1662. november 23.). Bár a szatmári reformátusok Wesselényi nádornál tettek kísérletet a foglalás semmissé tételére, még 1667 májusában is hiába mentek Csákyhoz, az a halott nádor parancsára hivatkozó követek kérése ellenére semmin nem változtatott: „... hogy az várbeli templomot adjam vissza nekik, azt kívánták, de mivel annak soha különben híret sem hallottam, könnyű válasszal bocsáttam.”⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Másolata: MNL OL P 71. Fasc. 35. No. 35., Közli: Csáky oklevéltár I/2. 814–815.

⁶⁴⁶ Lónyai Margit gyermekszülésben veszítette életét. Lónyai Zsigmondot 1648-ban még I. Rákóczi György nevezte ki Bereg vármegye főispánjává. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 7. k. 168. http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_07.pdf

⁶⁴⁷ Barta M. János: Csáky István szatmári főkapitánysága (1661–1670). *Hadtörténeti Közlemények*, 2017. 3. sz. 721. Csáky a Lónyai Margittal kötött házasság révén jutott az aranyosmedgyesi kastély egynegyedéhez is. Szócs Péter Levente: Az aranyosmedgyesi kastély története és kutatása. In: *Kastélyok évszázadai – évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. Feld István és Somorjay Selysette, Bp., 2008. 133

⁶⁴⁸ Uo. 735.

Bátyjával, Ferencsel együtt hozzájárult a minoriták szepességi megerősödéséhez, hiszen Csáky Ferenc a csütörtökhelyi Szapolyai kápolnát, míg Csáky István a kápolnával egybeépült templomot is átadta számukra. 1667-ben minorita kolostort is alapított, egy rendfőnök és három barát tevékenységének biztosításával. 1666-ban Velbach (Ágostháza) templomát vették el – fegyveres parasztok közreműködésével – az evangélikusoktól, megszüntették a pap állását, s a templomban katolikus misét tartattak.⁶⁴⁹ A konfliktus tovább fokozódott, amikor a vármegye gyűlése 1667-ben egy evangélikus többségű bizottsággal a helyszínen visszaadta a templomot és az iskolát az evangélikusoknak, Csáky István azonban fegyveresekkel megakadályozta azt. Ezért pénzbeli bírságot kapott, végül azonban 1669-re belement abba, hogy az evangélikusok is papot választhassanak, s ezzel az ügy elrendeződött.⁶⁵⁰

1671-ben a Csáky fivérek több településen vettek el templomokat (Káposztafalva, Ágostaháza, Richno, Kluknó), s Káposztafalván a csütörtökhelyi minoriták a templomot is megkapták, amit azonban csak karhatalommal tudtak elfoglalni.⁶⁵¹

A katolikusok támogatásában más arisztokraták is hasonlóan cselekedtek, pl. Károlyi Mihály nem sokkal 17. századi áttérése után építtetett Károlyban kápolnát, Károlyi Ádám a jezsuitáknak adott letelepedési lehetőséget birtokközpontjában, fia, Károlyi László pedig Olcsvaapátiban is kápolnát építtetett.⁶⁵²

A Wesselényi nádorhoz kapcsolódó főúri mozgalom, majd a rendi felkelés felszámolásakor Csáky Ferencre birtokainak elkobzása várt, öccse azonban tisztázta magát – többek között a Raimondo Montecuccolinak, az Udvari Haditanács elnökének elküldött magyarázó memorandumának köszönhetően –, s katonai tisztségéről lemondott ugyan, de már 1670 decemberében elnyerte a szepesi főispáni címet, s birtokait megtartotta.⁶⁵³ Több látogatást tett a császárvárosban (1666-ban, majd 1674-ben),⁶⁵⁴ s a katolikus egyház mellett egyértelműen kiálló főúrként megkedveltette magát, amely 1682-ben felső-magyarországi főkapitányi, majd 1687-ben *országbírói kinevezését* eredményezte. A kinevezést megelőzte, hogy 1686-ban Csáky tevékeny részese, sőt kezdeményezője volt a felvidéki templomfoglalásoknak, s támogatta Bársony György püspök erőszakos ellenreformációs tevékenységét (*ecclesia militans*). Utasítása alapján kapott a protestánsok elleni fellépésben jelentős szerepet pl. az a Károlyi László is, aki 1670-ben őt

⁶⁴⁹ Bruckner, 1922. 263–264.

⁶⁵⁰ Uo. 265.

⁶⁵¹ Bruckner, 1922. 267. A nők még Bársony György prépostot is „sárral és kövekkel” dobálták meg, s először visszavonulásra készítették.

⁶⁵² Károlyi Ádám oklevele a jezsuiták nagykárolyi letelepítéséről, telek adományozásáról. Károlyi várkastély, 1649. aug. 15. Károlyi oklevéltár CXLII. sz. Éble Gábor: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Bp., 1913. 36.

⁶⁵³ Uo. 736.

⁶⁵⁴ Utiköltségeinek és bevásárlásainak jegyzéke, közli Deák Farkas, *Történelmi Tár*, 1883. 584–594.

követte a szatmári főkapitányságban, fiával, Sándorral együtt, s aki 1681-től a felső-magyarországi királyi ítélőtábla elnöki feladatait is ellátta.⁶⁵⁵

A Csáky István által vezetett bizottság vette el a lőcseiek templomát és iskoláját, s adta azokat a katolikusoknak (megengedve, hogy a polgárok a külvárosban – amely az evangélikus polgárok állítása szerint nekik nincsen – építhetnek maguknak), s adta a késmárkiak templomát a pálosoknak. A két város evangélikusainak csak azt engedélyezte, hogy ideiglenesen valamely polgárháznál tartsák szertartásaikat. A bizottság a Thököly uralma idején kialakult változtatásokat is visszaalakította, visszaadva a katolikusoknak a templomokat, de újabb sérelmeket okozva mindezekkel az evangélikusoknak.⁶⁵⁶

Csáky István tárnokmester középső fia, István a második házasságában is református párt választott, *Melith Klárát* (1671), hamarosan sor került azonban az asszony áttérésére. A bő gyermekáldás során így a gyermekeknek friss konvertita anyjuk különösen erős katolikus indíttatást adott.⁶⁵⁷ Csáky István országbíró sok gyermeke közül ketten a papi pályára léptek (Imre és Miklós), Mihály, Tamás és György katonai karriert épített, s csak Zsigmond tudott eljutni a tárnokmesteri tisztségig.⁶⁵⁸

Különösen érdekes a két papi pályán karriert építő Csáky vallásossága. Csáky Imre ifjúkori szellemi fejlődését frissen katolikus hitre áttért édesanyja, Melith Klára mellett a várhoz, lakhelyükhöz közeli Szepeshely határozta meg, amely az evangélikus városokkal lakott Szepesség katolikus térítésének központja lett. Apja igen jó viszonyban állott Bársony György szepesi préposttal, aki Bihar vármegye kinevezett püspökeként élt ott, s járult hozzá tevékenységével a katolikus egyház erősödéséhez. Ezért nem véletlen, hogy 1682-ben, amikor apja elnyerte a felső-magyarországi főkapitányi tiszteletet, a kilenc éves Imrét (kurri vagy kerekí)⁶⁵⁹ apáttá szentelhették. Családja elindította egy olyan pályán, amely mű-

⁶⁵⁵ Eperjes, Késmárk. Lőcse és Bátfá templomainak átadásáról van szó. Magyar Nemzet Története V. kötet, szerk. Szilágyi Sándor. [https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyisandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-i-lipot-es-i-jozsef-koraban-16571711-52EF/otodik-konyv-a-felszabadito-haboru-kora-55E3/v-fejezet-az-idegen-uralom-az-1687-iki-orszaggyules-5655/KárolyirólKovácsÁgnes:KárolyiSándorősei.481–488.http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/481-488.pdf](https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyisandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-i-lipot-es-i-jozsef-koraban-16571711-52EF/otodik-konyv-a-felszabadito-haboru-kora-55E3/v-fejezet-az-idegen-uralom-az-1687-iki-orszaggyules-5655/KarolyirólKovácsÁgnes:KárolyiSándorősei.481–488.http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/481-488.pdf)

⁶⁵⁶ Bruckner, 1922. 394–396. Késmárkon 1688-ban Csáky már királyi biztosi szerepkörben járt el, s hozott létre egy 10 pontból álló megállapodást, iskolát és templomot azonban nem tarthattak fenn a városfalon belül.

⁶⁵⁷ 1672-ben Imre, 1673-ban Klára és György (meghalt), 1675-ben Tamás, 1676 januárjában Krisztina, 1676 októberének végén Mihály, 1677-ben György, 1678-ban László fia született.

⁶⁵⁸ Az utódokra Papp Klára: Csáky Tamás és leszármazottai, a homonnai uradalom megszerzése a 18. században. In: *Emlékkönyv Ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László, Debrecen, 2010. 173–185.

⁶⁵⁹ Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672–1732*. Kalocsa, 1933. 51. Imre keresztapja Esterházy Pál lett, keresztanyja a Szepes várhoz közeli szepeshelyi káptalan urának, Bársony György szepesi prépostnak az édesanyja. Uo. 44.

veltséget, befolyást és a fiatal, fogékony fiú számára komoly életcél megfogalmazását tette lehetővé.

Csáky Imre képzett (Kassán, Bécsben és Rómában is tanult), jó politikai érzékkel rendelkező főpap volt, aki 1702–1732 között töltötte be a váradi püspöki és a Bihar vármegyei főispáni tisztelet. 1710-től haláláig volt kalocsai érsek is, amely tisztség jelentősen megnövelte tekintélyét és jövedelmét. 1717. július 12-én lett bíboros.

Az átvett váradi püspökség állapota egyáltalán nem volt megnyugtató. (Tudjuk, hogy Benkovich Ágoston, bár 1694-ben lett püspök, csak 1699-ben költözött be váradi udvarházába, amely egy földszintes, egyszerű épület volt.) Támogatta a birtokok betelepítését, templomok építését, másrészt szorgalmazta és elősegítette az oláhok unióját is. A birtokok visszaszerzése mellett a paphiány enyhítése volt a következő feladat. Egyrészt a kassai papneveldekből kért, másrészt az egri egyházmegyékből próbált áthívni papokat egyházmegyéjébe.

Nagyváradot, püspöki székhelyét teljesen katolikussá tette, mindent megtett a katolikus egyház intézményeinek megtelepítésére, s a váradi reformátusokat a közeli Szöllős templomába üzte (ahogyan egyébként a 16–17. században, a reformáció hatásaként a váradi katolikusok voltak kénytelenek a közeli település templomát igénybe venni).

1718-ban saját rokona bihari birtokán segítette a katolikusokat. Margitta mezővárosban, a „Catholikus Nemes Status hosszan recurrált, nagyon kérvén, hogy pro consolationi spirituáli adgyak az ő házaknak egy pátert”, s ők voltak azok, akik kérelemmel fordultak földesurukhoz, gróf erdélyi Csáky Istvánhoz (a grófi család Erdélybe visszatért ágának jeles képviselőjéhez, Kolozs vármegye főispánjához), hogy a páter lakása számára adjon ideiglenesen egy pusztát telket „bár csak addig, míg a parochia házat – melyben most kálvinista prédikátor lakik – vissza nem nyerik.” A püspöknek azért kellett az ügyben eljárnia, mert bár Kébell kanonok „per exessum instáltam, ... őnagysága még választ sem adott”.⁶⁶⁰ A margittai katolikusok ügye megoldódott, a 18. század későbbi évtizedeiben is erős, jelentős közösségként éltek.

Csáky Imre vallási kérdésekben következetesnek, ámde kompromisszumokra hajlandónak mutatkozott. Nem így tapasztaljuk azonban ezt egyházmegyéjében pl. Debrecennel és Nagyváradal kapcsolatban. Pontosan látta, hogy a civis polgárok mindenképpen szeretnék elérni az 1712-ben összehívott országgyűlésen szabad királyi címük becikkelyezését, s ezáltal az 1693-ban I. Lipóttól kapott oklevelük megerősítését, követeik befogadását az országgyűlés alsó házának sorai-
ba. Ezért Csáky minden lehetőséget kihasznált a katolikus érdekek érvényesítésére, aminek eredményeként a város protestáns népességének kompromisszumot kellett kötnie. Az 1715. évi országgyűlési végzés előírta a katolikusok városba

⁶⁶⁰ Kébell Mihály váradi kanonok levele Csáky Imréhez 1718. dec. 16-án, Váradról. MNL OL Filmtára, W 4813 számú tekercs.

költözésének engedélyezését, aminek következménye lett a Csáky Imre által anyagilag is támogatott Szent Anna székesegyház megépítése, a katolikus szerzetesrendek visszatelepődése, s a katolikus iskolázás megindítása (beleértve a nemesi convictus létrehozását is a Bihar megyéből érkező nemes ifjak számára).

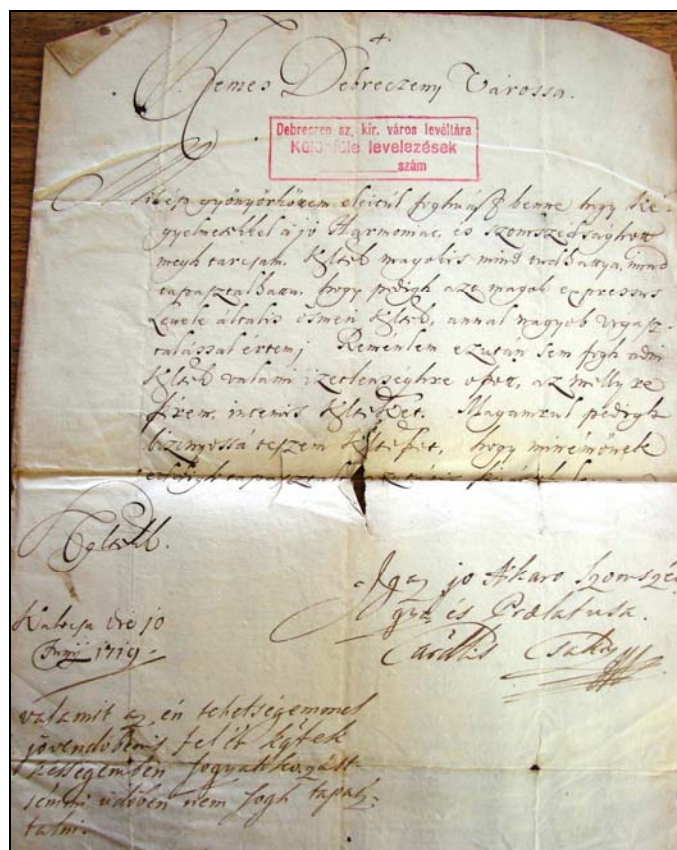

A Csáky Imre püpök támogatásával felépített debreceni Szent Anna templom

A megszerzett kedvező pozíció birtokában azonban már más hangnemben beszélt a debreceni polgárokkal. A városi levéltár őrzi azt a levelet, amely ennek a megváltozott szemléletnek ékes bizonyítéka. Az 1719 júniusában Kalocsáról írott sorok egyrészt utalnak az akkorra már kialakult jó viszonyra, amikor a következőképpen fogalmaz: „Miképp gyönyörközem eleitől fogvást benne, hogy kegyelmekkel a jó Harmóniát és szomszédságot megtartsam.” Ugyanakkor benne rejlik a konfliktusok újraedésének esélye is: „Remélem ezután sem fogh adni Kegyelmetek valami ízetlenségre okot, amelyre kérem is, intem is Kegyelmeteket.” Az utóiratban viszont mutatja a város törekvései további támogatásának lehetőségét is: „*valamit az én tehetségemmel felér Kegyelmetek, készségemben fogvatkozást nem fog tapasztalni.*”⁶⁶¹ 1719. július 29-én, a Lőcséről írott levelében reagált a város nagy tragédiájára, hallotta – írta meg a város tanácsának – „Kegyelmeteknek az irtóztató tűz által lett nagy kárvallását”. Savoyai Jenő herceg két levele alapján Csáky akkor azt is tudta, hogy a nádor augusztus 2-án tájékoztatja a státusokat, s őt bízzák majd meg az 1702. évi állapothoz hasonlóan egy *rectificatio* elkészítésével, de „*kész vagyok Kegyelmeteknek mindennemű pártját fogni*”.⁶⁶²

⁶⁶¹ MNL HBVL Debrecen sz. kir. város levéltára, XV. Különféle levelezések, No. 329. Csáky Imre cardinális, Kalocsa, 1719. június 10.

⁶⁶² Uo. No. 330. Csáky Imre levele Lőcséről 1719. július 29.

Csáky Imre váradi püspök 1719. június 10-i levele Debrecen városához

Testvére Csáky Miklós teljesítette ki a papi karriert, hiszen 1737-től váradi püspök, 1747-től kalocsai-, s 1751-től pedig esztergomi érsek lett. A két Csáky fivér vallásos buzgalma bizonyára nem volt kevesebb családjuk 17. századi tagjainál, tevékenységükre mégsem a túlzó, erőszakos rekatolizációs törekvések, hanem a határozott, a katolikus érdekeket messzemenően szem előtt tartó egyházpolitika, a rugalmas és színvonalas politizálás volt a jellemző.

Csáky tárnokmester Perényi Máriától született harmadik fia, Csáky László a fejedelemségben igyekezett karriert építeni, ő és családja lett az ún. erdélyi ág megalapítója, az erdélyi gróf, vagyis arisztokrata. Az ő unokájának egyik lánya volt Csáky Kata (1726–1794) grófnő az erdélyi ághoz tartozó Csáky Zsigmond gróf, Kolozs vármegyei főispán és Haller Kata fiatalabbik lánya volt, aki vallásosságával kitűnt környezetéből. Életében és tevékenységében az üdvösséghez vezető út (via salutis) számos állomása megfigyelhető, szándékait jól mutatják érdemszerző cselekedetei. Második férje, Bethlen Miklós megtérésében is szere-

pet játszott (1755 körül), aki a küüllővári kastélya mellett kápolnát építtetett, s ezt a munkát halála után felesége is folytatta. 1767-ben az egész család (Bethlen Miklós, felesége, Csáky Kata, annak első házasságából született lánya, Bornemissza Annamária) szerepet kapott a fiatal Bánffy Ágnes – anyja, Barcsay Ágnes után református vallású –, a katolikus Bánffy Dénes lányának éjjeli elrablásában és a küüllővári kastélyban történő fogva tartásában. Bánffy házasságkötése után tíz évvel váltott felekezetet, 1755-ben tért át a katolikus vallásra. A meglehetősen nagy lábon élő gróf korábban kénytelen volt anyósa anyagi segítségét kérni, s vele egy igen szigorú szerződést kötni. Eszerint ugyan évjáradékot kapott, de az anyós lányát és unokáit nevezte meg örökösének, Bánffy pedig kénytelen volt lemondani „apai jogairól (mindkét nemű) gyerekeinek neveltetésében”.⁶⁶³ Amikor az anyós halála után a házaspár újabb szerződést kötött, abban már a két fiú nevelését az asszony kénytelen volt átengednie férjének, csak Ágnes lánya neveltetéséről gondoskodhatott.

Bánffy Ágnes erőszakos elrablását, a botrányos cselekedetet saját korában az erdélyi református közvélemény mélyen elítélte, katolikus körökben viszont az elköteleződés egyértelmű jelének tartották. A folyamatban kétségtelenül jócskán voltak túlzások. Egy újabb a Bánffy levéltárból előkerült levél szerint 1767-ben az őrző szerep már-már Csáky Kata számára is kellemetlen volt, hiszen bár családtagjai valamennyien ott voltak az erőszakosan elrablók között, saját – református vallású – tisztjei erős ellenszenvvel figyelték a fejleményeket, a lány anyja pedig követői révén egyenesen afelől érdeklődött, életben van-e még a gyermeke?! Ezért sürgető intézkedéseket kért, kifejezve, hogy erősen terhes számára a hite érdekében vállalt feladat: „*Én azt az kis asszonyt lelkemből látom, de csak jó lenne, ha a M[éltóságos] Gubernátorné⁶⁶⁴ reá venné magát, hogy magával bé vinné az apácákhoz – írta levelében a felbújtó apának, Bánffy Dénesnek –, míg fel nem indulhatnak véle, ezt én mentől hamarabb kívánom.*”⁶⁶⁵ A lányt végül Bécsbe vitték, katolikussá tették, s az apa szándékai szerint nem a református Teleki Sámuelhez, hanem a katolikus gróf Eszterházy János főkormány-széki tanácsoshoz kellett feleségül mennie.

Csáky Kata grófnő birtokának központjában, Nagymáson (1779) gazdasági jellegű feljegyzéseinek első lapjára is egy olyan fohászt jegyzett fel, amely őszinte vallásosságát mutatta: „Te tudod Uram Isten, hogy magam erőmben soha sem bíztam, hanem téged, öröknek Ura, hívtalak minden dolgaimnak igazságára segítségül, tebenned bíztam. Ne engedd soha megcségyenülnem, mert én áldom a szent nevedet, hogy eddig való terhes világi életemnek folytatására segítségem

⁶⁶³ Kulcsár Krisztina: „Nézzem leginkább a szeretetre” – egy erdélyi főúri házasság. https://mnf.gov.hu/mnf/ol/hirek/nezzem_leginkabb_a_szeretetre_egy_erdelyi_fouri_hazassag letöltve: 2020. április 23.

⁶⁶⁴ 1767-ben Hadik András volt Erdély gubernátora (1764 és 1768 között viselte a tisztséget, amikor katonai uralom alakult ki az országrészben).

⁶⁶⁵ RNL KML, Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küüllővár, missilisek.

voltál, s kérlek, édes jó Istenem, légy tovább is igazgatóm, aki az akaratod nélkül cselekedni nem kívánok, s légy vezérem, hogy minden dolgaimot a Te dicsőségre folytassam, és engedd, hogy világon élő kevés napjaimot úgy rendeljem, hogy örökké való boldogsággal felválthassam és vég nélkül a Te dicsőséges személyed látásában örvendezhessenek.”⁶⁶⁶

A grófnőnek életében három munkája jelent meg, majd halála után unokája, Csáky Rozália karolta fel nagyanyja műveinek kiadását, s 1842-ben újra megjelentette írásait.⁶⁶⁷ A levelezés alapján azonban még 1791-ben is tudomást szerezhetünk róla, hogy Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök jóváhagyta egy imádságát, s engedélyezte annak kinyomtatását kétszáz példányban.⁶⁶⁸ Csáky Kata az imádságok közrebocsájtójaként tudatosan vállalta, hogy a „jó cselekedetek által” a nálánál elesettebbeken kíván segíteni, ahogyan egyik könyve bevezetőjében írta: „nem célom ezen könyvnek kinyomtatása által a bölcseknek, nagytudásúaknak kedvet keresnem, mivel azok értelmeknek egyező, bölcs munkát kívánnak, hanem remélem azok a szegények, akik sok könyvekre szert nem tehetnek, azok nagy lelki vigasztalást, ebben minden lelki üdvösségre vezető módokat feltanálnak.”⁶⁶⁹

1774-ből ismerünk egy megállapodást, amelynek célja a Kolozsváron felépítendő minorita templom támogatása volt. A grófnő a nagymási és szurdoki birtokhoz tartozó falvakból a búza, törökbúza és zab földesúri dézsmájának negyedét ajánlotta fel három évre, igaz, cserébe azt kérte, hogy Almáson „az Isteni szolgálatot végben vigyék, esztendőnként el mondani szokott 100 szent miséssel egyetemben”. A következő évben további 500 forintot ajánlott fel a templomépítés céljára, de még 1792-ben is támogatta a kolozsvári római katolikus convictust.

A nagyanyjánál nevelkedett, s tőle jól követhető katolikus mintát kapott unoka, Csáky Rozália az imádságoskönyvek újranyomtatásán túl elsősorban karitatív tevékenységében tett túl a grófnőn. A kolozsvári első óvoda létrehozása (1830), asszonyi egyesület működtetése (1823), s a népkert létrehozása, ahol a szórakozási lehetőségek mellett a dolgozóház is működött, s a kolozsvári szegények boltja mind-mind a szegények megsegítését szolgálta. Tevékenységét erősítette, hogy „őfelsége csillagkeresztes dámája” katolikus grófnőként végezte ezen érdemszerző cselekedeteket, megfelelően a családi hagyományoknak.

⁶⁶⁶ Csáky Kata bejegyzése a kötet fedőlapján. A jelen idézet ennek részlete RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 542.

⁶⁶⁷ *Mennyei igyekezet*, mely itten az Istenes életnek, ez után az örökké való boldogságnak megnyeréséért fogatos imádságokkal rakva vagyon. Kolozsvár, 1768. (Újra kinyomatta báró Jósika Jánosné gróf Csáky Rozália. uo., 1842.) *Ájtatosság kalauza...* mely a... gyakoroltatni szokott processióknak hasznos eljárására vezet... Kolozsvár, 1781 *Mennyei oltalom*, azaz: olyan könyvecske, mely kalauzolni fogja a jó lelket az isteni félelemre és az isteni bizodalomra... Kolozsvár, 1788. (Újra nyomtatott uo. 1842-ben, az eredeti évszámmal.)

⁶⁶⁸ Az imádságot Kolozsváron nyomtatták ki, 1791. december 24-i keltezéssel.

⁶⁶⁹ RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 663. Kézirat imádságoskönyv.

Az Erdélyi Fejedelemség hagyománya – a településen belül kialakult felekezeti arányokat figyelembe véve (*maior pars*) – egyaránt lehetőséget kínált az eltérő felekezeteknek, ezért a katolikusok, 18. századi megerősödésük idején sem voltak képesek olyan szélsőséges, kizorító valláspolitikát megvalósítani, mint ahogyan azt a 17. századi Magyar Királyságban tapasztalni lehetett. Egyéni túlkapások – ahogyan példánk a Bánffy és Csáky család történetében is megmutatta – történtek, de általában az érvényesült, hogy a katolikus családok tagjai egyértelmű elköteleződésüket a katolikus egyház és intézményeinek támogatásában, a jótevénytudásban, a vallásos szemléletben árnyaltan, de határozottan ki tudták fejezni.

CSÁKY IMRE PÜSPÖK SZEREPE A KATOLIKUS EGYHÁZ DEBRECENI TÉRNYERÉSÉBEN, MEGERŐSÖDÉSÉBEN

CSÁKY IMRE CSALÁDJA ÉS ÉLETPÁLYÁJA

Csáky Imre a tárnokmester Csáky István középső fiának, Istvánnak második házasságából született gyermeke volt.⁶⁷⁰ Apja művelt, tekintélyes, igen gazdag főnemes, aki már viselhette a tárnokmester apa által megszerzett grófi címet. Mivel jó kapcsolatokat ápolt Zrínyi Miklóssal, s testvérével, Ferencsel együtt szimpatizált a Wesselényi mozgalommal, birtokai és befolyása veszélybe került. Testvérétől, Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitánytól eltérően azonban Csáky István idejekorán megszakította kapcsolatait a felkelőkkel, ezért miközben bátyja birtokait elvesztette, neki nemcsak sikerült saját vagyonát megmentenie, hanem még az elvesztett birtokokból is visszazálogosított, majd az országbírói címet megszerezve, adományokkal jelentősen gyarapította azt, s új birtokokat is szerezhetett.

A család történeti adatai szerint Csáky István részt vett Bécs ostromában, jelentős szerepet vitt az 1687. évi országgyűlésen, ahol kitűnt szónoki képességeivel, s az udvar előtt elévülhetetlen érdemeket szerzett a felvidéki katolikusok pozícióinak erősítésében.

A politikától való visszavonultság éveiben Csáky István filozófiai-államelméleti munkák írásával foglalkozott, művelte magát, s családja körében töltötte idejét. Ekkor születtek gyermekei, akiknek száma igen magas (26), még akkor is, ha többen közülük csecsemőként, vagy kiskorukban meghaltak. A viszonylag nagyszámú, felnőtt kort is megért férfi utód (heten a tizenegy gyermekből) viszont kisebb részt kaphatott a családi birtokvagyonból. Egyházi pályát ketten választottak az országbíró gyermekei közül.

Csáky Imre anyja Melith Klára volt, aki Csáky István második feleségeként, református vallásúként került a családba, de a házasságkötést követően áttért, s „buzgó katolikus” lett. Hat felnőtt fia és egy lánya gyarapította a családot: ezek

⁶⁷⁰ Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In. „... él-tünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Speculum Historiae Debreceniense 9. Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor, Debrecen, 2012. 193–219., valamint Uő: Két Csáky karrier Felső-Magyarországon a 17. század második felében. In. *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya, Debrecen, 2011. 658–667.

közé egy bíboros (Imre: született 1672. október 28-án) és egy apáca (Klára: 1673. október 22-én született) is tartozott.⁶⁷¹

Csáky István országbíró

Csáky Ferenc főkapitány

Csáky Imre gyermek- és ifjúkorát a szepesi várban töltötte, amelyet még nagyapja, Csáky István tárnokmester szerzett meg a családnak, feleségének, Forgách Évának a Thurzó családdal fennálló rokoni kapcsolataira hivatkozva.

A szepesi várnak Málnási Ödön által készített alaprajzán jól látható a felső vár, amelynek palotáját lakták, s amelynek lovagtermét a Csáky ősök festményei díszítették.⁶⁷² Csáky Imre szellemi fejlődését édesanyja mellett a várhoz, lakhelyükhöz közeli Szepeshely határozta meg, amely az evangélikus városokkal lakott Szepesség katolikus térítésének központja lett.

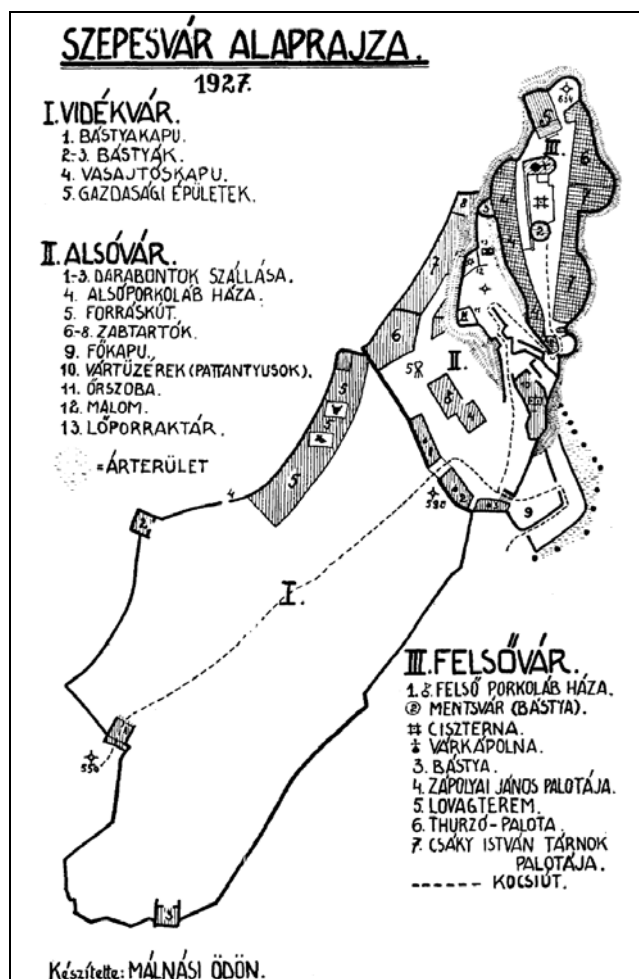
A fiatal apát 1682 augusztusában került hat évre (1688-ig) a kassai, Kisdy Benedek egri püspökről elnevezett, s a jezsuiták által irányított szemináriumba, a Kisdyánumba tanulni, amely intézmény fenntartását Kisdy adományán kívül anyai nagyapjának, Melith Györgynek és Csáky tárnokmester harmadik feleségének, özvegyének, Mindszenti Krisztinának adományai biztosították.⁶⁷³ A tanulmányok békés folytatásáról azonban aligha lehetett szó, hiszen a város Thököly fejedelemségének meghatározó központja lett, ahonnan a gyermek Csáky Imrét a kurucok ostromának kitett Szepes várába kellett menekíteni. Anyja halála után, a politika forgandósága tette ismét lehetővé a visszatérést Kassára, ahol 1687-re

⁶⁷¹ Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672–1732*. Kalocsa, 1933. 32. (továbbiakban Málnási, 1932.) A házasságkötésre 1671-ben került sor, s Melith Klára 1684-ben hunyt el. Csáky Imre keresztapja Esterházy Pál lett, keresztanyja a Szepes várhoz közeli szepeshelyi káptalan urának, Bársony György szepesi prépostnak az édesanyja. Uo. 44.

⁶⁷² Málnási, 1932. 45.

⁶⁷³ Uo. Csáky Imre 1682. március 2-án lett kurrui (v. kereki) apát. Málnási, 54.

a Szent Erzsébet dóm is visszakerült a katolikusokhoz, s a tanítás is folytatódhatt. A katolikusok ismételt térnyerésében apjának, Csáky Istvánnak is meghatározó szerep jutott (Comissio Csakyana), aki az udvar szándékai szerint vette vissza az evangélikus templomokat, s adta át azokat a katolikus hívek számára.

Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen meghatározó szerepet játszó Csáky István fia, Imre 1688-tól lett a bécsi Pázmáneum növendéke. Tanulmányaiban elért eredményeinek elismerése, de egy előlegezett bizalom jele is volt, hogy már 1690-ben Szent Lászlóról mondhatott egy emlékbeszédet a Stephansdomban, filozófia (bölcse)sz) doktori értekezésének nyilvános vitáján pedig maga Lipót császár és magyar király is megjelent. A Dávid és Góliát küzdelméről szóló diszsertáció (a török és a Habsburg küzdelem megjelenítése) fedőlapját díszítő réz-

karcon magát a 19 éves Csáky Imrét is ábrázolták.⁶⁷⁴ Teológia tanulmányait az előkészítő év kihagyásával, egy évvel hamarabb kezdhette, s másfél év múlva már Rómában folytathatta. 1693 augusztusában, elutazása előtt Fenessy György egri püspök Kassán „alszerpappá „ordináltatta”, s egri kanonokká nevezte ki.

Rómában az Il Gesu kolostorában működött a Collegium Germanicum Hungaricum, ahová társaival együtt Csáky Imre 1693. november 2-án érkezett meg, de az intézet végleges növendékévé csak 1694 májusában, a próbaidő leteltével válhatott. Még ugyanazon év novemberében teológiai doktor lett, beszédét maga XII. Ince pápa is meghallgatta.⁶⁷⁵ Zichy Pállal együtt tért haza 1695 szeptemberében az örök városból, ahol tanulmányait apja és Fenessy püspök egyaránt támogatta. Az utóbbi szerint, utalván a fiatalember költekező életmódjára: „Ami tanulása continuatiójára kívántatik, abból ki nem veszem magamat, de hogy extra-ordinaria és felettébb költsön, azzal nem biztatom Kegyelmedet...”⁶⁷⁶

1696. május elsejétől lett kassai plébános, s egyúttal a tapolcai reális apátság birtokosa. 1699-ben a 27 éves Csáky Imrét királyi tanácsossá, a vármegyék ügyeiben eljáró bizottság tagjává nevezték ki, majd apja halála (1699) után, 1701-ben királyi alkancellárrá, s novii címzetes püspökké teszik. 1702-ben a családi birtok osztozásakor átvette György öccse birtokrészét (Kluknó, Hotkóc, Domanóc, Folkmár stb.), de ugyanakkor vállalta apja adósságai ráeső részének visszafizetését is. 1702-ben pedig Kollonich Lipót esztergomi kanonokká tette (ezzel az egri káptalani tagsága megszűnt). Az egyik legfontosabb szerepvállalása Kollonich mellett a főpapi hagyatékokkal kapcsolatos bizottságban való munkája (Mattyasovszky László nyitrai és Benkovich Ágoston váradi püspökökkel együtt).⁶⁷⁷

1702. december 10-én lett az elhunyt váradi püspök utóda, de a birtokátadás olyan lassú volt, hogy székhelyét a Rákóczi szabadságharc kitörése miatt nem tudta elfoglalni. 1703 után előbb menekült, majd Esterházy vendégeként Fraknón, később Pozsonyban élt. Tevékenyen vett részt az 1708. évi országgyűlés előkészítésében, ahol az udvar felé közvetítette a karok (főnemesség) érdekeit, de vallási kérdésekben toleráns volt.⁶⁷⁸ Elterjedt róla (talán Illésházy Miklós, 1706-tól kancellár terjeszti), hogy családján keresztül az udvarhoz és a kurucokhoz egyaránt kötődik, de a Pálffy Jánossal és másokkal folytatott levelezése alapján állítható, hogy a hírek hamisak. 1710 után Károlyi Sándor is felvette vele a kapcsolatot, levelezésüket a Bécsben található, Csáky családi, szepesmindszenti levéltár őrzi.

⁶⁷⁴ Uo. 53. A szepesmindszenti kastélyban helyezték el a disszertáció „selyemre nyomtatott” fedőlappját, amelyről Málnási tudósított. A képen az elkészült kéziratot ajánlotta fel a fiatal Csáky Imre az uralkodónak.

⁶⁷⁵ Teológiai tanulmányaiba a Bécsben eltöltött időt is beszámították, így ott csak két évet töltött.

⁶⁷⁶ Málnási, 1932. 60.

⁶⁷⁷ A főpapok hagyatékuknak csak harmadára kaptak szabad végrendelkezési jogot, a második harmadot templomok, papneveldek céljaira fordíthatták, a harmadik harmad pedig a király, illetve a kamarák szabad felhasználására maradt.

⁶⁷⁸ Málnási, 1932. 70.

A szabadságharc alatt több kölcsönt vett fel (ezeknek értéke kb. 16 ezer forint), Zsigmond nevű testvérével együtt sokat nélkülözött. 1710-ben az uralkodó a pozsonyi prépostság adminisztrátorává tette, s kalocsai-bácsi érsekké, amely tisztelet 22 évig viselt, valamint Telekessy egri püspök helyére a püspökség adminisztrátorává, és Heves–Külső-Szolnok vármegye főispánjává nevezték ki.⁶⁷⁹ 1717. július 12-én lett bíboros.

CSÁKY IMRE EGYHÁZMEGYÉK, EGYHÁZI BIRTOKOK ÚJJÁSZERVEZŐJE

Amikor Debrecen követei 1693-ban elérték, hogy a fejedelemségben még különleges státuszú város szabad királyi címet kapjon, Csáky Imre a római Collegium Germanicum Hungaricum növendéke volt. A cím elnyerésének folyamatában azonban megkérdezték Csáky elődjének, Benkovich Ágostonnak a véleményét, aki sokatmondó nyilatkozatot tett. A váradi püspök és főispán a szabad királyi városi cím kérdésében ugyan nem nyilatkozott, de mondandójában utalt a város felekezeti hovatartozására, mint olyan jellemzőre, amely mérlegelést érdemel, mondván: „Ez a város mindig sok eretneknek volt védője és lakhelye”.

Az 1693. évi oklevél nem csupán arra adott lehetőséget, hogy „a mi szabad királyi Döbröczön városunknak neveztessék és címeztessék, és hogy ezentúl külön királyi levelekkel országgyűlésre meghívattassék,” hanem záradéka a város számára fontos értékek megőrzésére is garanciát adott, amikor leszögezte: „épségben marad a Döbröczön városban létező egyházaknak és nemességnek joga”.⁶⁸⁰

A szatmári békét követően kapott Csáky lehetőséget a váradi püspökség és a kalocsai érsekség birtokainak újjászervezésére, betelepítésekre, a katolikus hitélet és egyházi hatóságok elismertetésére. Ehhez a munkához kapcsolódott az udvar mellett az országgyűléseken végzett tevékenység: az 1708. évi, majd az 1712–1715. évi, s az 1722–23. évi gyűléseken, a főrendi táblán vállalt politikai szerep, amely gyakran szorosan összefüggött a mindennapi egyházépítő munkával.

⁶⁷⁹ Ez utóbbi kinevezés azonban nem találkozott a pápai udvar támogatásával, mivel a pápa Telekessy egri püspöknek megkegyelmezett, Csákyknak pedig, miután bocsánatot kért, megbocsátott. Uo. 86.

⁶⁸⁰ Az országgyűlés Alsó Tábláján való politikai szerepvállaláshoz azonban az országgyűlés jóváhagyása kellett, azaz az országgyűlésnek is el kellett fogadnia a valóságosan már gyakorolt szabad királyi városi címet, s be kellett fogadnia a város követeit az alsóházba. A kiváltságlevélnek a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található példányáról hasonmás kiadás készült: *Szabad Királyi Város Debrecen*, 1693. Megjelent Debrecen szabad királyi várossá nyilvánításának 300. évfordulóján, 1993-ban. Utószó Balogh István. A kiváltságok magyar fordítása lásd Uo. 43–47.

Csáky Imre címere a debreceni Szent Anna templom bejárati ajtaja felett (a szerző felvétele)

Csáky Imre kinevezésének kihirdetése 1703 áprilisában Bihar vármegye közgyűlésén történt meg, de a pápai megerősítő bullát csak 1714-ben kapta meg. A váradi püspökség birtokainak visszaszerzésében segítette, hogy 1727-ben megtaláltak egy láda oklevelet a korábbi adományokkal, Bécsben pedig tartott egy Orbán Ferenc nevű ágenst az ügyek intézésére.⁶⁸¹

Az átvett váradi püspökség állapota egyáltalán nem volt megnyugtató. (Tudjuk, hogy Benkovich Ágoston, bár 1694-ben lett püspök, csak 1699-ben költözött be váradi udvarházába, amely egy földszintes, egyszerű épület volt.) Kébell Mihály kanonok, aki éveken át tartó, folyamatos levelezést folytatott Csákyval, 1711 májusában arról tudósította, hogy „...idvezült püspök úrtól, Benkovich Ágostontól maradt volt vagy tizenkét ön tányér és annyi ön tál, melyeket mivelhogy sok keresések után nem régen kezemhez vettem, felét Baranyi uramnak pro confirma adtam, felit pediglen mindennapi szükségemre megtartottam, ha excellentiádnak ellene nem volna, hogy tovább is asztali szükségemre maradnának ...”. 1711 júniusában megírta neki, hogy „Bakó uram ruháinak némely részt ... Baranyi urammal magunkra szabattuk, mert úgy is oda lettek volna a moly miatt, ha mi fel nem fogtuk volna. Most immár ökegyelme (Bakó váradi nagyprépost volt, aki 1698-tól kapta meg kinevezését) ide Váradra közinkbe gyött, ezért iránta való kegyelmed dispositióját elvárjuk.”⁶⁸²

⁶⁸¹ Málnási, 1932. 102.

⁶⁸² Kébell Mihály 1711. május 29-én, Váradról és 1711. június 13-án, Váradról írott levelei. MNL OL Filmtára, a Bécsben őrzött szepesmindszenti levéltár iratanyagában, W 4813 számú filmtekercs, Fasc. 259. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Familienarchiv Csaky, 8. – Korrespondenz des Kardinals Csaky (1717–1728) (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 8.)

A birtokok visszaszerzése mellett a paphiány enyhítése volt a következő feladat. Egyrészt a kassai papneveldekből kért, másrészt az egri egyházmegyéből próbált áthívni papokat egyházmegyéjébe. Kébell kanonok 1712 novemberében már úgy tudta, hogy Egerből ketten eljöttek, egy harmadik is érkezik, s az egri kanonokok többen is várnak, mivel „jó plébániájokat nem akarják elhagyni”. Arra kérte püspökét „Nem ártana, ha excellentiád páter Kiss úrnak, kassai szeminárium régensének írna, hogy fundationak tenora szerint, hogy az alumnusokat tartana s amennyire lehet, ... küldené...”⁶⁸³

Támogatta a birtokok betelepítését, a templomok építését, másrészt szorgalmazta és elősegítette az oláhok unióját is.

Kébell Mihály kanonok levele szerint Csáky püspöki székhelye is gyarapodott: 1723. január 10-én, vasárnap Váradon ünnepi szertartás során, „még eddig nem látott processióval a mi új templomunkba vezettük a népet, és ottan elsőben a Veni Sancti Spiritus intonáltam, ... dob, trombita, hegedű, meg szép orgonánk s új muzsika alatt pontificáltam. Keczer úr pedig vendég prédikációjával befejezte a devoatiót. Maga M. Generálisunk várbéli tisztekkel jelen volt, a nép pediglen amennyi benn a templomban, annyi, sőt sokkal több a templom körül dicsírte az Istent, hogy már városunkban is léssen hol Istent imádniok.”⁶⁸⁴

Ebbe a folyamatba illett bele a katolikusok Debrecenbe költözésének elősegítése is.

A VÁROS HELYZETE SZABAD KIRÁLYI VÁROSKÉNT

Debrecen az 1693. évi kiváltságnak megfelelően már az 1690-es években folyamatosan részt vett a tárnokmester által összehívott tanácskozásokon, éves adóját ott határozták meg, s saját belső szabályai megalkotásánál figyelembe vette az egyik legjelentősebb szabad királyi város, Kassa város statutumait. A jogok és kötelezettségek érvényesültek, országgyűlésre viszont még nem küldhetett követeket. Az ország rendi elvárásai szerint szükséges volt a végleges elismeréshez az országgyűlési becikkelyezés, még akkor is, ha egyébként a korábbi fejedelmi város mindennapi életében a szabad királyi városok közé már befogadást nyert. Debrecen a török háború után kialakult/átalakult birtokrendszerben kapcsolatba került az újjászerveződött katolikus egyházzal, s úgy tűnik, ez kapcsolat az egyház részéről határozottnak, de korrektnek minősíthető.

Kébell kanonok, mint Csáky püspök megbízottja 1712-ben a debreceniekkel is huzakodott a dézsmafizetéssel kapcsolatban. A levelezésből az látható, hogy minden bevételt és ráadásul minden lehetséges pénzbevételt meg akart szerezni/tar-

⁶⁸³ Uo. Kébell 1712. nov. 24-én Váradról küldött levele. Csáky segítette az egri egyházmegyéből érkezetteket, amíg saját jövedelmük lesz, ám ennek Telekessy püspök nem igen örült.

⁶⁸⁴ Uo. Kébell Mihály 1723. január 13-án írott levele.

tani a püspökség. Ezért tudósított Csákyt arról: „Debreceni uraiméknak megírtam, hogy dézsma béli boraikat váltani akarván, győjenek ...”. A dézsmafizetés ügyére a püspökségnek a későbbi években is többször vissza kellett térnie, mivel Zaránd vagy Békés megyékre is számítottak a bevételeknél, s Debrecenre is, amelyről még 1723-ban is úgy írtak, mint ahonnan „követelni lehet a dézsmát...”, mivel Debreczen is Bihar vármegyében vagy onnan, ami azonban azt is jelzi: a város másképpen értelmezte saját helyzetét az ügyben.⁶⁸⁵

Az 1713. évi városi jegyzőkönyv szerint a nagyiványi földet az egri káptalantól a város árendálta, ezért az egyeki lakosokkal, akik azt szintén használták, úgy egyezett meg, hogy „Taxáját a város fogja fizetni.”⁶⁸⁶

1711 után a szabad királyi városi cím elnyerése ellenére mutatkoztak olyan jelek, amelyek a várossal szemben a vármegyei, nemesi támadások erősödésére, a kormányzat részéről pedig a kemény kéz politikájára utaltak.

1713 májusában III. Károly magyar király és Illésházy Miklós kancellár aláírásával ellátott felszólítást másoltak a városi jegyzőkönyvbe, amely Szabolcs megye panaszára szólította fel a várost a jobbágyság visszakövetelése törvényi rendjének betartására, vagyis földesúri követelésekre azok kiszolgáltatására. A város protocolluma a választ is megőrizte. Kinyilvánították, hogy „a város eleitől fogva senki jobbágyságát erővel és törvénytelenül nem tartotta meg, ... soha hosszas processust nem gyakorlott...”⁶⁸⁷ A válaszból az is kiderült, hogy a szabolcsi viceispán, Jósza Zoltán mellett a két jobbágyságát visszakövetelő földesúr is megjelent a városban: Lövei Sámuel és Kereskényi Jónás, aki megelégedett a város által adott válasszal a jobbágyság visszaadásának szabályozásával kapcsolatban. Aztán „tekintetes nemes Bihar vármegyéről vissza jövő uttyukban városunkban betérvén, fent megírt Lövei Sámuel uram maga estve táján ment városunk akkori subditus bírájához és a tekintetes Bihar vármegye nevével emlékeztette az előbbi ... dolgokra”. A viceispán és az urak részt vettek a másnap reggeli tanácsulésen is, s vita és beszélgetés után megegyeztek, hogy a város a tizedesekkel a lakosokat megesketi, ami megtörtént, majd a jobbágyságat megkerestette és átadta. Már a folyamatban is szóvá tették, hogy keveset találtak, nyilván nem jól esketik a lakosokat, de – ahogyan arra a város képviselői hivatkoztak – a vármegye törvénye szerint csak az örökös jobbágyságokat és nem a manumissus embereket kell a keresésre kiadniuk.

⁶⁸⁵ Kébell levelei 1723. március 30-án és április 20-án. Ez utóbbiban írja „Üdvezült Benkovics püspök donatiójának párját feltanáltam, melynek extractusát Debreczeniek iránt imé alázatosan accludálom, eminentiádnak, talán valamit használhat...”

⁶⁸⁶ MNL HBVL IV. 1011/a 28. k. 1712–1716, 1713. április 8-i bejegyzés, amely szerint az ohati földért az egyekiek dézsmát kötelesek adni a városnak.

⁶⁸⁷ A tényleges gyakorlatot is rögzítették, amely a következő szerint alakult: „valaki praetendált jobbágyságát eránt, requirált embere mellé városunk bírája mindjárt hites szolgát adott, azzal ke-reste, s ha reá akattanak, megfogott. Ha igaz örökös jussa a földes úrnak comprobáltatott, a jobbágyság kezében adatott és szabadoson elvitetett.”

A város vezetői a feljelentők által idézett eseménnyel szemben hivatkoztak olyan, a közelmúltban történt esetre, amikor egy szabolcsi nemes törvénytelen módon viselkedett egy debreceni polgárral szemben. Ez történt akkor, amikor Lónyai úr „olyan concivis emberünket fogta meg igaz uttyában privilegialis passusunk mellett, s most is kisvárdai tömlőcben tartja és ha nem hódol, nem ígér, ellenséghez illendő kinzással fenyegeti, akinek az attya, hogy városunkba szakadott, vagyon 79 esztendeje, azolta continuo városunkban lakott, megfogott fia is közöttünk született, s lakott”, azt soha senki vissza nem követelte.

1713. október 18-ról már olyan iratot őrzött meg a levéltár az utókornak, ahol az uralkodó több megye számára rendezte a jobbágyság visszakövetelésének ügyét, egyértelműen a vármegyék köteletségévé téve a nyomon követést és a büntetést. A Kálló mezővárosban született megállapodást a hatalom részéről Pálffy János, valamint Szatmár, Szabolcs, Bihar, Bereg vármegye és Debrecen szabad királyi város képviselői írták alá.⁶⁸⁸ A megállapodás szerint „ha mely jobbágyság az helységekben, az falujukból elszökik, ... azonnal utána mennyenek, úgy földesuraknak tisztjei és emberei, az hol tanáltanak, azokkal együtt, őfelsége kegyelmes parancsolatja szerint falukról falukra presequallyák, az az faluk is, amelyekre a nyom vitetik, mint passus nélkül járók ellen melléjek felkelni tartozzanak, s kézből adván az onnan elabált, oda restituálják cum omnibus appertinentiis suis”. Ha pedig egy helység meg nem fogja és meg nem fogatja a szökött jobbágyot, azt a vármegye tisztje 300 forintra büntetheti. A fejlemények egyértelműen azt mutatták, hogy a jobbágyság visszakövetelése ügyében a hatalom a vármegye oldalára állt – amelynek élére Csáky Imre váradai püspök került –, s a városnak ehhez a helyzethez kellett alkalmazkodnia.

Az 1714. május 14-i városi jegyzőkönyv viszont azt rögzítette, hogy Csáky István gróf saját, a városban feltalált, Bereg vármegyéből való Orosz András nevű jobbágyát és két ágon lévő maradványait manumittálta – vagyis személyükben felszabadította a jobbágyság függés alól, ahogyan a dokumentum nevezi „felszabadult személy”-jé tette. Még azt is megengedte a családnak, hogy manumissziós levelük alapján nemesi kiváltságot (armális levelet) szerezzenek, s ezért ők a gróf szentmihályi Fejérpataki János nevű megbízottjának száz rhénes forintot adták át. Az eset egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a város valóban partnernek mutatkozott elszökött személyek felkutatásában, különösen akkor, ha a városban lakó előnyhöz jut a folyamat eredményeképpen.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ Szatmár megye képviselőjében Károlyi Sándor, Szabolcs részéről Vay László, valamint Jodocus Zoltán vicecomes, Bihar megyéből Komáromi Csipkés György vicecomes és Baranyi Miklós juratus, Debrecenből Pósalaky János deputatus, Bereg vármegyéből Bay Ferenc vicecomes, Lónyai András deputatus, valamint Görgei Imre juratus MNL HBVL IV. 1011/a 28. Az irat a város 1713. évi jegyzőkönyvébe másolva maradt fenn.

⁶⁸⁹ MNL HBVL IV. 1011/a 28. Hét évvel korábban jött Debrecenbe a beregi Som nevű faluból Csáky gróf jobbágyságából.

Ugyanakkor azonban természetesen a város vezetői érzékelték a növekvő veszélyt, a lehetséges érdeellentétet, ami a vármegyék szerepének erősödéséből, vagy éppen a váradi püspökség újjászerveződéséből következett.

AZ ÖTLET KEZDETE.

CSÁKY IMRE TEVÉKENYSÉGE A SZABAD KIRÁLYI VÁROSI CÍM BECIKKELYEZÉS FOLYAMATÁBAN

Málnási Ödön úgy tudja, hogy Lipót 1703-ban már felszólította Debrecen, hogy mutasson helyet a katolikus templom és plébánia számára, de akkor a város elérte, hogy felfüggeszék a folyamatot.⁶⁹⁰

Az 1712–1715. évi országgyűlés idején Csáky Imre tekintélye a Felső Táblán alapvetően befolyásolta Debrecen ügyét. Lányi Pál naplója szerint a Felső Tábla már az 1712. júniusi, első tárgyaláson arra hivatkozva utasította el a debreceniek kérését az Alsó Tábla soraiba történő felvételre, hogy „addig nem adhatja beleegyezését, míg őfelsége nem gondoskodik katolikusok betelepítéséről” a városba.⁶⁹¹ Az érvelésben nem nehéz a főrendek soraiban helyet foglaló korábbi váradi püspök, gróf Csáky Imre elődjének, Benkovich Ágostonnak – még 1692-ben megfogalmazott – felvetését felismerni. Csáky – egyháza szempontjából helyesen – a folyamatot úgy értékelte, ahogyan maga a város is. Úgy látta, hogy a szabad királyi városi rang becikkelyezésére szükség van, s ezért a város képviselői kénytelenek lesznek kompromisszumot kötni.

Az 1714. november 12-i ülésen, az Alsó Táblán a váradi káptalan követői Debrecen három évvel korábbi ígéretére hivatkoztak, amely szerint beiktatás esetén helyet ad a katolikus plébániának és a ferences rendnek is. Arról is beszámoltak, hogy értesüléseik vannak róla: a debreceni statutum szerint a tanács 2000 forintnyi büntetést ró arra, aki házát katolikusnak adja bérbe, vagy használatra, vagy azt vallása gyakorlására átengedi. Az információra hivatkozva külön kérelmet fogalmaztak meg, miszerint védjék meg a városban a katolikus vallás szabad gyakorlását.⁶⁹²

Debrecen valótlanak mondta az állításokat, követői ugyanis nem tudtak róla, hogy Komáromi három évvel ezelőtt bármiféle ígéretet tett volna, ráadásul ilyen kérdés eldöntésére nem is volt felhatalmazásuk. Komáromi a vármegye követeként szóban és írásban tagadta az ígéret megtörténtét.

Az 1693. évi privilégium hivatkozását a katolikus elit úgy értelmezte, hogy a királyi városokban a felekezeti szabadság kérdésében az uralkodó szándéka érvényesül, s ezért III. Károlynak ragaszkodnia kell a katolikusok beköltöztetéséhez

⁶⁹⁰ Málnási, 1932. 114.

⁶⁹¹ Balogh, 1983. 67.

⁶⁹² Uo.

és az egyház működésének biztosításához.⁶⁹³ A követelés olyan egyértelmű és határozott volt, hogy benne maradt a beiktatásról szóló 1715. évi 108. és 109. törvénycikkben is.

Csáky az országgyűlésen – váradi és kalocsai érsekként – nem tartozott a támogatók közé, s igyekezett minden érvet felhasználni a város törekvéseivel szemben. A város követői őt is meglátogatták, s ajándékokkal próbálták meggyőzni, de 1715 decemberéből fennmaradt leírásuk alapján nem értek el nála semmiféle eredményt: „... érsek urunk félkedvvel néz, rövid audenciára bocsát, még az ajtóbul, kevés szóval, hamar elbocsát, az sessiókban az asztaltul csak fél-szemmel néz” – írták haza levelükben.⁶⁹⁴

A váradi püspök a következő országgyűlésen a nagytemplom elődjét, a Szent András templomot, a reformátusok Kollégiumát, és a város szováti birtokát is visszakövetelte a katolikusok számára. Ragaszkodott katolikusok megválasztásához a városi tanácsba, s a telekvásárlás megkönnyítéséhez is a katolikusok számára. Az 1785-ig tartó követelés-sorozatban az előbbi követeléseket nem, csak az utóbbiakat voltak kénytelenek teljesíteni.⁶⁹⁵ Ennek eredményeként indult el a római katolikus népesség számának növekedése, majd a 18. század végétől a felekezeti sokszínűség kialakulása a 17. század végéig egyértelműen magyar (azaz református) vallásúnak tartott Debrecen történetében.⁶⁹⁶

CSÁKY KAPCSOLATAI VÁRADI PÜSPÖKSÉGBELI TÁMOGATÓIVAL, A DEBRECENIEKKEL

Az országgyűlési végzés valóra váltását – a katolikus egyház befogadásáról Debrecenbe – az 1716 márciusában Csáky által „kieszközlő” uralkodói rendelet biztosította, az év novemberében pedig már kinevezte Keczer István váradi kanonokot debreceni plébánosnak. Kébell Mihály, Csáky püspök megbízottja a város által felajánlott lehetőséget nem tartotta elfogadhatónak, ekkor került sor a

⁶⁹³ A főrendek Kassa, Buda és Székesfehérvár kiváltságlevelébe a katolikusok jogait már belefoglaltatták.

⁶⁹⁴ Balogh, 1987. 23. A püspök bársony mentéjén a város nyestbőr ajándékát fedezték fel.

⁶⁹⁵ Papp Klára: A szabad királyi oklevéltől az országgyűlési becikkelyezésig. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*, Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011. 301–319.

⁶⁹⁶ 1900-ban 54 669 reformátust, 2072 görögkatolikust és 13 928 római katolikust, míg 2001-ben 81 583 református mellett 17 226 görög- és 32 539 római katolikus vallását számláltak. A görög keletiek száma jelentéktelen, egyedül Debrecenben számításra érdemes – 1900-ban 173, 2001-ben 153 – ortodox vallását jegyezték fel. Hasonló a helyzet az evangélikusokkal is, jellemző, hogy számuk a két századfordulón közel azonos (1900-ban 1009, 2001-ben 1104). Az izraeliták aránya mindenütt 1900-ban volt a legtöbb, 1949 után viszont rohamosan visszaesett. 2001-ben csak Debrecenben tudunk 231 izraelita vallásúról (1900-ban 6290, 1949-ben 3252 volt a számuk). Papp Klára: Debreceni kistérség. In: *Hajdú-Bihar megye kistérségei*. Szerk. Gazdag István, Debrecen, 2004. 41–55.

templom helyének kijelölésére a Szent Anna és a Varga utca sarkán lévő telek, s a Miklós utcában a ferencesek számára.

Bakó János váradi nagyprépost vetette fel a piaristák Debrecenbe telepítésének lehetőségét, amit Csáky püspökként egyértelműen támogatott és elősegített. 1719 januárjában meg is érkezett Debrecenbe egy társával együtt Alexius, Sznoplay Elek, akit a város nem fogadott szívesen, hiszen a kötelezettség a ferencesek, s nem a piaristák számára szólt. Bakó nagyprépost anyagilag is támogatta a piaristákat.

A Szent Anna templom felépülése és a piaristák megjelenése azonban nem jelentette egyértelműen és hamarosan a katolikus hívek számának növekedését is, hiszen az utóbbi tanulói nem a városból, hanem a megyéből valók voltak. Az elhunyt püspököt 1733. augusztus 28-án, halálának első évfordulóján temették díszes szertartás közepette az épülő templom kriptájába. Szimbólikus jelentősége volt annak, hogy a család felső-magyarországi ismertségére tekintettel számtalan felvidéki arisztokrata, s Károlyi Sándor stb. jelenlétében, az új püspök, Luzsénszky István gyászmiséje után került sor a koporsó elhelyezésére.⁶⁹⁷

Amikor a váradi püspök engedélyezte egyházmegyéjében a jezsuita missziók tevékenységét, először 1730-ban érkeztek el Debrecenbe. Természetes, hogy a város vezetése újabb beavatkozásnak, sérelemnek tekintette az engedély megadását, s igyekezett a jezsuiták tevékenységének hatását csökkenteni. A debreceni piaristák historia domusában másolatban fennmaradt Kébell Mihály váradi vikárius levele, amely a piarista rendháztól a jezsuita misszionáriusok befogadását és munkájának támogatását kérte.⁶⁹⁸ A két szerzetes a szokásokkal ellentétben körmenetet nem tartott. A katolikus templomi szertartáson ugyan kb. 100 katolikus részt vett, ezek között azonban egyetlen református debreceni sem jelenhetett meg, mert „a magisztrátus szigorú tizenkét forintos büntetést szabott ki azokra a protestánsokra, akik elmennek meghallgatni a prédikációkat, vagy megjelennek a misszió bármelyik részén.”⁶⁹⁹

Csáky Imre, bár 1702-től váradi püspök volt, egyáltalán nem tartózkodott so-
kat és sokszor egyházmegyéje székhelyén. Amikor erre a szatmári békekötés után módja nyílt, hosszabb időre már inkább Pozsonyban, az országgyűlés és fontos rendi tanácskozások helyszínén, a Magyarbéli átépített kastélyában, vagy később Kalocsán, az érseki palotában tartózkodott.

Tisztségei (a Helytartótanács tagja, a Hétszemélyes Tábla bírása) kötelezték az egyházmegyéjétől távoli feladatok ellátására.

⁶⁹⁷ A piarista iskola tanulóinak létszáma a nemesi (Koháry) konviktus működése nyomán 1736–37-ben 103-ra emelkedett. *Debrecen katolikus multja és jelene*. Szerkesztették Liszt Sándor és Sümeghy József, Debrecen, 1930. 47. és 26.

⁶⁹⁸ Száraz Orsolya: Jezsuita népmissziók a váradi egyházmegyében a 18. században. In: *Katolikus újjászületés Debrecenben. Speculum Historiae Debreceniensis* 23. Szerk. Orosz István és Papp Klára, Debrecen, 2015. 56.

⁶⁹⁹ A háztörténet leírása szerint közli Uo. 57.

1712. július 1-jén Váradon már nagyon várták, Bakó nagyprépost és Kébell kanonok jó előre össze is kaptak azon, kinek az elképzelése szerint szállásolják majd el. „Midőn pedig méltóztatik excellentiádnak minket régen kívánt kegyes jelenlétivel megvigasztalni, eő excellentiája (Bakó) alkalmas szállásul benn a várban dispositiot téssen...” Kébell a szegénység stb. miatt jobbnak látta volna, ha Csáky a váron kívül szállna meg, s erre a célra a saját házát ajánlotta: „az én kis házam excellentiád szolgálattýára velem együtt” készen áll. De azt is tudatta vele, hogy rossz hírek érkeztek Kolozsvárról: „grassálni kezd a pestis”. A kialakult kedvezőtlen helyzetben nem is látogatta meg akkor a püspök.

A Magyarbélien és Kalocsán rangjához méltó építkezést finanszírozott, mecénásként zenekart tartott fenn: cigányzenészekkel, trombitásokkal, fizetett saját udvari zenészekkel, sőt 1723-tól Wencel Zivilhofer személyében olyan karmestert foglalkoztatott, aki azt megelőzően az Esterházyak udvari zenekarát irányította. Zenészeit a magyarbéli vadászatok után tartott zenés rendezvényeken, bálokon is szerepeltetette, de a pozsonyi préposti palotában, vagy a dómban a miséken is alkalmazta.⁷⁰⁰

A Pozsonyhoz közeli, magyarbéli kastély rajza⁷⁰¹

Sokat utazott, Bécsben, Pesten gyakran megfordult, de útjai során viszonylag ritkán jutott el Váradra, bár annak közelében, *Szálkaházán* is palotaépítkezésbe kezdett, ami arra utal, hogy hosszabb időt kívánt ott eltölteni. (Sajnálatosan ott hunyt el 1732 augusztusában).

⁷⁰⁰ Sas Ágnes: „die erfahrung gibt es, daß die *music* mich in denen augen der *patrioten* groß, und *premier* zu seyn machet” Csáky Imre bíboros mecénási tevékenységének dokumentumai. *Magyar Egyházzene*, XXI. (2013/2014.) 277–296. A bécsi udvarban megvádolták a fényűző zenekar miatt, de válasziratában bíborosi rangjának megfelelőnek tekintette zenészek alkalmazását és a zenekultúra fejlesztését, támogatását.

⁷⁰¹ A Pozsonyhoz közeli kastélyt Csáky Imre építtette.

Tudjuk, hogy 1724-ben Debrecenben itt volt a Szent Anna templom szentélyének alapkövé letételénél, de nem volt jelen a váradi új katolikus templom első ünnepi miséjén. A debreceni piacon elmondott miséjét viszont még abban az évben, Kassán megjelentették.

Egyházmegyéje ügyeiről kiterjedt levelezéséből szerzett tudomást, s munkatársait – akiket igen jó érzékkel választott ki a számtalan szolgálatára törekvő személy közül – sokszor fogadta személyes megbeszélésre. Kébell kanonok, Baranyi Miklós és a többiek gyakran fordultak meg a magyarbéli kastélyban, de Kalocsán és Pozsonyban is. Kébell a vármegye gyűlésein is képviselte elképzeléseit, így 1723-ban Szalárdon, majd a diószegi kastélyban, ahol a kálvinista nemeseket, akik az alispánságra szerettek volna jelöltet állítani azzal állította meg, hogy „őfelsége sem promoveálta senkit es közülek”.

A Debrecenben építeni tervezett templomra az egyházi birtokok bevételeiből is szánt, a jelentős építkezést ugyanis elsősorban a hívekre gyakorolt hatása miatt igen fontosnak tartotta. Ugyanilyen szempontból értékelte a piaristák tevékenységét is, nem véletlen, hogy a katolikusok száma 1730-ra jelentősen megnövekedett. (Csáky Imre 1732-ben járt ismét a városban, nem sokkal halála előtt.)

Csáky Imre egyházmegyéjében nem a mindennapi problémákban való jelenlétével tűnt ki. Az általa fontosnak tekintett folyamat, a katolikus egyházszervezet és hitélet erősítése szempontjából figyelt Debrecenre is, amely egyházmegyéje – Várad mellett – legnagyobb városa volt. A templomépítés, az iskolák támogatása, a katolikus népesség beköltözésének, megmaradásának biztosítása, lehetőség teremtése a város vezetésében játszott szerepre – mind olyan kezdeményezések, amelyek igen sok konfliktust okoztak a korabeli Debrecen református lakosságának és vezetőinek, de amelyek kiindulópontjai voltak és lettek a település mai sokszínű felekezeti összetételének.

ARISZTOKRATA ÉRDEKEK ÉS KAPCSOLATOK A 18. SZÁZADBAN

CSÁKY IMRE, KÁROLYI SÁNDOR ÉS PÁLFFY JÁNOS KAPCSOLATA A SZATMÁRI BÉKÉT KÖVETŐEN, LEVELEZÉSÜK TÜKRÉBEN

A három arisztokrata személye és tevékenysége viszonylag jól ismert a történettudomány művelői számára, s az is, hogy mindhárman valamilyen értelemben kapcsolódtak a Rákóczi szabadságharchoz.

Károlyi Sándor (1669–1743) a körülmények hatása alatt került Rákóczi közvetlen környezetébe, ám a szabadságharc végén önálló útra lépett, s kiegyezett a császári fővezérrel, Pálffy Jánossal (1664–1751).⁷⁰² Csáky Imre (1672–1732) végig uralkodó párti politikát folytatott, s szemben a szabadságharc oldalán maradt családtagjaival – az országbíró fiaival Csáky Istvánnal, s a Rákóczival az emigrációba tartó Csáky Mihállyal, vagy az erdélyi Csáky Lászlóval és Istvánnal – semmiféle kapcsolatot nem tartott Rákóczival.

1711 után a három főúr igen jó kapcsolatba került egymással, amelyet részint megalapozott családjaik korábbi ismeretségi köre, alapvetően azonban a formálódó és tudatosuló közös érdek: hangsúlyos szerepet vállalni abban az átalakulásban lévő politikai rendszerben, amely az uralkodót és a magyar arisztokráciát egymáshoz kapcsolta.

Károlyi és Pálffy a szatmári békéhez vezető tárgyalások során 1710 őszétől került közel egymáshoz. Több alkalommal találkoztak, kedvező képet alakítottak ki egymásról a debreceni főbíró, Komáromi Csipkés György által közvetített megbeszéléseken, majd a közös tevékenység során kölcsönösen bizalmi viszonyba kerültek.⁷⁰³

Károlyi családja és a Csákyak jó ismeretségben voltak egymással. A két főúr tanultságát bemutató leírások egyaránt megemlékeznek arról, hogy mindketten Kassán, a Kisdyanumban folytatták tanulmányaikat. Mivel a Thököly felkelés mind a két fiatal tanulmányait megakasztotta, bizonyos, hogy egy időben tanultak a katolikus iskolában (Csáky Imre 1682-től, Károlyi István és Sándor 1681-től⁷⁰⁴),

⁷⁰² Málnási Ödön: *Erdődi gróf Pálffy János nádor*. Eger, 1929. 9. (továbbiakban Málnási, 1929.) Pozsonyi emléktáblájára hivatkozva ő 1663-ra teszi a születés évét.

⁷⁰³ A tárgyalásokról és a két ember viszonyáról Bánkúti Imre: *A szatmári béke*. Bp., 1981. (továbbiakban Bánkúti, 1981.)

⁷⁰⁴ Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Bp., 1988. 16–17. (továbbiakban Kovács, 1988.), Pálffy 1677–79 között szintén Bécsben, majd Pármában tanult. Málnási, 1929. 10.

feltehetően ismeretségük is onnan eredeztethető.⁷⁰⁵ Sajátos, hogy tanulmányaik során mindketten eljutottak Bécsbe, igaz, Károlyi 1686-ban mindössze hét hétre, Csáky Imre viszont 1688-tól a Pázmáneum kiemelkedő képességű növendéke volt, aki tudását Rómában teljesíthette ki.⁷⁰⁶ Kettőjük közül kétségkívül Csáky volt a nagyobb műveltségű, szélesebb látókörű, s a bécsi udvari körökben nagyobb befolyással bíró politikus.

Csáky Imre bíboros (1672–1732) ismeretlen festő által készített olajképe a nagyváradai püspökség gyűjteményéből⁷⁰⁷

A két család tagjait különösen a protestánsok elleni felvidéki fellépések hozták közelebb egymáshoz. Csáky István országbíró kezdeményezése – a szabad királyi városok evangélikus templomainak visszaadására a katolikusok számára – egyértelmű támogatást kapott Károlyi László főispán részéről, akit az akciókra fia, Károlyi Sándor is elkísért.⁷⁰⁸ A kassai evangélikusok például 1687 januárjában

⁷⁰⁵ *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672–1732.* Írta Málnási Ödön, Kalocsa, 1933.

⁷⁰⁶ Kovács, 1988. 18–19., valamint Málnási, 1933. 52–57.

⁷⁰⁷ Böcskei László nagyváradai megyés püspök engedélyével, fotó: Lukács Tihamér

⁷⁰⁸ Kovács Ágnes: Károlyi Sándor ősei. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv 17.* Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2006. 483. (továbbiakban Kovács, 2006.) www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/481-488.pdf. (letöltve 2015. szeptember 20.)

ban sérelmezték, hogy – feltehetően az uralkodó elhatározásának megfelelően – a városon kívül mutatnak nekik templomnak való helyet, ezért hosszas huzakodásba kezdtek. Schneider György, majd Váncsai Balázs lutheránus követ azt szerette volna elérni, hogy a városon belül építhessenek templomot. A kiküldött bizottság azonban lehetetlennek ítélte a kérés teljesítését, s Csáky István felső-magyarországi főkapitány (Csáky Imre apja) maga is azon az állásponton volt, hogy minden további halasztás nélkül „őfelsége intenciója szerint azon helyt a városon kívül kimutassák”.⁷⁰⁹

Kovács Ágnes kutatásaiból tudjuk, hogy a 17. század elején a család főrangúvá válásában meghatározó szerepű Károlyi Mihály bárói rangemelésében az volt a döntő mozzanat, hogy ösztönözze Károlyit – akit erre maga Pázmány Péter is bíztatott – az áttérésre.⁷¹⁰ Ő volt a családban az első, aki 1622-ben elnyerte Szatmár vármegye főispáni tisztét. Károlyi Sándor apja, László (1627–1689) 1669-ben királyi tanácsos, 1670-ben szatmári főispán lett, s jelentős birtokokkal gyarapította a család vagyonát. Károlyi Sándor – fivérei, Mihály és István halála után – szintén elnyerte a főispáni méltóságot.

Pálffy a szabadságharc idején Csáky Imréhez hasonlóan egyértelműen az uralkodó hűségén maradt, s barátjához küldött levelei alapján reálisan ítélte meg ellenfeleinek katonai képességeit és a kurucok lehetőségeit.⁷¹¹ Egyértelműen kiállt Csáky mellett, amikor annak „jóakarói” azt terjesztették, hogy kapcsolatban áll a vezérlő fejedelem mellett szerepet vállaló családtagjaival, ezért el akarták érni, hogy I. József érezzen bizalmatlanságot vele szemben.⁷¹² A bán a kalocsai érsek halálakor egyértelmű ígéretet tett Csákynek, hogy segíti a cím megszerzésében. Egyenesen azt javasolta neki, hogy Bécsbe érkezve csak Trautsohn és Wratislaw urakhoz menjen, illetve az ő lányához, többeket felkeresni szerinte

⁷⁰⁹ AMK, Supplementum H. (1683/88) Missiles (számozás nélkül), 1787. január 3-i döntés. A katolikusokat a bíró és Jászai László, az evangélikusokat Schneider és Váncsai, a kálvinistákat Colosvári János képviselte. A comissio déli 12 óráig várta a javaslatot, hol jelöljék ki a városon kívül a templomnak való helyet. Csáky István 1682-től lett főkapitány, ám tevékenységét lehetetlenné tette Thököly felső-magyarországi térnyerése, ezért csak a fejedelem váradi fogását követően (1685) fejtette ki tevékenységét.

⁷¹⁰ Kovács, 2006. 482.

⁷¹¹ A Csáky családtagok eltérő szerepéről a Rákóczi szabadságharcban lásd Papp Klára: „*Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember*”. Debrecen, 2006. 25–46. Pálffy János 1709. augusztus 21-én egyértelműen úgy látta, hogy bár kevés a rendelkezésére álló katona, Bercsényi „valamerre fordulok, mindenütt szalad előttem”. Tanulságos az is, amit az ellenfél propagandájáról megfogalmazott: „Bercsényinek alkalmas leveleit elnyertem, melyekből minden családságokat kitanulhattam, maga is meg vallyá, hogy csak biztatás minden dolgok.” Pálffy János levelei a Csákyak szepesmindszenti levéltárában. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b – Korrespondenz des Kardinals Emericus Csaky (1708–1732) No. 341. – Pálffy levelek, 3. levél, továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-3.

⁷¹² Málnási szerint Csáky Imre Pálffy János tábornok segítségét kérte a kényes ügyben. Málnási, 1933. 70.

szükségtelen.⁷¹³ Tanácsa szerint az lenne a legjobb, ha Csáky tudna beszélni a lányával – Pálffy Mária Annával –, miként „szóljon elő Fölségével”.⁷¹⁴ A javasolt lépések meghozták a várt eredményt, hiszen Csáky Imrét az uralkodó 1710-ben a pozsonyi prépostság adminisztrátorává tette, s kalocsai-bácsi érsekké, amely tisztét 22 évig viselte.⁷¹⁵

Károlyi Sándor (1669–1743)⁷¹⁶

Pálffy János (1664–1751)⁷¹⁷

⁷¹³ Gróf Wratislaw (Wencel Wratislaw von Mitrowitz) cseh kancellár, s Pálffy barátja, gróf Trautsohn pedig a főudvarmester volt, mindketten az uralkodó, I. József bizalmasai.

⁷¹⁴ Pálffy levele Csáky Imréhez 1710. május 24-én, Pozsonyból. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-5. Pálffy Marianna József szeretője volt, II. Rákóczi Ferenc ezért vélekedett úgy az emlékirataiban, hogy Pálffy csak Marianna lánya miatt nyerte el a fővezéri posztot. Bánkúti, 1981. 38. azonban nem ért egyet Rákóczi véleményével. Pálffy lányának szerepéről még Lukinich Imre: *A szatmári béke története és okirattára*. Bp., 1925. 120. (továbbiakban Lukinich, 1925.) Ő a lányt Mária Annának írta, aki Eleonóra özvegy császárné udvarhölgye volt. A 22 éves lány megpróbáltatásairól József halála után, s Wratislaw herceg támogatásáról Uo. 122–123., aki végül 1711. június 20-án férjhez ment az öreg Přehořovsky grófhhoz (65 éves), akivel Prágába költözött, s csak annak 1723-ban bekövetkezett halála után tért vissza Bécsbe. Uo. 124.

⁷¹⁵ Málnási, 1933. 78. Ugyanakkor tették Telekessy egri püspök helyére a püspökség adminisztrátorává, és Heves–Külső-Szolnok vármegye főispánjává. Ez utóbbi kinevezés azonban nem találkozott a pápai udvar támogatásával, mivel a pápa Telekessy egri püspöknek megkegyelmezett, Csákyinak pedig, miután bocsánatot kért, megbocsátott. Uo. 86.

⁷¹⁶ A Nemzeti Portrétár Alapítvány adatbázisában (azonosító: 1268).

⁷¹⁷ A Nemzeti Portrétár Alapítvány adattárában (Azonosító: 2178) Őrzési helye: Sárospatak, vármúzeum.

A HÁROM FŐÚR KAPCSOLATÁNAK JELLEGE

Károlyi Sándor naplójának olvasásakor egyértelműen kitűnik, hogy nemcsak folyamatos levelezést folytatott Pálffy Jánossal, akit általában „a bán”-nak nevez, valamint Csáky Imre váradi püspökkel és kalocsai érsekkel, hanem pozsonyi és bécsi tartózkodásai idején gyakran találkozott velük, de az érsek magyarbéli, valamint Pálffy királyfalvi kastélyát is felkereste egy-egy ebédre, beszélgetésre.⁷¹⁸ Maga is szívesen fogadott vendéget, különösen a hozzá közel állókat. 1719 júniusában Csáky Imrének nemcsak örömét fejezte ki azért, mert az érsek jelezte Kalocsáról „Felföldre való szándékát,” hanem „pusztás házamhoz való maga meg alázásával alázatos udvarlásomat” ajánlotta fel neki.⁷¹⁹

Pálffy János horvát bánt, a Magyar Királyság nádorát a róla szóló kötet (1929) előszavában utóda, gróf Pálffy Pál Ferenc nevezte Csáky Imre „legjobb barátjának”, akinek 93. a bíbornokhoz írott bensőséges hangú levelét Málnási Ödön átnézte, s azokat felhasználta az elkészült monográfiában is.⁷²⁰

Pálffy egy 1709. augusztus 21-én írott levelében maga vallott a Csákyhoz fűződő barátságáról, amikor azt írta: „... in adversis et in absentia szokott ki tet-czeny az igaz barátság. Maradok azért kegyelmednek holtigh való igaz jóakarója, szolgálja, s adgyon Isten oly szerencsét s alkalmatosságot, hogy én is elégségesképpen reciprocálhassam...”⁷²¹ A köztük lévő viszonyt jól fejezi ki pl. az 1711. május 2-án Debrecenből írott levél lezárása, ahol Pálffy magát „kötelessen szolgáló fia”-ként fogalmazza, aki az érseket több más helyen is „nékem kedves apám uram”-nak szólította.⁷²² 1712 decemberében bensőséges szavakkal köszöntötte Csáky Imrét, amikor a következőt írta neki karácsonyi és új esztendei jókívánságként, hogy

⁷¹⁸ *Gróf Károlyi Sándor önéletírása*. Első rész. Kiadja: Szalay László, Pest, 1865. (továbbiakban *Gróf Károlyi Sándor önéletírása*) 1728. március 25-én pl. Királyfalván ebédelt Pálffynál, de április 4-én Pesten, Grassalkovichnál. 292. 1728. május 23-án a következő a bejegyzés „Voltam a méltóságos cardínálnál Magyarbélien, eadem bé jövén.” Uo. 296. November 14-én és december 8-án szintén a bánnál ebédelt. Uo. 312. és 314. Bár Károlyi szerette magáról elhíttetni, hogy zavarják a mulatozások, a napló bejegyzései alapján a fentiekén kívül másokat is meglátogatott az udvarhoz közelálló személyek közül, s ő maga is tartott összejövetelt, pl. 1728. augusztus 22-én feljegyezte: „Tractáltam kedves atyámfiat, jóakaróimat, táncot is tartván, vígan voltam.” Uo. 305. Magyarbél – Mad'arský Biel, majd Vel'ký Biel, Pozsonytól 18 km-re fekvő helység, Szlovákiában. Királyfalva – ma Königsdorf Ausztriában.

⁷¹⁹ Károlyi levele Bátorkeszből 1719. január 11-én. Károlyi Sándor levelei a Csákyak szepsmindszenti levéltárában. OeStA, HHStA SB Csaky, 9 – Korrespondenz des Kardinal Emericus Csaky (1706–1732), Károlyi levelek, No. 320. 11. levél, továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-11. Károlyi Sándor a bátorkeszi jószágot a Pálffyak engedelmeiből 1713-ban váltotta magához, s önéletírása szerint 1715 nyarán építette fel ott az udvarházat „az falu derekán felül szép planitiesre...” *Gróf Károlyi Sándor önéletírása* 106–108.

⁷²⁰ Málnási, 1929. 7.

⁷²¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341. A leveleket Málnási a Pálffyról szóló kötet idézetei alapján valóban olvasta, de természetesen saját elképzelése szerint válogatott belőlük.

⁷²² Pálffy levele Debrecenből 1711. május 2-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-10.

az ünnepeket: „számos esztendőök forgásiban, Felséges Urunk, Hazánk s Nemzetünk hasznos szolgálatira és boldogulására érhesse, ülhesse és tellyes contentuma szerént való üdvességes jókban mulathassa jó állandó egészségben...”⁷²³

Károlyi Sándornak egy 1711. május 3-án, Károlyból írott levele arról tanúskodik, hogy a levélíró a béke megkötését követően ismét fel akarta eleveníteni a korábbi jó viszonyt, amikor a következőket vetette papírra: „Ennek (a békességnek) alkalmatosságával régi tapasztalt affectiójába az méltóságos érseknek akartam magamat bejelentenem, s kérném tartozó kötelezettséggel, méltóztassék azon úri gratiájában fenn tartani, s velem, alázatos szolgáljával parancsolni, kötelezván magamat minden tőlem kitelhető dolgokban az méltóságos érseknek szolgálattára”.⁷²⁴

Amikor Kovács Ágnes egy tanulmányában Károlyi egyik klienséről, Szent-Iványi Jánosról értekezett, megállapította, hogy a viszony jellegét jól mutatja kettejük levelezése.⁷²⁵ Abból ugyanis kiderült, hogy Szent-Iványi milyen fontos szolgálatokat vállalt magára Károlyi kedvére és kérésére, s az is, milyen alázatos formulával fejezte be a hozzá írott leveleit.⁷²⁶ Károlyi Sándor levelei Csáky Imréhez hasonlóan egyértelmű kifejezései kettejük kapcsolatának, szinte minden esetben utalnak az érsektől megkapott legutóbbi levélre, tartalmaznak kérésre elvégzett feladatokat, sok bennük az utalás a Csáky által elvárt munkák eredményeire, gyakori bennük a tájékoztatás, s néhány esetben egyértelmű szembehelyezkedés is megjelenik az érsek szándékaival. A levelek túlzottan udvariaskodó stílusa, a levélzáró formula azonban nagyon is emlékeztet Szent-Iványi leveleire, egyértelmű utalással arra a helyzetre, amely Csákyt méltóságban egyértelműen Károlyi fölé emelte.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK ÉS MÁS ORSZÁGOS ÜGYEK

A Rákóczi hívekkel folyó béketárgyalások folyamatáról Pálffy rendszeresen tájékoztatta Csáky Imrét. Pálffy már 1704-ben horvát báni méltósághoz jutott, amelyet igen sokáig, 28 évig látott el. 1709-ben nevezte ki az uralkodó Rákóczi helyébe Sáros vármegye főispánjának, 1710-ben pedig előbb a felső-magyarországi hadak, majd az egész magyarországi hadsereg főparancsnokságát is megkapta. Pálffy már 1709-ben a lehetséges és szükséges ellencsapásokról írt Csáky

⁷²³ Pálffy levele Kassáról 1712. december 28-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-20.

⁷²⁴ Károlyi Sándor levele Károlyból 1711. május 3-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-1.

⁷²⁵ Kovács Ágnes: Protektor és kliens sikeres együttműködése: Károlyi Sándor és Szent-Iványi János kapcsolata. In: *Úr és szolga a történettudományok egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In memoriam Vári András (1953–2011)* Szerk. Gyulai Éva, ME BTK TTI, Miskolc, 2014. 59–67.

⁷²⁶ Károlyi támogatásával Szent-Iványi 1714-ben az országbíró, Koháry István (Károlyiné nagybátyja) ítélőmestere lett, s ezt a tisztséget 1721-ig viselte, 1715-ben magyar kamarai tanácsos, 1716–1723 között Zemplén vármegye első alispánja lett, aki 1721-ben bárói címet kapott. Uo. 65.

Imrének „Emberségemre fogadom, s hitemre, ha csak ezer lovasommal volna több, az egész kurucságot mind által űzném a Tiszán...” Ugyanott egyértelműen úgy értékelte ellenfeleit Bercsényi hozzá eljutott levelei alapján: „maga is megvallyá, hogy csak biztatás minden dolgok,” vagyis a család emberben nem lehet bízni.⁷²⁷ Pálffy jó érzékkel választotta ki a kuruc vezérek közül éppen Károlyi Sándort, akit végül sikerült is megnyernie a megbékélésre. Ebben a folyamatban hasznos közvetítő szerepet játszott Komáromi Csipkés György debreceni főbíró, aki 1693-ban egyike volt a városa számára szabad királyi címet megszerző városbeli delegációnak, s ezért a szabadságharc utolsó éveiben már maga is hajlott a király hűségére visszatérni. Tette ezt azért is, mert bár a város a megtisztelő címet elnyerte, s a tárnokmester valóban úgy járt el követivel, mint a valóságos szabad királyi városiakkal, a cím országgyűlési becikkelyezése még hiányzott. Rákóczi a várost magát is Erdélyhez tartozónak ítélte, s ezért követit meghívta a gyulafehérvári országgyűlésre, ez a folyamat azonban egyáltalán nem vezetett/vezethetett ahhoz – sőt egyenesen a város által kívántnak tartott törekvéssel ellentétes volt –, hogy követit a magyar rendi országgyűlés alsó táblájának sorába befogadják, s az uralkodótól kapott oklevél rendi jóváhagyása megtörténjen.⁷²⁸ A debreceni főbíró házában Károlyi és Pálffy között zajló személyes tárgyalások kiindulópontjai lettek a felek közeledésének.

Pálffy 1711 februárjában Debrecenből hozta tudomására Csákynek a Károlyival való találkozás tényét „Nem kétlem, vagyon eddig tudtára másunnét is kegyelmednek, hogy minap innét Debreczenből megindulván, circa 21. January, és Hatház nevű hajdúvárosba menvén, azon nap ugyan Hatházra, Károlyi Sándor hozzám jöve...” Ekkor még Pálffynak egyértelműen az volt a véleménye, hogy igen nagy az ország károsodása Rákóczi mozgalma miatt, ezért a jószágok visszaadása nemigen lehetséges, „sőt ha eő Fölségének volna is efféle szándéka, egyátallyában azon volnánk mi, megkárosodott és hívségünk miatt mindenünkből kifogyott magyarok, hogy lábaihoz borulván eő Fölségének, abban ellent állani kívánnánk.”⁷²⁹ A vélemény teljesen találkozott Csáky meglátásaival és érzetével, hiszen őt a váradi püspökség átvételében gátolta meg a szabadságharc, sőt fivérével együtt menedéket kellett keresniük a kurucok elől, s csak az 1708. évi pozsonyi országgyűlés idejétől élhetett ismét saját adományában, a pozsonyi prépostság jövedelméből. A menedékért azonban fizetniük kellett, s a család Rákóczi pártján maradt tagjai sem tudták tehermentesíteni, inkább politikailag veszélyeztették pozícióját.

⁷²⁷ Uo. az 1709. augusztus 21-i levélben: „Azért csak a vén ember (Málnási szerint Pálffy Miklós) engedne progrediálni, s több népet adna, szép operatiokat tennék.”

⁷²⁸ Papp Klára: A szabad királyi oklevéltől az országgyűlési becikkelyezésig. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011. 301–319.

⁷²⁹ Málnási, 1929. 18–19.

Pálffy Debrecenből írta le (1711. május 2-án) Csáky Imrének a majtényi ünnepélyes hűségesküvés megtörténtét: „... az elmúlt csütörtökön Szathmár és Károly között levő Majthén nevű falunál összevegyült fellyebb tízezer lovasnál, az hova magam is ki rándulván hozzájuk, az ígért zászlókat kezemhez attingálták, és in signum pacis concepta egészen azon kurucz hadak három ízben Salvét adtak és actu oszlanak Passusaim mellett kiki maga Hazájába és Jóságába, megköszönvén kegyelmes urunknak hozzájuk mutatott Gratiáját s nékem mellett tett szíves fáradozásaimat.”⁷³⁰

Károlyi a vármegye érdekében igyekezett a Csáky Imrével felélesztett jó kapcsolatot kihasználni, amikor már 1711 októberében arról igyekezett őt meggyőzni, hogy szükséges „ezen földnek nyomorúságos állapotját” figyelembe venni, a vármegyei követek szavának hitelt adni, mert csak így érhető el, hogy a hadaknak kitett vidék „ezen gratiájából jövőendőbeli szolgálatokra is conserváltassék”.⁷³¹ Mivel egy hónap múlva már „atyáskodó kegyelmességéért” hálálkodott a „nagy jó kegyelmes uram”-nak, Szatmár vármegye megkapta a szükséges engedményt. A támogatásért cserébe viszont Csáky információkat kért és kapott Melith Pál és Becski György családi iratainak feltételezett őrzési helyéről.⁷³²

Az 1712–1715. évi országgyűlésen a rendek felvetették a Zsigmond által elzálogosított 13 szepesi város visszaváltásának szükségességét. Csáky Imre vezetésével a lengyel-magyar határ bejárására egy bizottság is létrejött, de az uralkodó végül Károlyi Sándort bízta meg a munkálatok vezetésével, amelyek elég vontatottan haladtak.⁷³³ Károlyi 1721. november 2-án még csak a „lengyel commissióval kapcsolatos parancsolat” elküldéséről írt Csákyinak, akit természetesen biztosított, hogy mind az udvar, mind az ő szándékainak meg kíván felelni.⁷³⁴ A levelezés szerint így is tett, mert még egy hónappal később is úgy látta, hiába érkezett meg a lengyel delegáció, s hiába megy oda ő maga is, „az udvar consenzusa nélkül” nem sokat tud tenni.⁷³⁵

Károlyi Sándor tagja volt a Csáky Imre által elnökölt systematica comissiónak, amelynek létrehozását a rendek még az 1712–1715. évi országgyűlésen határozták el, de az első ülésre csak 1722. április 13-án került sor.⁷³⁶ A bizottság munkálatairól igen kevés információ van a levelekben, ami teljesen érthető, hiszen minden érintett Pozsonyban volt. Július 19-én csak azt írta meg Károlyi,

⁷³⁰ Uo. 25.

⁷³¹ Károlyi Sándor 1711. október 23-i levele Csáky Imréhez. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-3.

⁷³² Károlyi levele Olcsváról 1711. december 16-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-4.

⁷³³ Málnási, 1933. 164.

⁷³⁴ Károlyi levele Károlyból 1721. november 2-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-33. A comissiónak Csáky Zsigmond is tagja lett, s a levél szerint Károlyi az udvar parancslevelének copíáját is továbbküldte az érseknek.

⁷³⁵ Károlyi Munkácsról küldött, 1721. november 28-án keltezett levele. Károlyi levelek, OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-34.

⁷³⁶ Kovács, 1988. 144–156.

hogy „ittén már a Politicum, Oeconomicum és Militare Systemáknak Dictatiója elvégeztetvén” az átnézésével is hamarosan végeznek. Az érseket is arra kérte, hogy nézze meg az anyagot, amely Szluha Ferenc ítélőmesternél megtalálható.⁷³⁷

1719-ben többször tért vissza az Erdélyből terjedő ragályra (contagio), amely előbb a Szilágyságban ütötte fel a fejét, majd Közép-Szolnok vármegyében is megjelent. Fiát, Károlyi Ferencet Haller Gábor (Károlyi lányának, Krisztinának férje) arról értesítette, hogy „az székely földön annyira vannak, az kutyát s macskát sziltiben eszik az emberek ...”.⁷³⁸ Márciusban már csak Erdélyre mondja, hogy járvány-érintett terület, bár szerintem nem „valóságos pestis” van, hanem éhínség is, hiszen sokaknak „nincsen befaló eledelek”.⁷³⁹ A dél-bihari járványveszélyt júniusban megszüntnek tekintette, de július 12-én már két Kővár vidéki helység (Kötése és Bun) veszélyeztetettségét jelezte az érseknek, annak ellenére, hogy „az strázsák Erdélyből ki szándékozónak felállítottanak...”⁷⁴⁰

BIRTOKÜGYEK, TÁMOGATÁS KÉRÉSE VALAMELY TERÜLET MEGSZERZÉSÉHEZ, A KLIENSEK ELŐMENETELÉHEZ

Pálffy János nem minden híryanagot bízott a levelezésre, de Károlyi Sándor is utalt arra, hogy bizonyos kérdéseket szóban egyeztetnek majd. Amikor 1711 decemberében Pálffy bécsi hírekről tudósította Csákyt, leírta ugyan neki, hogy hallotta „némely nyughatatlan és éretlen elmék s mérges nyelvek kegyelmetek ellen lett mondásit,” de jelezte, inkább egy hét múlva személyesen elmondja Pozsonyban azok tartalmát, mintsem „papírra tenné” azokat.⁷⁴¹

A váradi püspökkel, Csáky Imrével kialakított baráti viszony alapján Károlyi 1713-ban úgy érezte, hogy a jó kapcsolatokból anyagi előnyei is származhatnak. Egy április 14-én, Bécsből küldött levelében ugyanis felvetette a Bihar vármegyére vonatkozó dézsma árendálásának lehetőségét, mondván, ha „szándékoznék kiadni, hogy sem más idegennek, inkább nékem méltóztassék cedálni, kész vagyok érette hat vagy ... hét ezer Rft-ot letennem”.⁷⁴² Károlyi kezdeményezése azonban nem volt sikeres, a források alapján nem tudunk arról, hogy a bihari dézsma bérlete hozzá került volna.

Csáky és Károlyi általában egymást segítve tevékenykedett, de a két arisztokrata legnagyobb konfliktusa 1719-ben a tarcali szőlők birtoklásából származott.

⁷³⁷ Károlyi levele Pozsonyból 1722. július 19-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-41.

⁷³⁸ Károlyi levele Bátorkesziből 1719. január 30-án. Uo. 12.

⁷³⁹ Károlyi levele Olcsváról 1719. március 30. Uo. 15.

⁷⁴⁰ Károlyi levele Károlyból 1719. július 12-én. Uo. 21.

⁷⁴¹ Pálffy 1711. december 16-án, Bécsben keltezett levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-14.

⁷⁴² 1713. április 14-én, Bécsből írott Károlyi levél, amely szerint az egyháznak járó dézsmát valamennyi birtoktípusról árendálni kívánta volna, s ígérte „a pénzben nem léssen fogyatkozás”. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-7.

Nevezetesen abból, hogy november 18-án Károlyi egy levélben elpanaszolta az érseknek, mi történt azokkal a tarcali szőlőkkel, amelyeket „az elmúlt változásnak lecsendesedése alkalmatosságával boldog emlékezetű József császár és annak halála után felséges Eleonóra császárné kegyelmes plenipotenciája mellett” megkapott, s 20 ezer forintért használt. A Baráth, Nagy- és Kisdrák nevű fiscális szőlőkről volt szó, amelyek a Szuhai familiától maradtak. Bár a Szepesi Kamara egy évvel korábban még úgy vélte, hogy ha a szőlő eladható, akkor csak neki, Károlyi Sándornak adható el, most azokat „a haza törvényei és a hegyaljai constitutiók ellen elfoglalta”. Azt kérte Csákytól, hogy mondja el Jenő hercegnek (Savoyai Jenőnek) röviden a történetet.⁷⁴³

A remélt támogatás helyett azonban váratlan esemény történt. Miközben Károlyi megkapta az uralkodó donációját, a beiktatáskor az egri káptalanból megérkezett Dombrády András, s contradicált, arra hivatkozva, hogy a Baráth nevű szőlő a Melith familiáról szállott a fiscusra. Mivel Csáky Imre anyai nagypapja Melith György, anyja Melith Klára volt, Károlyi érzékelte a veszélyt, s az összes birtokában lévő levelet összeszedette, elküldte az érseknek, hogy abból szerezhessen információkat.⁷⁴⁴ 1721 márciusában a konfliktus ott tartott, hogy Károlyi az ellentmondás semlegesítésének céljával megnevezte Csáky Zsigmond tárnokmestert, Vay Lászlót és Patay Sámuel, mint olyan személyeket, akik igazolhatják, hogy a tarcali Mézes Málon lévő Baráth nevű szőlő nem az, amelyre a Csáky família igényt tarthat. Még augusztus végén is azt erősítette, hogy nem a Melith család szőlőjére kapta az adományt, két különböző szőlőről van szó, ezért kérte Csákyt: „az tétetett contradictiót annulláltassa”.⁷⁴⁵ 1721. november végére jutott a bonyodalom nyugvópontra, amikor az érsek levelében megnyugtatta Károlyit, hogy visszavonta az ellentmondást, az pedig írt az egri káptalanba, hogy Dombrády is tegye meg a szükséges lépéseket.⁷⁴⁶

Károlyi 1725-ben két nemesifjút, Andrassy Ferencet és Buday Zsigmondot ajánlott az érsek-főispán figyelmébe, mint Bihar vármegye leendő szolgabíráit. Andrassy személyes érdekéért tüntette fel, hogy „oskoláját befejezte,” s ugyanakkor Keserű helységben birtokos, katolikus nemes, tehát alkalmas a szolgálatokra, de az apja is – aki bár maga lutheránus, a fiait katolikus szellemben nevelte – bizonyította a szatmári „subsídio alkalmatosságával” érdemeit, a testvére pedig Csáky Istvánnál teljesített szolgálatot. Az ajánlás sikeresnek bizonyult, mert a Pozsonyból küldött novemberi levelében már köszönetet mondott azért, hogy a

⁷⁴³ Károlyi Sándor Károlyból írott 1719. november 18-án keltezett levele. Uo. 25.

⁷⁴⁴ Károlyi 1720. május 13-án írott levele. Egy Isztrabeczky János nevű szolgájával küldette el az iratokat. Uo. 27.

⁷⁴⁵ Károlyi levele Pestről, 1721. május 22-én. Uo. 28., valamint a Károlyból 1721. augusztus 30-án írott levél. Uo. 34.

⁷⁴⁶ Károlyi Erdődről küldött levele 1721. november 28-án. Uo. 31.

„vármegye restaurációjakor grátiában” részesültek.⁷⁴⁷ Hasonló személyes ajánlást tett 1728-ban, amikor megtudta, hogy az országgyűlésről távol maradó Csáky „maga belső kegyelmes oldalai mellett lévőinek számát négyre méltóztatik vinni.” Ekkor ajánlotta neki azt a Körössy Sámuel nevű nemes ifjút, aki már két éve bizonyított nála, a személyes szolgálatában.⁷⁴⁸

Pálffy részéről is született hasonló kérés, amikor fia komornyikját ajánlotta Csáky figyelmébe: „ha ezért szüksége (volna) eminentiádnak komornikra, merem dícsérni, jó, hív, csendes, józan, s éppen Eminentiád udvarába való legény.”⁷⁴⁹

CSALÁDI ÜGYEK

1719-ben Károlyi Mihály lányának, Károlyi Erzsébetnek sorsáról leveleztek. Károlyi Sándor bátyjának lánya 1696-ban lett az 1705-ben Mainzban elhunyt Csáky Tamás ezredes felesége. Ahogyan a levelezésből kiderül „édes urának nevét meg nem becsülte, más, alá való rendűhöz menvén” feleségül. Az új férj a Görgőről való Görgey György volt, aki kétségtelenül nem mérhető rangban a grófi családhoz.⁷⁵⁰ De az asszony az árvák – az 1699-ben született Ferenc, valamint a fiatalon elhunyt Krisztina, Gábor és László – gyámola is volt, ezért kért számára támogatást Károlyi Sándor, amelyet meg is kapott, mert a szeptember 6-án küldött levelében köszönetet mondott érte.⁷⁵¹

1721-ben Károlyi elérte, hogy fia, Ferenc elnyerje Szatmár vármegye főispáni tisztét.⁷⁵² A beiktatásra 1722. február 25-én került sor, amely installációnak Károlyi nagyon örült, de éppen az akadályozta abban, hogy „felső, pusztás jószágaiban” találkozhaszon Csáky érsekkel, illetve részt vegyen a „Sistemális Comissionának” ülésein. Márciusban azonban „félretéve minden dolgait” indult útnak, hogy az érsek levelében jelzett terminusra megjelenhessen.⁷⁵³

Károlyi a legszomorúbb és legközvetlenebb stílusú levelet feleségének, Barkóczy Krisztinának 1724. szeptember 2-i halála után írta: „... kedves hites társomat, néhai Szalai gróf Barkóczy Krisztina asszonyt /kivel eő szent felsége kegyelméből harminc hét esztendőig lelkem csendességével és szívbeli vigasztalással

⁷⁴⁷ Károlyi 1725. október 22-én, Károlyból küldött és november 25-én Pozsonyban írott levelei. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-45. és 46.

⁷⁴⁸ Károlyi levele Pozsonyból 1728. július 1-jén. Uo. 61.

⁷⁴⁹ Pálffy levele 1718. január 16-án, Királyfalváról, OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-28.

⁷⁵⁰ A Csákyak leszármazási táblája <http://genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html> (letöltve 2015. szeptember 22.), a Károlyiak leszármazási táblája <http://genealogy.euweb.cz/hung/karolyi1.html#EM> (letöltve 2015. szeptember 22.). Károlyi 1719. augusztus 9-én, Károlyban kelt levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-23.

⁷⁵¹ Utalás Csáky 1719. augusztus 27-én írott válaszára. Uo. 24.

⁷⁵² Kovács, 1988. 159.

⁷⁵³ Károlyi levele Károlyból 1722. február 5-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-35. A március 3-án kelt levél Uo. 36. és a március 25-én kelt levél. Uo. 37.

éltem/ sokszori súlyos betegeskedési után tegnapi napon, reggeli négy s öt óra között ez árnyék világbul nékem elfelejthetetlen szívbéli keserűségre kiszólitván, csekély házamat megszomorította.” Az volt a kívánsága, hogy az Isten „az örök életben is csendes nyugovást engedgyen...” feleségének, s ehhez az érsek is járuljon hozzá ájtatosságával.⁷⁵⁴

Károlyi közelebbi rokonságba került a Csákyak felvidéki ágával, mivel fia, Károlyi Ferenc – 1726. augusztus 25-én – elvette a Rákóczival tartó Csáky Mihály első gyermekét, lányát, Krisztinát. Mivel az érsek Csáky Mihály feleségét támogatta, sőt az legkisebb gyermekét, Imrét Váradon szülte meg, Málnási egyenesen úgy vélekedett, hogy a házasságkötésre az érsek szándékai szerint került sor, amit az is igazolhat, hogy a lakodalmat annak kluknói kastélyában tartották.⁷⁵⁵

1727 szilveszterén Károlyi ugyan ágyban fekvő beteg volt, de egy Olcsváról érkezett kedves hírrel lepte meg az érseket, miszerint az isten az előző nap menyét és a fiát „kilenc és tíz óra között egy fiú magzattal megáldotta szerencsésen ..., de a Szent Keresztiségen ... által kellett menni.” A további közeledés jele volt, hogy a levélben Károlyi többször is utalt arra, mennyire szerették volna az érseket kérni a keresztapaságra, de még így is kéri „kereszt atyai grátiáját Eminentiád eránta megtartani”.⁷⁵⁶ Az óhaj ugyanakkor azért érdekes, mert csak a szándékot tükrözi: a naplóbejegyzések is megerősítik, hogy a gyermeket azonnal megkeresztelték Sándor, Imre, Mihály és Ferenc névre „roncsolódott állapota miatt”, s Károlyi két unokája: Haller Sándor és Juliánna lettek a keresztszülei.⁷⁵⁷

VALLÁSI ÜGYEK

Vallási kérdésekben Csáky Imre bizalommal támaszkodhatott Károlyira, s az érsek segítette is őt, ugyanakkor jól fel is tudta használni szolgálatait.

Károlyi már 1711. május 3-án felvetette Csákyinak Mosonyi Péter somlyói plébános ügyét, aki a „felső üdőkben való változó háborúk miá helyben meg nem maradhatván, végtére még az templom javaibul is kifosztatván” az ő udvarába került, ahol dicséretesen szolgált. A főúr az érsek közbenjárását Mosonyi visszatéréséhez akarta megszerezni, azzal a támogatással együtt, amit igen remélt, s amit a következő levele szerint meg is kapott.⁷⁵⁸ A bujdosó plébános visszatért

⁷⁵⁴ Károlyi 1724. szeptember 3-án, Károlyból keltezett levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-43.

⁷⁵⁵ Málnási, 1933. 284.

⁷⁵⁶ Károlyból, 1727. december 31-én írott levél. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-55.

⁷⁵⁷ Gróf Károlyi Sándor önéletírása. 284. A kisfiú nem élt sokáig, „Sándorka unokácskám”, ahogy a naplóban szerepelt, 1728. március 3-án betegedett meg, s 9-én halt meg. A következő gyermek, egy kislány 1729. július 13-án született Olcsva-Apátiban.

⁷⁵⁸ 1711. május 3-án Károlyból küldött levél Csáky Imrének. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-1., valamint 1711. június 14-én küldött levél Uo. 2.

ugyan Somlyóra, de onnan hamarosan – 1711 októberére – ismét el kellett jönnie, „törve, kínozva jött vala is el, százok és német atyafiak által.”⁷⁵⁹

1712 decemberében Pálffy is felajánlotta szolgálatait Csákynak, mint váradi püspöknek a váradi commendáns úr és a káptalan közötti viszony elrendezésében. A tervezett építkezésekkel kapcsolatban azonban egyértelműsítette: „a nagy épületeket Hadi Regula szerint közel az erősséghez, maga tudgya kegyelmed, nem lehet megengedni...”⁷⁶⁰ A problémára következő levelében is visszatért, kifejtve, hogy a várhoz közel legfeljebb fából készített építményt lehet engedélyezni „akit pro omni casu mingyarást el rontani lehet, béhordatni, vagy felégetni, de kő épületet de regula militari nem engedhetni oly közel...”⁷⁶¹ Pálffy az alkalmatlan, „gonosz utak”-ra panaszkodott, amiért nem utazott Váradra, de valószínűleg jobban bízott a személyes megbeszélésekben, mivel remélte Csáky Pozsonyba utazását, vagy a káptalan követének az országgyűlésre érkezését. Végül 1715 márciusában mégis elutazott Váradra. Ott pontosan meghatározta, hogy 645 lépésre „az vár árkátul számlálván, szabadon építhetnek házakat, s a városnak az hol jobb helyet találnak a pincék építtetése kedvéért is, ott építhetik.” Azt javasolta az érseknek, hogy jobb lenne, ha a várban „tétetne valamely épületet magának, hogy sem oda ki...” ráadásul az omladozó épületek felújítása olcsóbb is lenne.⁷⁶²

Pálffy János 1713-ban elég határozott hangnemben adott tájékoztatást az éppen Bécsben tartózkodó Csákynak a Szabolcs és Bihar vármegye közötti konfliktusról, ami a szabolcsi jobbágyszökések, illetve a bihariak részéről a szökött jobbágyok befogadása miatt alakult ki. A határozottság oka, hogy maga Pálffy már írt neki arról „minémű galibás állapot vagyon az jobbágyoknak restitutioja miatt,” s a vármegye is informálta őt, semmi sem történt, holott az udvarnak „egynéhány parancsolattya” született az ügyben, ami őt magát is köteleznél, s Szabolcs vármegyének néhány instantiája is nála van, de eddig éppen Csákya való tekintettel nem lépett az ügyben. A vármegye főispánjaként a jobbágyokat vissza kellene juttatni az őket visszakövetelő földesuraknak, s be kellene tartatnia az uralkodói parancsokat. Ahogyan Pálffy fogalmaz: „ugyanis által láttya Excellentiád, minémű iszonyú injuriája ez a földesuraknak, és az egész vármegyének, amidőn a jobbágyok eloszlása miatt végső romlásra kelletik jutni, nem győzvén a köz terhet viselni, éppen eő Felsége szolgálattya is elégtelenné lészen.”⁷⁶³

A levélnek további következményei lettek, s a fennmaradt források alapján Csáky igyekezett a kapott utasítások és elvárások szerint eljárni. 1713 májusában pl. III. Károly magyar király és Illésházy Miklós kancellár aláírásával ellátott

⁷⁵⁹ Károlyi 1711. október 23-án írott levelének utóirata Uo. 3.

⁷⁶⁰ Pálffy János 1712. december 11-én, Kassáról keltezett levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-19.

⁷⁶¹ Pálffy János levele 1713. január 8-án, Kassáról. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-20.

⁷⁶² Pálffy János levele 1713. március 16-án, Váradról. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-24.

⁷⁶³ Pálffy János levele 1713. július 1-jén, Bajmócról. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-25.

iratot másoltak Debrecen város jegyzőkönyvébe, amely Szabolcs megye pánaszára szólította fel a várost a jobbágyság visszakövetelése törvényi rendjének betartására, vagyis földesúri követelésekre a szökött jobbágyság kiszolgáltatására. A város protocoillum a választ is megőrizte. Kinyilvánították, hogy „a város eleitől fogva senki jobbágyságát erővel és törvénytelenül nem tartotta meg, ... soha hosszas processust nem gyakorlott...”⁷⁶⁴

A város vezetői a feljelentők által idézett eseménnyel szemben hivatkoztak olyan, a közelmúltban történt esetre, amikor egy szabolcsi nemes törvénytelen módon viselkedett debreceni polgárral szemben. Ez történt akkor, amikor Lónyai úr „olyan concivis emberünket fogta meg igaz uttyában privilegialis passusunk mellett, s most is kisvárdai tömlőben tartja és ha nem hódol, nem ígér, ellenséghez illendő kinzással fenyegeti, akinek az attya, hogy városunkba szakadott, vagyon 79 esztendeje, azolta continuo városunkban lakott, megfogott fia is köztünk született, s lakott...”, azt soha senki vissza nem követelte.

1713. október 18-ról már olyan iratot őrzött meg a levéltár az utókornak, ahol az uralkodó több megye számára rendezte a jobbágyság visszakövetelésének ügyét, egyértelműen a vármegyék kötelességévé téve a nyomon követést és a büntetést. A Kálló mezővárosban született megállapodást a hatalom részéről Pálffy János, valamint Szatmár, Szabolcs, Bihar, Bereg vármegye és Debrecen szabad királyi város képviselői írták alá.⁷⁶⁵ A megállapodás szerint „ha mely jobbágyság az helységekbul, az falujukból elszökik, ... azonnal utána mennyenek, úgy földesuraknak tisztjei és emberei, az hol tanáltanak, azokkal együtt, őfelsége kegyelmes parancsolattya szerint falukrul falukra presequallyák, az az faluk is, amelyekre a nyom vitetik, mint passus nélkül járók ellen melléjek felkelni tartozzanak, s kézben adván az onnan elabált, oda restituálják cum omnibus appertinentiis suis”. Ha pedig egy helység meg nem fogja és meg nem fogatja a szökött jobbágyságot, azt a vármegye tisztje 300 forintra büntetheti. A fejlemények egyértelműen azt mutatták, hogy a jobbágyság visszakövetelése ügyében a hatalom a vármegyék nemességének oldalára állt – Bihar vármegye élén ekkor Csáky Imre váradi püspök állt, akinek Pálffy felszólítására el kellett fogadnia a megállapodást –, s a városnak ehhez a helyzethez kellett alkalmazkodnia.

Pálffy fenti levelében hasonló konfliktusforrásnak tartotta Bakó nagyprépost személyét, aki az egész vármegyével, de a váradi parancsnokkal, Friedrich Löwen-

⁷⁶⁴ A tényleges gyakorlatot is rögzítették, amely a következő szerint történt: „valaki praetendált jobbágyság eránt, requirált embere mellé városunk bírása mindjárt hites szolgát adott, azzal kereste, s ha reá akattanak, megfogott. Ha igaz örökös jussa a földes úrnak comprobáltatott, a jobbágyság kezében adatott és szabadoson elvitetett.”

⁷⁶⁵ Szatmár megye képviseletében Károlyi Sándor, Szabolcs részéről Vay László, valamint Jodocus Zoltán vicecomes, Bihar megyéből Komáromi Csipkés György vicecomes és Baranyi Miklós juratus, Debrecenből Pósalaky János deputatus, Bereg vármegyéből Bay Ferenc vicecomes, Lónyai András deputatus, valamint Görgei Imre juratus MNL HBVL IV. 1011/a 28. Az irat a város 1713. évi jegyzőkönyvébe másolva maradt fenn.

burg gróffal is „örökké viszálykodik, s amint hallom, Excellentiádat is érdeme szerint és conprenter nem observállya, bizony egy szóval nem arra a földre való ember...”⁷⁶⁶

Bár feltételezhetnénk, hogy a szigorúság kettejük viszonyában is valamiféle eltávolodásra utalhat, a további levelek hangneme egyáltalán nem ezt igazolja. Az 1714. július 31-én Vöröskőről elküldött írás éppen, hogy a bensőséges viszony további fennmaradását bizonyítja, amikor Pálffy választ fogalmazza: „Valamennyi jót azért kíván Excellentiád szent patronusom ünnepe napjának alkalmatosságával, annyi hasonló milliónyi jókat viszont én is kívánok Excellentiádnak, megérdemleni kívánván ily hozzám való szép atyai hajlandóságát.”⁷⁶⁷ Ez a baráti, bensőséges viszony levelezésük egész időszakában megmaradt.

Károlyi – naplójának bejegyzései szerint – 1729 áprilisában tért be „Debreczenben páter piaristákhoz ő kegyelmekhez,”⁷⁶⁸ de a levelezés szerint nem véletlenül, nem csupán „szent misének hallgatására,” hanem az érsek kérésére. Amikor 1725. október 3-án Koháry István alapítványt tett a debreceni nemesi convictus céljaira, nem gondolta, hogy több évig húzódó viszályt alapoz meg a város és a piarista rend között. A rend ugyanis megvette a Váry József-féle ingatlant, amit a város nem ismert el, s 1726 októberében Csáky Imre is arra figyelmeztette a rend élén álló Szlopnyai Elek atyát, hogy „nem kívánatos konfliktusokhoz” vezethet, ha a reformátusok Kollégiumához közel kapnak a katolikus ifjak elhelyezést.⁷⁶⁹ Az érsek bizonyosan tanácsot kért az esetről Károlyitól, mert az már 1728. március 18-án azt írta neki, hogy olyan döntést kellene hozni, ami nem jelent fogyatkozást a rend tagjainak, de ugyanakkor „debreceni uraimék meg ne szomoríttatnának ... jobb és dicséretesebb is az jó egyezésben való alkuvás és csendes harmóniában való megmaradás, mintsem gyűlötségben való lakás, kit is maga Eminentiád bölcsen méltóztatik által nézni és helyesnek kegyelmesen ismerni.”⁷⁷⁰

Az április 19-i levél szerint a látogatás célja a város és a piaristák közötti meg egyezés létrehozása volt a convictus helyének eldöntésében. A piaristák a residentiát továbbra is a piaci funduson szerették volna, mondván, hogy az a „város közepén esik,” a másik telek viszont a templomhoz van közelebb.⁷⁷¹ Károlyi nem osztotta a piaristák véleményét, hogy ez utóbbi sáros helyen volna, mivel

⁷⁶⁶ Pálffy levele 1713. július 1-jén Bajmócról. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-25.

⁷⁶⁷ Pálffy levele 1714. július 31-én Vöröskőről. OeStA, HHStA SB Csaky, 9b-341-27. Csáky betegsége miatt is aggódott, ezért a nagy melegben nem ajánlotta neki a felföldi további utazást, azt inkább a „híves őszi napokra” javasolta.

⁷⁶⁸ Gróf Károlyi Sándor önéletírása. 293.

⁷⁶⁹ Koháry adománya 23 600 forintot jelentett. Csáky is felvetette, hogy a piacon lévő ház távol esik a piarista rendháztól. *Katolikusok Debreczenben 1715–2015.* szerk. Takács József, Debrecen, 2015. 38. (továbbiakban *Katolikusok Debreczenben*, 2015.)

⁷⁷⁰ Károlyi 1728. március 18-án, Pozsonyból küldött levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-58.

⁷⁷¹ 1727. április 25-én a Szent Anna utcán, a templom melletti telket is megvették Székely Szabó Ferentől. *Katolikusok Debreczenben*, 2015. 38.

„egy utca sincsen az egész városon oly száraz, mint az eő kegyelmeké”, s távol sincsen, hiszen egy utcányi a távolság. Inkább tartotta elfogadhatónak a bíró szempontját, hogy az első elképzelés a nemes város többségének „nagy kedvetlenségére és ízetlenségére vagy”.⁷⁷²

Károlyi ragaszkodására jellemző, hogy fiával, Ferencsel és a Csáky család tagjaival együtt jelen volt az 1732 augusztusának végén fekete himlőben elhunyt kalocsai érsek ünnepi gyászmiséjén, 1733. augusztus 28-án a Szent Anna templomban.⁷⁷³

A levelezés alapján a három arisztokrata kapcsolatára a töretlen barátság és folyamatos segítőkészség volt a jellemző. Hármójuk közül Csáky Imre személye volt az igazodási pont, aki műveltségével és tájékozottságával kitűnt társai közül, aki folyamatosan kezdeményezett, kért, tanácsolt, s akihez a másik két levelező, Pálffy János és Károlyi Sándor fordult bizalommal, vette köszönettel a tőle kapott tanácsokat, s igyekezett teljesíteni annak kéréseit.

Csáky Imre szobrát 2015-ben készítette E. Lakatos Aranka szobrászművész, s a katolikus emlékévk keretében a Szent Anna templom elé állították fel. (a szerző felvétele)

⁷⁷² Károlyi 1728. április 19-én, Budáról küldött levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320-59. Mivel a piaristák nem engedtek, Károlyi azt javasolta Csáknak, hogy Bécsben akarja majd meglátogatni, s akkor beszéljék meg, mit célszerű és lehet tenni.

⁷⁷³ Csáky Imre érsek és várad püspök holttestét 1733 márciusában szállították át az építés alatt lévő Szent Anna templom kriptájába. A gyászmisére fekete lepellel vonták be a falakat, és a hagyomány szerint 300 gyertyát gyújtottak. Katolikusok Debrecenben, 2015. 39.

**CSÁKY MIHÁLY FELESÉGÉNEK,
KLOBUSICZKY ÉVÁNAK ÉS GYERMEKEINEK SORSA
A TÖRÖK FÖLDRŐL VALÓ HAZATÉRÉS UTÁN**

Közismert tény, hogy a nagymúltú Csáky család tagjai a 18. század első évtizedében erősen megosztottak voltak abban a kérdésben, hasznos-e támogatni II. Rákóczi Ferencet, vagy célszerűbb-e inkább a Habsburg ház oldalán maradva védeni a család érdekeit. Csáky Imre és Zsigmond bizonyosan az utóbbi, míg Csáky István és különösen a Rákóczival lengyel földre tartó Csáky Mihály az előbbi álláspontot vallotta. Az ő esetében egyértelmű kiállás mutatkozott meg a fejedelem mellett az emigráció vállalásában is, amit élete végéig nem adott fel, sőt ő lett a rodostói magyarok vezetője.⁷⁷⁴ Feleségének apja, Klobusiczky Ferenc báró, Sáros vármegye főispánja és a Gazdasági Tanács elnöke szintén követte a fejedelmet Lengyelországba, ám ő amnesztiával hazatért, s birtokait is megtarthatta.⁷⁷⁵

Csáky Mihály felesége, Klobusiczky Éva⁷⁷⁶ három gyermekével (az 1712-ben született Istvánnal, az 1706-ban született Krisztinával és a Lengyelországban 1717-ben született Konstanciával) valamint születendő magzatával hazatért,⁷⁷⁷ s Csáky Imre bíboros, váradi püspök támogatását élvezve megpróbált talpon maradni. Nem tudjuk, pontosan mi vezette az asszonyt erre a kockázatos vállalkozásra, s azt sem, mikor indulhattak a hosszú útra. 1722. április 2-án kelt az a török parancslevél, amely az oláh vajdának szólt, s amelyben tudatják vele, hogy a 240 akcsét, amit eddig Csáky Mihály tábornoknak és családjának az adópénztár-

⁷⁷⁴ Csáky Mihály számára hiába próbálta 1719-től Csáky Zsigmond és Imre kijárni a bécsi udvarban a hazatérés lehetőségét, az nem valósult meg. 1720-tól már inkább az utódok számára kívántak a birtokból visszaszerezni, s 1721 novemberére a feleség és a gyermekek a hazatérési engedélyt meg is kapták. Málnási, 1933: 283–284.

⁷⁷⁵ Klobusiczky Ferenc tevékenységéről Mészáros Kálmán: Felső-Magyarország főispánjai a Rákóczi-szabadságharcban. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században*. Ed. Štefan ŠUTAJ. Prešov, 2008. 154–166. (továbbiakban Mészáros, 2008.) itt 157.

⁷⁷⁶ A Klobusiczky család tagjai: Klobusiczky Ferenc és felesége, Soós Krisztina, valamint gyermekei (István, Éva-Juliánna és Erzsébet) az 1692. április 29-én, Bécsben kelt rangemeléssel nyerték el a bárói címet. Illésy János – Petkó Béla: *A Királyi Könyvek Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság adományozásának 1527–1867*. Bp., 1895. 111.

⁷⁷⁷ Kis Domokos Dániel: A fejedelem bujdosótársa. *Valóság*, 55. (2012) 4. sz. 25. is úgy tudja, hogy a hazatérés Cseftrofcsából már 1722-ben megtörtént.

ból fizettek, ezután nem kell adniuk, mivel azt Csáky ezt követően a császári (szultáni) kincstárból kapja. A változás oka pedig az volt, hogy „a nevezett tábornok felesége és családja engedélyt kaptak, hogy Erdélybe menjenek”, őt magát pedig Rodostóban bízták meg fontos feladattal.⁷⁷⁸

Málnási Ödön tudni vélte, hogy a család befolyásos tagjai 1722 decemberében kérelmezték a káposztafalvai uradalom visszaszerzését, amire 1723 tavaszán kapták meg az engedélyt.⁷⁷⁹ A nevezett uradalom elzálogosítására a Rákóczi szabadságharc idején került sor. Csáky Mihály és felesége előbb 1702. október 14-én vett fel 2000 forintot Görgey Kristóftól és feleségétől, Kálnássy Annától azzal, hogy az összeget egy éven belül megadja. Mivel azonban azt „a mostani mostoha időkre és kiváltképpen a sok kárvallásimra” hivatkozva nem állt módjában teljesíteni, 1704. február 20-án Lőcsén kelt levele szerint Görgey özvegyének és mindkét ágon lévő maradékainak adta át a neki osztályrészül jutott Káposztafalva portiót, amit még „édes Atyánk Urunk inscribált és inpignorált”. Az ottani puszták, jobbágyságok és zsellérek értékét 2138 forintban az adósság értékéhez számolta, s így adta át úgy, hogy azt használhatják, „üdvezült Atyánk urunk levelei szerint usuálhatták, s birhatják, valamíg egészen in summa az 4138 forintot én általam és Successorim által le nem tétetik.”⁷⁸⁰ Káposztafalva városát, az ott lakó jobbágyokat a majorsággal együtt – amelyeket szintén „osztályul jutott”-ként nevezett meg – a házaspár már 1704. január 8-án, Lőcsén kelt záloglevelével a városban lakó Újházy Jánosnak és feleségének, Halmos Sophia asszonynak kötötte 6 évre, mivel bizonyos szükségükre tőlük hatezer magyar forintot vett fel.⁷⁸¹ Az emigráció miatt azonban a visszaváltásra nyilván nem került sor, s akkor lehetett ezt a kérdést elővenni, amikor a visszatérő leszármazottaknak szüksége volt a birtokra.

A Törökországból való hazatérésben Klobusiczky Évának Csáky Imre nyújtott segítséget, miközben – Thaly Kálmán szerint – „kiszerezte az amnestiát sógornője és gyermekei számára”. Az asszony Váradon szülte meg legfiatalabbik gyermekét, a később papi pályára lépett Imrét (őt nevezte Thaly Kálmán „Abbas Romanus”-nak, a családi levelezésben pedig egyszerűen a „rómainak” hívták).⁷⁸²

⁷⁷⁸ Karácsony Imre – Thallóczy Lajos: *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803*. Bp., 1911. 92–93. A rendelet azt is megemlíti, hogy Csáky „Rodostóba Rákóczi király mellé küldetett.”

⁷⁷⁹ Málnási, 1933: 284.

⁷⁸⁰ MNL OL P 75. Csáky család levéltára, Csáky László halála után rendezett iratok, (továbbiakban MNL OL P 75.) Fasc. 9. No. 2. Csáky Mihály pecsétjével és aláírásával.

⁷⁸¹ MNL OL. P 75. Fasc. 9. No. 1. A csomó a „A káposztafalvai uradalomra vonatkozó egyes jogi iratok” elnevezést viseli, s Csáky Imre apát hagyatéki ügyei szerepelnek még benne. A contractuális levél külön kiemeli, hogy Káposztafalva a régi urbarium szerint köteles szolgáltatásokat teljesíteni, „mind bor, mind ser kocsmát eő kegyelmék számára tartani”, s engedélyezi, hogy Újházy „a lőcsei házhoz, vagy majorsághoz veres fenyőfát” szállíthasson, szabadon legeltethessen, s ha nem váltják ki időben, a birtokot tovább zálogosíthassa.

⁷⁸² Thaly Kálmán: Jelentés a Radvánszky és gr. Csáky-levéltárak Rákóczi kori adatairól. *Századok*, 9. (1875) 3. Csáky Mihály fia, Imre 1740-ben érkezett vissza Váradra, hogy – Bunyitay Imre szerint – „itt felöltözzvén” kispapnak megkezdje tanulmányait. Bunyitay, 1935. 264. Csáky Imre elnevezésére Thaly, 1875. 95–96.

A bíboros Pozsonyból 1723. március 4-én írott levelében gratulált neki a szüléshez, s egyben közölte vele a Kébell Mihálynak tett utasítását, hogy a fiú magzat „körösztelésével semmit sem kell késni ... *nevem assistálok eő kegyelmére*, ne talántán valamily betegség érné”.⁷⁸³

*Az eperjesi ferences templom bejárati kapuja, felette az építető:
Klobusiczky Ferenc és felesége Soós Krisztina névvel, fölötté a bárói család címere (a szerző felvétele)*⁷⁸⁴

A Csáky Mihály mellett vállalt kényszerű emigráció idején, 1714-ben Eperjesen elhunyt a feleség édesapja, Klobusiczky Ferenc (első felesége, gyermekeinek anyja, soóváry Soós Krisztina már 1709-ben meghalt). A Klobusiczky testvérek (István, Julianna, Andrásy Mátyásné és Erzsébet, Fischer Mihályné) apjuk testamentuma értelmében 1715. április 26-án birtokosztályt hajtottak végre. A birtokosztás nem terjedt ki a hagyatéknak arra a részére, amelyet a szülők Klobusiczky Istvánnak, a fiúág jogainak fennmaradása értelmében már korábban kiadtak.⁷⁸⁵ Klobusiczky Éva azonban férjével együtt emigrációban volt, a neki jutó

⁷⁸³ Csáky Imre 1723. március 3-án írott levele Klobusiczky Évának. OeStA, HHStA SB Csaky, Csáky Imre bíboros levelei, Klobusiczky Évához írott levelek 11a-2.– Briefe an Eva Klobusiczky, verwitwete Gräfin Csaky (1723–1728) (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

⁷⁸⁴ Klobusiczky Ferenc és felesége Soós Krisztina 1708-ban kezdték a templomot építtetetni, de a felépítés feladata fiára, Istvánra, majd annak özvegyére, Kapy Klárára maradt (1758). Az aszszony 1724-ben egy Szent Józsefről elnevezett oltárt is alapított. Divald Kornél: Eperjes legújabb templomai. *Művészet*, 3. (1904) 84. https://adt.arcanum.com/en/view/Muveszet_1904/?pg=213&layout=s – utolsó letöltés: 2020. november 22.

⁷⁸⁵ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2., Klobusiczky István (1683–1717), Julianna (1687–1735) és Erzsébet (1688–1726 előtt) A testvérek Klobusiczky Istvánt bízták meg a birtok védelmével, aki maga is érdekelt volt a pozitív döntés meghozatalában, mivel pl. a Zemplén vármegyei Baskócz nevű egész falut és a kövesdi birtok negyedét, amely Klobusiczky Évának jutott, ő tartotta a kezénél. Már 1714. július 13-án, Eperjesen is volt közöttük egy részletesebb, az ingóságokra is kiterjedő osztás, amelyben még apjuk második felesége, mostohaanyjuk, Gergelly-laky Éva részét is meghatározták. Az iratról 1731-ben készítették a hiteles másolatot: MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 1. A szülők testamentumának másolata: MNL OL P 72. Fasc. 570.

birtokrészre a Fiscus tartott igényt, a család megbízottja, Klobusiczky István azonban elérte, hogy az kezükönél maradjon.⁷⁸⁶ A Klobusiczky Évának jutott részt így maguk között a megállapodás alapján osztották szét, azonban azzal a megkötéssel, hogy „ha az Isten hozzánk való eljövételét fogja boldogítani, azonnal kiki közülünk az Portiójából kezéhez vett részt ki bocsássa kezéből.” A végrehajtás felett nagybátyjuk, soóváry Soós István felügyelt, előtte kötötték meg a megállapodást. Amikor Klobusiczky Éva hazatért, bátyja már nem élt, így annak özvegyével, a két saját leánytestvérével és azok családjával egyezkedett a neki maradt ingóságokért, pénzért és birtokért. Mivel apjuk az ősi kövesdi jószágot még halála előtt megosztotta közöttük, Klobusiczky Éva részét magánál tartva, 1714-ben azt bátyja vette magához, amit özvegye, Kapy Klára adott át számára.⁷⁸⁷

*A Zemplén vármegyei nagykövesdi vár romjai*⁷⁸⁸

⁷⁸⁶ A hagyatékhoz tartozó falvak – amelyek ma valamennyien Szlovákiához tartoznak – összetétel az 1723. évi átvételkor a következő volt: Nagy- és Kis Kövesd (Velky Kamenec, Malý Kamenec, Királyhelmetől délnyugatra), Alsó- és Felső Lászlófalva (Alsó Ladiskócz – Nižne Ladičkovce, Felső Ladiskócz – Vyšné Ladičkovce, Homonnától 13 km), Czéke (Cejkov, Töke-terebestől 19 km), Baskócz (Baskovce, Ung vármegye).

⁷⁸⁷ A testvérek osztozásakor 2000 magyar forint járt a neki jutó bor ellenértékeként, egy srófos ezüst palack, kilenc egyben járó, belül aranyozott pohár, egy pár új gyertyatartó koppantóval, nádmézhez való porozó, egy pár ezüstanál és két ezüst nyelű kés, hajdú dolmányra való ezüst kapcsok, összesen: 13 font és 10 lat ezüst, ónedény 84 font. Ezen kívül 29 arany, ezüstpénzben 255 Mft és 12 pénz. Az eperjesi ház pincéje borából és a szarvasmarhából, lóból, sertésből, szalonnából, vajból Klobusiczky Évának jutó részt bátyja vette magához, azzal, hogy hazatértekor majd megadja neki. MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 1.

⁷⁸⁸ <https://hungaropedia.org/index.php/Nagyk%C3%B6vesd> utolsó letöltés 2025. 03.21.

A fiatalasszony továbbra is Csáky Imre püspöktől – 1717-től bíborostól – kapta a legtöbb támogatást.⁷⁸⁹ Csáky Mihály birtokaira (1702-ben a hotkóci kastély fele, Mindszent (Biacovce), Dubrava, Hrabusiv, Danisovce lett az övé), mivel Rákóczi török földre is követte az emigrációba, nem számíthatott. Éble Gábor úgy tudta, hogy a hazatért családtagok „az internált, gyanúba vett s fölügyelet alatt tartott alattvalók keserű kenyerét ették. ... Bécsbe voltak bellebbezve, gyaníthatólag egy apáczakolostor falai közé.”⁷⁹⁰ A fennmaradt források rendre megcáfolják leírását. Klobusiczky Éva ugyan rövid ideig Váradon tartózkodott, majd a püspök átengedte neki lakhelyül barokk stílusban nemrégiben épített palotáját Kluknót, amely egy 1703. évi családi osztozkodás szerint részint a püspök-főispánt illette.⁷⁹¹ 1723 májusának végén Csáky Pozsonyból intézkedett: „tettem rendeléseket Kegyelmed Kluknóra való fölszállítása iránt” – írta meg neki, s egyúttal arra kérte „ne halassza indulását, mert tartok tőle, hogy az nagy melegek beérkeznek, igen alkalmatlanul fogja végben vitetni utazását Kegyelmed.”⁷⁹²

Az asszony megbízottai, bizalmi emberei ettől az évtől ide, a kluknói kastélyba címezték a neki szóló leveleket, küldték jelentéseiket és utaztak oda, hogy a család számára bizalmas ügyekben személyesen informálják a grófnőt. Ide írt neki Szinyei Merse Kristóf, Szepes vármegye alispánja is, aki az átköltözés után nem sokkal, 1723 júliusában 20 köböl zabot ajándékozott neki Szinyéről, majd a kertészét küldte át, hogy legyen eper is Kluknón.⁷⁹³ Az alispán kísérte Bécsbe is az özvegyet 1724 májusában.⁷⁹⁴

Az anyagi háttérrel a Csáky Imrétől használatra átengedett Kluknó és Mindszent jelentette,⁷⁹⁵ s egyértelműen az a Klobusiczky örökség Zemplén vármegyében,

⁷⁸⁹ Klobusiczky Éva bátyjának, Istvánnak fiai életük során jelentős karriert futottak be, de Csáky Mihály feleségének hazatértekor még igen fiatalok voltak, rájuk nemigen támaszkodhatott. Antal (1708–1756) 1747-től Zemplén vármegye főispánja, Ferenc (1707–1760) pedig 1732-ben erdélyi püspök, majd 1751-től kalocsai érsek lett. Thaly, 1875. 95–96. 1753-ban a család számára ők szerezték meg a grófi címet is. (1753. 10.12. – címerbővítés, magyar grófi cím adományozása) MNL OL A 57. LR 43. köt. 57–64.

⁷⁹⁰ Éble Gábor: *Károlyi Ferenc és kora (1705–1758)* Bp., 1893. 169.

⁷⁹¹ Az átengedésről Málnási, 1933. 131–132.

⁷⁹² Csáky kardinális levele Pozsonyból 1723. május 30-án. OeStA, HHStA SB Csaky 11a-1 – Korrespondenz und Akten des Kuruzzengeneral Michael Graf Csaky, (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.) A kluknói kastély építését 1720-ban fejezték be.

⁷⁹³ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2. Szinyei Merse Kristóf 1723. július 10-én, ill. uő. 1723. november 27-én Lőcséről küldött levelei. Szinyei Merse Kristóf 1729-ben hunyt el, ugyanis a Helytartótanács ekkor értesítette Lőcse hatóságát, hogy helyébe a király a kassai kerület biztosává Máriássy Gábort nevezte ki. Dr. Hajnóczy R. József: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. *Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1902–1903.* 10. (1904) 193–470. 283. 2393 szám alatt.

⁷⁹⁴ Uo. Szinyei 1724. május 5-én, Lőcséről küldött levele szerint.

⁷⁹⁵ Vályi András szerint „*határbéli földgye ámbár soványas, de legelője, és fája is mind a' két féle elég van.*” Vályi András: *Magyar Országának leírása.* II. köt. Buda, 1799. 384. Mindszent (Szepesmindszent – Biacovce, Szepes vm.) Természetesen Mindszentnek a Csáky Imre számára jutott részéről van szó. Vályi II. 1799. 614.

amit a hazatérés után testvéreitől némi huzavona után részint megkapott, s amelyet tisztartóján és megbízottján keresztül irányított. Mindkét mentorával jó kapcsolatban állt, s személyesen is gyakran találkoztak. Furár Pál plenipotentiárius⁷⁹⁶ 1724 augusztusában éppen Csáky Zsigmond löcsei tartózkodásának idejére szervezte meg, hogy „e héten igen jó lenne, ha bejönne Nagyságod” a meglátogatására, hiszen már szerzett olyan prókátort számára, aki a tárnokmestert is szolgálja.⁷⁹⁷

A Kluknóra érkezés után történt meg az asszony birtokbakerülése a Klobusiczky családi örökségből rá jutó birtoknegyedbe. Furár Pál nevű megbízottja 1724 januárjában pl. egy *Baskócz* nevű falu átvételéről informálta, amit a szolgabíró jelenlétében kezéhez vett „conscribálván az egész falu minden appertinentiáival, az esztendőbeli adót, nemkülönb az robotálást is, amint magok vallották”.⁷⁹⁸ Ezt követte a többi anyai jusszon számára jutott birtokrész átadása, de a pénzben, állatokban, ingóságokban neki jutó, s a családtagok által használt örökség visszaszerzése egyáltalán nem ment könnyen, abból Klobusiczky Éva halála után is maradt még elszámolni való. Ezért az átvett anyai örökség csak nagy nehézségek árán tudta a grófnő közvetlen igényeit kielégíteni, mindenképpen rá volt szorulva családtagjai, rokonai folyamatos támogatására.

Csáky Mihály idősebb fiát, Istvánt 1723-ban már a második éve Kassán tanítták. A fiú elhelyezésében is Csáky Imre játszotta a meghatározó szerepet, aki azév decemberében maga írta meg Klobusiczky Évának, hogy „míglen ezért már kis öcsém oskoláit folytatja, lészen gondom, hogy hasznára is lehessenek.”⁷⁹⁹ Az odafigyelésre szükség is volt, ugyanis a fennmaradt levelezés szerint 1723. október 28-án kapott hírt a grófné Kassáról Hollósy Ferencről, hogy a fia mellé rendelt Vágner nevű inas megszökött, s tovább állt egy Debrecenből jött szekéren, amely kispapokat hozott Váradról.⁸⁰⁰ Senki sem tudta, mi volt az oka távozásának, mert nem bántották meg, nem is adódott arra alkalom, hiszen csak három napig volt a szemináriumban. Bár a megbízott még remélte, hogy sikerül valahogy visszahozatni – az alispán segítségét is igénybe vevő kutatás azt igazolta, hogy Újhelybe készül a „Páter Paulinusokhoz” –, ennek ellenére egyértelműen kérte a grófnőtől egy új inas keresését, aki nem csupán a ruházat rendben tartására ügyelne, mondván „talál a Méltóságos grófné asszonyom Löcsén becsületes ifjakat”. Figyelemre méltó, hogy pontosan megfogalmazta: egy a gyermeknél idő-

⁷⁹⁶ Furár Dániel nemességét 1676. június 13-án hirdették ki. Szepes vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek (1557–1711). Közli: Dr. Förster Jenő, *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, 8. (1916) 1–4. 100. 1724-ben Furár Pál tagja volt a borhamisítások megakadályozására létrehozott bizottságnak, ahol Szepes vármegyét képviselte. Illésy János–Pettkő Béla: *A Királyi Könyvek Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság adományozásának 1527–1867*. Bp., 1895. 339.

⁷⁹⁷ Furár Pál levele Löcséről 1724. augusztus 13-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁷⁹⁸ Furár Pál levele Klobusiczky Évának Baskóczról 1724. január 15-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁷⁹⁹ Csáky levele 1723. december 15-én, Diószegről. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁰⁰ Hollósy Ferenc levele Klobusiczky Évának 1723. október 28-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

sebb, de jóeszű fiút keressen az elcsavargott helyébe, aki értelmes, szorgalmasan tanuló, hiszen akkor az úrfi „mindenkor azon igyekezik, hogy jobban forgassa magát, hogy sem az szolgálja és így mintegy kedvet és bátorságot viszen az olyan.” A levél végén igyekezett megnyugtatni a grófnét, hogy fia egészséges, sőt, „tanulása Istennek neve dicsértessék, á Méltóságos grófné öröme volt, jó-lehet, hogy sokkal nehezebben érti a mostani Iskolát, hogy sem a tavalit, de ma-gában is az Iskola sokkal nehezebb.” Csáky Mihály felesége 1725 januárjában újabb megerősítést kapott a kardinálistól, amikor az Pozsonyból azt írta neki Ist-ván fiáról: „nyugodt elmével is legyen kegyelmed, gondviselésében és oktatásá-ban semmit el nem hagyok, már tanulással helyre helyeztettem...”. További sorsát is egyengetni kívánta, hiszen úgy fogalmazott „mihelyst alkalmas időt látom, felküldöm, s szükséges helyeken bejavasolom”.⁸⁰¹ 1725-ben Krisztina és István is megfordultak Bécsben, sőt a fiatalember még a himlőn is átesett, s szerencsé-sen meggyógyult. A két Csáky Mihály leszármazott felutazásának szerepe lehe-tett az apjuk érdekében tett családi kezdeményezésekben: „a kegyelmed férje szabadulása iránt” tett lépésekről a bíboros személyes tájékoztatást ígért a fele-ségnek az éppen a Szepességbe készülő Csáky Zsigmond által.⁸⁰²

Nem tudjuk, de feltételezhetően nem a tanulási nehézségek, sokkal inkább a család helyzete volt az oka, hogy az idősebb fiú, István (1710–1734) végül a Csáky rokonság hagyományait folytatva – nagybátyjaihoz, Csáky Tamáshoz és Györgyhöz hasonlóan – a katonai pályát választotta, s a Károlyi huszárezredben szolgált, amikor 22 éves korában, 1734-ben Mainznál elhunyt. Károlyi Ferenc sógorának síremlékét a mainzi dóm belsejében állították fel, s annak szövegét a Századok folyóirat 1873. évi számában tették közzé.⁸⁰³

A lányok – Krisztina (1706–1736) és Konstancia (1717–1748/50?) – Kassára ke-rültek zárdába, a Szent Orsolya rend apácakolostorába, amely a város központjában állt. Az orsolyiták ugyanis 1676-ban már Pozsonyban,⁸⁰⁴ majd 1698-ban Fenessy György egri püspök támogatásával Kassán is zárdát alapítottak, fiatal lányok nevelé-sében vállalva feladatot. A lányok bizonyára Csáky Imre támogatásának köszönhet-ték befogadásukat. De gondolhatunk arra is, hogy a Klobusiczky Ferencel kialakult jó viszony is szerepet játszhatott döntésükben.⁸⁰⁵ A zárdában tartózkodásról Csáky

⁸⁰¹ Csáky Imre levele Pozsonyból 1725. január 28. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁰² Csáky Imre levele 1725. június 22-én, Morvánkáról. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁰³ A mainzi dóm 1870. évi restaurálásakor került napvilágra a síremlék, amelyről Kámánházy Béla tett közzé információkat. A Csáky címerrel ékesített sírkövet, amely a dóm egyetlen ma-gyar ereklyéje, a Szent Kocsárdról elnevezett kápolnában helyezték el. Kámánházy Béla: Még egy-két szó gr. Csáky István sírjáról. *Századok*, 7. (1873) 142. (a sírfelirat szövege) és 443–444.

⁸⁰⁴ A Csáky családban – bizonyára takarékosági okból is – hagyománya volt a lányok zárdába adásának. Csáky István országbíró Zsuzsanna és Zsófia nevű lányai 1696-ban kerültek 1500 rhénes forint lefizetése után az orsolyitákhoz. Az 1673-ban született Csáky Klára 1711-ben – Sapientia néven – nyert felvételt a pozsonyi orsolyarendű apácákhoz. Málnási, 1933: 34. és 33.

⁸⁰⁵ MNL OL P 72. Fasc. 570. Az apácák korábban 7000 rhénes forintot adtak kölcsön, aminek a kamatokkal való visszafizetése Klobusiczky István örökségéhez tartozott. Felesége halála után

Krisztina anyjához írott leveleiből szerezhetünk tudomást. A kedves írások egyikében arról tudósítja anyját, hogy „fris jó egészségben vagyok, mind az Constanslicska kedves öcsémmel együtt”.⁸⁰⁶ 1724 márciusában a két lány és István úrfi is Kassán voltak, mert Klobusiczky Éva megbízottja, Furár Pál, aki Csáky Zsigmond tárnokmesterrel tárgyalt a városban, mindhármuk jó egészségéről informálta a grófnőt.⁸⁰⁷

A kassai zárdát később Krisztina Béccsel váltotta fel. Csáky Imre maga írta meg Csákyknénak, hogy „Christina hugomat azonban amint már tudva vagyok kegyelmednek, Batthyányné magához vévén, tapasztalom, mind az hugomnak, mind az Urnak is kedvekben vagyok”. A lányról Bécsben jó véleménnyel vannak, „valahol megfordul, dícsérettel vannak iránta” s Batthyány Ádámné, aki „valamint Francisca hugomnak, úgy most Cristinának is hathatós gondoskodását kegyesen ajánlotta, és rövid időn Fölséges Asszonyunk lábaihoz juttatja.”⁸⁰⁸ Batthyányiné Strattmann Eleonóra (1672–1741), Strattman udvari kancellár lánya palotát tartott és építtetett Bécsben, s férje halála (1703) után ő intézte fiai, Batthyány Lajos Ernő és Károly József nevében a birtokok ügyeit.⁸⁰⁹ Strattmann Eleonóra befolyásos, fontos emberek barátságát élvező, gazdag özvegyasszony volt, hiszen III. Károly feleségének, Elisabeth Christine császárnénak bizalmasa, tanácsadója volt, s ugyanakkor gyengéd szálak fűzték Savoyai Jenő herceghez is.⁸¹⁰ Meglehet, hogy Csáky Imre ezt az ismeretséget szerette volna családja, konkrétan Csáky Mihály gyermekei érdekében kihasználni akkor is, amikor azt kívánta menyétől „akarnám, ha originalissa eöcsém, gróf Csáky Mihály úr levelelének, kit Diószögön Belliczay által közöltetett vala velem, jutott volna kezemhez, innét pedig a herceghez”.⁸¹¹

Éble Gábor is teljes egyértelműséggel írta azt, hogy Csáky Krisztina 1725–1726-ban Bécsben tartózkodott, s már 1725 karácsonya előtt megismerkedett Károlyi

1714-ben Klobusiczky Ferenc újabb, pontosító leírást készített utódai számára az örökség eredetéről és részeiről. Ebben már 9000 forint adósság szerepelt, amit azonban a kassai apácáknak teljes összegében visszafizetett.

⁸⁰⁶ 1723. július 23-án, Kassán kelt levél. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

⁸⁰⁷ Furár Pál levele 1724. március 30-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

⁸⁰⁸ Csáky Imre levele Pozsonyból 1725. január 28. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁰⁹ Batthyány-Schönborn palota, Renngasse 4., majd a Bankgasse 2., majd a Herrengasse 19. saroképület területén 1740-re felépíttette saját palotáját is. Batthyány Lajos Ernő (1696–1765) 1733 és 1746 között irányította a Magyar Királyi Udvari Kancelláriát, s 1751-ben nádorrá választották.

⁸¹⁰ Zsámbéky Mónika: A Batthyány hercegek ősanyja, Strattmann Eleonóra. Egy regényes életút vázlata. *Vasi Szemle*, 60. (2006) 6. 717. https://adt.arcanum.com/en/view/MTA_DunantuliVasiSzemle_2006/?pg=738&layout=s – utolsó letöltés: 2020. október 17.

Az első palotát, amely ma a magyar nagykövetség, még Batthyány Ádám kezdte építtetni, s felesége fejezte be, majd 1740-ben eladta Schönborn hercegnek. Strattmann Eleonóra élete végéig ápolta a nagybeteg Savoyai Jenő herceget, s ő maga is Bécsben hunyt el, magas életkort (69 év) megélve 1741. november 25-én. Fiai közül a katonai karriert épített Károly József szerzett hercegi címet, amit testvére családja örökölt tovább: 1764-ben szereztek jogot Lajos Ernő első fiúutóda esetén az örökítésre és a Batthyány-Strattmann név viselésére.

⁸¹¹ Csáky Imre levele Pozsonyból 1725. január 28. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

Sándor fiával, Károlyi Ferencel, akivel romantikus kapcsolatuk, levelezésük alakult ki, amely végül házasságkötésükhöz vezetett.⁸¹² A történet számos leírásból ismert, mintapéldaként említve a két fiatal sorsát: „Ritka eset az olyan szerelmi házasság, amilyen Károlyi Ferenc gróf és Csáky Krisztináié volt. Károlyi Ferenc a dúsgazdag Károlyi Sándor fia, Csáky Krisztina ellenben az emigrált s minden vagyonától megfosztott Csáky Mihály kuruc generális leánya volt.”⁸¹³

*Károlyi Ferenc (1705–1758) huszártiszti egyenruhában
18. század közepi festmény⁸¹⁴*

A török földről való hazatérés utáni években tehát anya és lányai nem együtt zárdában voltak, hanem a levelezés alapján jól körvonalazható helyeken: az aszszony főleg Kluknón, a két lány a kassai orsolyitáknál, majd Krisztina Bécsben és Konstancia Kassán. 1726 júniusában Károlyi Ferenc Klobusiczky Évát a lányával, Krisztinával együtt a Trencsén melletti Teplici Hévízen kereste fel, amint éppen Csáky Imre bíboros társaságában tartózkodtak ott.⁸¹⁵ Igaz, ekkor már túl voltak a Károlyi Sándor által elindított és a meghatározó Csákyakkal folytatott családi és a bécsi udvari körökre is kiterjedő tájékozódó beszélgetéseken, a leányké-

⁸¹² Éble, 1893. 169–170.

⁸¹³ Gosztonyi Gizella: *Családi és társadalmi élet III. Károly idején*. Bp., 1911. 8.

⁸¹⁴ A Magyar Nemzeti Galéria késő reneszánsz és barokk kiállítása. Szerkesztette: Mojzer Miklós. Képzőművészeti Alap, Bp., 1982, 24.

⁸¹⁵ Éble, 1893: 187. legújabbán Schmidt Anikó–Laczlavik György: Szerelmi házasságok a Károlyi családban. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/szerelmi_hazassagok_a_nagykarolyi_karolyi_csaladban, 2020.02.19. Csáky Krisztina Bécsből küldött levele Károlyi Ferenchez, 1726. január 1. MNL OL P 398. No. 34389. Közölve: Schmidt–Laczlavik 2020.

résen, s folyt az esküvő megszervezése is. Bár Csáky Imre a kezdetektől támogatta hazatért rokonait, a szervezés motorja innentől Károlyi Sándor lett. Bizonyára maradt is ezért a bíborosban tüske, hiszen augusztus 30-án az örömapa beírta naplójába „Vettem információt Kluknórul, hogy Istennek kegyelméből meglőtt az fiam lakodalma, kiért dicsértessék Istennek neve.”⁸¹⁶ De Csáky Imre nem ment el sem oda, sem Károlyba, ahol szeptember 4-én Csáky Miklós mondott misét, s ahol a nagy lakodalom még négy napig tartott.⁸¹⁷ 1727 december végén az első – korán elhalt – gyermek születésekor azonban Károlyi Sándor az őszinte tisztelet jeleként Csáky Imrét kérte fel keresztapának, bár „az szent keresztségen Imre, Sándor és Ferenc neveknek fel adásával által kellett menni ... oly bizodalommal, hogy szokott kegyelmessége szerint ugyan csak kegyelmes kereszt atyai gratiáját méltóztatik eminentiád eránta megtartani.”⁸¹⁸

Csáky Krisztina jó házasságot kötött, férje, Károlyi Ferenc befolyásos, tekintélyes ember, apja támogatásának köszönhetően főispán és katonai karriert is befutott személyiség volt. Az asszony nyolc gyermekkel ajándékozta meg férjét, akik közül azonban csak az 1729-ben született Anna, az 1730-ban született Éva és az 1732-ben született Antal éltek meg a felnőttkort (ikertestvére Boriska viszont csecsemőként meghalt).

A legidősebb fiúnak, Csáky Istvánnak anyjához, 1727 szeptemberében, Pozsonyból küldött leveléből nemcsak azt tudjuk meg, hogy egy ferences szerzetes, aki hat hete jött meg Bukarestből „referálta nékem, hogy Méltóságos Atyám Urammal ipen csak elmenetele előtt lett volna szembe, friss és jó egészségben vagyon”, hanem azt is – ami a jelentős távolsággal talán magyarázható –, hogy apja semmit sem tudott Krisztina nénje „férjhez menetele iránt”.⁸¹⁹

Klobusiczky Éva gyakran tartózkodott lányánál a fiataloknak átengedett olcsó kastélyban. 1728 januárjában ott adta át neki Károlyi Csáky Imre üzenetét. Ebben Szent-Iványi Józsefné Kapy Klára ajánlatát ismerhette meg, aki 1717-ig úgy ismerünk, mint Klobusiczky István feleségét, 1721-re viszont már bizonyosan az Ung és Kraszna vármegyei főispán házastársa lett,⁸²⁰ de a zempléni Kö-

⁸¹⁶ Éble, 1893. 196.

⁸¹⁷ Uo.

⁸¹⁸ Károlyi Sándor 1727. december 31-én, Károlyból Csáky Imrének küldött levele szerint a menyét „Isten eő Szent Felsége... tegnapi napon kilenc és tíz óra között egy fiú magzattal megáldotta”. OeStA, HHStA SB Csaky, 9-320.

⁸¹⁹ Csáky István levele Pozsonyból Klobusiczky Évának 1727. szeptember 24-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 7 – Briefe an Emericus (Imre) Csaky, Erzbischof (1699–1731) (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 7.) Még szeptemberben, Bécsben, majd Csáky Imre kastélyában, Magyarbélén tartózkodott, tevékenységéről azonban nem számolt be az anyjának, csak formáságokra szorítkozott. (Magyarbél, 1727. szeptember 14., 1727. október 30., Bécs, 1727. szeptember 25.)

⁸²⁰ MNL OL A 57. LR 33. k. 455–457., III. Károly 1721. május 16-án a Zemplén vármegyei Tállyán birtokot ruházott át, ahol Szent-Iványi József feleségéként nevezi meg Kapy Klára Juliannát. Az asszony első férje gersei Pethő Ferenc volt, aki 1704-ben kelt végrendeletében jelentős birtokokat hagyott feleségére. MNL OL A 57. LR 30. k. 394. Az iratra Kujbusné Mecsei Éva igazgató asszony hívta fel figyelmemet, amit ezúton is nagyon köszönök.

vesden a második férj után birtokolt. Klobusiczky Éva megbékélt Csáky Imre közvetítésében, csak az ajánlott összeggel nem volt megelégedve, amiről Károlyi még ígért egy közeli konzultációt Csáky Zsigmond tárnokmesterrel.⁸²¹ Károlyi 1728-ban több levélben is érintette a birtok-kérdést, felvetette a kövesdi birtokossal való találkozót is, de végül a grófné egészségi állapotára hivatkozva nem kívánt Szent-Iványi Józsefnével személyesen „szemben lenni”, hanem megbízottjára, Károlyi Ferencre hagyta az ügyet.⁸²² A levelezés alapján azonban még 1730-ban sem zárult le az ügy, bár ekkor már nem volt a kövesdi jószágnak tisztje, a birtok értéke esett, s ezért, s az időközben bekövetkezett sajnálatos esemény, a grófnő halála miatt mindenképpen végére kellett járni az ügynek.⁸²³

1728 áprilisában a grófnő már ismét Kluknón tartózkodott, ott kívánta őt meglátogatni testvére, Klobusiczky Julianna. Rovnáról küldött levele szerint még csak akkortájt értesült az első „kis Károlyi úrfi” haláláról, s nagyon kérte nénjét, tegyen nála Somoson látogatást „ha egyébként nem, az szép kertnek és az savanyú viznek kedvéért”.⁸²⁴ A látogatás nemigen történt meg, mert szeptemberben Julianna úgy fogalmazott „Ha az Úr Isten jobb egészséggel Kegyelmedet megáldja, ide hozzám igaz, tiszta szívvel elvárom...”⁸²⁵ Szeptember 10-én már csak „tűrhetőnek” ítélte nénje egészségi állapotát, de még mindig bízott az őszi kúrában, amely után „Isten jobb egészséggel megvigasztalja Kegyelmedet”. Szeptember végén a grófnő tervezett látogatása Csáky Imre kardinálishoz, Váradra, valóban a javulást jelezte.⁸²⁶

Klobusiczky Éva 1729-ben hunyt el, s ekkor gyermekei (Csáky Imre bíboros és Csáky Zsigmond tárnokmester tanácsára) III. Károlyhoz fordultak, hogy apjukat amnesztiában részesítsék: „Kegyeskedjék a szerencsétlen árváknak az atyját, kit Isten és természet adott nekik, de szerencsétlen vád tőlük elragadott, mint újra élet nagy irgalmasan visszaadni és ajándékozni.”⁸²⁷ A kérelem azonban nem járt sikerrel, atyjuknak Rodostóban kellett maradnia. Nyilvánvalóan nem csupán az amnesztia lett volna a családnak fontos, hanem Csáky Mihály birtokainak sorsa is. Erre egyértelműen utal Málnási közlése, miszerint a két testvér ekkor, az 1731. augusztus 28-i kegyelem során szerezte vissza a szepesmindszenti birtokot „az árvák számára”.⁸²⁸ Csáky bíboros halála után, 1738-ban birtokait a csa-

⁸²¹ Károlyi levele Csáky Imréhez Baktáról 1728. január 21-én. Pesten találkozott a tárnokmesterrel, s Pozsonyból ígérte tudósítását. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²² Károlyi levelei: Pozsonyból 1728. március 18-án és Budáról 1728. április 19-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²³ Károlyi levele Csáky Imrének Pozsonyból 1730. április 20-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²⁴ Klobusiczky Julianna levele Rovnáról Klobusiczky Évának 1728. április 2-án. Megírta nővérének „az kar székecske készen vagyon, magammal elviszem Kluknóra”. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²⁵ Klobusiczky Julianna levele Rovnáról 1728. szeptember 7-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²⁶ Klobusiczky Julianna levele 1728. szeptember 30-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 7.

⁸²⁷ Thaly, 1875. 95–96.

⁸²⁸ Málnási, 1933. 284–285. A kegyelemlevél a család szepesmindszenti levéltárában maradt fenn, Csáky Miklós érsek iratai között, amely újra biztosította Csáky Mihály fiági leszármazottai számára az öröklésének jogát is az ősi birtokok felosztásakor. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

lád újraosztotta,⁸²⁹ s ekkor Csáky Tamás fia, Ferenc (1700–1749) szerezte meg Kluknót és fiaira hagyta azt. Mindszenten viszont Csáky György fia, János építtetett kastélyt, megbízottja, Raisz György közreműködésével, annak nagyobb része mindenképpen hozzá tartozott. Csáky János özvegye is használta a kastélyt, a birtoklás tehát a század végéig folyamatos volt. Mindszent egy része azonban Károlyi gyermekeinek, Csáky Konstanciának és Csáky Imrének a birtokában volt, az utódok azonban – ahogy a források bizonyítják – inkább csak jövedelmet szerettek volna belőle látni.⁸³⁰

A szepesmindszenti levéltárnak Csáky Imre iratait tartalmazó csomójában Károlyi Sándor kötelezvényéből a család egyik kölcsönére vonatkozó információkhoz juthatunk.⁸³¹ Eszerint Csáky Mihályné árváinak 1731-től 14 709 magyar forintból álló „capitálisa volt” Szent-Iványi Józsefné, Kapy Kláránál, ez a kamatokkal együtt már 19 146 magyar forintot és 37 pénzt jelentett, amit az asszony megadott, de az összeget Károlyi Sándor kölcsönvette tőlük. A kölcsönbe mind Csáky Krisztina, mind Konstancia beleegyeztek, s azt Csáky Zsigmond tárnokmesternek, a két árva tutorának tudomásul vétele mellett hajtották végre. A történet teljesen beleillik Károlyi gróf azon gyakorlatába, hogy kölcsönből vásárolt jószágokat. A jelen helyzetben pedig egyik fél sem volt abban a helyzetben, hogy a kérést módjában állott volna reálisan visszautasítani. Károlyi arra vállalt kötelezettséget, hogy a 106 forintból álló interesttel együtt a csongrád-vásárhelyi uradalom Hódmezővásárhely nevű városának éves taxájából adja meg tartozását. Nem tudjuk, hogy Csáky Konstancia visszakapott-e valamennyit ebből a tartozásból. A lány folyamatos pénzszerzéséről és segítségkéréséről fennmaradt adatok viszont erősen kétségessé teszik a pénzügyi megsegítését.⁸³² Az eset mindenképpen arra utal, hogy Károlyi Sándor nem a Csáky Imre által követelt utat járta Csáky Mihály családjának megsegítésében, hanem igyekezett minden lehetséges jövedelmet megragadni saját céljainak érvényesítése érdekében. Az is igaz azonban, hogy az emigrációból hazatért Csáky Mihály leszármazottak helyzete sok gondot okozott a Csáky családban, s a Krisztinával kötött házasság révén a Károlyiak számára is.

⁸²⁹ A család Kluknón, 1738. május 15-én hajtotta végre az osztozkodást, ekkor került Kluknó Csáky Ferenchez, s a kiskorú Csáky Imréé ekkor lett Morvanka és a mádi Nyulászó szülő fele. Málnási, 1933. 296–297. és 327.

⁸³⁰ A szepesmindszenti építésről bővebben Papp Klára: „Túl sokat fáradoztam, ... és mindent jól és rendesen elindítottam...” Raisz György tevékenysége Zichy József szolgálatában. In: Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. Szerk. Papp Klára–Bárány Attila–Kerepeszki Róbert–Pallai László, Debrecen, 2020. 179–199. (továbbiakban Papp, 2020/b.)

⁸³¹ Károlyi Sándor kötelezvénye 1736. március 1-jén, Károlyban. OeStA, HHStA SB Csaky, 11b.

⁸³² A Századok 1872. évi számában a Tárca rovatban közölték a Magyar Történelmi Társulat választmányi ülésének jegyzőkönyvét – amelynek titkári feladatait az alkalommal Deák Farkas látta el –, ahol utaltak rá, hogy Waltherr Imre, a Történelmi Társulat tagja a Károlyi levéltárból lemásoltatta többek között azon ingóságok jegyzékét is, amelyeket Klobusiczky Éva halála után fiatalabbik lányának, Konstanciának 1729-ben átadtak. A rovat azonban csak a tényt közölte, a jegyzéket sajnos nem. Századok, 1872. 113–114.

Csáky Krisztina igyekezett hűgát, Konstanciát támogatni, s ebben férje is segítségére volt. A levelezésből az olvasható ki, hogy a fiatalabbik lány továbbra is a kassai zárda lakója maradt. Csáky Imre is azt kérte 1729-ben Károlyi Ferentől, hogy nyújtson neki segítséget.⁸³³ A bíboros halála után, 1733-ban Csáky Krisztina végül Károlyi Sándorhoz és Csáky Zsigmondhoz fordult segítségért azért, hogy a lánynak az anyja halála utáni helyzetében „a klastromban tartás”-hoz, adósságai rendezéséhez adjanak támogatást. Megfogalmazza a tervet, hogy mivel a tartáshoz nehezen tudnak hozzájárulni, valamint „oly segítséget az élő atyafiaktól nem várhat, mint a szegény Cardinálístól”, s testvére egyébként sem akar apáca lenni, célszerűbb lenne ezért inkább maga mellé venni, ahol a költség is kevesebb lenne, s „az szerencse szinte úgy meg találná”.⁸³⁴ Éble Gábor úgy tudja, hogy Károlyi Sándor – talán a kérés hatására – Konstancia mellett a két Csáky fiút is pártfogásába vette.⁸³⁵

Csáky Krisztina férje éppen a rajnai háborúban volt, amikor a tüdőbeteg asszony, akit testvére, Konstancia, Károlyi Ferenc nővére, Klára (Haller Gáborné) és Haller Sámuelné ápoltak, de jelentős orvosok is – pl. a kassai Müller doktor – próbáltak életben tartani, 1736. február 28-án, Károlyban elhunyt.⁸³⁶ Temetését még azon év március 20-án, nagy pompával, a férj hazaérkezése után rendezték. A leírásokból az egyházi szertartásról azt tudjuk meg, hogy Kelemen Didák méltatta az elhunyt grófnőt, s a szertartást Keczer István nagyváradi kanonok vezette. A pompához a temetés utáni lakoma is hozzátartozott, amikor Kaplonyból visszatértek Nagykárolyba, s a „2000 főt számláló vendégsereg négy ökröt, 12 szekér halat, 50 bárányt, 16 juhot, 18 hordó bort fogyasztott el, a szakácsok pedig hét konyhán szorgoskodtak”.⁸³⁷

A szomorú helyzetben Konstanciát kérték meg, hogy gondozza nővérének gyermekeit, aki gyakran Rácz Demeter megbízottal íratott sógorának. A nemesi származású Rácz Demeter 1729–1730-tól volt Károlyi Sándor alkalmazásában. Terdik Szilveszter kutatásai szerint kezdetben személyes megbízatásokat teljesített, a naplóbejegyzések alapján 1731–1732-ben főként Bécsben járt el. 1732-től azonban Károlyi Ferencnek jelentett, majd 1734-től már mellette szolgált, amelynek teljesítéséért Károlyi Sándor engedélyezte számára, hogy a család birtokában tartozó Mezöpetrit 600 forintért a zálogból kiválthassa és 25 évig szabadon használhassa, amelyről fia, Ferenc állított ki több példányban is fennmaradt kötelezvényt.⁸³⁸ Feltehetően 1737-től a magyarországi Károlyi birtokok irányítását bízták rá, mivel Ká-

⁸³³ Károlyi Sándor levele Csáky Imréhez 1729. július 21-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 7. Ekkor született meg Károlyi Anna, Károlyi Ferenc első, felnőtt kort is megélt gyermeke, akiről a levél is tudósított.

⁸³⁴ Éble, 1893. 316–317.

⁸³⁵ Éble, 1893. 316–317. és 340.

⁸³⁶ Éble, 1893: 329.

⁸³⁷ Éble, 1893. 334–335. valamint Bara Júlia: Ünnepségek és multságok a Károlyi család nagykárolyi kastélyában. *Turul*, 92. (2019) 3. 98.

⁸³⁸ Terdik Szilveszter: Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás. In. *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 49. Szerk. Almássy Katalin–Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2007. 337–338.

rolyból küldte Károlyi Ferencnek leveleit. Károlyi Sándor 1739-ben Rácz Demeternek a fia mellett teljesített hű szolgálataiért „Károly városában a Görög templom mellett” egy telket és a session szabad építési jogot adományozott.

1737-től Csáky Konstancia készült vissza Kassára, a zárdába, hogy apáca lehessen, mivel fenntartását már nem tudta másként elképzelni, s 1739-ben a két kislányt is magával vitte, míg Antal Erdődre, Károlyi Sándorhoz került.⁸³⁹ 1739 októberében azonban megtörtént Csáky Kostancia és Rácz Demeter egybekelése, amit sem Károlyi Sándor, sem a fia nem támogatott, sőt Rácztól a mezőpetri zálogbirtokot is ekkor váltották vissza, Károlyi Sándor naplója szerint 370 aranyat adva neki érte.

1741-ben végül mégis Károlyi Ferenc segített a házaspáron, amikor a Szatmár megyei Vezend nevű birtokot zálogképpen élete végéig Rácz Demeternek és feleségének, Csáky Konstanciának adta. Vezend a megállapodás alapján csak 1780-ban, Rácz Demeter halálakor szállt vissza a Károlyiakra.⁸⁴⁰

Károlyi Ferenc felesége halála után is igyekezett rokonai érdekében tevékenykedni, bár a kardinális utódával, Csáky Miklóssal egyáltalán nem volt könnyű dolga.⁸⁴¹ 1740 februárjában még olyan levelet írt a váradi püspöknek, hogy jól tudja, Csáky Imre kardinális „réggi resolútiója” szerint a kluknói részjóság jövedelméből kívánta fedeztetni az árvák adósságait, amelybe azt is beleértette, hogy magára vállalja az azok jövedelmét meghaladó részt. Károlyi azt kérte, hogy „édesem édesanyja”, vagyis Klobusiczky Éva adósságai, amelyeket az árvákat illető részből vontak le, szintén közös, a Csákyakat érintő kifizetés legyen. Egyértelműen leszögezve, hogy családon belüli osztozást kíván a Csáky Imrétől kapott javak esetében.⁸⁴² 1740. augusztus 22-én végül egyezséget kötött a Csákyakkal, hogy a Szepesmind-szent falu éves jövedelméből az ő árváira és Csáky Konstanciára eső rész jövedelmei fejében évi 5000 rhénes forintot kapnak sógorától, Csáky Imrétől, aki ekkor Csáky Miklós püspök támogatását és vendégszeretetét élvezte. (Az éves számadások ellenőrzésében az ő tisztjei is szerepet kaptak, mivel ha kevesebb a jövedelem az alkudott

⁸³⁹ Terdik, 2007. 341.

⁸⁴⁰ Uo. 1741. május 11-én kötötték a szerződést.

⁸⁴¹ Csáky Miklós 1737-től lett váradi püspök, s Kassán, a Szent Erzsébet székesegyházban 1738. január 17-én Erdődy Gábor, ifj. Esterházy Imre és Máriássy Sándor püspökök szentelték fel. A bihari vármegyei főispáni tisztségre 1737-ben nevezték ki, s 1738. január 9-én iktatták be. Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története 4. A váradi püspökök a száműzetés és az újjáalapítás korában 1556–1780*. Debrecen, 1935. 243–244.

⁸⁴² Károlyi Ferenc levele 1740. február 11-én, Poroszlóról Csáky Miklósnak. ÖStA OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. A kérések között szerepelt, hogy az elhunyt gróf Csáky István, Károlyi sógorának adósságait szintén az eredeti terveknek megfelelően „az még eddigh osztályba nem ment javakbul” fedezzék. Még azt is leírta, hogy sikerült a kisasszonyt, Csáky Konstanciát is visszatartani attól, hogy gróf Batthyánynénak Bécsbe bármit írjon, s az általa felajánlott segítséget „más méltóságoknál” felhasználja. Kérte, hogy a rokonság Martonossy Zsigmond praefectuson keresztül adja meg neki az információkat, hogy megbeszélésük eredményes lehessen.

összegnél, akkor azt neki a sógorának kell visszaadni.)⁸⁴³ Klobusiczky Éva legifjabb gyermekének, Csáky Imrének iratai között viszont fennmaradt egy olyan kötelezvény, amely arról szól, hogy valóban született egy ilyen értelmű megállapodás, az 5000 forintot Mindszent 1728 és 1740 közötti jövedelmének ellenértékeként kellene előre letennie a Csáky Imre nevében eljáró Csáky Miklósnak, amit ő „Minden Szentek napjára jó, és elkelő pénzül” adott át.⁸⁴⁴

A megállapodás végrehajtása nem ment könnyen, mert Károlyi Ferencnek még 1740 decemberében is azért kellett Daxner Andrásnak, mint Csáky Miklós plenipotentiáriusának írnia, mert semmi előremozdulás nem történt az ügyben.⁸⁴⁵

Csáky Mihály fia, Imre a váradi püspöktől 1740. augusztus 13-án kapott olyan kérést, hogy jöjjön oda a papneveldébe a következő 1740/1741. tanévre, hogy – nagybátyja elképzelései szerint „itt felöltöztvén, utolsó örömét add meg öregasszonyunk, anyáknak”. Csáky Miklós egyrészt arra utalt, hogy Klobusiczky Éva Váradon, Imre fia megszületésekor ígéretet tett, hogy a gyermeket Istennek ajánlja fel, másrészt öregasszonyként saját özvegy édesanyjára, Barkóczy Máriára utalt, aki Kassán élt, s akit az ifjú Csáky Imre és a püspök is gyakran meglátogatott.⁸⁴⁶

Csáky Imre nem sok időt töltött Váradon, 1741-ben paradicsomvölgyi apát lett,⁸⁴⁷ Rómába ment, ahol már 1743-ban kiadták „Elementa mathematicae universale” című, majd 1748-ban a „Propositiones Theologicae” című művét. Bizonyosan ott tartózkodott 1751-ben is, amikor számba vették a Szepes megyében lakos arisztokratákat, s a feljegyzés a következőket tartalmazza: „Méltóságos és Főtisztelendő keresztszegi Csáky Imre gróf úr, paradicsomvölgyi apát, aki eddigelé a nagyméltóságú és főtisztelendő kalocsai érsek gróf úr gyámsága alatt állott,

⁸⁴³ Károlyi Ferenc aláírásával és pecsétjével megerősített kötelezvénye Nagyidán kelt, 1740. augusztus 22-én. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. A kötelezvény azt is tartalmazta, hogy amennyiben a különbözetet nem fizetné vissza, akkor felhatalmazza, hogy „akármely jószágomból” azt magának törvényesen visszavehesse.

⁸⁴⁴ OeStA, HHStA SB Csaky, 11b. Az irat másolat, a második oldal alján Eötvös Miklós zászlótartó és „ezen dologban plenipotentiárius” igazolja, hogy tartalma megegyezik az eredetivel.

⁸⁴⁵ Károlyi Ferenc levele Daxner Andrásnak Erdődről 1740. december 26-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 11b. Ugyancsak 1740 februárjából való az a meghatalmazás is, amely Daxner Andrásnak szól, s amely szerint „Méltóságos váradi püspök uram eö Nagysága ... küldötte meg sub dati 6 February énnékem ... az Plenipotentiát mind magha, mind Méltóságos Imre urfi részéről”. Daxner András levele Harakóczyról 1740. március 6-án. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Daxner Csáky Miklós jószágkormányzója, s Szepes vármegye alispánja volt.

⁸⁴⁶ Bunyitay, 1935. 264. Özvegy Csáky Istvánné, Barkóczy Mária, Csáky István országbíró harmadik felesége 1741-ben halt meg.

⁸⁴⁷ Élete végéig, a következő ugyanis, aki a címet megkapta 1800-ban Perényi Károly esztergomi kanonok volt. A címzetes apáti címről bővebben lásd Katolikus lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/P/paradicsom%C3%B6lgyi%20Boldogs%C3%A1gos%20Sz%C5%B1z%20M%C3%A1ria%20ap%C3%A1ts%C3%A1g.html> (letöltés: 2020. október 23.)

több évvel ezelőtt pedig tanulmányai folytatására Rómába ment és állítólag még nem is tért vissza hazájába.⁸⁴⁸

A gyermek Csáky Imréről 1726 februárjában készült olajkép⁸⁴⁹

A Pest megyei birtokos családból származó Horányi Elek (1735–1809) 1756 és 1758 között Rómában tanult, ahol – másokkal egyetemben – jó ismeretségbe került az ott élő Csáky Imrével. 1758-ban pl. Giovanni Battista Beccaria professzor egy Horányinak Torinóból írott levelében küldött barátságra utaló üzenetet számára: „Nobilissimo Domino Comiti Csaky, doctissimoque Viro nomine meo salutem, et obsequium”⁸⁵⁰

Csáky Imre élete további részét Rómában töltötte, akivel – távol élő családtagként – legfeljebb a birtokosztás alkalmával számoltak. A családi levelezés tanúsága alapján inkább úgy tűnik, jobban szerették volna, ha igényei nem kereszteznék az itthon maradók érdekeit. 1798 márciusában még úgy írtak róla, hogy

⁸⁴⁸ Förster, 1911. 236–238. A vármegyegyűlésen az országgyűlésnek készített jegyzék a családból rajta kívül még két özvegyet feljegyzett. Csáky Györgyné, Ebergényi Ilona Sopronban, Csáky Ferencné, Zichy Annamária pedig Homonnán élt.

⁸⁴⁹ Nemzeti Portrétárban Szlovákia van feltüntetve őrzési helyként, a kép a gyermek 3. születésnapjára készült.

⁸⁵⁰ A torinói egyetem kísérleti fizikus professzora (1749-től), Giovanni Battista Beccaria Torinból 1758. június 10-én küldött levele. *Horányi Elek levelei*. Sajtó alá rend. bev. és jegyz. Szelestei N. László, Bp., 2016. 25. Beccaria korának jelentős tudósa volt, egyik fő műve: *Dell'Elettricismo naturale ed artificiale*, 1753. *second image*.

„a Römernek csak az aktuális, a család által éppen birtokolt javakra szól a kegyelme, és valóban ezt bizonyítja a kegyelemlevele is.” Ezért vagy az ő kizárásával próbálnak osztozni a bihari birtokon, „vagy az ő haláláig közös kezelésben hagyjuk ezeket a birtokokat és azok jövedelméből oly módon törlesztjük az adósságokat, hogy ha örökösei lesznek majd, akkor az örökösök adósságteher nélkül juthassanak hozzá a birtokhoz.”⁸⁵¹ Áprilisban azonban az iratokban való tájékozódás után Raisz György plenipotentiárius már pontosan írta le Csáky Imre jogait: „A „római” bihari birtokokban való részesedése több mint bizonyos,⁸⁵² mert bár csak a megkegyelmezés után kerültek a bihari birtokok a család kezére az erdélyi ágtól, ő tehát a megkegyelmezés által nem lett ebből kizárva, mert azok nem a *fiscus* kezén voltak, hanem mégis közvetlenül a család kezén. Amikor a Csáky Imre-féle birtokokat kiválasztották (amelyek közül 1738-ben ő kapta meg Morvánkát),⁸⁵³ tehát ténylegesen meg is örökölte, és a bihari birtokok elzálogosításáig a bevételekben, amelyek legnagyobb részt a *Primas* szedett be számára, valódi részesedést birtokolt. Az említett gróf a megkegyelmezés által kizárattott azon birtokokból, amelyeket a *fiscus* eladott a megkegyelmezés előtt Csáky György grófnak, mint Zsigra, Dubrava és Szlatvin stb., de azokból nem, amelyeket akkoriban a család birtokolt és közvetlenül, különösen *ex successione*. Mindezt átnéztem, és a legcsekélyebb okot sem találtam, ami őt ezekből kizárná.”⁸⁵⁴

Csáky Imre a családi genealógia szerint 1799-ben hunyt el, amit azonban kétségbe vonhat az, hogy egy 1800-ban készített Zemplén vármegyei összeírásban egy mádi szőlő esetében éppen azt jegyezték fel, hogy Csáky Imre kardinális örököse – vagyis Csáky Imre – Rómában tartózkodik. Mint láttuk, a római apát valóban rendelkezett mádi szőlővel.⁸⁵⁵ Azt bizonyosan tudjuk, hogy 1798. október 9-én Rómában készült el olasz nyelvű végrendelete, s 1799. december 17-én könyvtárának

⁸⁵¹ Raisz György 1798. március 24-én, Szepesmindszentől küldött levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁵² „ist nichts mehr alß sicher”

⁸⁵³ Morvánkát gyakorlatilag Csáky Miklós használta, elsősorban kiváló bora miatt volt ismert. Zavady Pál 1740. december 3-án, Magyarbélből keltezett levele szerint: „A morvánkai borok főborok, még a Cardinális Sopronyi szőlőkből hozott vesszőket, általam ültettete ki egészen, innen adatik, hogy oly finom Bor terem azon szőlőkben. Most sem kölletik egyéb ceremónia, hanem csak úgy köllene vele, mint üdvezült Cardinális bánt, mihelest leszűrték őket azonnal által hozattya Magyarbélbe, itt le rakattya az pincében, jó gondviselés alá. Senki sem kutaskodott benne, hogy sokszor Nagyméltóságok álmélkodva itták őket oda való boroknak lenni, eddig is által kellett volna őket hozni, nem kutakodnék minden hiába való benne.” MNL OL P 71. Fasc 200. No. 7.

⁸⁵⁴ Raisz György megbízott levele Szepesmindszentől 1798. április 30. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁵⁵ Ifj. Barta János: „Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...” III. Adattár Zemplén megye 18. századvégi történetéhez II. Debrecen, 2020. (Speculum Historiae Debreceniense 32.) 104. Csáky Imre vagyonfelmérése szintén erre az összeírásra utalt, Mádon egy házat, a Nagy Percze és a Kis Percze nevű szőlőket, a káposztafalvi birtokot, Prakendorf praediumot (Csáky Miklós használatában), s a terméseket és állatvagyonot is számba vették. MNL OL P 75. Fasc. 9. No. 5.

jegyzéke is.⁸⁵⁶ A Csáky Imre hagyatékával kapcsolatos nemrég feltárt latin nyelvű iratok azonban végérvényesen eloszlatják gyanúnkat a római kanonok halála idejéről. A végrendeletet 1798. október 24-én már „aktái közé tette” Michael Sterlich közjegyző. 1799. május 2-án, amikor Csáky Imre „reggel átköltözött a más-világra”, a közjegyzőt utasították, hogy menjen el a „Vatikán városrészben, mégpedig a Borgo Pio úton lévő szállására” a nevezett végrendeletével, ahol Sterlich megnézte a testet, s megállapította, hogy Csáky természetes halált halt meg, valamint közzétette a végrendeletet is, hogy végre lehessen azt hajtani.⁸⁵⁷ 1801-ben azonban Raisz György még arról akarta tudósítani a „római”, Csáky Imre örökségének végrehajtóit, hogy „a kluknói uraság nem akarja elfogadni az örökséget”, tehát a végrendelet végrehajtása még folyamatban volt.⁸⁵⁸

Erre az időre Csáky Krisztina és Károlyi Ferenc Anna nevű lánya (1729–1767), s fiúk, Károlyi Antal (1732–1791) már meghaltak, s Károlyi Éva is 1799-ben hunyt el. Így a Károlyi utódokkal sem kellett a birtokosztásnál számolni. Mivel 1738-ban Kluknó Csáky Tamás fiáé, Ferencé, majd annak fiáé, Imréé lett, ő lehetett a Raisz által idézett kluknói uraság. Az bizonyos, hogy a grófi család tagjai a „római” Csáky Imrével a bihari osztozásnál már nem számoltak, hanem helyette az 1793-ban már birtokrész-használati lehetőséget elnyert Csáky László nagyprepost – a kluknói birtok urának, Csáky Imrének a fia – kapott Berekbő-szőrmény környékén Váradhoz közeli birtokot, ami ellátásában segíthette.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ MNL OL. P 75. Fasc. 9. No. 8. szerint halála esetén nyughelyéül Rómában „a S. Pantaleo templomot” választotta, „Kalazanci Szent József sírja közelében.” Kalazanci Szent József 91 éves korában a Szent Pantaleon rendházban halt meg (1648. aug. 25-én), s a Szent Pantaleon templomban temették el, 1767-ben szentté avatták. Az olasz nyelvű végrendeletet Pete László fordította, amelyet ezúton is köszönök. A „Confirmatio Librorum Emerici Csáky Romani Romae esistentium” tartalmazza Csáky Imre könyveinek jegyzékét, amely 239 kötetet jelent, benne görög és francia nyelvtankönyvek, enciklopédia, Bonfini, Lipót császár életéről szóló kötet, egyháztörténeti, filozófiai, gazdaságtörténeti, történelmi művekkel. MNL OL P 75. Fasc. 9. No. 12.

⁸⁵⁷ MNL OL. P 75. Fasc. 9. No. 8. Az olasz és a latin nyelvű végrendelet szerint is Csáky Krisztina és Károlyi Ferenc lányát, Károlyi Évát, Starhemberg József Ferenc feleségét (1730–1799) tette meg teljes jogú örökösévé, mivel azonban az asszony még abban az évben meghalt, az atyai ágon legidősebb férfi családtag lett az örökös.

⁸⁵⁸ Raisz György levele Káposztafalváról 1801. július 1-jén. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Csáky Imre római kanonok végrendelete kikötötte: „Kifejezetten azt akarom, hogy mind a haszonélvező örökösöm, mind a tulajdon örököse itt, Rómában adjon biztosítékot arról, hogy a fent nevezett hagyatékosaimat pontosan fizetik: csak akkor léphetnek örökömbe, ha ezt a biztosítékot megadják.” MNL OL. P 75. Fasc. 9. No. 8. (A végrendelet latin változatának pontos fordítását Tóth Orsolya készítette, amit nagyon köszönök.)

⁸⁵⁹ Papp Klára: Csáky László bihari birtokai. In. *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Budapest–Miskolc, 2009. 274–283.

CSÁKY MIHÁLYNÉ KLOBUSICZKY ÉVA HELYZETE ÉS BIRTOKAI (1723–1729)

1723-tól maradtak fenn adatok arra vonatkozóan, hol élt, s főleg miből tartotta el magát a törökországi emigrációban maradt, Rákóczi hű Csáky Mihály felesége azt követően, hogy férje befolyásos családtagjainak – Csáky Imrének és Csáky Zsigmondnak – közbenjárására hazatérhetett Magyarországra.

A grófnő székhelye a felvidéki Kluknó barokk palotája volt, amelyet rokona, Csáky Imre váradi püspök, kalocsai érsek, bíboros örökölt, s amelyet a költözést megelőző néhány évben, 1720-ra újjátartott fel. Ezt a palotát kapta meg a grófnő használatra. Az önzetlen támogatásért természetesen a grófnő is kifejezte háláját. Levelezésükből tudjuk, hogy már 1723 decemberében élvezhette a bíboros „az ide küldött lovakat, melyekkel Kegyelmed maga szükségét segíthette volna” – írta az vissza neki a bihari Diószegről. De a válaszként kapott néhány sor csak megerősítette, hogy a megajándékozott méltó a hálára. Csáky Imre ugyanis azt válaszolta sógornőjének: „tüllem kitelhetőkben minden fogyatkozását távoztatom Kegyelmednek.”⁸⁶⁰

Klobusiczky Éva természetesen nem csak Kluknón tartózkodott, hanem jó-néhányszor meglátogatta jőtevőjét, a kardinálist Váradon, vagy találkozott vele valamelyik fürdőhelyen, de rokonainál Kassán, Pozsonyban, vagy éppen a császárvárosban, Bécsben is vendégeskedett.

A birtokaival kapcsolatos ügyekben azonban ide, Kluknóra érkeztek hozzá a levelek családja tagjaitól, vagy a Szepes vármegyei alispántól, Szinyei Merse Kristóftól, teljhatalmú megbízottjától, praefectusától, Furár Páltól és többek között zempléni birtokainak tisztartójától, horthy Kovács Jánostól is.⁸⁶¹

Az anyagi háttérrel a Csáky Imrétől használatra átengedett Kluknó és Mindszent jelentette,⁸⁶² s egyértelműen az a szülei végrendelete alapján neki jutó örökség, amit a hazatérés után testvéreitől megkapott, s amelyet tisztartóján és megbízottján keresztül irányított. Természetesen nem tekinthető véglegesnek az, hogy a csa-

⁸⁶⁰ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁶¹ Uo.

⁸⁶² Kluknó (Kluknava, a Hernád völgyében, Szepes vármegyében) Vályi András szerint „határbéli földgye ámbár soványas, de legelője, és fája is mind a' két féléle elég van.” Vályi András: *Magyar Országának leírása*. Buda: (kiadó nélkül). 1796. Mindszent (Szepesmindszent – Biacovce, Szepes vm.)

ládnak csak egy része tért haza, s a Csáky fivérek több ízben erősítették is az asszonyban a reményt, hogy sorsukban hamarosan változás következik be. 1725 júniusában maga Csáky Imre írta neki Morvánkáról „kegyelmed férje szabadulása iránt gróf Csáky Zsigmond bátyám uram az Szepességre menvén az jövő holnapban, Kegyelmedet informálni fogja.”⁸⁶³

A birtokok, amelyek a család megélhetését biztosították, nem Csáky Mihály örökölt vagy szerzett birtokai voltak, hiszen azokat az emigráció nyílt felvállalásával ő és leszármazottai elvesztették. Csáky Imre engedte át neki Kluknót és Mindszentnek a saját fennhatósága alá eső részét, s ezt egészítették ki az asszonynak az apjától ráhagyott javai, amelyek gyakorlatilag a bátyjának, Klobusiczky Istvánnak jutott birtokrészekén túl az anyai örökség negyedét jelentették (mivel abból nemcsak a három lánytestvér, hanem István és családja is részesedett). Klobusiczky Julianna Andrassy Mátyás, Erzsébet pedig Fischer Mihály báró felesége lett, ezért a grófnő tisztjeinek a birtok-átadás körülményeit részletező leveleiben Andrassyné és a Fischer úr is gyakran szerepeltek.

Klobusiczky Ferenc és Soós Krisztina testamentuma (1703. június 24., Eperjes) szerint fiuk, Klobusiczky István a Sáros vármegyei birtokokat kapta, a család eperjesi házával és hertneki kastélyával, a Bodroghözben lévő Boly és Pálföldi nevű egész falukat, valamint a tokaji és tarcali szőlőket.⁸⁶⁴ A végrendelet szerint a három lány a fiúval együtt a házaspár többi birtokából szüleik halála után részesedhet, amelyhez a kövesdi vár és birtoka, a zétényi kastély, a pataki, mádi, tolcsvai házak, szőlők stb. tartoztak. Amikor 1714-ben Klobusiczky Ferenc pontosította a végrendeletet, már második feleségére, Gergellaky Évára is gondolt, akit 1710-ben vett el, s akit haláláig meghagyott az eperjesi ház birtoklásában, kertjével és „házi eszközeivel”, de amely az özvegy halála után fiát, Klobusiczky Istvánt, illetve a család fiúágát illette.⁸⁶⁵

1714 májusában még apjuk, Klobusiczky Ferenc életében megtörtént a testvérek közötti osztozás, amely során a zempléni Kövesd birtokából Klobusiczky Éva számára is jutott egy nyíl, hozzátéve „hogya az eő Felsége Fiscusa rajtunk

⁸⁶³ Csáky Imre levele Klobusiczky Évának 1725. június 22-én, Morvánkáról. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁸⁶⁴ MNL OL P 72. Fasc. 570. A Klobusiczky házaspár végrendeletének másolata. Az eredetit 1704-ben az egri káptalanban helyezték el.

⁸⁶⁵ Uo. Klobusiczky István lett az örököse a Szent Péter nevű falunak, amelyet a kassai apácától felvett 7000 rhénes forintért zálogosítottak, azzal, hogy fizesse az összeg után az apácának járó interest is. Ugyancsak ő örökölte a másik adósság: Maholányi Judit (néhai Maholányi János személyes lánya) 6000 forintjának és az utána járó kamatnak a megfizetését is. 1714-re a kassai adósságot Klobusiczky Ferenc „a nyomorék, köszvényes ember” már megfizette, helyette az eperjesi ferences templom befejezésének munkálataihoz 3–4 ezer forint kifizetése maradt a fiára, amit azért is teljesítenie kellett, mert felesége mellé apja magát is oda kívánta temettetni, egy ezután elkészítendő kriptába. Gergellaky Éva első férje Kapy Gábor volt, akinek özvegyeként ment hozzá Klobusiczky Ferenchez.

meg nem veszi”. Szent-Iványi Mihály zempléni viceispán és társai már 1714. április 28-án kimentek Kövesdre, hogy ott az összeírást végrehajtsák.⁸⁶⁶ A távollévő testvérnek a hagyatékból megérdemelt része azonban az ingóságok és a birtokrészek tekintetében is nagyon bizonytalan maradt. Az eperjesi ház pincéjében és a hertneki pincében lévő borokból 35 hordó bor jutott volna, de Éva részét a testvérek egymás között felosztották, azzal, hogy majdan tartoznak ugyanannyit adni neki a hazatéréskor. A neki járó huszonöt szarvasmarhát, négy pej lovat és tizenhárom sertést, nyolc oldal szalonnát, vaját Klobusiczky István vette magához és a becsfalusi majorjában tartotta, szintén azzal az ígérettel, hogy „ha el nem döglik, vagy az Isten látogatása által el nem vész, vagy a Fiscus el nem foglaltattya, kijövéen említett Hugom Asszony eő Kgylme, azon marhát vissza adom...”⁸⁶⁷ A hatvankét neki megítélt juh viszont Klobusiczky Juliannához került, aki már csak azt jegyeztette fel „ha dögül vagy más más szerencsétlenségből elvesznének ... nem tartozom eő kegyelmének megadni.”⁸⁶⁷

A birtokra vonatkozó osztály szövege szerint a nagykövesdi várnál: „A bejáró kaputul jobbkéz, avagy Hegy felül való negyed része, a kútnak felső széléig harmadik nyíl jutott méltóságos gróf Csáky Mihályné Klobusiczky Éva asszonynak.”⁸⁶⁸ A jobbágyok felsorolásában Nagykövesden öt nevet találunk a távollévő grófnő birtokában, igaz, egyikőjük három fiával. A szőlők közül övé lett a Mula-tó nevű szőlő. A kövesdi nagy udvarházat Klobusiczky István, Éva és Julianna együtt örökölték, kamarájával, borházával, pincéjével együtt. A kiskövesdi pusztákból jutott a grófnőnek hét pusztá hely, s a szőlőből Kassa város szőlője mellett egy darab. Az újhelyi szőlőről és négy zempléni pusztáról nem rendelkezett az apjuk, de azokat is négy részre osztották.⁸⁶⁹

Már 1714-ben látható volt, hogy Klobusiczky Éva távolléte az apai szándék és a testvérek megegyezése ellenére magában rejtette a további konfliktusok lehetőségét, annak ellenére, hogy apjuk ezt jóelőre látva, igyekezett pontosan fogalmazni, az anyai birtok megosztását végrehajtatni, s a változásokat is figyelembe venni. A legbizonytalanabb éppen a Klobusiczky Évának jutott birtokrészek és hagyatéki elemek voltak, hiszen egyrészt senki sem tudta, mi lesz a házaspár sorsa, s hazatérnek-e egyáltalán, másrészt a birtokot működtetni kellett, az álla-

⁸⁶⁶ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 2.

⁸⁶⁷ Uo. No. 1. Az ékszereket, arany és ezüstneműeket is felsorolták, kinek-kinek mi jutott, de azt már korábban mindenki megkapta, jelen osztozásnál csak az arany- és ezüstpénzt számolták ki, illetve a bárói cím adományozásánál Lipót császártól kapott, 156 aranyból és „numizmából” álló láncot kapta meg Klobusiczky István és maradékai. Az egy részre jutó 39 aranyat a lánytestvérek külön kapták meg, Klobusiczky Éva része a bátyjánál maradt. Ugyanígy egyenlő részre osztották fel a hagyatékban maradt anyagokat, brokátot, selymet, török vásznat is.

⁸⁶⁸ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 2. Tolcsva, 1714. május 1. Klobusiczky Ferenc magára vállalta az országon kívülléte miatt Klobusiczky Éva képviselétét, de „betegeskedése miatt jelen nem lehetvén, ezen osztály dolgát ezen részről eő Nga rám bízta” – írta Szent-Iványi az osztály szövegébe.

⁸⁶⁹ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 2.

tokat, földet nem lehetett veszni hagyni, harmadrészt, aki ezek gondozására vállalkozott, maga is gyarapodott általuk, s hozzá is szokott a birtokláshoz. Klobusiczky István „bizonyos és helyes okokra nézve” ... nénénk asszonyunknak eő kegyelmének Testamentum és Codicillus szerint jutott jószágát kezéhez nem akarván venni”, testvérei azonban mégis rábeszéltek, hogy azt 1716-ig tegye meg. Minderre úgy került sor, hogy – feltehetően éppen az idősebb fivér kívánságának megfelelően – kimondották: „jövendőben se eő kegyelme, se az eő kegyelme maradéki vagy Successori de fructibus medio tempore perceptis senkinek számat ne tartozzék és praescriptusi ne tartozzanak adni, azaz se Klobusiczky Éva asszonynak vagy Successorinak, se nekünk, jelen lévő atyafiaknak.”⁸⁷⁰

A kövesdi negyed nyílhoz még öt falu lett Klobusiczky Évái Homonna környékén, a „krajnyán”: Alsó és Felső Ladiskócz, Szopkócz, Baskócz, Turcsócz, valamint a pataki szőlő és ház, s az újhelyi szőlőnek negyedrésze. Ez utóbbihoz maradt fenn egy megjegyzés, miszerint „az újhelyi szőlőt az szegény öreg úr egyben hatta grófné asszonyomnak, de Fischer úr nem akarta érteni, csak felosztatta négy részre.”⁸⁷¹ Egy 1715-ben kötött megállapodás már kifejezetten a távollévő családtagnak jutó birtokok felosztásával foglalkozott. A hagyaték Fiscus előtti megőrzésének terhére magára vállaló Klobusiczky István használhatta Baskóczot, a kövesdi jószágból Klobusiczky Évának jutó negyedrészt, az ahhoz tartozó szőlőkkel együtt, s nála maradt a grófnét illető készpénz-hagyatékrész is, Juliannáé lett Felső Ladiskócz és Turcsócz, Erzsébeté és családjáé pedig Alsó Ladiskócz és Szopkócz.⁸⁷² A pataki „curiája és majorságbéli alkalmatossága”, mivel egyiküknek sem volt rá szüksége, zálogba kerültek, az újhelyi szőlőket viszont a két lány között osztották meg, hasonlóan az eperjesi háznál maradó ingóságaihoz. A megállapodás szerint mindenki használhatja a most kialakult részt, de „ha az Isten hozzánk való jövetelit fogja boldogítani, ... kiki közülünk a ... kezéhez vett részt kibocsássa kezéből.”⁸⁷³

A viszonyokat bonyolította, hogy Klobusiczky István 1717-ben meghalt, s özvegye, Kapy Klára nem pénzben adta meg pl. a Pócspetri részbirtok és curia megszerzéséből Klobusiczky Évára eső részt (valamint más tartozások ellenértékét, 2128 magyar forintot és 66 pénzt), hanem a Zemplén vármegyei Csukalócz nevű helység használatát engedte Klobusiczky Julianna és Erzsébet számára.⁸⁷⁴ A két

⁸⁷⁰ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 1. 1714. július 13-án, Eperjes városában kötött megegyezés a testvérek, Klobusiczky István és Julianna között, ők is írták alá. Erről is 1731-ben készült a hiteles másolat.

⁸⁷¹ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 3. Kimutatás Klobusiczky Éva javainak értékéről. Fischer úr Klobusiczky Erzsébet férje.

⁸⁷² MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 5. 1715. április 26-án, Eperjesen kötött megállapodás.

⁸⁷³ Uo.

⁸⁷⁴ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 6. „az minémő pénzbeli része obveniált volna tülem Tekintetes és Nagyságos Klobusiczky Éva Asszonynak, ő Kegyelmeinek Pócs Petri 1700 forintos jussából” és egyéb tartozásokból átadta a két leánytestvérnek, mert azok „magok számára sürgetvén”. A saját falu elzálogosítása megoldotta, hogy ne kelljen készpénzt adnia. Addig lehet ná-

leánytestvér természetesen vállalta, hogy majdan átengedik Klobusiczky Évának a falut (vagy megadják az összeget), de ennek az átadásnak az emigrációból való hazatérés után semmi nyoma nem maradt. Kapy Klára – első férje gersei Pethő Ferenc – a családi levelezésben általában leánykori nevén szerepelt, holott 1721-ben már harmadik férjének, Szent-Iványi Józsefnek a felesége volt, s Klobusiczky Éva tisztjei is ezen a néven ismerték.

1731-ben, Klobusiczky Éva 1729-ben bekövetkezett halála után viszont maga Csáky Imre kardinális kezdeményezte a Csáky utódok számára az anyai hagyaték rendezését. A Csáky Imre számára lemásoltatott iratok szerint a kezdeti egyező véleményt a testvérek családjainak eltérő érdekei folyamatosan módosították. A kardinális teljhatalmú megbízottat nevezett ki, Szmertnyik Zsigmond személyében, leszögezve, hogy az a cél, hogy családon belüli barátságos meg egyezés alapján kaphassák meg az utódok az őket megillető részt, de ha ez nem sikerül, akkor hivatalosan peres útra kell terelni az ügyet.⁸⁷⁵ Ennek érdekében Grassalkovich Antallal (Klobusiczky István lányának, Krisztinának férjével) is levelezett, aki elküldte számára a hagyaték felmérését, illetve Szent-Iványiné asszony – vagyis Kapy Klára – kimutatását is arról, mennyit adna ő a javakért. Grassalkovich ugyan korrigált az összetevők értékén, de a végső összeg nem változott, azaz a hagyaték értéke 30 000 forint volt.⁸⁷⁶

Klobusiczky Juliannának ekkorra már meghalt a férje (Andrássy Mátyás 1676–1723), Kapy Klára (Klobusiczky István özvegye) pedig kinyilvánította fizetési szándékát: a zálogba adott falun kívül 5000 magyar forintot ígért.⁸⁷⁷ Az ő leveléből tudjuk, hogy az 1726 előtt elhunyt Klobusiczky Erzsébet férje, Fischer Mihály (1692–1750) viszont több akadályt is támasztott az örökség békés átadása elé. Kapy Klára egyrészt arra emlékeztette a bíborost, hogy a lánytestvérek a kezükbe került birtokokat nem azonnal bocsájtották a török földről hazaérkezett grófnő és megbízottai rendelkezésére, szerinte – igaz más források állítását nem támasztják alá – még majdnem két évig használták azokat. A kezébe vett birtokot ő maga is ősszel (a források szerint, ahogy a későbbiekben látjuk, ténylegesen csak 1724 januárjában) adta át, de 52 hordó bort és ép, gondozott szőlőket,

luk, amíg Kapy Klára nem tudja kiváltani, vagy Klobusiczky Éva hozzá nem tud jutni örökségéhez. No. 7. A két lánytestvér kötelezvénye. Mindkét dokumentum kelte: 1717. június 14., Hertnek Kapy Klárának Klobusiczky István a második férje volt, az első gersei Pethő Ferenc, aki 1704-ben halt meg, tőle maradt Sztropkó vára és uradalma. Ungvár Ede: Sztropkó várának története. Huszt, 1912. 26. Ungvár úgy tudta, hogy Kapy Klára első férjét Gáspárnak hívták. Ezzel szemben a Királyi Könyvek közli Pethő Ferenc 1704. január 22-én kelt végrendeletét, amelyben az asszonyt írta házastársának, vagyis a férj neve: *Pethő Ferenc* volt. MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii 30. k. 394.

⁸⁷⁵ Szmertnyik Zsigmond levele Csáky Imrének Eperjesről 1732. március 29. MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 12.

⁸⁷⁶ Grassalkovich levelei Pestről 1831 októberében: MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 11.

⁸⁷⁷ Kapy Klára levele Eperjesről Csáky Imre bíborosnak 1732. április 2-án, MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 13.

„nem úgy elpusztult állapotban, mint eő Kegyelmek”. Kapy Klára Csáky Imrénének küldött levele szerint Andrássyné felemlegeti majd, hogy amikor a házaspár Lengyelországba bujdosott, „feles ezüst portékát adott ... szegény üdvezült Grófnénak,” igaz, erről csak a Klobusiczky Julianna szava tanuskodhat, semmi más. Szmertnyiknek (Csáky Imre megbízottjának) is jelentette már, de a bíborosnak is megírta, hogy a pataki szőlőhöz tartozó épületben lévő 12 nagy kádat és sajtót Tolcsvára vitették, az épületet pedig „földig elpusztították”. (Ez a pataki ház és szőlő volt az, amelyet Klobusiczky Ferenc 1714-ben Csáky Klobusiczky Évának hagyott, s ezért kiváltására 2000 rhénes forintot rendelt.⁸⁷⁸) A fenti problémák figyelembe vételével Kapy Klára nem is adott sok esélyt az atyafiságos megegyezésnek „mert nehezen esik fizetni, de ha törvényessen fog folyni, annál több praetensio leszen, mivel világos igazságok vagyon az M. Árváknak, hogysen mint az, azki kezeknél vagyon eő Kegyelmeknek”.⁸⁷⁹ A Csáky Imrénének írott levél alapján is felmerülhet bennünk, hogy az asszony miért volt ilyen készséges a rokonság birtok-átadási anomáliáinak feltárásában, s miért tett úgy, mintha őt személy szerint valami különös előjog illetné meg a rokonság soraiban? Mindenesetre a családi levelezésnek a Furár Pál megbízottól és Kovács János tisztartótól származó levelei a lánytestvérek családjai részéről a túlzottan nagy késést nem igazolják.

A fennmaradt korabeli források tanúsága szerint a Klobusiczky Éva számára jutott birtokok átadása valóban némi késéssel, 1724 tavaszán indult, s több problémával volt terhes. Kapy Klára már a hazatérése utáni első hónapokban megírta neki, hogy a távolléte miatt rájuk bízott részt „az Condivisionalis Atyafiak által nagy költséggel és fáradsággal az Fiscustul megoltalmazván kézbe bocsátattak, s in rata portione az admonens Fél kezihez deveniáltattak, kezihez nem akarja venni, kénytelenítetik törvényes admonitiora fakadni, melynek ereivel eő Felségek Táblabéli jurátussa által törvényesen admoniáltattya eő Nagyságát”. Zombory Gábor, Sáros vármegye szolgabírája igazolása szerint 1723. október 30-án, Eperjesen kezébe adta Klobusiczky Éva replicáját Kapy Klárának a „jurátus által lött admonitiojára”.⁸⁸⁰ Nem tudjuk, mit tartalmazott a replica, a grófnő valószínűleg többet remélt a valóságos hagyatéknál, de tény, hogy csak 1724 januárjától maradtak ránk a meghatalmazottja általi birtokátvétel dokumentumai.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ MNL OL P 72. Fasc. 570. 179. (1714. április 20.)

⁸⁷⁹ MNL OL P 71. Fasc. 63. No. 13.

⁸⁸⁰ MNL. OL P 72. Fasc. 570. Az 1731-ben Csáky Imre vizsgálatához összeállított peranyag irataiban

⁸⁸¹ Uo. Usz Bálint Sáros vármegyei viceispán tanusítványa szerint 1723. december 9-én Furár Pál megbízott már megjelent Kapy Kláránál, a testamentumra hivatkozva „ingó és ingatlan jószágát kérte volna, jelentvén aztat, ha jószántából méltóságos grófné, Kapy Klára asszonyom eő Nga resignállya, contentáltatik vele, ha pedig nem, kénytelen leszen törvényes útra fakadni.” Kapy Klára megígérte a megadást, de a bírói út emlegetését fenyegetésnek vette.

Furár folyamatosan írt a grófnőnek a rokonsággal kialakult konfliktusokról. 1724 áprilisában Andrásy Mátyásné intézkedéseinek ellentmondásosságára figyelmeztette. A Rovnáról érkező levélben Klobusiczky Julianna pataki udvarbíráját a szőlő átadásra felszólító parancsolatáról tudósította a megbízottat, ezzel szemben a pataki tiszttartónak azt állította, hogy „ez eránt néki semmi parancsolattya”.⁸⁸² Egy évvel később az inspector már azt tanácsolta a grófnőnek, hogy jó lenne az eredeti Testamentumot látni, ezért gondolja végig „talán eszébe jut Nagodnak, melyik captalanba költ”, mert meg kell kerestetni.⁸⁸³ 1725 őszén Kapy Klára ténykedését bírálta, amiről Szendrőben Csáky Zsigmond tárnokmestert is tájékoztatni akarta: „Gróf Szentiványiné Asszonyom eő Nga igen képtelen alkura való projectumával és a kövesdi tiszttartónak levelit is, ami az alkura való projectumot illeti, úgy több írásokat Nagod parancsolattya szerint magamnál tartom.”⁸⁸⁴ A végrendeletet megszerezték, mert 1725. október 26-án már azzal tudta a grófnőt Furár megnyugtató, hogy ne aggódjon az esetleges adósságok miatt, mert a „Testamentum szerint a Fiú ág tartozik az egész adósságokat complanálni.”⁸⁸⁵ De novemberben írott soraiból az derült ki, hogy gróf Szent-Iványiné requisitioja miatt mégis ellent kell mondania, s ezért vagy Eperjesre kell utaznia, vagy „kell Nagodnak Szepesi Káptalanban vallani”.⁸⁸⁶ A konfliktusok miatt decemberben már azt javasolta, hogy Baskóczon pl. a határt pontosan ki kell mérteni „kinek-kinek ereje szerint proportionate és arra nemes vármegye szolgabíráját ki kell hoznom...”⁸⁸⁷

Csáky Mihályné Klobusiczky Éva a mindennapok konfliktusaiban egy kellemetlenkedő szomszédot látott a Kapy Klárán keresztül rokon Szent-Iványi családban. 1725 augusztusában kövesdi tiszttartója, horthy Kovács János arról adott hírt, hogy Szent-Iványi, aki a saját gazdaságát visitálta, s megnézte azt a házat is, ahol most a grófnő a szarvasmarháját tartja, s azzal fenyegette meg, ha „marhával együtt más helyre nem transferálok, maga hajdúival kihányattya és kiűzeti”, mivel „nagyobb része kinevezett háznak az eőNga fundusán áll”.⁸⁸⁸ Még azév októberében hatalmaskodást kíséreltek meg, amikor tisztjei két darab földet akartak elfoglalni, s azzal fenyegették meg a grófnő embereit, hogy megölik őket, ha szántani mernek. A tiszttartó fegyveresekkel sikeresen védte meg a föld művelőit és akkor már „gróf Szent-Iványi úr emberei nem is mutatták magukat.”⁸⁸⁹ 1726. január

⁸⁸² Uo. Furár levele 1724. április 7-ről, Turbóczról.

⁸⁸³ Uo. Furár levele 1725. április 13-án.

⁸⁸⁴ Uo. Furár levele 1725. október 11-én.

⁸⁸⁵ Uo. Furár levele 1725. október 26-án, Újvárosról (Abaúj vm. füzéri járás, *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára* Szerk. Kollerffy Mihály, Bp., 1877. 960.)

⁸⁸⁶ Uo. Furár levele 1725. november 9-én, Újvárosról.

⁸⁸⁷ Uo. Furár levele 1725. december 8-án, Turbóczról.

⁸⁸⁸ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Horthy Kovács János levele Nagy Kövesdről 1725. augusztus 5-én.

⁸⁸⁹ Uo. Horthy Kovács János levele Nagy Kövesdről 1725. október 5-én.

10-én már csak az okozott konfliktust, hogy Szent-Iványi tiszttartójának elvesztett két ökre, s azzal vádolta meg a grófné részén működő mészáros, aki aznap éjjel utazott Kassára, amikor a feltételezett lopás történt, hogy ő volt a tolvaj, aki a Krajnyára hajtotta fel az ökröket.⁸⁹⁰

A grófné *Furár Pál* nevű megbízottja 1724 januárjában a *Baskócz* nevű faluval kezdte a birtokok átvételét a vármegye szolgabírójának jelenlétében „conscribálván az egész falu minden appertinentiáival, az esztendőbeli adót, nemkülönbben az robotálást is, amint magok vallották”.⁸⁹¹ Erre azért volt szükség, mert Szent-Iványiné asszonytól nem kapott urbáriumot, s más információt sem, „azt állítván, hogy nem tudja, urbárium nincs önagyságánál, hanem csak azt vette rajtok, amit adtak.”⁸⁹² Szent-Iványiné a harmadik házasságában élő Kapy Klára, aki második férje után Klobusiczky Ferenc akaratának megfelelően a távol lévő Klobusiczky Éva örökségét magánál tartotta.⁸⁹³ Furár plenipotentiárius azokról a tehenekről is írt, amiket az asszony átadott neki, s amelyeket Baskóczra hajtattat telelésre. Miután a tiszttartónak minden tudnivalót megadott, Furár tovább utazott *Czékére*⁸⁹⁴ és *Kövesdre*, viszont a grófnéhoz elküldetett két embert, hogy egyikük a soltészságról, másikuk a jobbágyságról „tehessenek nagyságodnak relatiót”. Január 19-én már *Nagy Kövesdről* küldte levelét,⁸⁹⁵ jelezve, hogy Czékén „a borokat felpécsetteltetem, de azok igen szegény és savanyú borok”, ennek ellenére áttöltötte a hordókat, s a kocsmára is hagyott, de többségében felszállíttatta a baskóciakkal. 1724. január 22-én történt meg a mádi szőlő átadása, amelyet eredetileg Klobusiczky István használt, de most özvegyének, Kapy Klárának udvarbírája, Halabor Zsigmond gondoskodott róla, hogy Furár átvegye azokat, az 1723. év szőlőterméséből lett 21 hordó borral együtt.⁸⁹⁶ Mádról sokkal jobb mi-

⁸⁹⁰ Uo. 1726. január 10-én Horthy Kovács János levele Nagy Kövesdről. Kovács arról kért információt, megesketheti-e a mészáros és annak öccsét, ahogy a birtokos kívánja, vagy sem?

⁸⁹¹ Baskócz, Felsőbaskócz, Homonnához közel fekvő falu. Borovszky Samu szerk. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén megye*. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html>

⁸⁹² OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Furár Pál levele Klobusiczky Évának Baskóczról 1724. január 15-én. A szolgabíró ígéretet tett neki, hogy Homonnán utánanézz az urbáriumnak.

⁸⁹³ Kapy Klára Szent-Iványi Józsefhez, Ung és Kraszna vármegyék főispánjához (meghalt 1737-ben) ment hozzá, s már 1723-ban megszületett házasságából Franciska lánya (1723–1781). A levelezésekben következetesen Kapy Klárának írta alá magát, ezért csak mások által írott levelekből derült ki, hogy ő az, akivel kapcsolatban Klobusiczky Éva teljhatalmú megbízottja és tiszttartója is elégedetlenségének adott hangot.

⁸⁹⁴ Czéke Bodrog melletti magyar kisközség, Sátoraljaújhelyhez közel, a 18. században a Klobusiczky családé, híres erdeje volt, és jó vadászó helynek tartották. Borovszky Samu szerk. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén megye*. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html>

⁸⁹⁵ Nagykövesd (Velký Kamenec, ma Szlovákia), mellette Kiskövesd (Malý Kamenec, ma Szlovákia). A 18. század elején a Klobusiczky család birtokolta, 1711-ben csak 10 lakott háza volt, a 11 lakatlan mellett. Borovszky Samu szerk. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén megye*. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html>

⁸⁹⁶ MNL. OL P 72. Fasc. 570.

nőségű borokat remélt, ezért kérte, hogy a tiszttartó készíttesse elő a hét szekert, 21 hordónál nem várható több, mivel egy szekérre csak három hordóval raknak, s rendeljen „egy jó és igaz embert melléjük”. A hordókat kiszemelt jó emberre általa adatta át, de azokat „gróf Szentiványiné eő Nsga mádi házához kell igazítani”. A nagykövesdi határt jónak tartotta „mivel mezeje szép, eleget vehet.” A grófnő birtokainak átvételét a Csáky rokonság is szorgalmazta, mert a munka elvégzése után Furár Pál Csáky Zsigmondhoz készült Kassára, ahol, mint írta „eő excellentiának udvarolok és relatiót teszek”.⁸⁹⁷ A pataki szőlőket csak 1724 áprilisában vette át Andrassy Mátyásnéól, majd „Fischer Uram eő Nsga embereitől a borokat kezemhez, hogy vedgyem, úgy a szőlőket is.”⁸⁹⁸ A pataki borok átadása Okolicsányi Pál zempléni viceispán jelenlétében történt, amely során Fischer Mihály az elmúlt, 1723. évi termést, 24 hordó bort juttatott Furár Pál megbízott révén a grófnőnek. Az említett szőlők a „Száva, vagyis Kácsád Hegyen lévő Nagy és Kis szőlőt” jelenti, ahol a Klobusiczky Juliánna által használt részeket is átvette.⁸⁹⁹ A források alapján ugyancsak áprilisban került a kezére Turcsóc és Felső Ladiskócz Klobusiczky Juliánától, valamint Alsó Ladiskócz és Szopkó Fischer Mihály bárótól.⁹⁰⁰

A birtokrészek megszerzése után Furár javaslatokat tett a működés szabályaira, 1724 májusában pl. az erdőhasználattal kapcsolatban úgy vélte, érvék be azzal a falvakban, amit eddig vágtak, s kérte „kemény parancsolatba szedni, tovább senki ne merészeljen a tilalmas erdőben járni, hanem tilalmasban tartcsák”.⁹⁰¹ Kiszámolta, hogy a szőlőmunka a karózásig és a kötözésig 374 forintot tesz ki, s „ahhoz a bor, a pálinka és az adó pénz is négyszáz forintra mégyen, abból alkalmasint a munkát végben viheti”.⁹⁰² Igyekezett bevételt eredményező beruházást tenni, 1724 októberében Kövesden kocsmának való házat (de a grófnőnek is „alkalmas szállást”) épített, s hasonlóra biztatta a kövesdi tiszttartót, horthy Kovács Jánost is. Ugyanakkor kisebb-nagyobb személyes megbízást is teljesített: szakácsot, kertészt igyekezett szerezni a grófnőnek, kalpagot csináltatott, rendeltetett a „vargánál... az méltóságos úrfi czipellőse iránt”, egyeztetett a képfaragóval, s így tovább.⁹⁰³

Általában az volt a gyakorlat, hogy a jószág conscriptióját ő rendelte el, s a birtokot érintő ügyekben az intézkedések előtt is Furár fogalmazta meg a levelet – mint pl. 1724 júniusában a kövesdi tiszttartóhoz –, azt elküldte a grófnőhöz, azzal, hogy „méltóztassék megolvasni, és ha többet parancsol Nsgod, lehet meg-

⁸⁹⁷ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Furár Pál 1724. január 19-én kelt levele.

⁸⁹⁸ Uo. Furár Pál levele 1724. április 7-én, Turbóczról.

⁸⁹⁹ MNL OL P 72. Fasc. 570. Csáky Mihályné osztálypere rokonaival 1724. április 9-én, Patakon kelt irat, amit Fogarasi István zempléni szolgabíró írt alá.

⁹⁰⁰ Uo. Az átadást Baskóczon 1724. április 7-én Boronkay Mihály szolgabíró igazolta.

⁹⁰¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Furár Pál levele 1724. május 26-án, Káposztafalváról.

⁹⁰² Uo. Furár Pál levele 1724. július 31-én Káposztafalváról.

⁹⁰³ Uo. Furár Pál 1725. január 10-én, Káposztafalváról küldött levele.

íratni.” De néha jelentéktelennek tűnő ügyben is tanácsot fogalmazott meg. Egy baskóci jobbágy, Kovács Istók esetében maga javasolta, hogy mivel „jobbágyoskodni nem akar, ... inkább Nagyságod vonná szolgálatra, mivel ő nem igen marad a teleken”.⁹⁰⁴ Az elsőköti jobbágyok ügyével való foglalkozás is a megbízott feladata volt. Furár ezért tanácsolhatta 1724 júliusában a grófnőnek, hogy az elsőköti jobbágyok ügyében sürgetni kellene Boronkay szolgabíró, „azt sem tanácsos halasztani”. A Mindszenti „elszéledett” jobbágyok esetében igyekezett megnyugtató választ adni: „nagyobbára a hiányt pótolom”.⁹⁰⁵ Egy konkrét Alsó-Lászlófalváról (Alsó Ladislóczról) való jobbágy esetében, aki még az elmúlt évben Ung vármegyébe szökött, s „jó magabíró gazdaember” úgy látta, engedni kellene, hogy megválthassa magát, a grófnő pedig „ha megadná az árát”, szabaddítsa fel. A javaslat után azonban ott állott a megengedő mondat: mindazonáltal álljon Nagyságod kegyes akaratában.”⁹⁰⁶

Furár rendszeresen odafigyelt a szegénység károsodására. 1725-ben pl. a vármegye gyűlését is megjárta az egyik Mindszenti jobbágnak a panasza, akinek „szénáját elhozták forsponton lévőek ... az parancsoltatott a szolgabírák uraiméknak, hogy a szegény embernek fizessék meg”.⁹⁰⁷

Klobusiczky Éva hálás volt megbízottjának, 1725 februárjában pl. egy hordó bort küldött neki ajándékba Káposztafalvára.

A grófné kövesdi tisztartója *horthy Kovács János* volt, aki a ránk maradt források alapján vélhetően 1725–1727 között szolgált a családot. 1725 júliusában küldte el a grófnőnek a nagykövesdi inventáriumot. Leveleiből első olvasásra egy, a birtok sorsáért tenni kívánó tiszt képe bontakozik ki előttünk, végigolvasva azonban valamennyit, érzékelhetővé válnak az öngazolás és az öntörvényűség jelei is. Igyekezett a grófnőt minden fontos dologról informálni, a szükséges munkálatokhoz pénz, jóváhagyást szerezni. Ellenőrzési kötelezettségei miatt sokat utazott, hogy a munkák lehetőségei felmérje, azokat elvégeztesse és a szükséges terményekkel időben ellássa Kluknón a grófnőt és környezetét. Eredeti elhatározásán azonban a körülmények többször változtattak. 1725. július végén pl. több napot kellett Homonnán időznie, mert a lova lesántult a hosszantartó esőzés utáni „kimondhatatlan nagy sárban”, ezért maga helyett inkább csak embereit küldte az aratók ellenőrzésére a „krajnyai falukra” (Alsó- és Felső Lászlófalvára, Baskóczra), akik már egy hete ott dolgoztak. Javaslatot tett a grófnőnek a része-

⁹⁰⁴ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Furár Pál levele 1724. június 11-én, Káposztafalváról.

⁹⁰⁵ Uo. Furár Pál levele 1724. december 29-én, Káposztafalváról.

⁹⁰⁶ Alsó Lászlófalva (Alsó Ladiskócz, Nižne Ladičkovce, ma Szlovákia) Homonnától északra, a Laborc és az Ondava felső folyása közt található, Felső Lászlófalva (Felső Ladiskócz, Vyšné Ladičkovce, ma Szlovákia) a Lászlófalvi patak völgyében fekszik. A két falut a Klobusiczkyak után a Csákyak birtokolták. Borovszky Samu szerk. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén megye*. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html> Uo. Furár Pál levele Káposztafalváról 1724. július 19-én.

⁹⁰⁷ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Furár levele 1725. január 24-én, Lőcséről.

ges ispán leváltására, valamint kérte, hogy küldjenek neki egy jó hajdút, mivel „többet vihetek végben egy jó hajdúval, mintsem azon semmire való ispánnyal.”⁹⁰⁸ A további levelekben kérésének nyomatékosítására az ispán károkozásának konkrét eseteit is felsorolta: egy pej szőrű „tatar kancának csikója lett vala, azt gondviseltlenség miatt farkasokkal megemésztette, a gyümölcsös kertből egy körtvély fának gyümölcsét egészen elprédálták, egyszóval gondatlan, semmire való.”⁹⁰⁹

A tisztartó feladata volt a szolgáló személyzet kiválasztása. A kövesdi majorosnára sok mindent rábízott, 1726 januárjára szolgálót is talált mellé. A kondásnak hiányában volt, s hiába várta a már többször szorgalmazott – magát jól viselő és nem részeges – hajdút is, akinek alkalmazását különösen fontosnak tartotta volna. A homonnai uradalom példája alapján a krajnyai juhásztól „fejős juhtól hat véka túró” kért, amit eladásra is alkalmasnak talált, de tőle összesen hét kassai vékánál többet nem kapott. Nem adott asztalra való sajtot sem, de mivel eddig nem volt conventiója, igazság szerint az sem tudható, tartozott volna-e vele. Ezért mindenképpen azt javasolta a grófnőnek, hogy tavasztól conventiós juhászokat kellene fogadniuk, mert azok a juhok szaporításában is érdekeltté tehetők.⁹¹⁰ A majorhoz tartozó cselédség fizetésére később is gondja volt, 1726 februárjában a szolgálónak, a pásztoroknak és a kovácsnak járó conventio megküldését sürgette, mondván „hogy annyival inkább jobb kedve legyen szolgálatra”.⁹¹¹

A tisztartó már 1725 júliusában elhatározta egy major építését „itt Nagy Kövesden majornak való jó, száraz helyt találtam, fölső végén az Helységnek”, valamint csűrös kert felállítását. Azt is megírta Klobusiczky Évának, hogy amíg az utóbbit nélkülözik, addig egy kövesdi jobbágy, egy bizonyos Tar Mihály nevű „Csűrös kertiben köll rakatnom életet”.⁹¹² Elérte, hogy végül ez a Tar Mihály legyen az ispán, akinek fél év múlva már conventió adását javasolta: „valami victuáléja és ruházattya lehetne, ... semmi cselédje nincsen, kivel segítené magát, csak vén szatyor feleségével bajlódik.”⁹¹³

1725 októberére állt a majorház, a hónap első hetében már a szarufákat rakatta a két szoba és két kamra fölé. A hat ajtóra hevedervasakat, szeget, az ajtóhoz Kluknóról 10 szál deszkát kért, hogy minél előbb elkészülhessenek, s hogy „az új majorban telelhessenek itt való Nagod marhái.” Nagykövesden kocsmát is tartottak, ahol sert is főztek, sőt a tisztartó azon is gondolkodott, hogyan lehet „máshová transferálni”.⁹¹⁴ A mészárosnak Kiskövesden már házat építtetett, ezért – mint írta – „bízvást leködheti Nagod”. A tisztartó feltehetően jól ismerte

⁹⁰⁸ Uo. Kovács tisztartó levele 1725. július 24-én, Homonnáról.

⁹⁰⁹ Uo. Kovács János levele 1725. július 30-án, Nagykövesdről.

⁹¹⁰ Uo. Kovács János levele 1726. január 10-én, Nagykövesdről.

⁹¹¹ Uo. Kovács János levele 1726. február 22-én Nagykövesdről.

⁹¹² Uo. Horthy Kovács János levele 1725. július 16-án, Kövesdről.

⁹¹³ Uo. Kovács János levele 1726. január 10-én, Nagykövesdről. Még azt is felvetette, hogy a conventió birtokában a vármegyénél kezdeményezni tudná a „portiózástul immunitiót”.

⁹¹⁴ Uo. Kovács János levele 1726. február 22-én.

az embert, így aztán erős fenntartásokkal kezelte érkezését: „csak megjobbítaná magát, hogy megint valami nagyobb galibát maga fejire ne szerezne és nekem gondot sem.” 1726 januárjában az Alsó Ladislóczon építendő malomhoz a szomszédos homonnai uradalom tiszttartójától, Szmertnyik Zsigmondtól kért 12 szál tölgyfát, amit az erdőből a felállítandó malom helyére szállíttatott, de Nagykövesdre csűrnek és istállónak való fákat is hordatott.⁹¹⁵

A tiszttartó ténykedését erősen zavarta, hogy nem volt teljesen tisztában azaz, hogy „micsoda földek, kaszáló rétek esnek Nagod részére”. A Nagykövesden birtokos Szent-Iványi gróf emberei ugyanis két darab olyan földet is el akartak foglalni, amely már általa „ugarlott s forgatott” volt. Amikor erőszakkal fenyegettek „embert ölnek azon az földön”, akkor azért, hogy nehogy „valami gyalázatot tegyenek Nagod jobbágyán” kénytelen volt személyesen, fegyveresen kimenni, s ott tartózkodni, amíg a szántás és boronálás végbe nem ment.⁹¹⁶ A sok megfogalmazott kérés alapján az is egyértelműnek látszik, hogy nem volt tisztában a birtokos grófnő helyzetével, anyagi lehetőségeivel, vagy inkább korlátaival.

A zempléni birtok népessége kisegítette a kluknói gazdálkodást, mert a baszkóczyak lován Kövesdre érkezett tiszt ígérete szerint az „oda menendő aratókra is lesz gondom, csak tudhassak, mikorra kellenék őket odaküldeni.” Az aratás munkáit az eső Kövesden is megzavarta, de Kovács július végére annak befejezését jelentette a grófnőnek. Azt írta, búza nincsen, mert elődje „búza nélkül hadta itt való Nagod majorságát”. De rozs lesz 142 kereszt, 9 kéve, s árpa is 57 kereszt. A zab aratása viszont még folyamatban volt, annak munkálatai is az eső miatt húzódtak.⁹¹⁷ A széna kaszáltatásában is jelentősen előrehaladt, mintegy nyolcvan szekérre valót már jó szárazon betakarított, de az aratás után még újabb kaszáltatást ígért.⁹¹⁸

1726 januárjára már az árpát elcsépelte, s három szánnal, nyolc zsákban Kluknóra küldte az egy tonna vajjal együtt. Csépeltetésre ekkorra csak a vetni való árpa maradt Kövesden.⁹¹⁹

A grófnő kérdésére válaszolva derült ki, hogy az egyik kerülő, akit a tiszt megbízott a komló Kluknóra szállításával, útközben eladott belőle, „menet és visszajövet is részegeskedett a komló áráért”. Ezért aztán kevesebb köböllel vitt az udvarba, mint amennyiről Kovács János elszámolt. A tiszttartó a vén, szakállas kerülőt vétkéért megfogatta, láncra verette, s azt ígérte a grófnőnek, nem bocsájtja addig szabadon „míglen annyi komlót meg nem adgya, amennyit elpazarolt...”⁹²⁰

Az állattartás bizonyos kereskedelmi tevékenységet is megalapozott. 1725-ben a tavalyi 68 bárány gyapjából posztót kívánt szövetni, s a herélt bárányokat

⁹¹⁵ Uo. Horthy Kovács János levele 1726. január 10-én, Nagykövesdről.

⁹¹⁶ Uo. Kovács János levele 1725. október 5-én, Nagykövesdről.

⁹¹⁷ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 6-án, Nagykövesdről.

⁹¹⁸ Uo. Kovács János levele 1725. július 30-án, Nagykövesdről.

⁹¹⁹ Uo. Kovács János levele 1726. január 10-én, Nagykövesdről.

⁹²⁰ Uo.

(58) és a meddő juhokat a hanusfalvi vásáron akarta jó pénzen eladni. A sertés dézsmálásából szerzett állatokat a jobbágyoknál hagyta, hogy „míglyen makra kimennek, azután jó kövéren, egyszersmind összeszedvén, oda küldöm, ahová leszen az Nagod parancsolattya.” 1726 januárjában a dézsmabeli sertések közül kiválogatta, amelyek szalonnára valók, a többit teletetésre a falukban hagyta. Javaslatára szerint a krajnyai sertéseket is le kellene hajtani Kövesdre, mert ott csak elvesztegetnek a teletetésre „sok életet”, itt tartva pedig szép nyája lehetne a grófnőnek.⁹²¹ A ménest viszont felhajtatta a Krajnyára, „azmely szénát kaszáltattam pusztákon, zab szalma is vagyon ... avval fognak teletetni ott tavaszig, mivel itt sok széna elkölt, attul tartottam, hogy a szarvasmarháknak kevés lesz”.⁹²²

A jobbágyasszonyok fonalat is fontak a grófnő számára, mert 1726 februárjában a tisztartó a vékonyabb és vastagabb fonalak várható mennyiségét is jelezte neki, mondván „a fonó mívet kiosztottam.”⁹²³

Az erdőt inkább az uraság hasznára kívánta fordítani azzal, hogy ahol lehetett tilalomban tartotta. Ahogyan láttuk, saját gyakorlati tapasztalata is arra vezette rá, hogy nincsen elég épületre való fa a birtokon, de az inspector, Furár Pál utasítása is ezt szorgalmazta. A turcsóczi határban, ahol eddig szabad faizás volt, a most növekedni kezdő tölgyest tilalmazta azért, hogy „két-három esztendő múlva elég fája leszen épületre való.”⁹²⁴

A birtokon lévő szőlők a tisztartó számára is sok gondot okoztak. A sárospataki promontóriumon lévőkről maga állapította meg egy 1725 júliusában írott levelében, hogy „bár jobb státuszban láthattam volna”, kapálatlan, bár a vincellér „alkalmas homlítását tött”. A krajnyai jobbágyokkal végeztették a szőlőmunkák jelentős részét, amiről kénytelen volt megírni: „nem hasznot, hanem kárt, mind-egdig tettek az szőlőkben, mivel ők karózáshoz, kötéshez nem értenek. ... Kiváltképpen kötözéssel elrontja az termést szőlőben, aki ahoz nem ért és karózással szőlőnek tövét elvesztegeti.” A legnagyobb problémának azt érezte, hogy a szőlőmunkákra a vincellér nem kapott elég pénzt („Vinczellér avval menti magát, hogy későn kezéhez adminisztrálták a pénzt”), s a helyzet ezért alakult ki. A kövesdi szőlő munkáihoz is nagy a restancia (14 magyar forint), csak rábeszélésére, biztatására végzik a szakmányosok „megleszen az pénz, csak emberől végezzék az munkát”.⁹²⁵ Ezért aztán elég határozottan írta meg a grófnőnek, hogy küldje neki a szakmányosoknak járó restancia összegét, s a pataki vincellért is védelmébe vette: „Lehet megvenni rajta, de adáig nagy fogyatkozás volna a szőlőkben, ha pénzt nem küldene Nagod, így is elég fogyatkozás következett,

⁹²¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1.

⁹²² Uo. Kovács János 1726. február 22-én kelt levele.

⁹²³ Uo.

⁹²⁴ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 18-án, Baskóczról.

⁹²⁵ A kövesdi szőlőt akkor kapálták, azt remélhetően azon a héten elvégzik. A kapálásra 26 magyar forint hiányzik. Uo. Kovács János levele 1725. július 16-án, Kövesdről.

hogy illy sokáig kapálatlanul voltak az szőlők.”⁹²⁶ Végül személyesen küldte fel Kluknóra Depta Tamás vincellért, hogy a grófnő tőle informálódjon.

Nagykövesden ő maga intézkedett a szőlőműveléssel és a borokkal kapcsolatban. A művelés szakszerűsége érdekében ő is a bérekre elküldendő pénzt hiányolta, aminek hiányában nincs munka. A szakmányosoknak ugyanis már kevés az ígéret, a biztatás, hogy minden rendben lesz, „feléje se akarnak menni a szőlőnek, míg a pénzt nem látják”, ezért aztán a szőlő ott áll a nagy dudvában kapálatlanul. A tisztartó tehetetlenségét is bevallotta azzal, amit leírt: „Ha mind Nagod jobbágyi volnának, tudnék mit cselekedni vélek, de más ember jobbágyát nehéz kényszeríteni”. A termésről azonban a helybeliek véleményére alapozva optimistán nyilatkozott „hála Istennek szép, több bort várhat Nagod, mint tavall volt.”⁹²⁷ Augusztus elején végre arról kapott hírt Beliczay Andrásról, hogy a grófnő 30 magyar forintot küldetett neki a kövesdi szőlőmunkák kifizetésére. De egy véletlen ismét megakadályozta a pénzhez jutásban. Depta Tamás pataki vincellér ugyanis találkozott azzal az emberrel, aki hozta neki a pénzt, annak „kezeből elvette légyen és magával vissza vitte Kluknóra...”. A helyzet egyértelműen zúgolódásra adott okot, hiszen a tisztartó nagy nehezen csak rábeszélte a szakmányosokat a munkára, s azok a kapálást el is végezték, így a fizetséget megérdemelték.⁹²⁸ Bár hosszan húzódott a kapálás, végül augusztus közepén, amikor újabb parancsot kapott a grófnőtől, a tisztartó mégis úgy látta, hogy a „kövesdi promontóriumon mind azon által, hogy illy sokára vonódott munkája a szőlőnek, semmi kárt mégis érésében nem szemlélttem”.⁹²⁹

Az uraság számára rendelt bort az udvarház pincéje helyett, amelyet igen nedvesnek tartott, az általa jó gazdának tartott, s ispánná tett Tar Mihály pincéjébe helyeztette. Nem tekintette valami jó minőségűnek, mert mielőbbi eladását javasolta: „Jó volna, hogy sokáig itt nem heverne, mégh most kocsmákon elkölhet, de azután nem tudom micsodás leszen, mivel csak szegényedik, azért úgy aláb szállott ereje azon bornak”. Szerinte nem kezelték helyesen a bort abban az évben (1725), ez adja az okot „csak úgy állott töltetlenül”. Egy hordó bort a grófnő kérésére „jó eczetnek két átalagban csinállok”.⁹³⁰ A grófnő parancsa szerint a Kövesden lévő borokat végül Kluknóra szállíttatta, ahol feltehetően eladásra került.⁹³¹

A tisztartó a levelek mellé a zempléni birtok terményeiből is küldött Kluknóra, az udvarba, a grófnő személyes ellátására. 1725. július végén egy-egy kosár barackot és ugorkát vitetett, s megírta, hogy sajnos a dinnye még éretlen „abbul nem lehetett küldenem mostanság.”⁹³² Októberben azonban már csak szőlőt tudott

⁹²⁶ Uo. Kovács János levele július 24-én, Homonnáról.

⁹²⁷ Uo. Kovács János levele 1725. július 30-án Nagykövedről.

⁹²⁸ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 6-án Nagykövesdről.

⁹²⁹ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 18-án, Baskóczról.

⁹³⁰ Uo. Kovács János levele 1725. július 30-án Nagykövedről.

⁹³¹ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 18-án, Baskóczról.

⁹³² Uo. Kovács János levele 1725. július 30-án Nagykövedről.

küldeni, egyéb gyümölcsöt nem.⁹³³ 1726 januárjában Nagykövesdről az árpával küldött a szekereken halat is. Sajátos, hogy ennek kapcsán tudhatjuk meg, hogy Klobusiczky Éva csíkot is kért tisztartójától, de az elhárította a kötelezettséget, mondván: „ki nem telik Nagod jobbágyaitól, mivel egy sincs közöttük, aki csíkot fogna, akik tudnak, azok pediglen mind Szentiványi úr és Fischer úr eő Nagok részére valók, és azok magok urai részére adnak egy-egy putommal csíkot.”⁹³⁴

A tisztartónak a krajnyai három falu népességéről egyáltalán nem volt jó véleménye. Először akkor formált róluk negatív képet, amikor a kövesdi szőlőmunkákban való részvételük hasznát, illetve annak inkább szakértelmük hiánya miatti káros voltát állította szembe a szakmányosok munkájával. Bizonyos, hogy véleményének az odaküldött jobbágyság előtt is hangot adott, ami meghatározhatta további viszonyukat. Ezt követően került sor arra, hogy dézsmáltatni utazott el a falvakba, s amikor „Bagyinszky urammal létemben” megpróbálták kiszedni tőlük a szemes életet, „ki sem magyarázhatnám ... szófogatatlanságokat és ravaszságokat, csak úgy összetanácskoztak, ... nem adnak semmit.” Ezért házról házra járva volt kénytelen tőlük „örőnek örőjével marhájokat szánakba hajtani”. Ekkor történt meg vele, hogy Alsó Ladiskóczyról egy Fedák nevűnek a fia és annak társa nagy botokkal rátámadtak, hogy megverjék. Nagy szerencséjére az ott tartózkodó kvártélyos németek észrevették, mi készül ellene, s megakadályozták a falubelieket. Homonnán aztán maga a német mesélte el az esetet, amit Bagyinszky is tanúsít, ezért kérte, büntesse meg a grófnő a támadókat, mert „félek is közöttük járni.” Egy másik eset is ehhez a faluhoz volt köthető. Egy Pesicsan nevű krajnyik kárt tett a rábízott „dézmabeli életben, kévékben más csűrben hordott éjcekának idein”, ezért Bagyinszkyval egyetértve 12 forintra büntette.⁹³⁵

A baskóci Kovács Stephan erőszakos verekedése ügyében – aki Alsó Ladiskóczyon egy Chudar András nevű jobbágy két fiát sebesítette meg, betörte egyikük fejét, de mások is panaszkodtak rá – Furár Pál praefectus parancsát immel-ámmal teljesítette. Furár Kovács Istók elfogását követelte tőle, s a grófnő további parancsáig Sztropkóra, börtönbe szállítását is. Kovács János tisztartó azonban csak azt írta a grófnőnek „Kit is, ha elő vehetnék valahol, úgy cselekszem véle...”⁹³⁶ Tanulságos azonban, hogy maga Furár is más megoldást javasolt a börtön helyett. Azt vetette fel – ami szerint az elfogás és bebörtönzés mégis bekövetkezett –, hogy inkább Sztropkóról ki kellene eresztetni, ha tud maga mellett kezesekeket állítani, s megígéri, hogy „józanul és jámborul fogja magát viselni, és hív jobbágya leszen Nagodnak.”⁹³⁷

⁹³³ Uo. Kovács János levele 1725. október 5-én, Nagykövesdről.

⁹³⁴ Uo. Kovács János levele 1726. január 10-én, Nagykövesdről.

⁹³⁵ Uo. Kovács János levele 1726. február 22-én. Bagyinszky György – 1667-től nemesi címmel rendelkező tiszt – a bírságpénzt is magával vitte a grófnőnek.

⁹³⁶ Uo. Kovács János levele 1725. augusztus 18-án, Baskóczyról.

⁹³⁷ Uo. Furár Pál levele 1725. április 4-én Káposztafalváról. A baskóci bírónak is megfogalmazott a grófnő nevében egy válaszlevelet, ahhoz lehetne utóiratként csatolni Kovács Istók ügyének megoldását.

A levelezés alapján nem lehet pontosan megmondani, meddig dolgozott Kovács János Klobusiczky Éva tisztartójaként. 1726. február 22-én ugyanis azt kifogásolta, hogy Furár Pál inspector haladéktalanul kérte tőle az 1725-re vonatkozó elszámolásait. Szerinte ilyen csak akkor fordul elő, hogy valakinek esztendője lejárt előtt kéri a számadást, ha valakinek a munkájában „valami notabilis igazságtalanságban tapasztaltatik... én pedig az én szolgálatomban ...instructiom szerint számadásommal esztendőmnek végét álhatatosan várom.”⁹³⁸ A kérést a grófnő feltehetően akceptálta, mert a tisztartó továbbra is szolgálatban maradt.

Furár csak 1727. október 8-án jelezte a grófnőnek, hogy sok elfoglaltsága miatt halad lassan az elszámolások átnézésével. A másik, nyomósabb okot horthy Kovács János számadásai szolgáltatták, „kívánván minden cikkelyét, az ki Nagod kárára eshetett volna, jól megvizsgálnom... az difficultásokat megküldetem, számadásával s minden documentumaival, valamelyek voltak kezemnél. ...a difficultásokra a napot és esztendőt mikorra assignáltatnak neki, fel kell tenni, azokra, hogy mennél előbb feleljen, intetik.”⁹³⁹ Ez tehát már egyértelműen a számonkérés ideje, amikortól megszakadt a szolgálat.

Kovácsnak 1728 szeptemberében egy Kluknóra küldött leveléből azt tudjuk meg, hogy a számadást „két esztendőre attam Tekintetes Furár Pál úrnak kezéhez”. Szemmel láthatóan nagy baj lehetett az önértékelésével és a vele kapcsolatban lejátszódott események értelmezésével. Időközben ugyanis a krajnyai jobbagyok bevádolták, hogy ő az oka az ottani rendetlen állapotoknak. Nagy Kövesden viszont Bagyinszky György adósságai fejében lefoglaltatta „kevés” dohányját, egyéb portékáit pedig a grófnő confiscáltatta. Kiderült, hogy a birtokról a „fel-földre” távozott, s utólag csupán ezt volt hajlandó hibájaként elismerni, igaz, elmentelekor még azt gondolta „legfeljebb egy holnap múlva megtérek”. Alázatos bocsánatkérése mellett természetesen azért esedezett, hogy a grófnő „alázatos szolgálatomért, hogy azon kevés portékácskám s marhácskám kezimhez kegyelmesen kiadná”.⁹⁴⁰

Az átnézett források alapján bizonyossá vált, hogy hazatértekor Csáky Mihály felesége olyan feladatra vállalkozott, amelynek nagyságát és bonyolultságát feltehetően nem tudta előre felmérni. Férje birtokait nélkülöznie kellett, mivel az nem volt hajlandó az udvar elvárásait teljesíteni, s már azt is nagy kegynek lehetett tartani, hogy Csáky Imre és Zsigmond közbenjárásának köszönhetően Klobusiczky Éva és a gyermekek visszatéréséhez Bécsben hozzájárultak.

A Csáky rokonság tagjai közül a közvetlen segítséget Csáky Imre gyakorolta egyrészt Kluknó és Mindszent egy részének átadásával, másrészt a legidősebb fiú, Csáky István, majd a legkisebb, Csáky Imre taníttatásával, valamint a két lány,

⁹³⁸ Uo. Kovács János levele 1726. február 22-én.

⁹³⁹ Uo. Furár Pál levele Klobusiczky Évának 1727. október 25-én.

⁹⁴⁰ Uo. Kovács János levele 1728. szeptember 10-én, Homonnáról.

Krisztina és Konstancia bejuttatásával a kassai Orsolya-rendi apácák zárdájába. A közvetlen rokonság, Klobusiczky István felesége, Kapy Klára, Klobusiczky Julianna, valamint Klobusiczky Erzsébet férje, Fischer báró tartották ugyan magukat a testamentumhoz és a testvérek közötti birtokosztás megállapodásához, de saját családjuk érdekeit is érvényesíteni kívánták. Konfliktus esetén Klobusiczky Éva természetesen tudott a kardinálishoz és a tárnokmesterhez fordulni, de családon belüli ellentétek folyamatos jelenléte bizonyára sok problémát okozott számára.

A megszerzett családi birtokok sem nagyságukat, sem a belőlük szerezhető jövedelmeket tekintve nem voltak olyan jelentősek, hogy a Csákyak támogatása nélkül arisztokrátahoz méltó életmódot biztosítottak volna a grófnőnek. A gyermekek éppen ezért próbáltak különböző karrierpályát építeni: István katonatiszt lett, Krisztina jó házasságot kötött, Károlyi Ferenc felesége lett, Konstancia az orsolyitáknál élt Kassán, majd ő is inkább a nemesi származású Rácz Demeter felesége lett. A legkisebb fiút, Imrét Csáky Miklós püspök, majd érsek vette pártfogásába, aki előbb Váradon, később Rómában tanult, majd ott is maradt, s apátként fejezve be életét.

1731-ben Klobusiczky Éva halála után utódai – Csáky Imre és Zsigmond támogatásával – el tudták érni, hogy III. Károly a birtoklásra és öröklésre vonatkozóan kegyelemben részesítse őket. Az 1731. augusztus 28-án, Bécsben keltezett kegyelemlevél értelmében Csáky Mihály gróf örökösei (István, Imre, Krisztina és Konstancia) visszakapták apjuk javaiból a mindszei részbirtokot, s jogot nyertek arra, hogy a máshoz zálogba került birtokrészeket visszaválthassák. Ezen túl jelentős eredmény volt még, hogy „az apai bűn miatt megszüntetett és eltörölt fiági öröklés ismét életbe lépett, azonban csak azon jogok és adományok esetében, amelyek a családot jelenleg illetik, a korábban szerzett jogokra nem vonatkozik.”⁹⁴¹ Az utóbbi fiági öröklés lehetőségére vonatkozó kegyelmet – tudomásunk szerint – először a kardinális örökségének felosztásakor, 1738-ban gyakorolták, de az idősebb fiú, István 1734-ben bekövetkezett halála miatt a jog csak Csáky Imrere lehetett érvényes, ahogyan a bihari közös családi javak elosztásakor, a 18. század végén is ezért került elő a család tagjai között a távoli Rómában élő utód öröklési jogosultságának lehetősége.⁹⁴²

Klobusiczky Éva hat évvel török földről való hazatérése után, 1729-ben halt meg, abban a tudatban, hogy gyermekeinek életútját nagyjából rendezettnek láthatja. Sorsa élete utolsó hat évében nem mindennapi megpróbáltatások elé ál-

⁹⁴¹ A kegyelemlevél részletének pontos fordítását Tóth Orsolyának köszönöm. OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Csáky Miklós iratai között. 1731. aug. 28., Bécs.

⁹⁴² Csáky István 1734-ben Mainznál meghalt, Csáky Krisztina 1736-ban fejezte be életét. Konstancia valamikor 1750 előtt hunyt el, Imrével viszont még az 1790-es évek végén is számoltak. A család hozzáállását Csáky Imre esetleges birtokigényéhez lásd Papp Klára: „*Most pedig Biharról!*” *Raisz György jószágigazgató levelei a 19. század elejéről*. Új Nézőpont 2020. évi 3. száma, 40–53.

lította, amelyekben családon belüli és kívüli kapcsolatainak meghatározó szerep jutott, de amelyekben nem csak sikerekkel, hanem mindennapos kudarcokkal, kompromisszumokkal, lemondásokkal is gyakran találkozott. A források vallatása egyértelműen igazolja számunkra, hogy Csáky Mihály utódainak sorsát a kapcsolatok sűrű szálai – testvéreinek családtagjaival, a Csáky rokonsággal, a vármegye tisztkarával, a Klobusiczky Éva által alkalmazott tisztekkel – erősen befolyásolták, lényegileg meghatározták azokat a kereteket, amelyek között a grófnő, gyermekeivel együtt életlehetőségeit kialakíthatta.

GAZDÁLKODÓ ARISZTOKRATÁK ÉS SEGÍTŐIK. BIRTOKOS ÉS TISZTIKAR KAPCSOLATA A 18. SZÁZADBAN

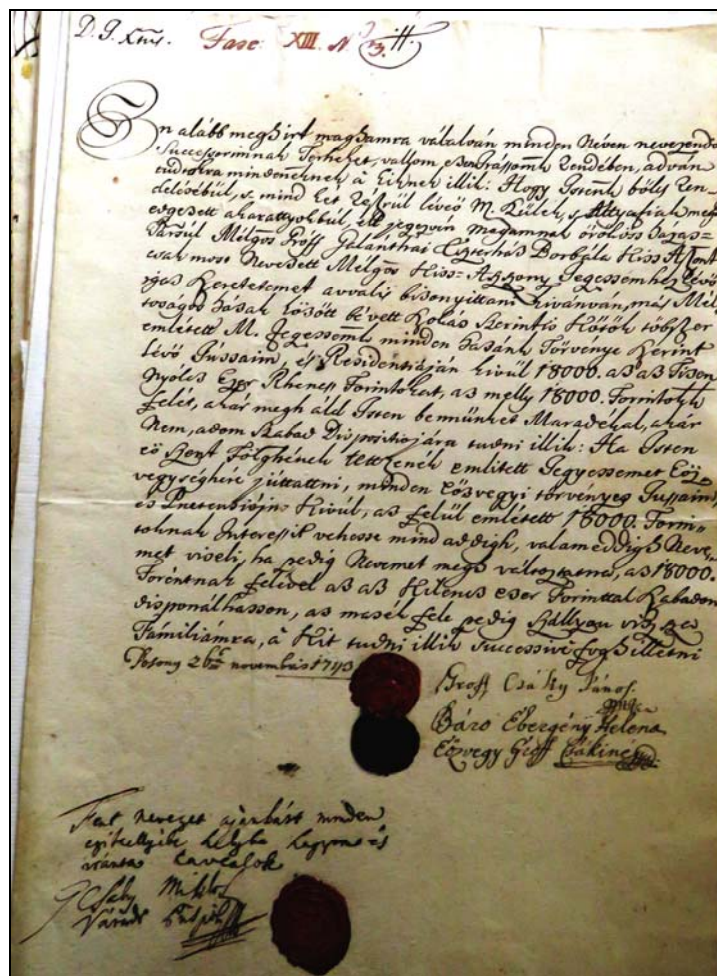
Jelen fejezetben a 18–19. századi Erdélyben is jelentékeny szerepet játszó Csákyak két ágához tartozó egyes birtokosok – akik egyébként hosszú évtizedekig perben álltak egymással – gazdasági törekvéseit és tisztségeikkel ápolta kapcsolatait vizsgálom.

Csáky László fiági leszármazottai, az erdélyi fiúág kihalása után 1742-től jött létre az új (leány) ág. Erdélyi Csáky István fiának, Imrének halála után következett el, mivel neki nem voltak utódai, elhalt bátyjának, Zsigmondnak pedig csak két lánya: Csáky Borbála, Haller Györgyné, illetve Csáky Kata, előbb Bornemisz Jánosné, majd Bethlen Miklósné maradtak életben. A leányággal szemben álló magyarországi ág képviselőinek helyzetét viszont egyértelműen befolyásolta a birtokszerzés igénye. Az országbíró Csáky István nagyszámú felnőttkort megélt férfi leszármazottja kezén ugyanis a felvidéki családi birtokvagyon erősen felaprózódott, azt házasságokkal és új birtokszerzésekkel kellett megerősíteni. A leányággal szembe kerülő családtagok komoly, tekintélyes arisztokratáknak számítottak. Csáky Tamás ezredes (1675–1705) – aki külföldi szolgálata idején is nagyon jó kapcsolatokat ápolott váradi püspök és kalocsai érsek testvérével – fia, Ferenc (1699–1764) Csáky Imre bíboros halála után megszerezte a kluknói⁹⁴³ birtokot, s azt utódaira is hagyományozta. Ő volt az, aki Drugeth Zsigmond unokájával, Zichy Annamáriával kötött házassága révén a homonnai uradalom jelentős részének ura lett, s igyekezett visszaszerezni a családnak az erdélyi, zálogba került birtokrészeket. Csáky Ferenc fia, Imre (1728–1805) tovább folytatta a birtokgyarapítást, pl. Terebes⁹⁴⁴ megszerzésével. Csáky Imre fia, László (1760–1828) váradi nagyprépost lett, s a 18. század utolsó évtizedétől igen pontosan és szigorú ellenőrzés mellett irányíthatta a fiúág birtokába 1784-ben végleg visszatért bihari körösszegi uradalmat. Csáky Imre unokája, Antal Vince (1784–1863) pedig megszerezte az ősi bihari uradalmak közül az adorjánit, s felesége, Csáky Petronella virágoztatta fel a margittai marhatartást.

⁹⁴³ Kluknó – németül: Klukenau, ma Kluknava, a Kassai kerület Gölnicbányai járásában, Szlovákiában.

⁹⁴⁴ Terebes – Töketeres, ma Trebišov, a Kassai kerület Töketeres járásának székhelye.

Csáky Tamás testvére, Csáky György (1677–1741) felesége, Ebergényi Ilona révén szerezte meg a zalai belatinci uradalmat, amelyet Sopronból Niczky Imre nevű megbízottján keresztül irányított. A birtok még a 19. század elején is a család fennhatósága alatt állt.

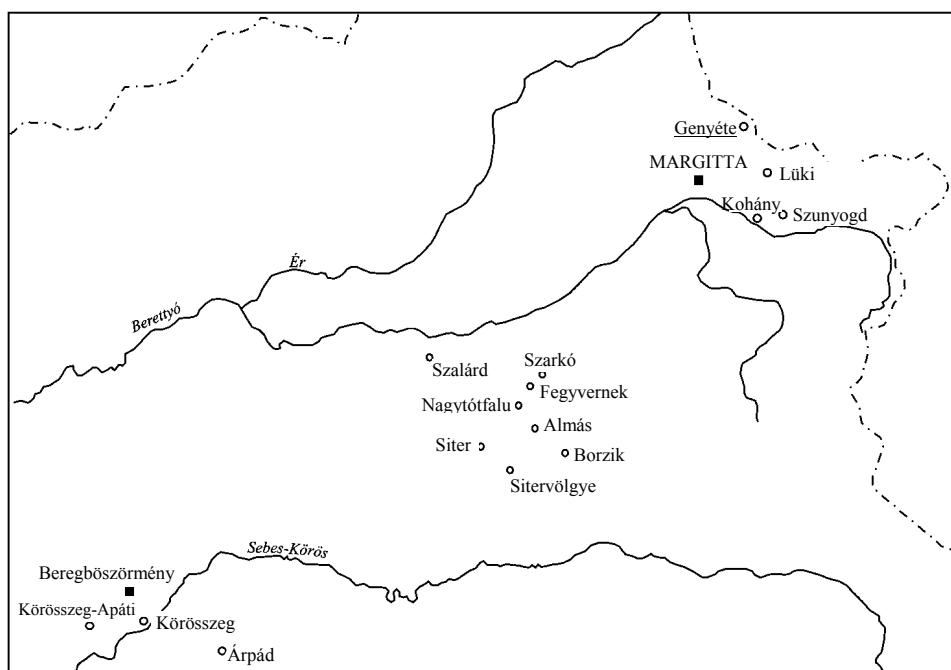
Csáky János jegyajándéka 1743-ban Eszterházy Borbálának⁹⁴⁵

Csáky György fia, János (1720–1795) – felesége gróf Eszterházy Borbála – előbb titkos tanácsos (1759) lett, majd koronaőr (1765), Szent István-rend lovagja (1767), szepesi főispán (1757), s fontos országos tisztségei a főlovászmesteri (1771), a

⁹⁴⁵ 1743. november 26., Pozsony – Csáky János kötelezvénye jegyajándékra gróf Eszterház(y) Borbála kisasszonynak. OeStA, HHStA SB Csaky, 12c – General Georg Graf Csaky, Johann Joseph Csaky an Georg Graf Csaky (1732–1773) (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 12c).

tárnokmesteri (1782) és végül az országbírói (1783) voltak, amelyek teljesítéséért érdemelte ki a Szent István-rend nagykeresztje (1786) kitüntetését.

A felvidéki és az erdélyi Csáky ág közötti per tárgya a 17. század közepén Erdélybe visszatért Csáky László leszármazottainak 18. századi erdélyi és partiumi birtokvagyonra volt. Csáky Zsigmond két lánya (Borbála és Kata) és azok családja képviselte az erdélyi ághoz tartozó örökösöket, akik az erdélyi birtokok (Almás, Buza, Szurdok) mellett azokat a bihari uradalmakat (Körösszeg, Adorján, Margitta) is használták, amely a család ősi adománya volt, de amely a 18. század első felében az erdélyi ágnál volt zálogban. Mivel az országbíró Csáky István fiai közül Csáky Miklós éppen akkor volt váradi püspök, amikor az erdélyi ágban bekövetkezett a fiúág kihalása, a püspök érdeklődése is az erdélyi birtokok felé fordult, előbb a bihari zálogbirtok visszaszerzésével. 1749 után a felvidéki Csákyak vették kezükbe a három – körösszegi, adorjáni és margittai – bihari uradalmat, amelyeket azonban hamarosan ismét az erdélyiek – először Haller György és felesége, Csáky Borbála – használhattak újabb zálog gyanánt, ahol jelentős változtatásokat hajtottak végre, növelve ezáltal bevételeik körét.

--- megyehatár ■ MARGITTA – mezőváros ○ Genyete – falu (részbirtok)

„Dominium Keresztsegh, Adorján et Marghita” – Csáky cs. (1755)
(A MOL P 71. Fasc. 4. No. 40. alapján)

*Csáky Nepomuki János országbírói oklevele a bécsi levéltárban (1783)*⁹⁴⁶

A fiúág tagjai 1784 után vették vissza végérvényesen az ősi bihari birtokokat,⁹⁴⁷ s előbb a család teljhatalmú megbízottján, Ferdényi Jánoson keresztül, majd annak halála után Giday Mihály inspector (1795) segítségével vezették birtokközponttól távoli uradalmaikat.⁹⁴⁸

A bihari javak helyzetében csak 1800-tól történt újabb változás. Ekkor az 1795-ben elhunyt Csáky Nepomuki János országbíró özvegye, Zichy Jozefa⁹⁴⁹ kapta meg 114 000 forint zálogösszeg megfizetése fejében Körösszegapátit (Boldogasszonyteleke, Körmösöd, Nagy- és Kistóti pusztákkal), az 1801-ben visszaváltott Kisújfalu praediumot és Margitta uradalmát is.⁹⁵⁰ Csáky László váradi kanonok

⁹⁴⁶ OeStA, HHStA SB Csaky, 14. – Urkunden zu Johann Graf Csaky (1773–1798), (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 14)

⁹⁴⁷ A megállapodás szerint a fiúági Csákyaknak – a zálog ideje alatt végrehajtott értéknövelő változtatások-beruházások miatt – a 200 000 rajnai forint zálogösszegen túl még 40 626 Ft és 58,5 krajcárt kellett adniuk az 1782-ben elhunyt Kornis gróf özvegyének, Pálffy Karolinának. MNL OL P 71. Fasc. 4. No. 12.

⁹⁴⁸ Csomor János: *Körösnyagyharsány krónikája*. Rózsa Ferenc Gimnázium, Békéscsaba, 1980. 37. A szerző Harsány lelkésze volt, s 1873-ban írta munkáját. Ferdényi tisztségeit az 1773. évi megyegyűléssel kapcsolatban említi. 1773–1778 között volt bihari másodalispán. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. (Alispánok.) Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/bihar-varmegye-es-nagyvarad-4B81/bihar-varmegye-tortenete-irta-ifj-dr-reiszig-ede-5BE5/iv-a-szabadsagharcztol-a-kiegyezesig-6000/ii-alispanok-16881872-606F/> (letöltve: 2020. 08. 25.)

⁹⁴⁹ Zichy Jozefa grófnő az országbíró második felesége volt, akivel 1788-ban házasodott össze. <http://w.genealogy.euweb.cz/hung/csaky4.html> (letöltve: 2025. 02. 27.)

⁹⁵⁰ OeStA, HHStA SB Csaky, 115. – Herrschaftsakten, Wirschaftsakten Kereszt-Apati (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 115.) Kisújfalu visszaszerzésére MNL OL P 71. Fasc. 13. No. 11; Margittára OeStA, HHStA SB Csaky, 114. – Herrschaftsakten, Wirschaftsakten Arpad, Beregh-Böszörmény, stb. (1629–1814) továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 114.

pedig ekkor jutott a Váradhoz közeli birtokrész: Berekböszörmény mezőváros, Siter és Szalárd birtokába, aki egy Szaniszló József nevű udvarbíró s Kovács László fiscalis munkájára számíthatott.⁹⁵¹

A Csákyaknak nemcsak Erdélyben és a Felvidéken, hanem a 17. századtól, Csáky László országbíró idején, a Dunántúlon is voltak birtokaik, s a 18. században – ahogy láttuk – a tárnokmester Csáky Istvánnak, Szepes urának leszármazottai is szereztek ott adományokat. Az egykor Zala vármegyéhez (ma Szlovéniához) tartozó, 21 települést magában foglaló belatinci uradalmat Csáky György (1677–1741) házasság révén szerezte meg a család számára.⁹⁵² Széchényi Júlia révén (aki Ebergényi László tábornok felesége lett) leánya, Ebergényi Ilona kapta a családi örökséget, aki 1715-ben ment hozzá Csáky Györgyhez, s juttatta az ő kezére az uradalmat.⁹⁵³ A család a 18. század végén még bizonyosan kezében tartotta birtokát, mivel Csáky János övegyének jószágigazgatója 1796-ban még továbbította a birtokosnak a birtokról készített elszámolást.⁹⁵⁴

A NAGYBIRTOK GAZDÁLKODÁSÁNAK TÖREKVÉSEI

Kazinczy Ferenc jóbarátja s pártfogója, a nagybirtokos Dessewffy József (1771–1843) a gazdálkodásról a következőképpen vélekedett: „Szeretem a’ gazdaságot, de tsak akkor mikor multság.... En a’ fiaimat, ha élek, a’ Szántásra, vetésre, kaszállásra, kapálásra etc, meg tanítatom, tsak az ezek körül való kézi fortéjlok tsiklandozzák ki a’ földből, ettől a’ mindenkor bojgatandó termékeny anyántól, a’ tőle ki telhető jó és bő adományokat...”.⁹⁵⁵ Álláspontja nem tükröz őszinte elkötelezettséget a hatékony gazdálkodás iránt, és erősen ellentmondásos. Sokat-

⁹⁵¹ Štátny Archív v Levoče, Archív rodu Csáky zo Spišského Hrhova (a továbbiakban ŠA Levoča Cs-SH) 68-d. Fasc. 651.

⁹⁵² Belatinc, német Fellsdorf, 1991 óta a szlovén Beltinci, várral rendelkező helység a Muravidéken, Muraszombattól délkeletre, uradalmi központ volt. A házasságról Szabó Béla: Az újszerzeményi birtokok és a fegyverjog megváltása Zala megyében. *Közlemények a zalai közgyűjtemények kutatásaiból*. Szerk. Degré Alajos. Zala megyei levéltár, Zalaegerszeg, 1978 (Zalai Gyűjtemény 8). 100. Vályi András szerint „BELLATINCZ. Népes Mező Város Szala Vármegyében, földes Ura Gróf Csáky Uraság, lakosai katolikusok, ’s többnyire tótok, az Uraságnak kastélyával díszeskedik; határbéli földgyei termékenyek, és a’ természetnek sok javaival bővelkednek, első Osztálybéli”. Vályi András: *Magyar Országának leírása*. I. Buda, 1796. 166.

⁹⁵³ Horváth Bernadetta: A Csáky Ilona bárónő és az Eszterházy II. Pál Antal herceg közti per 1754–1758 között a Muravidéken. In: *Muravidék. Adalékok a szlovéniai magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. Szerk. Gasparics Judit–Ruda Gábor. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2013. 106–119.

⁹⁵⁴ Raisz György jószágigazgató 1796. november 29-én írott levele. OeStA, HHStA SB Csaky, 15.

⁹⁵⁵ Zsidai Réka: A magánlevelezések tanulságai II. – Mindennapi élet a Kazinczy-levelek tükrében a 18–19. század fordulóján. *Napi Történelmi Forrás* (on-line folyóirat). <https://ntf.hu/index.php/2017/12/16/a-maganlevelezések-tanulsaga-ii-mindennapi-élet-a-kazinczy-levelek-tukreben-a-18-19-szazad-fordulojan/#sdcndnote12sym> (Utolsó megtekintés: 2020. 08. 25.); Az idézet lelőhelye: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. IX. Bp., 1901. 224.

mondó, hogy bár Dessewffy tekintélyes s ugyanakkor adósságokkal terhes birtokot örökölt apjától (gróf Dessewffy Istvántól), annak terheitől élete végéig nem tudott megszabadulni.

Hasonlóan gondolkodott az erdélyi Csákyak 18. század végi reménysége, Bethlen Rozália és Csáky János fia, Csáky József (1782–1848) is, aki európai utazásai alkalmával maga ígérte meg az otthon maradottaknak, hogy bár mindent alaposan megnéz, hazatérve abból semmi újítást nem vezet majd be. Ő is inkább elmélkedett az erdélyi történelmi múltról, s elemezte végig az erdélyi jobbágy-ság terheinek alakulását egyik nőrokonának, Bánffy Dénes feleségének kézzel írott, francia nyelvű összegzésében, mintsem arról gondoskodott volna, hogy drágán vásárolt mezőgazdasági gépei a saját gazdaságában ne használat nélküli rozsdás vasként maradjanak az utókorra.⁹⁵⁶

Mindkét példa a gazdaság iránt kevésbé érdeklődő vagy a gazdálkodás iránt nem igazán fogékony arisztokratákat mutatja, akik mellett meglévő birtokaik működtetése miatt különösen felértékelődött a nagybirtok alkalmazott tisztikarának tevékenysége. Ez utóbbiak szerepének erősödését mutatják azok az esetek is, amikor az arisztokraták önkéntes vagy kénytelen feladatvállalásai (katonai vagy egyházi karrier, országos rendi hivatal viselése) mindenképpen szükségessé tették, hogy helyettük megbízottjaik szervezzék és vezessék gazdaságaikat. A végrendeletek eredményeképpen, a nők szerepének erősödése is megkívánta a nekik jutott birtokrészek hatékony működtetését. Azt látjuk, hogy ideális esetben, amikor az arisztokrata férfi vagy nő figyelme nem oszlott meg különféle feladatok között, amikor a gazdálkodás iránti érdeklődő, az irányítási érzék és tapasztalat birtokában lévő főúrról volt szó, akkor is nélkülözhetetlen volt az uradalom működtetéséhez a birtokossal szoros kapcsolatot ápoló gazdasági szakember jelenléte.

Az általunk vizsgált birtokosok közös törekvése volt a jövedelmezőség növelése. A zalai uradalomban például a megbízottnak a birtokos ellátása mellett a bevétel növelése és a megtermelt javak eladhatóvá tétele volt a feladata. Az erdélyi birtokon a Csáky lányok (Borbála és Kata) önállóságukat a végrendelet alapján nekik jutott birtokrészre alapozták, amelyet kezdetben férjeikkel tanácskozva, együttműködve, vagy Csáky Kata esetében, a férj halála után már teljes egészében önállóan irányítottak.

Csáky Kata grófnő a Bethlen Miklóssal kötött házasságát követően kezdett öröksége irányításával komolyan foglalkozni. Megbízottakat küldött uradalmába, és kezdetben a mesterekkel megkötött contractusokat is személyesen ellenőrizte, ahogyan például az almási ácsmester és kőműves szerződését is elküldte neki Medvés Domokos.⁹⁵⁷ A szurdoki mellett a nagyalmási udvarbíró leváltására

⁹⁵⁶ A kéziratról Papp Klára: *Csáky József gróf gondolatai a 17. század végi Erdélyről*. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka–Lupescuné Makó Mária–Sipos Gábor. EME, Kvár, 2016. 307–320.

⁹⁵⁷ A családi levelezés Papp, 2006. 408. Az idézett levél RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 661. 15–16.

és a praefectus tevékenységének felülbírálatára is javaslat született, azzal indokolva, hogy „talán még most sem lenne késő valamit indítani”.⁹⁵⁸ A levelezés alapján Mátyus István lett az új nagyalmási udvarbíró, aki számos újítást vezetett be a gazdálkodásban, s 1763-ban a falvakat végigjárva, Mihótska Ádám és József cancellistákkal összeíratta az elszökött jobbágyokat is.⁹⁵⁹

Az udvarbírók (Both Mihály Branyicskáról, Kellő Ambrus Szurdokról stb.) folyamatosan jelentették a grófnőnek a legfontosabb tennivalókat és gondokat.⁹⁶⁰ Csáky Kata férje, Bethlen Miklós 1781-ben bekövetkezett halála után sok új, váratlan gonddal találta magát szembe. Kiderült, hogy sokkal nehezebb a birtokosi tekintélyt özvegyasszonyként fenntartani, mint feleségként, egy guberniumi tisztséget viselő férjjel az oldalán. A grófnő Nagyalmáson a lakosok panaszainak megoldatlanságát is annak tulajdonította, hogy „tisztem nyakas valék, s tudván, hogy hazugság, számba se vettem, nem annyiba halad, új investigatiót kívánok, azután, hogy igasság kijött”.⁹⁶¹ A birtokos asszony nem hagyta annyiban tisztjei makacsságát, s igyekezett úrrá lenni a nehézségeken.

Évek múlva Csáky Kata egyre inkább megbízottjára ruházta át a birtokok irányítását, de az ellenőrzést változatlanul fontosnak tekintette. Élete utolsó néhány évében azonban egyre kevésbé érdeklődött a gazdasági elszámolások felől, így a birtok irányítása egyértelműen Csáky Jánostól elvált leányára, Bethlen Rozáliára maradt.

A 18. század végén a felvidéki Csákyak a visszaszerzett bihari uradalmaik teljhatalmú megbízottjától, Ferdényi Jánostól is pontos és részletes kimutatást kértek, mondván: „a familiát az is érdekli, honnan származnak a bevételek”, míg a megbízott elsősorban a felhasználás részletes indoklására szorítkozott. Ezért – amint utasításba adták – minden negyedévben valamennyi számadó tiszttől látni akarják az összes elszámolást, amelyeket a felhasználást is tartalmazó végső összegzéssel együtt a plenipotentiárius feladata elküldeni a birtokoshoz.⁹⁶² A gazdálkodás az allodiumok terméseredményeinek összesítése alapján (1791) sikeresnek bizonyult: a termés jelentős részét a váradi Granáriumba fuvaroztatták, s afölött azután az urasági megbízott rendelkezett.⁹⁶³ A birtokhoz tartozó puszták egy részét tovább árendálták, más részét visszaváltották (Körmösd, Kistóti stb.),

⁹⁵⁸ Hatfaludi a praefectus számára – megtartása esetén – mindenképpen új instructiók megfogalmazását, s főképpen azonnali elszámoltatását kérte.

⁹⁵⁹ RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 661. 36–37. A 30–40 éve elszököttek közül 31 személyt jegyezt fel, valamint tíz cigány jobbágyot is. Az összeírtakat megkezesítették a falvakban. A Károlyi-birtokra szökött jobbágyokról is előterjesztéseket (relatoriákat) készítettek. A grófnőhöz írott levélben az elvégzett munka bérét is kérték.

⁹⁶⁰ Kellő feltehetően azon tisztek közé tartozott, akivel elégedett lehetett a család, mert a grófnő még 1782-ben is tőle kapott jelentéseket. RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 661. 182. Kellő Ambrus 1782. november 19-én Szurdokról küldött levele.

⁹⁶¹ Kozma Ferenc levele végére írott megjegyzés. RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 661. 266–267.

⁹⁶² OeStA, HHStA SB Csáky, 114.

⁹⁶³ ŠA Levoča Cs-SH Fasc. 639. D. 65; Fasc. 612. D. 65.

s allodiumként vagy a lakosoknak kilenced fejében kiosztott földként hasznosították. A helységek boltjait, mészárszékeit, vendégfogadóit és kocsmáit továbbra is árendába bocsátották. Arra azonban gondja volt a megbízottnak, hogy az új szerződéseket az éves fizetési kötelezettség emelésével kössék.⁹⁶⁴

A Csákyak azok közé a megyebeli birtokosok közé tartoztak, akik a földmérés munkálataihoz kapcsolódva, maguk is mérnököt alkalmaztak, s annak munkája nyomán igazították ki a telekfelmérést, és adtak lehetőséget az úrbéres telkek számának szaporításához. A pontos felmérés együtt járt a birtokon belüli telekeladások szigorúbb ellenőrzésével is. A megbízott minden kérelem esetében fontosnak tartotta a lakosok tudomására hozni a birtokos elhatározását, hogy tudniillik csak az ő engedélyével történhet a telekforgalom.

Az úrbéri szolgáltatások iránti igény motiválta az irtásföldek szigorú számontartását is. Ferdényi kimutatást készítettett 83 szalárdi lakos irtásairól. Az udvarbírói összesítés alapján 155 irtásból csupán négy minősült olyannak, amelyet viszonylag nem régen, 1770 után létesítettek. Ezért a plenipotentiárius csak akkor engedte a földek további használatát, ha a lakosok az „az után is essendő urbáriális adózásokra” kötelezik magukat, vagyis, ha elfogadják az irtások telki földdé nyilvánítását. Hasonlóan járt el a siteri új irtást kezdeményező hét személlyel kapcsolatban is – akik az 1786. évi összeírás szerint valamennyien zsellérek voltak –, mondván: „a robotban kiirtott területet csak az úrbéri kötelezettség teljesítése esetén lehet használatba venniük”. Világosan látható, hogy a birtokos, bár a régi irtásokat kibecsülthette volna, nem ezt tette, hanem az újonnan létesített irtásföldeket is az úrbéres szolgáltatásokkal terhelhető földek közé sorolta.

Ferdényi, a távol lévő birtokosok helyett és nevében, nagyfokú önállóságot élvezett, hozzá fordultak a birtok panaszosai, s ő vezette az instantiák jegyzőkönyvét (*Protocollum Instantiarium*) is. Mindent megtett, hogy uradalomszerte hozzászokjanak ténykedéséhez, s vele együtt a felvidéki Csákyak bihari birtokváltásához is. A birtokátadást követően a família directora, Csáky Nepomuki János személyesen járt a vármegyében, s hangoztatta a család elvárását, hogy „iparkodjon, mivel nagy teher van a jószágom [...] kellő jövedelem legyen [...]”.⁹⁶⁵

Az erdő védelmét szolgálta a legeltetés további szabályozása is. 1786-tól igen nagy figyelmet szenteltek az irtási lehetőségeknek. A margittai „Nagy erdő pascumát” az udvarbíró jelentése szerint a birtokos a svájceráj teheneinek legeltetésére használta fel. Már 1785 szeptemberében arról levelezett Kubovics Márton udvarbíró a plenipotentiáriussal, hogy az elmúlt télen a vármegye „spanyolországi juhoknak megszerzésére és megtartására” invitálta neki küldött javaslatában a birtokost. Margittán kívül Berekböszörményben is tartottak „svájcer teheneket”, s az udvarbíró szerint már 1788 áprilisában odahajtották a szalárdi mak-

⁹⁶⁴ Uo. és MNL OL P 78. Csáky család levéltára, Csáky Antal Vince, (továbbiakban MNL OL P 78.) Fasc. 28.

⁹⁶⁵ MNL OL P 71. Fasc. 132. No. 3.

koltatásból az uraság disznóit, s a sertésnyáj megszámlálásakor a tanáccsal együtt neki is jelen kellett lennie.⁹⁶⁶

*Zichy Jozefa férje, a familia directora,
gróf Csáky Nepomuki János (1720–1795)*⁹⁶⁷

1800-tól Csáky László váradi nagyprépost a rendelkezése alá bocsátott bihari birtokot udvarbíráján keresztül igazgatta, akitől szigorú számadást követelt meg. Gyalókay Antal számtartó negyedévente vette át a jövedelmeket a provisortól, akit Kovács László fiscalis ellenőrzött. Az a levelezés, amely Szaniszló József udvarbíró működéséről rendelkezésünkre áll, igazolja, hogy a birtokos egyértelműen meghatározta tisztje mozgásterét, és a legfontosabb kérdésekben magának tartotta fenn a döntési jogokat. A birtokos a mezőgazdasági munkák tervszerűségét is számonkérte a tiszttől, mondván, „a robotot követelni, és vele gazdálkodni kell”, ezért a robotdiáriumot jól kell vinni, végiggondolva, hogy mire elég, és hogyan használható fel a kivetett kötelezettség.

Szaniszló igyekezett feladatainak eleget tenni. 1807 júliusában pontosan értesítette a grófot az aratásról, amit 25-én befejeztetett, s nekikezdetett a másodszori szántáshoz is. A búza és a kukorica termése annyi volt, hogy Szaniszló már 1804-ben egy szobát bérelt Nagyváradon Edelmann Józseftől, ahová áprilistól minden héten eladásra való terményt szállított.⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ A svájci tehének tartását 1791-ben jelentették. ŠA Levoča Cs-SH Fasc. 639. D. 65. Vad Gergely tanúsítványa.

⁹⁶⁷ Az Unterberger Ignác által festett olajkép fotója a Nemzeti Portrétár portréadatbázisából.

⁹⁶⁸ ŠA Levoča Cs-SH 69. d. Fasc. 655. Az április 1-jén kelt megállapodás szerint április, május és június hónapokra tették az eladásokat.

Hasonló következetességet várt el a birtokos az erdőgazdálkodás területén is, hiszen az 1803. évi úriszéken a lakosok számára is egyértelművé tették az erdőhasználat rendjét. A berekböszörményi „Vén erdő” területéből eszerint „semmi élő, gyümölcs és makktermő fákat tűzre vagy gyümölcsre levágni s vesszőt szedni, vagy másképpen az erdőt rontani az uraság engedelmé és comissiója nélkül” nem szabad. Külön felhívták a provisor figyelmét, hogy minden hozzá forduló kérelmezőt a birtokoshoz kell utasítania, mivel a „comissio adásra semmi activitást önagsága nem adott”.⁹⁶⁹

Csáky László Váradon tartotta udvarát, oda kérte Szaniszló udvarbírótól 1807 októberében a hét hordó óbort és egy hordó pálinkát.⁹⁷⁰ A bihari birtokok népesége számára szokatlan volt a felvidéki birtokon alkalmazott szigor és a fenyegetések. A birtokos jelenléte döntően befolyásolta a közvetlen beavatkozás és az ellenőrzés megváltozását, s ebben Csáky László személye is szerepet játszott, mivel a korábbi váradi püspök Csákyak – Imre és Miklós – korántsem személyesen, hanem mindig megbízottjaik útján irányították az uradalmakat.

A GAZDÁLKODÁS JELLEMZŐI A BELATINCI URADALOMBAN

A birtokos és tisztje közötti egyértelműen jó, bizalmi viszony kialakulására jó példa Csáky György Zala vármegyei, belatinci uradalma és az ottani tiszt, Niczky Imre tevékenysége. Niczky birtokos nemes, a vasi alispán Niczky Gáspár unokája, Niczky Ferenc fia, akinek Viczén Borbála volt a felesége. Famíliája a 18. század későbbi időszakában szerzett grófi címet, de a közvetlen rokonsága nem.⁹⁷¹

Maga a birtokos katonai irányító feladatokat látott el, ami meghatározta, hogy egyrészt feltétlenül jövedelemhez kívánt jutni a felvidéki jószágaitól távoli, belatinci birtokáról, másrészt, ha volt rá mód, elvárta, hogy az uradalom megbízottja segítse tevékenységét. Plenipotentiáriusának leveleiből tudjuk, hogy a gróf ellátását bécsi és soproni tartózkodása alatt ez a birtok segítette, amelynek központja a belatinci vár volt. 1736 augusztusában például zabbal és borral teli szekereket indított útnak Niczky Imre, de kérte, „ha más egyéb culináriákra szüksége vagyon”, azt is küldeti.⁹⁷² 1740. szeptemberi és októberi levelekből tudjuk meg,

⁹⁶⁹ ŠA Levoča Cs-SH 69. d. Fasc. 655. 1805. március 22. Kovács fiscalis Váradolasziból kelt levele.

⁹⁷⁰ ŠA Levoča Cs-SH 64. d. Fasc. 635. 1807. október 10-i levél. Az udvarház már az 1790-es években működött, 1799-ben annak istállójára, valamint a berekböszörményi mészárszékre fogadtak fel egy Kis János nevű nádkötőt.

⁹⁷¹ Leszármazásáról lásd Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest, 1861. 144. (Niczky család)

⁹⁷² OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. – Politische Korrespondenz, General Georg Graf Csaky, Johann Joseph Graf Csaky, an Georg Graf Csaky (Benne Niczky Imre levelezése Csáky Györggyel). továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. 1736. augusztus 27-én küldött levélben, de ugyancsak borküldést jelzett a szeptember 3-án írott levelében is.

hogy Sopronba hetente küldött szekeret, benne majorsági „eledellel”, borjával, borral, mely küldemény egy részét a soproni praebendások szükségére fordították.⁹⁷³

Csáky elvárta személyes megbízottjától, hogy folyamatosan értesítse a megyegyűlések döntéseiről (például a birtokra jutó dica-szám esetében), az általa elindított munkálatokról és az elvégzett feladatokról, s rendre maga is utasításokkal látta el őt. Ugyancsak a megbízott feladata volt a tisztek irányítása, a számukra adott instructió szerinti munka ellenőrzése, az angáriális (negyedéves) elszámolások ellenőrzése, kijavíttatása s az úriszék tartása is, de ő ellenőrizte a céhmesterek számadását és a paraszti kocsmárosok proventusát is.⁹⁷⁴

Niczky felelt a korábban zálogba adott birtokrészek visszaváltásáért is, mint 1735 májusában, amikor bizonyos Lendvay úrtól szerzett vissza egy jószágot. Az ottani jobbágyságnak megkínálta a libertinus állapotot, a földek javát műveltetni kívánta, a többit pedig árendába bocsátani javasolta.⁹⁷⁵

Bizalmi feladatnak számított, hogy a gróf az 1741. évi pozsonyi országgyűlésre készülve, Niczkyre bízta a szállás megszervezését is. A megbízott május 7-én küldött levelében hosszasan és aprólékosan írta le a folyamatot, amely során a Csáky György számára kijelölt házban lakó német kapitányt a „Rósa vendégfogadóba” kiköltöztette, majd ezzel együtt a dietalis quartélyházból sikerült az oda szándékozó báró Sennyei Antalnak – akinek ott két szobát és öt lóra való istállót jelöltek ki – más szállást kijelöltetni. Így a ház teljesen a gróf rendelkezésére állt, az emeleten három szobával és konyhával, a földszinten a cselédek szobáival és az istállókkal, valamint a pincével. A szénát és az élelmet is megfelelően tudták tárolni, a tágas udvaron a szekér meg tudott fordulni, s maga a ház „az ország házatul is nem messze vagon”. A plenipotentiárius még azt is megtudta Pálffy feldmarschal úrtól, hogy „gálában három ízben kelletik öltözni, de bizonyos lejövetelét az fölséges udvarnak még maga sem tudhatta...”. A királyné érkezésének bizonytalanságát az okozta, hogy a „várbéli szobák még nem készültek el”, de a híradások szerint júniusra várható az esemény, a koronázással együtt.⁹⁷⁶

Niczky birtokügyeinek intézésére a hónap közepén hazautazott ugyan, de visszatért, hogy a koronázási ceremónián részt vehessen, remélve, hogy – ahogyan megjegyezte – „talán valamely vendégfogadóban kaphatok egy kis szurdikot”.⁹⁷⁷

⁹⁷³ Uo. 1740. szeptember 4-én és október 23-án kelt levelek.

⁹⁷⁴ 1736 októberében ezért figyelmeztette őket a grófi családtól kapott utasítások betartására, s adta vissza javításra a tiszttartónak az extractusokat. Uo. 1736. október 5-én kelt levél. A céhmesterekről és a kocsmárosokról uo. 1738. február 26-án kelt levél.

⁹⁷⁵ Uo. 1735. május 2-án kelt levél.

⁹⁷⁶ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. 1741. május 7-én, május 11-én és május 15-én Pozsonyból kelt levelek. A német kapitány csak május 15-én kezdett el csomagolni, amikor Csáky szekerei és hintói előre megérkeztek a kijelölt házhoz.

⁹⁷⁷ Uo. 1741. május 26-án, Belatincban kelt levél.

külön istállóra fogatta, s azt írta róluk, hogy „már többire mind elmentek, hanem egy fekete rugós kanca vagyon ... ezen defectusa okán rajtam hagyták”.⁹⁸¹

Niczky Imre az első fennmaradt levél tanúsága szerint igyekezett a jövedelem növelésére. Már 1733-ban jó hírnek szánta, hogy a majorságban termett feles gabonát eladja, „mi eladandó lészen, pénzzé fordítom”.⁹⁸² 1734-ben kedvező lehetőségeket tudott kialakítani egy marburgi németnél, aki „ő Felsége Magazinumát szükséges provisióval megtölteni köteleztetik”. A vevő a lendvai uradalomnak felkínált összegeket és az ott megkötött contractust tekintette mérvadónak, de Niczky először csak a szándékát nyilatkozta ki 4000 köből gabonára, a megállapodást későbbre hagyva. Végül 200 köből búzát, köblét 70 dénárért, 500 köből rozsot 60 dénárért, 100 köből árpát 100 dénárért, s 1000 köből zabot, 50 dénárért köblét adott el. A contractusba belefoglalta, hogy a szállításkor az összes vám, harmincad s más kifizetések összege a vásárlót terheli. A csépléshez azonban 16 „jó erős” német cséplőt fogadott, mert korábban a helyi szegénységet csak hajdúkkal tudta kihajtatni, munkájuk akkor is késedelmes és rossz volt, most pedig „deklarálták, hogy ők csépelni nem akarnak”.⁹⁸³ 1735-ben szigorítást javasolt a marburgi némettel kötött megállapodásban. Előírta, hogy a birtokos valamennyi terményét vegye át a vevő, pontosan mérjék le helyben a vásárolt árut, s annak értékét tegyék le, valamint legyen jelen a mérésnél a maga embere, hogy ne kelljen Marburgban azt ismét leméretni.⁹⁸⁴ A levelezés alapján nem alakult minden szerencsésen. A vásárló ugyan az árakat lejjebb szállította minden tételnél, de kiderült „ezen ember már feles adósságban vervén magát...”.⁹⁸⁵ 1735 márciusában új lehetőségek merültek fel: az „Graczy feő Commissariatus várattatik, Marburgba leérkezéssivel magam is föl rándulok, ha véle valamely jó conditióba léphetnénk”.⁹⁸⁶ 1737 augusztusában már egy Güttner nevű soproni harmincadossal kötött üzletet zab és árpa eladásáról, amelyeket ráadásul vízi úton szállítottak, s melyekből már két sajkára valót összeszedtek, s még négy sajkára való maradt.⁹⁸⁷ A termés nagyobb részét pénzzé fordították, még 1741-ben is azt írta a megbízott, hogy semmi nem marad náluk eladatlan: „valami csak eladandó lészen, rajtunk nem marad”.⁹⁸⁸

⁹⁸¹ Uo. 1736. június 8-án kelt levél.

⁹⁸² Uo. Csáky Györgyhöz írt levelek. Niczky Imre levele, Belatinc, 1733. június 21. Ígéri benne, hogy „alázatossan tudositással fogok udvarlani Nagyságodnak”.

⁹⁸³ Uo. dátum nélküli levél 1734 tavaszáról. A búzát 75 dénárért, a rozsot 50, az árpát 40, a zabot pedig 50 dénárért akarta venni. A renitens jobbágyokat megkötöztette, és a pajtába beszállította.

⁹⁸⁴ Uo. 1735. január 17-én kelt levélből. A 200 szekeret a marhás jobbágyok robotjával akarta teljesíteni.

⁹⁸⁵ Uo. 1735. február 28-án kelt levélből. A megbízott személyesen akart elmenni Marburgba, hogy végére járjon a dolognak.

⁹⁸⁶ Uo. 1735. március 18-án kelt levél.

⁹⁸⁷ Uo. 1737. augusztus 30-án kelt levél.

⁹⁸⁸ Uo. 1741. június 5-én kelt levél.

A levelekben felmerül a katonaság beszállásolásának kérdése is. 1738 augusztusában is ilyen „vendégeik” voltak: a Vetéssy-regimentből 412 személy szállott be Turnicskára, akiknek ez óriási megterhelés volt. Ennek ellenére a megyében „némely nyughatatlan emberek” szerint a belatinci uradalmot „ritkán éri a durch marsch”, ha ezek alapján télen mindez megismétlődik, „nem kevés terhek” lesz.⁹⁸⁹

1733. október végén már a szőlőtermést is felmérte: „ha megtöltetnek az hordók, százharminc akónál több nem lesz”. A megbízott a feleségével együtt kinn volt a „csekély szüreten”, ahol az asszony vette észre, amikor „Judás ábrázatú vinczellérünk az Koretár és Marics nevű szőlőlőkből való alattomban egy hordót bé vivén az Préss házban és az törtölt... ellopni igyekeztvén, rajta kapták étczakának idein”. De hiába fogatta meg a hajdúkkal, s akarta – mint conventiós szolgát – a várba küldeni, mert a csáktornyai uraság „emberei erővel és hatalommal elvonták”, majd eleresztették.⁹⁹⁰ Végül, bár a rossz termés miatt emelkedtek a borárak, a megbízott kénytelen volt vásároltatni. Niczky a rohonci zsidókkal is megállapodott a pálinkafőzésre, akik vállalták, hogy „mindennemű gabona allyát, és más egyéb konkolyos életet is elvivén,” s jövedelmet hoznak.⁹⁹¹ 1738 októberében a muraközi szüretéről a porkolábbal együtt végzett inventáció után a jégverés ellenére kedvező termést állapítottak meg, ami többet jelentett kétszáz akó bornál.⁹⁹² Kedvező jövedelemszerzési lehetőségnek kínálkozott a serfőzés is, amelyhez 1737 közepére megépült a serház, alatta a régen hiányzó pincével.⁹⁹³

A melinci majorban 1734 januárjára elkészült a tehenészet, a „Svaicer”, ahová 25 tehenet szállíttatott, s szándékában állt még tízet vásároltatni. Egy másik tehenészet Cserencsócon viszont 50 fejős marhával működött.⁹⁹⁴ 1736 júniusában azonban igen rossz hírré érkezett haza a megbízott a megyegyűlésről. A belatinci és a melinci testvér svájccerek, mondván, hogy „az uraság számára vajat mennek keresni”, megszöktek. Az idevaló még feleségét és gyermekeit is elhagyta, bár kezesség alatt állott. A megbízott szerint semmi hiányuk nem volt, fizetésük rendben volt, de most cselédjeik fizetetlenek maradtak, s feles marhákat szaporítottak, amelyek megtartása gondot okoz.⁹⁹⁵

A felvidéki birtokokhoz hasonlóan a megbízottnak gondoskodnia kellett az erdőkről is. Az urasági érdek szem előtt tartásával, az erdőöröktől nyert értesülésekre alapozva, kénytelen volt ott a „dominiumbélieknek” a vadászatot eltiltani, s megírni Csákynek, hogy kiadta: „valakinél tapasztaltatik valamely lövő szer száma, mind elszedettetik,” amelyeket a rajtakapott emberektől már be is hozá-

⁹⁸⁹ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. 1738. augusztus 22-én kelt levél.

⁹⁹⁰ Uo. Niczky levele Belatincból, 1733. október 30-án.

⁹⁹¹ Uo. 1733. december 13-án kelt levél.

⁹⁹² Uo. 1738. október 20-án kelt levél.

⁹⁹³ Uo. 1737. július 8-án kelt levél.

⁹⁹⁴ Uo. 1744. február 5-én kelt levél.

⁹⁹⁵ Uo. 1736. június 16-án kelt levél.

tott.⁹⁹⁶ Niczky az egész uradalomban az erdőpásztorok feladatává tette a halászó-vizek ellenőrzését is, amit az tett szükségessé, hogy a Pratoka vizén lévő mal-mok gátjait és az ott folyó halászatot „kemény tilalomba” vetette. Lépésének helyességét igazolta, hogy amikor a nagy szárazság és a kemény tél miatt a „Csukás tóból” kifogytak a halak, ahogyan maga írta meg a grófnak, a malomgátakból „ötszáz darab fiatal csukákat eresztettem a halastóba”.⁹⁹⁷ A Pratoka (Lendva) mentén fekvő erdők makkja is értékes volt, hiszen „az magunk marháinak telelő makkjok lészen”.⁹⁹⁸

A BIRTOKOS ÉS A TISZTIKAR VISZONYA

A birtokok irányításában szerepet játszó tisztek tévedései, hibái és az általuk elkövetett vétségek, időnként visszaélések szigorú büntetéseik miatt általában jól dokumentáltak. Csáky Kata leváltott, Veszprémi nevű szurdoki tiszttartójának tizenhárom pontból álló bűnlajstroma alapján tudjuk, hogy a tiszttartó megbízatásának kezdetén nem készült semmiféle felmérés: „egyszóval semmi rendtartás nincs”, ami nem is a tiszttartó, hanem egy bizonyos Györffy nevű praefectus hibájából történhetett. Veszprémi, a helyzetet kihasználva, visszaélések garmadá-ját követte el. Például a birtokos pénzén vett lovakat magának tartotta vissza, azokat a csűrös kertben szabadon tartotta, búzával és borral kenyerezte le a jó-százigazgatót, az uraság borából „többet 12 vedernél” a maga számára árultatott, annyi bort és pálinkát ivott, amennyit csak jónak látott, a hosszú fuvar alóli mentességért engedte magát megvesztegetni, többeket jogtalanul megbüntetett, s néhányan miatta szöktek meg a birtokról.⁹⁹⁹

A birtokon alkalmazottak kiválasztása bizalmi alapon, a képességeikről szerzett ismeretek alapján történt, ezért a birtokosok időnként ismerőseik, rokonaik tanácsát kérték alárendeltjeik kiválasztásához. A zalai birtokon 1738-ban, Slávic Péter uradalmi kulcsár hirtelen lett halála miatt kellett új embert keresni. A megbízott először az összes számadást ellenőriztette, majd az utód keresésébe kezdett. „Hogy pedig helyébe mentül előbb jó, alkalmas subjectumot állíthassak, arra elégséges gondom lévén, három felé is írtam vala, igaz... voltak hárman is, kik magokat megjelentvén, bérjönni igyekeztek, de ki lutheránus, ki pedig nem jó számvevő vala közülük. Csáktornyai várbul jött ennek előtte egy héttel egy fiatal, amint látszatik jó tanult legin, aki másképpen Rohoncra való fi, oda való

⁹⁹⁶ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. Az 1744. február 5-i és az 1734. február 8-án küldött levélből. Februárban ugyanis a „feir barátok egy nyakasfejű jobbágya, gyakorta kijárván” rajtavesztett, de puskáját csak csellel lehetett tőle elvenni. A Péter Prior kérte ugyan vissza a puskát, de azt nem adták vissza neki.

⁹⁹⁷ Uo. 1735. április 29-én írott levél.

⁹⁹⁸ Uo. 1741. szeptember 1-jén kelt levél.

⁹⁹⁹ Papp, 2011. 271–272.

Mester lévén az atya is, jó értékben vagyon. Ez pedig ugyan Csáktornyán íródeák vala ottlévő számadó tisztek mellett, linquista magyar, deák, német és az idevaló nyelvre alkalmas, mindenekben elegendő perfectioja vagyon. Az mi legszükségesebb, az arithmetricát ex fundamento tudgya. Hogy az szolgálat sede vacante ne maradgyon, ... látván alkalmas leginnek lenni Slávicznak helyében substituáltam ... neve pedig Nagyal Mihály, amint diskurál, nemes embernek tartya magát.” 1738-ban az összes tisztet megerősítették, a számvevő kivételével, aki helyett az ítélőmester a testvérét, Nagy Mihályt bízta meg.¹⁰⁰⁰

1733. november 27-én küldött levelében Niczky Imre hozta a gróf tudomására, hogy Sopron vármegyében neki és rokonainak zálogos birtokai vannak, amelyek kiváltása miatt utazott oda, s hagyta instructio mellett másokra a birtok napi teendőinek intézését.¹⁰⁰¹

Csáky György bizonynyal elégedett lehetett megbízottjával, hiszen az ura haláláig szolgált a zalai birtokon, s a hét év alatt a birtokosnak írott levelei közel 480 oldalt tesznek ki. Mégis találunk a Csákyknak küldött válaszlevelekben utalásokat olyan esetekre, amelyekben a birtokos reagálása a jövőre nézve „jó leczkének és iskolának” bizonyult. Ilyen lehetett 1736-ban a tisztikar elszámolásának eltérése az instructióktól (s amelyet visszakapva azok egy nap alatt helyesbítettek), vagy annak a levélnek az ügye, amely pecsét nélkül érkezett meg a grófhhoz.¹⁰⁰²

A híradásokba került személyes részletek utalnak arra, hogy Niczky élvezte Csáky György bizalmát. 1734 augusztusában például engedélyt kért arra, hogy felesége bátyjának meglátogatására Bécsbe utazhasson. A rokon Tokajból írta neki a kérést, mivel Zemplén „vármegyétül Bécsben abdelegáltatott”. Mivel már hat éve nem találkoztak, nem akarta a családi békét kockáztatni, ezért kérte a gróf hozzájárulását.¹⁰⁰³ Azt is megírta Csákyknak, amikor 1734 decemberében hazament Niczkyre, apjának meglátogatására.¹⁰⁰⁴ 1737 májusában viszont szomorú hírt közölt Csákyval: „másfél esztendőttől fogvást tartó súlyos betegeskedés után... húsvét előtt való nagyszombaton megnehezédvén”, meghalt az apja, és hiába jött érte egy jobbágya, már nem érte őt életben. Levelével értesítette urát, hogy bár ígérte a soproni látogatását, de arra azért nem maradt ideje, mert a temetés után apja gazdaságát is rendbe kellett tennie.¹⁰⁰⁵ Júliusban először történt, hogy Niczky – az apai birtok rendbetételi kötelezettségére hivatkozva – előleget kért és kapott járandóságából a birtokostól, s a munkák végzésére nyáron több időt töltött apja birtokán.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁰ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c 1738. június 30-án kelt levél.

¹⁰⁰¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. 1733. nov. 27-én, Belatincen kelt levél.

¹⁰⁰² Uo. 1736. október 6-án, ill. október 15-én küldött levél.

¹⁰⁰³ Uo. 1734. augusztus 6-án kelt levélből.

¹⁰⁰⁴ Uo. 1734. december 13-án kelt levél. Niczk falu Vas megyében, Sárvártól és Celldömölkötől északra, Kőszegtől keletre, a Hegyfalú és Beled közötti úton található.

¹⁰⁰⁵ OeStA, HHStA SB Csaky, 12c. Niczken 1737. május 4-én kelt levél.

¹⁰⁰⁶ Uo. 1737. július 8-án, illetve július 29-én keltezett levelek.

Jó néhány együtt végigélt közös év után, 1739-ben írta le Niczky Imre azokat a sorokat, amelyek személyes vallomásként születtek, de pontosan leírják a viszonyt, amely a megbízottat Csáky Györgyhez kötötte: „alázatosan kérem, méltóztassék állandóan megnyugosztalni elméjét azon, hogy *Excellentiádnak oly bé helyheztesett embere s Főtisztje vagyok, az ki nem privátumért és interessentiáért, hanem egyedül böcsületért is tovább való szerencse várásomért kívánok egyedül szolgálni Excellentiádat*. Éjjeli s nappali sok nyughatatlanságimat kívánom egyedül, magam dolgainak nem kevés hátra maradásával is, Excellentiátok javainak előmozdítására fordítanom. Hat esztendeje már, miolta az próbakövön állok, bátor szívvel is vagyok, senkitül igaz szolgálatomban nem is félek, sőt ha consuraltatom is, kijőnek sok hasznos vectificatioim, azt akarnám én valósággal, ha Excellentiád köztünk lakván, láthatná minden cselekedetimet”.¹⁰⁰⁷

Az erdélyi birtokon Csáky Kata gyakran váltogatta tisztségviselőit, kritizálta, kiigazította, számonkérte őket. A grófnő 1781 decemberében Kozma Mihálynak írta: „Kegyelmed siessen vissza, itt sok a dolog, nekem senkim sincs. Az ménest se hajtató fel kegyelmed Buzában, se juhokat, a sertések dolgát se igazította el, s én magam gyermekeimmel nem örömet viszálok. Szép jövedelmű, exlutiás özvegy vagyok, talám lenne hatszáz forint Teremiből, s ott is marha van szénán, a sok sertés, végre azzal adunk számot, hogy azokra költ széna, gabona. Én ott hasznót remélvén az fából is, égettbor főzést se akarnám megengedni, egyszóval mindent pénzzé tenni, ezzel kegyelmedet várom”.¹⁰⁰⁸

A tisztek elfogadták a grófnőnek határozottan a birtokok jövedelmezővé tételére vonatkozó elvárásait, de bizalmi viszony közöttük általában nem alakult ki. Az asszony nehéz természete mellett ennek egyik meghatározó oka mély katolikussága volt, maga a grófnő is panaszkodott rá, hogy nehézségeinek egyik oka tisztjeinek református hite lehet.

A felvidéki Csákyak elégedettségét mutatja, hogy a század végén, amikor az erdélyi zálogbirtokosoktól végérvényesen magukhoz váltották a bihari javakat, a századközépi megbízás után ismét egy Ferdényit tettek meg birtokaik teljhatalmú megbízottjává. A Ferdényiek 1758-ban kaptak nemességet,¹⁰⁰⁹ birtokuk a család előnevét adó Kabaláspatak volt. Bizonyos, hogy a Ferdényiek tevékenysége ismert lehetett Csáky Miklós püspök előtt, aki 1738 és 1758 között állt főispánként a vármegye élén, ezért feltételezhető, hogy segítette a nemesi cím megszerzését.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁷ Uo. 1739. január 16-án kelt levél.

¹⁰⁰⁸ RNL KML, Jósika hitb. lt. No. 662. 61–62. 1781. december 1-i levél. Ex(c)lutiás = kirekesztett. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* III. Szerk. Szabó T. Attila. Kriterion, Bukarest, 1982. 532. Búza Dobokai vármegyei, Teremi, Nagyteremi – Tirimia, Küüllő vármegyei birtokközpont.

¹⁰⁰⁹ A nemesi címre lásd MNL HBVL IV. A. 1/a. 15. k.

¹⁰¹⁰ Csáky Imre 1703–1732 között szintén betöltötte a tisztséget. Csáky Miklós 1747-től kalocsai érsek, majd 1751-től esztergomi érsek lett.

Ferdényi János vármegyei jegyző és táblabíró volt, aki már az 1785-ben végrehajtott átadás óta egészen az 1795-ben bekövetkezett haláláig képviselte a családot. Ferdényi János saját helyzetéről a kérelmező siteri nemeseknek írta le: „én is nemes ember vagyok, Váradolasziban házat tartván, azon communitásnak segítségével vagyok, nem tudom, mióta húzhatják ki magokat [az adó megfizetése alól] a meg nevezett nemes uraimék”.¹⁰¹¹ Emődi András könyvének adattára szerint, ezt a váradi házat, illetve a családról elnevezett utcát 1752-ben és 1763-ban is megtaláljuk a váradi káptalan Váradolasziról készített összeírásában.¹⁰¹²

A munkáját érintő forrásokból egyértelműen látható, hogy elsősorban a birtokos akaratának és elképzelésének tett eleget, ugyanakkor a számára átengedett döntési jogokat teljes magabiztossággal látta el, így jó gazdája volt a rábízott ügyeknek. A birtokos tehát a jó megyebeli kapcsolattal és vezetési tapasztalatokkal rendelkező birtokos nemeset választotta, s döntése helyességét a források alapján a birtok eredményes működése egyértelműen igazolta.

Hasonló tendenciát láthatunk a Csákyak felvidéki birtokainak irányításában is. Csáky Nepomuki Jánosnak és özvegyének, Zichy Jozefának egyaránt az a Raisz György nevű nemes volt a jószágigazgatója, akinek Szepesmindszent volt a lakhelye és az irányítási központja, de rendelkezése alá tartozott a belatinci uradalom és a bihari ősi birtokok közül az özvegy által megszerzett Margitta és Körösszeg is, amelyet a megbízott szakszerűen, de a birtokossal mindig egyeztetve igazgatott.¹⁰¹³

Vizsgálataink egyértelműen igazolták, hogy az arisztokraták kapcsolatrendszerében a saját birtokok tisztikarával folytatott levelezésnek, a jó, esetenként bizalmi viszonynak igen fontos szerepe volt.

¹⁰¹¹ Szilágyi Mihály, Harsányi Sámuel és Sebestyén István siteri nemesek nem akartak hozzájárulni a helység közös költségeihez. Margittán a manumittáltak is igyekeztek kivonni magukat a família által elfogadott határhasználati rend alól. MNL OL P 72. Fasc. 326. No. 8. Nagy Iván úgy tudta, hogy Ferdényi élete utolsó éveiben királyi tanácsos és királyi udvarnok volt. Nagy Iván, IV. 1853. 153.

¹⁰¹² A vármegye tisztikarában szerepet játszó más családokkal (például a Tokodi, Bucsy, Beöthy, Baranyi, Szentiványi stb.) együtt volt itt a Ferdényieknek is házuk. Emődi András: *Nagyvárad város lakossága és archantológiája a 18. században (1713–1785)*. Adattár. Varadinum Script, Nagyvárad, 2010. 37, 38, 57.

¹⁰¹³ Részletesen lásd a kötet következő tanulmányát. A Csákyak szepesmindszenti uradalmának anyagában található levelezés: OeStA, HHStA SB Csaky, 15. – Johann Graf Csaky (1761–1792), II. Zichy Jozefa (1794–1820) Zichy Jozefa és Raisz György levelezése. (továbbiakban OeStA, HHStA SB Csaky, 15.)

„Túl sokat fáradoztam, ... és mindent jól és rendesen elindítottam...”

**RAISZ GYÖRGY TEVÉKENYSÉGE
ÖZVEGY CSÁKY JÁNOSNÉ ZICHY JOZEFA
SZOLGÁLATÁBAN**

A jól kiválasztott, megbízható, feladataikat komolyan vevő tisztek nélkül nehezen lehetett elképzelni a nagybirtok uradalmainak irányítását, a birtokos érdekeinek képviseletét. Szükség volt rájuk a rendi tisztségeket betöltött férfi családtagok mellett, de még inkább nélkülözhetetlenné tették magukat az özvegyasszonyok mellett. A Raisz család tagjait a felvidéki Csáky ágból többen is foglalkoztatták, Csáky Jánosnak és özvegyének, Zichy Jozefának a szolgálatában is ott találjuk őket.

A családnak egy Raisz János nevű őse feleségével, Ugróczi Borbálával együtt II. Mátyás magyar királytól 1609. október 12-én kapott nemesi címet, szülőhelyéről a „kassai” előnevet is megszerezve. Nagy Iván úgy tudta, hogy a szepesi kamaránál szolgáló Raisz „a török és Bocskai elleni hadjáratokban” hadi biztosi szolgálataival érdemelte ki a nemesi címet.¹⁰¹⁴

A címszerző előd tevékenysége a további években is a kamarához volt köthető, mivel 1628-ban is a levéltár őreként készített előterjesztést, 70 éves korában nyugdíjazták, s 1649-ben írtak haláláról.¹⁰¹⁵ Fallenbüchl Zoltán a Szepesi Kamara „jellegzetes személyiségei” közé sorolta Raisz (Rays) János tevékenységét, akiről pontos adatokat is közölt: 1602–1607 között irodai írnok volt, 1607–1618 között lajstromozó, 1618–1619-ben segédszámvevő, 1619–1630 között számvevő. 1630 és 1645 között a „királyi jövedelem őre” feladatot is ellátta, 1644 és 1648 között számvevő és levéltárellenőr, amely előbbi feladatát haláláig teljesítette.¹⁰¹⁶ Borbély Zoltán egy tanulmányában¹⁰¹⁷ a Bethlen Gábor alatt általa viselt kama-

¹⁰¹⁴ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. kötet, Pest 1862. 585. (továbbiakban Nagy Iván, 1862.)

¹⁰¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn – továbbiakban ÖStA HKA Hoffinanz – Ungarn. r. No. 145. Konv. 1632. június fol. 17–24., No. 183. Konv. 1650. július 7–32.

¹⁰¹⁶ *Állami (királyi és császári) tisztviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Összeállította Fallenbüchl Zoltán, Bp., 2002. 17. és 258.

¹⁰¹⁷ Borbély Zoltán: Bethlen Gábor tisztviselői Felső-Magyarországon. In: *KoraújkorÁSZ Koraújkor történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. Szerk. Kádár Zsófia, Kőkenyesi Zsolt, Mitropulis Anna Diána, Bp. 2014. 36. A táblázat elkészítéséhez az MNL OL E 270, 1. cs. és az MNL OL E 249, 1619–1629 iratait (a kamara fogalmazványaiából, iktatásából stb. száma-

rai tisztségeket vizsgálta. Azt állapította meg, hogy Raisz János 1619–1621 között még Teufel Kristóffal együtt lajstromozó (registrator), 1622–1624 között Than Antal mellett számvevő (rationum magister), de ugyanakkor a levéltárőr (szintén Than Antal) helyettese (archivi conservator), s végül 1625 és 1629 között lett egy személyben és egyedül számvevő és levéltárnok egyben. A 18. század végén, 1796-ban Raisz II. György mind Abaúj, mind Sáros vármegyében éppen erre a jelentős szerepet vállalt elődjére hivatkozva tudta nemesi címét igazolni.¹⁰¹⁸

Raisz II. György a szepesolaszi bíró lányát, Petkó Anna Teréziát vette feleségül. Kezdetben feltehetően Hotkócon¹⁰¹⁹ lakott, mert idősebb fia, Raisz György Félix ott született. Leveleit gyakran keltezte Káposztafalváról,¹⁰²⁰ amely megszerzésére éppen ő ösztönözte a családot, de nem ott lakott, csak ügyeket intézni utazott oda, mint 1801 novemberében Csáky Sándor gróffal.¹⁰²¹ Tudunk róla, hogy szerepet kapott a szepesmindszenti¹⁰²² Csáky kastély megépítésében és berendezésében is.¹⁰²³ Minden jel szerint ez volt a lakhelye, leveleinek többségét innen keltezte. Ott lakott akkor is, amikor Csáky Sándor – Csáky János unokája – lett a birtok ura, ezt a levelezés is egyértelműen igazolja. A kérelmezőket pl. ide, Szepesmindszentre kérte, s ebédre is itt látott szívesen több vendéget.

zó aláírásokat) használta, továbbá az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban) OSZK Ktt. Fol. Lat. 954., Udvartartás és számadáskönyvek. I. kötet. Bethlen Gábor udvartartása. Közl. *Radvánszky Béla* Bp. 1888. 185–208., Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztségviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények*, 38 (1967), 2. sz., 219–232.

¹⁰¹⁸ Abaúj vármegyében 1796. február 16-án, Sárosban 1796. szeptember 10-én történt az igazolás. *Dalibor Mikulík*: Raisz György Félix, a lublói vár tulajdonosa. Elfelejtett birtokosok Lubló várában 1825–1880 között. <https://szepesikor.hu/cikk/raisz-gyorgy-felix-a-lubloui-var-tulajdonosa> Mikulík a lublói vármúzeum igazgatója, cikkét a Raisz család ma élő hozzátartozóival folytatott konzultáció után 2012-ben írta. Lublóváry VI. György Luxemburgban él, ő a Lublóváry nevet használja. (továbbiakban Mikulík, 2012.) <https://locseitemeto.eoldal.hu/cikkek/jeles-szepessegi-szemelyisegek/raisz-gyorgy-felix-a-lubloui-var-tulajdonosa.html> letöltés 2020. márc. 14.

¹⁰¹⁹ Hotkóc – Hodkovce település, az egykori Szepes vármegyében, ma Zsigra (Žehra) település része a Kassai kerület Iglói járásában, Szlovákiában. A Csákyak késő-barokk kastélyt építettek ott, s birtokuk központjává tették.

¹⁰²⁰ Káposztafalva – német neve: Kobsdorf, az akkori Szepes vármegyében, ma Hrabušice, a Kassai kerület Iglói járásában, Szlovákiában.

¹⁰²¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. november 28-án Káposztafalván írott levele. Csáky Sándor Csáky János fiának, Józsefnek legidősebb fia. A fiatalabbik, Károly (1783–1845), valamint Jozefa (1784–1841) és Jusztina (1786–1845) anyja Csáky János 1786-ban elhunyt első felesége: Eszterházy Borbála volt.

¹⁰²² Szepesmindszent az egykori Szepes vármegyében – német neve: Biasowitz/Betendorf, ma Bijacovce (Szepesváraljától négy km-re északkeletre) Eperjes megye Lőcsei járásában, Szlovákiában.

¹⁰²³ A napóleoni háború bőkezű támogatói között tartják számon. Ennek oka lehetett, hogy idősebbik fia, Raisz György Félix (1781–1861) huszonkilenc hónapig szolgált a császári seregben, s kitüntetéssel fejezte azt be. Uo.

A Raisz család címere Nagy Iván munkájából¹⁰²⁴

A levélíró Raisz II. György (1749–1820)¹⁰²⁵

Raisz György lánya, Mária (1766–?)¹⁰²⁶

¹⁰²⁴ Uo. 585.

¹⁰²⁵ A festményről készült fotó a Magyar Portrétár Alapítvány portréadatbázisából. www.npg.hu letöltés: 2020. ápr. 13.

¹⁰²⁶ A kép 1802-ben készült. A Nemzeti Portrétár portréadatbázisából.

Idősebbik fia, Raisz György Félix Zichy Jozefa támogatásával indította jogi pályafutását, de fontos feladatokat kapott a vármegyében, s tekintélyt és birtokokat is szerzett. Másik fia, Raisz Ágoston¹⁰²⁷ Szepes vármegye levéltárosa volt, aki Lőcsén, az egykori Thurzó házban lakott, amely az 1630-as évektől a Csákyak tulajdonába került (ma a helyi levéltár központi épülete). Mivel a Csákyak Szepes vármegye örökös főispánjai voltak, gyakorlatilag az ő tevékenysége is a grófi család hasznát szolgálta. Nagy Iván ugyan nem tudott róla, a levelezés azonban igazolta, hogy volt egy lánya is, hiszen 1801-ben azt említette a grófnőnek, hogy a lányát készül meglátogatni.¹⁰²⁸

A levélíró Raisz II. György táblabíró és a Csákyak szepesmindszenti birtokainak intézője,¹⁰²⁹ megbízottja volt, aki Csáky János (1720–1795) tárnokmesternek, majd országbírónak, illetve később jószágigazgatóként a gróf özvegyének, Zichy Jozefának (1752–1815) is a szolgálatában állott.¹⁰³⁰ Tartalmas levelezésüket a Csákyak szepesmindszenti levéltárának a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban elhelyezett állománya őrzi.¹⁰³¹ Ebből a terjedelmes anyagból az özvegygel folytatott levelezés alapján vizsgáljuk a Csákyak megbízottjának szerteágazó és sokrétű tevékenységét.

Zichy Jozefa özvegyként nem a Szepességben élt, hanem egy 1796 februárjában írott levél szerint Bécsben tartózkodott, Horváth István alispán ugyanis oda utazott, s ezt használta ki a megbízott, hogy 4500 rénes forintot „Önagyságodnak kezébe” adassa.¹⁰³² De Pozsonyban és Pesten is megfordult, 1801 novemberében pedig hosszabb ideig Szentgróton tartózkodott.¹⁰³³ A pozsonyi lakást egyértelműsíti, hogy élete utolsó hónapjait maga Csáky János is ebben a városban töltötte, ahol a Csákyak palotát tartottak. 1801-ben Raisz oda küldte Csáky özvegyének az elkészült vermutot, bár hozzátette: „Excellenciád annak rossz minősége miatt nem szerez magának elismerést.” Ugyancsak oda címezte a levelét is ugyanezen év decemberében, megjegyezve, hogy „nehezemre esik, hogy nem tudom, hova címezzem leveleimet, egyrészt a helytelen és késedelmes postázás miatt, másrészt a különböző véletlenek miatt is, amelyek miatt Excellenciádnak a terveket módosítania kell”.¹⁰³⁴ Pozsony mellett ugyanakkor Budára

¹⁰²⁷ Meghalt 1844-ben. Nagy Iván, 1862. 587.

¹⁰²⁸ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. november 28-án Káposztafalván írott levele.

¹⁰²⁹ A Csáky család szepesmindszenti levéltára: OeStA, HHStA SB Csaky, 24. és 25. szerint Raisz 1780–1786 között biztosan írt ilyen minőségben Csáky Jánosnak leveleket.

¹⁰³⁰ Zichy Jozefa gróf Zichy István és Stubenberg Mária Anna Cecilia Walburga leánya, Csáky Petronella anyja. Testvére Zichy Károly 1782-től Békés vármegye főispánja, 1788-ban országbíró és az országgyűlés, 1802-től az udvari kamara elnöke. Felesége Khevenhüller-Metsch Anna Mária grófnő. Még két fiútestvére: Ferenc és István, valamint három leánytestvére: Julianna (Czirák László gróf felesége), Antónia (férje Johann Schilson) és Leopoldina (férje Giovanni Carlo Pallavicini) volt.

¹⁰³¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. A továbbiakban idézett Raisz György levelek ebből az állagból és dobozból valóak.

¹⁰³² Uo. Raisz György 1796. február 9-én Szepesmindszenten kelt levele.

¹⁰³³ Uo. Raisz György 1801. november 28-án Káposztafalváról írott levele.

¹⁰³⁴ Uo. Raisz György 1801. december 22-én Szepesmindszentről írott levele.

is küldött különféle terményeket, tehát mindkét város szolgált tartózkodási helyként.¹⁰³⁵ Amikor 1801-ben a Csákyak birtokosztása történt, akkor pl. a grófnő a család lőcsei házában tartózkodott, ahol az osztozás előtti megbeszélésekről az ott jelenlévő Csáky Sándortól kapott tájékoztatást, készen állva arra, hogy megbízottja kérésére személyesen is megjelenhessen.¹⁰³⁶

Csáky János felesége gyakran volt vendége a zeneszobával is rendelkező, „Sans Souci”-nak nevezett nyárilakban és annak nevezetes parkjában – amely 1776-ra készült el – az Illésfalvát birtokló Csáky István feleségének, a Bécsben nevelkedett Erdődy Juliának is.¹⁰³⁷

A két grófnőt nemcsak neveltetésük hasonlósága, kapcsolataik, a két férj rokoni viszonya (unokatestvérek) kötötték össze, hanem a nagyon hasonló sors is. Erdődy Júlia az 1790-es években gyakorlatilag maga irányította az illésfalvi és a homonnai birtokot, az ő szava volt meghatározó a család pereiben is, hiszen férje ekkor már csak a nevét volt képes aláírni.¹⁰³⁸ Ideje nagy részét azonban Pozsonyban és Bécsben töltötte, ahol a két asszonynak módja volt gyakran találkozni. Erdődy Julia önállóságával és határozott fellépésével nyilvánvalóan hatással volt a férjét 1795-ben elveszített özvegy grófnőre.

A levelezés indulásánál még 43 éves Zichy Jozefa nyitott szellemű, szociálisan érzékeny asszony volt, amit íásaiban jelez pl. a szepesmindszenti uradalom adósainak sorsa iránt érzett aggodása, de az is, hogy a szegények ellátásával kapcsolatos tervezetet készíttetett megbízottjával.¹⁰³⁹

A jószágigazgató első, az özvegyhez írott és fennmaradt levele 1795-ből való, amely még egyértelműen a gyász jegyében született. A szepesmindszentről küldött üzenetben beszámolt róla, hogy az elrendeléseknek megfelelően Csáky János halá-

¹⁰³⁵ Uo. Raisz november 28-án írott levele.

¹⁰³⁶ Uo. Raisz György 1801. július 13-án írott levele.

¹⁰³⁷ Illésfalva – ma Iliašovce Szlovákiában. Zichy Jozefa egy 1797-ben írott levelében „legkedvesebb barátnőjének” nevezte Erdődy Juliát, akivel személyes ügyeit a levél franciául írott részében osztotta meg. A Sans Souci Illésfalvától 15 kilométerre épült fel. A Csáky-Erdődy házaspár állította helyre a birtokukhoz tartozó Szmizsány templomát, plébániáját, iskoláját, valamint építtette át barokk stílusban Illésfalva egykori gótikus templomát. A gróf azonban súlyosan megbetegedett, s 1801-től Vitézvágáson – amely homonnai birtokához tartozott – külön élt feleségétől. 1803-ra ingóságeltár készült, s 1805-től megnövelt évjáradékot állapított meg ekkorra már különvált feleségének. A kastélyt ezt követően semmisült meg, okára több változat maradt fenn, ezek egyike sem bizonyítható. A házaspárnak Homonnán volt gazdag könyvtára, amelynek darabjait Lőcsén a Kollar és Höfer könyvkötő cégnél köttették be. Bővebben *Granasztói Olga*: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 116. évf. 1. sz. 2000. 3.

¹⁰³⁸ Csáky grófné jobbágysai időnként erőszakosságokat követtek el, mint 1797 márciusában is a domanóci határban, ahol az erdőben fát vágtak. OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1797. március 25-én kelt levele.

¹⁰³⁹ 1796 márciusában legalábbis ilyen tartalmú mellékleteket küldött Raisz a grófnőnek, abban reménykedve, hogy a szegények ellátása nagy hasznára lesz. A mellékletek azonban sajnos nem maradtak meg a levél mellett, annak sorsáról bizonyára személyesen beszélgettek a birtokon, amelyet a grófnő március közepén látogatott meg. Uo. Raisz György levele 1796. március 5-én.

lának napján, minden hónap 12-én uradalomszerte gyászmiséket tartanak majd, s 300 szentáldozást is bemutatnak. Raisz György és Csáky János bizalmas kapcsolata fejezi ki, hogy a levélben megbízottja „atyám”-nak nevezi a birtokost, miközben megemlékezik róla: „Az én tiszteletre méltó és felejtethetetlen uram halála számomra egy örökké megsirató ez évi legnagyobb csapás marad. Hogy méltóságodat ez milyen mélyen érintette, azt könnyen el tudom képzelni. De Isten kegyelmébe ajánlom, aki mindenkit jobban tud megvigasztalni, mint megszorítani.”¹⁰⁴⁰

*Csáky János fia, József gyermekori képe*¹⁰⁴¹

Fontosabb azonban, hogy nagy tisztelettel bár, de kéretlenül két tanácsot is adott az özvegynek – bizonyára ezt is a korábbi gyakorlatnak megfelelően –, amit a család érdekében meg kellene fontolnia. Az egyik a Csáky János halálával megürült, de általa 38 éven át gyakorolt tisztségre, a szepesi főispánságra vonatkozott. Raisz azt tanácsolta, hogy „József gróf úr a főispáni méltóság elnyerésére feltétlenül törekedjen”, azaz ezzel szerezze meg a vármegyében a teljhatalmat. A felvetést azzal indokolta, hogy tud róla: van egy olyan „parancsolat”, amely lehetővé teszi, hogy a vármegye – abban az esetben, ha a Csákyak nem akarnák a pozíciót – állíthasson egy másik jelöltet. A megnevezett Csáky József (1743–1799) Csáky János első feleségétől, gróf Esterházy Borbálától született fia volt, 1791-től alkancellár és belső titkos tanácsos, s minden valószínűség szerint a jó tanácsot megfogadva lett 1796. május 31-től haláláig Szepes vármegye főispánja.¹⁰⁴²

¹⁰⁴⁰ Uo. Raisz György 1795. november 7-én Szepesmindszenten kelt levele.

¹⁰⁴¹ A Nemzeti Portrétár Adatbázisából.

¹⁰⁴² A szepesi főispánok továbbra is a Csákyak. 1800 és 1806 között Csáky Antal, 1807 és 1825 között pedig Csáky Manó, 1826 és 1829 között Csáky István, 1830 és 1845 között Csáky Károly, 1846–1848: Csáky Tivadar és 1848–1849: Csáky László. Hradszky József: Vándorlások a Szepességen. Szepesvár és környéke. Igló 1884. 83. <http://mek.oszk.hu/07200/07207/07207.pdf> (utolsó letöltés: 2020. ápr. 13. továbbiakban Hradszky, 1884.)

Csáky János főispánsága idejében került vissza a Magyar Királysághoz a Zsigmond király által elzálogosított 13 szepesi város, amelyekből 1772-ben a lublóai uradalommal együtt külön kerület, igazgatási egység szerveződött, s így azok nem kerültek Szepes vármegye fennhatósága alá. A helyzetet Csáky József bizonnyára nagyon jól ismerte, tudott apja szerepéről a szepesi városok visszakerülésének folyamatában, mivel 1772-ben ő maga is királyi biztosként működött közre a galíciai terület határainak meghatározásánál.

A másik felvetés Káposztafalva teljes uradalmának megszerzésére vonatkozott, ami egyértelműen utal arra, hogy a megbízott feladatai közé tartozott az uradalmakkal való kapcsolattartás, az udvarbírók elszámoltatása. Az uradalom a 18. század elején még Csáky Mihály és felesége, Klobusiczky Éva birtoka volt, ők zálogosították el „nékünk osztályul jutott Káposztafalva nevű városunkat ... hat esztendőre” 1704-ben Újházy Jánosnak és feleségének, Helnes Sophiának, akitől 6000 forintot kaptak érte.¹⁰⁴³ A zálog nem jelentette az uradalom egészét, mert abból a házaspár már 1702-ben Görgey Kristófnak adott egy részt, 2000 forint kölcsönért cserébe, amit Csáky 1704 februárjában özvegyének, Kálnássy Annának megerősített.¹⁰⁴⁴ Mivel azonban Csáky Mihály Rákóczi-val elhagyta az országot, ahová nem térhetett vissza, a zálogbirtokot csak az itthon maradt családtagok tudták magukhoz váltani, illetve megszerezni. Amikor Csáky Imre, a fejedelmet török földre kísérő Csáky Mihály legkisebb – a Magyar Királyságba férje nélkül hazatért Klobusiczky Éva Váradon született – fia 1731-ben megkapta III. Károlytól a jogot az apai birtok átvételére, Káposztafalva az ő birtokába került.¹⁰⁴⁵ A hátramaradt levéltári anyag bizonyossága szerint előbb tanulmányainak folytatásához Csáky Miklós váradi püspöknek adta, majd családtagjainak zálogosította el birtokait, hogy Itáliába utazhasson és ott éljen. A Rómában elhunyt kanonok halálakor azonban megnyílt a lehetőség, hogy a családtagok osztozzanak rajta, s a jószágigazgató ezért foglalkozott annyit annak ügyével.¹⁰⁴⁶

1795 novemberében Raisz később már éppen a káposztafalvai udvarbíró elszámolását részletezte, mintegy felhívva Zichy Jozefa figyelmét a nyugták adásának fontosságára, ami az ellenőrzés része volt. (A grófnő feltehetően nem gyakorolt korábban ilyen feladatokat.)¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴³ MNL OL P 75. Fasc. 9. No. 1. A jobbágyokkal és a majorsággal együtt. A megállapodást 1704. január 8-án, Lőcsén kötötték.

¹⁰⁴⁴ Uo. Fasc. 9. No. 2. 1704. február 20-án, Lőcsén kiadott bizonyáglevél a „harmadfél jobbágyokkal, zsellérekkel, pusztákkal egyetemben” 2138 forintot ígért neki, „üdvezült atyánk urunk levelei szerint usuálhatták” – tehát már az apja idejében is az ő zálogukban lehetett a portio – még három esztendeig. A birtok további sorsáról nincsenek adataink.

¹⁰⁴⁵ Uo. Fasc. 9. No. 3. III. Károly döntésének másolatát tartalmazó irat 1731. augusztus 28-i dátummal.

¹⁰⁴⁶ MNL OL P 75. Fasc. 9. több irata.

¹⁰⁴⁷ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1795. november 13-án Szepesmindszentről küldött levele. Káposztafalva később is Raisz kedvelt helye maradt, 1801-ben innen küldött a grófnőnek cseresznyét és 13 darab pisztrángot. Raisz György 1801. július 25-én, Káposztafalván írott levele.

*A szepesmindszenti kastély*¹⁰⁴⁸

Az úrnő igényeinek megfelelően kívánta előkészíteni a szepesmindszenti kastélyt annak 1796 tavaszán történt látogatása előtt. Zichy Jozefa március második felétől több hónapon át tartózkodott a kastélyban. Ennek kétségtelen bizonyítéka, hogy Raisz március 16-án még csak szerencsés utat kívánt neki, utána viszont októberig nem leveleztek egymással. A megbízott igyekezett mindenre kiterjedően gondoskodni, intézkedett a tűzifáról, arról, hogy a kertész a grófnő kedvében járjon, s megnyugtatta Zichy Jozefát a tokaji borral kapcsolatban is – „meglehetősen el vagyok látva eredetivel Szepesolasziban”¹⁰⁴⁹ – írta neki, sőt a tisztek és a konyha számára is tud az érkezésig óbort venni. Elküldte neki a szepesmindszenti kastély porcelánjainak és egyéb edényeinek jegyzékét is, hogy az asszony lássa a lehetőségeket.¹⁰⁵⁰ A jelek szerint szükség volt a kiegészítésre, mert március elejére már 50 edényt vásároltatott, s a beállt hideg miatt a két jégvermet is feltöltette jéggel.¹⁰⁵¹ Nagyon érdeklődött, milyen ételmezt készítsen elő, mi egyebet hozasson, mikorra fűtessen be? Egyedül az úri szobákban tapasztalható gombás fertőzés állította feladat elé, ahol már a padlót felszedette. Az új padozat elkészítéséhez száraz homokra lett volna szüksége, de ennek beszerzését a nyirkos hideg akadályozta. Ezért felvetette: nem elégszik-e meg a grófnő a fenti szobákkal, amelyeket nem érintett a gombásodás?! Végül azonban a hirtelen beállt nagy hideg megszüntette a problémát, s a megbízott méltóképpen tudta fogadni a grófnőt. A szepesmindszenti tartózkodás részleteiről azonban nem tudunk, mert annak idején több hónapig nem írtak egymásnak.

1796. október 23-án leírt gondolatai azt sugallják, hogy a megbízottnak ekkor már éppen hiányzott a szabad döntés lehetősége, s túlzottnak vélte asszonya bábkodását. Azt írta a grófnőnek, hogy biztosítja őt a család érdekeinek érvénye-

¹⁰⁴⁸ Forrás: Vasárnapi Ujság, 1891. október 4. <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=60295> (letöltve 2020. 08.19.)

¹⁰⁴⁹ Szepesolaszi – német neve: Wallendorf, ma Spišské Vlachy a Kassai kerület Iglói járásában, Szlovákiában. Nevét olasz lakosairól kapta, akiket a közeli Szepes várának építésére hívtak, a település eredetileg Szepes vármegyéhez tartozott.

¹⁰⁵⁰ Uo. Raisz György 1795. november 19. és december 22-én írott levelei.

¹⁰⁵¹ Uo. Az 1796. március 5-én kelt levél alapján.

sítéséről, s kéri: egyetlen haja szála se őszüljön meg az aggodalom miatt, hogy a szepességi birtok „Isten tudja milyen hanyatlásba jutna a Méltósága távollétében.”¹⁰⁵² Az asszony valóban folyamatosan éreztetni szeretne volna jelenlétét a szepesi birtokközpontban, mert egy bizonyos hadnagy feleségét is otthagyta maga helyett, aki azonban október végén „nagyon türelmetlenül” távozott onnan. Raisz szerint kudarcot vallott, amihez a megbízott bizonyára jelentősen hozzájárult: „azt gondolta, hogy ő a télen át itt Szepesmindszenten képviseli méltóságos grófi Öexcellenciáját.”¹⁰⁵³

Egy Pataki nevű tisztnek járó kifizetések kapcsán kapjuk meg azt az információt, hogy ő volt az, aki 1784-ig „a régi szepesi kastély”-t (a családnak a szepesi vár elhagyása utáni első lakhelyét) felügyelte, valamint egy, a kastélyhoz tartozó rétet is, amely a levélírás idején Csáky György tábornok unokája, Csáky Emanuel birtokában volt.¹⁰⁵⁴ A régi kastély a szepesi vár alatti Hotkóc volt, amelyet a 17. századi első birtokos Csákyak „Szepes-Ujvár”-nak nevezték, s a szepesi vár helyett ide költöztek át. Ebben az esetben is szövé tette, hogy bár a Pataki által áthozott 5086 Rft-ról és 28 krajcárról megkapta a grófnő nyugtáját, a vele átküldött természetbeniekről azonban nem, amire a számvevőnek feltétlenül szüksége lenne.

A személyes hangnem, az aggodás éppen Csáky Emanuel kapcsán tért vissza a levélváltásba, akiről megjegyezte: „nagyon nyomorúságosan és fakón néz ki.” Az orvosok véleményére hagyatkozva állította, hogy a fiatalembernek vélhetően „hipochondriája van”, de azért némi íroniával mégis leírta a véleményét: „ki tudja, hogy a nagyváradai úr Őnagysága, akinek a következő kedden oda kell utaznia, miként fog visszajönni.”¹⁰⁵⁵

A Csákyakhoz fűződő közeli viszony jele volt az is, hogy a grófnőn keresztül személyes ügyében kérte József grófot: 1795. decemberi, kassai útján segítse, „dolgaikat kegyelmesen siettesse.” A segítséget megkapta, mivel december 5-én már köszönetét fejezte ki érte.¹⁰⁵⁶ 1796 februárjában az együttérzés hangján emlékezett meg a grófról: „szívemből sajnálom, hogy Öexcellenciája a szélütésből még nem tudott felépülni”, de remélte, az Isten könyörületessége nem fogja elhagyni, „hanem csodálatosan mindenben meg fogja segíteni.”¹⁰⁵⁷ Az év márciusának köze-

¹⁰⁵² Uo. Raisz György 1796. október 23-án írott levele.

¹⁰⁵³ Az a levéltári forrásokból nem derült ki, ki volt a hadnagy, s ki a felesége. Uo.

¹⁰⁵⁴ Csáky György tábornoknak két fia volt, Csáky János országbíró és György főispán. Emanuel az utóbbi, gömöri főispáni tisztelet betöltött Csáky György fia volt. Hradszky, 1884. 42. és Nagy I.: Magyarország családai 3. k. lásd <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/harmadik-kotet-1435/csaky-csalad-keres-szeghi-grof-1644/>

¹⁰⁵⁵ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1795. november 13-án Szepesmindszentről küldött levele.

¹⁰⁵⁶ Uo. Raisz György 1795. november 28-án és december 5-én Szepesmindszentről küldött levelei. Az nem derült ki a levelekből, miféle ügye volt Kassán, amit még „felsőbb helyeken” tovább vizsgálnak.

¹⁰⁵⁷ Uo. Raisz György 1796. február 13-án Szepesmindszenten kelt levele.

pén pedig „Szent József nap kapcsán” küldte neki őszinte alázattal, de a bensőséges jó viszonyt egyértelműen kifejező üdvözlő sorait: „a Mindenható engedje, hogy méltóságos grófi Őexcellenciája türelemben, boldogságban és áldásban magas kort éljen meg, és [...] eljusson az örök Menyország Koronájához, valamint a legalázatosabban kérem, hogy mindamellet rám és juhaimra is gondoljon.”¹⁰⁵⁸

Feladatához kapcsolódóan gyakran találkozott a grófi család tagjaival, s adott hírt róluk. Amikor 1796 szeptemberében Kassán járt, meglátogatta Csáky János unokáit is. Csáky József nagyobbik fiáról, az 1780-ban született Sándorról csak annyi megjegyzése volt, hogy „jó és egészséges”, de a fiatalabbikról, a 13 éves Károlyról megtudjuk, hogy beteg lehetett, mert még nem nyerte vissza az egészségét. Tanulásának módja beszédtema lehetett a családtagok között, mert az egyéni tanulást, de az „iskolai metodika” szerinti módszert javasolták számára.¹⁰⁵⁹ Az eredmények egyértelműen azt igazolták, hogy jól döntöttek, mivel Károly gróf november végén kiválóan levizsgázott.¹⁰⁶⁰

1801 decemberében ismét tanujelét adta a szűkebb családhoz való feltétlen hűségének, amikor szóvá tette, hogy szerinte nem helyesen járt el a Csáky rokonság a hivatali helyek elosztásánál. Úgy vélte, ha egy Csáky a főispán (Csáky Antal volt Szepes vármegye főispánja 1800–1806-ig), nem kellene hátrányt szenvednie gyermekeinek, mivel nem kenyérkereső foglalkozást keresnek. Teljes lojalitással bizonygatta: „annál kevésbé kell Sándor grófnak [...] országának becsületes védelmezője lehessen belőle. [...] nem kell kényszerűségből ragaszkodnia ehhez a munkához, tehát majdan és ebből a szempontból minden lehetséges eszközt biztosítani kell, amíg ehhez kedve van és örömet leli benne.” Végül kimondta felháborodásának igazi okát: „nem a 3. széket kellett volna neki adni, akinek a másodiktól és elsőtől kell tanulnia, hanem az első és a második közötti széket, hogy amíg akarja és kedve van hozzá, hamarabb tanulhasson valamit közvetlenül”.¹⁰⁶¹

December végén pedig az akkor már hivatalát gyakorló Csáky Sándort dicsérte a grófnőnek: „Sándor gróf Lőcsén 16 napig olyannyira foglalkozott hivatali ügyeivel, hogy Excellenciád tökéletesen boldog lehet miatta.”¹⁰⁶²

Magáról viszonylag keveset írt, de akkor egyértelműen. Első leveleiben arra kérte az özvegyet, hogy megjegyzéseit ne bántásnak vegye: „én Önt saját izraelita őszinteséggemmel, számos aggályommal megedzem” – szögezte le neki 1795 decemberében. Raisz igyekezett visszafogni Zichy Jozefa egyéni lépéseit, amivel szerinte legkevésbé sem használ a családnak. Szóvá tette pl., hogy a grófnő a gyászévben az ő tanácsának figyelembevétele nélkül moratóriumot engedélyezett, s megjegyezte: „Nincsen a világon olyan nagy fájdalom, amelyre nem lenne

¹⁰⁵⁸ Uo. Raisz György 1796. március 16-án írott levele.

¹⁰⁵⁹ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1796. november elsején írott levele.

¹⁰⁶⁰ Uo. Raisz György 1796. november 22-én írott levele.

¹⁰⁶¹ Uo. Raisz György 1801. december 5-én Szepesmindszentről írott levele. Csáky Antal szepesi főispánságáról Hradsky, 1884. 83.

¹⁰⁶² OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. december 22-én Szepesmindszentről írott levele.

enyhülés, és amikor a fájdalom csak a halál által szűnik meg, miért kísérem a fájdalmat a halálig még nagyobb kínokkal.”¹⁰⁶³

*Csáky József fia, Sándor (1780–1851)*¹⁰⁶⁴

Betegségeiről röviden adott tájékoztatást, főleg akkor, ha az valamilyen munkafolyamat elvégzését gátolta, vagy korlátozta. A grófnő 1796. márciusi utazása előtt jegyezte meg, hogy néha nyaki fájdalmai vannak, „melyek, ha legyőznek, akkor minden leállhat.”¹⁰⁶⁵

1797 januárjában azonban már komolyan akadályozta a munkavégzésben a betegség. Ágyban fekvőként egy Detics nevű, általa felkészített embere helyettesítette az egyik tiszttartónál, s utazott el helyette Rozsnyóra a szerződések miatt.¹⁰⁶⁶ Ezért Raisz, aki saját bevallása szerint ekkor már 24 éve szolgált a családot, maga javasolta a grófnőnek, hogy gondolja végig feladatkörét, hogy képes legyen azt teljesíteni, s hasznára is váljon a birtoknak, ellenkező esetben viszont „Szepesmindszentet inkább a leggyorsabban gyalog hagyjam el, semmint, hogy koporsóban vigyenek ki innen.” Élete azonban rácsafolt a szolgálatot komolyan vevő főtszaggodalmaira, hiszen felépült, s még hosszú évekig eláta feladatait.

¹⁰⁶³ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1795. december 19-én Szepesmindszentről küldött levele.

¹⁰⁶⁴ A festmény ma Szlovákiában található, a fotó a Nemzeti Portrétár portréadatbázisából való.

¹⁰⁶⁵ Uo. Raisz György 1796. március 16-án írott levele.

¹⁰⁶⁶ Uo. Raisz 1797. január 7-én írott levele. Rozsnyó – német neve: Rosenau, ma Rožňava néven a Kassai kerület Rozsnyói járásának székhelye, Szlovákiában.

1796 márciusában három uradalom – a dománfalvi (domanóczi),¹⁰⁶⁷ a zsigrai (zehrai) és a szepesmindszenti (bijacovcei) extractusait kívánta elküldeni az özvegynek, bár az utóbbiakra panaszkodott, hogy már a második hete tisztázzák az összesítést, ezért valószínűleg nem tud rájuk várni.¹⁰⁶⁸ 1796. november végén pedig a káposztafalvai és a bellatinci (Zala vármegyei) uradalmak második negyedévi elszámolását is elküldte.¹⁰⁶⁹ 1796. november végén vetette fel azt az ötletet, hogy az inspektori pénztárban legyen olyan tartalék, amely a nyári költségek fedezetét biztosíthatja, mert az egyes hónapokban a bevételek nagyon különbözőek.¹⁰⁷⁰

Raisz az 1797. év tervezhetősége érdekében tette fel az „elkerülhetetlenül megoldandó” kérdéseket a grófnőnek, amelyekre a következő levélben már várta a választ is, hogy saját munkáját megkönnyíthesse. Elsősorban azt szerette volna megtudni tőle, hogy az év egészében, vagy valamely részében hol kíván lakni, milyen kísérettel, s azokat miként kívánja fizetni vagy eltartani? Ugyancsak érdekelte, hogy a termények közül negyedévente mennyire lesz szüksége természetben (búza, vaj, bárány, fa stb.) s előreláthatóan mennyi költsége lesz, amihez a termények eladása biztosíthatja a fedezetet. A választ nem ismerjük, az azonban egyértelmű, hogy az ellátáson és a pénzen kívül az elhunyt gróf adósságainak kifizetéséhez szükséges összeg előteremtése is a megbízott feladata volt, mert éppen a pénzbeli szolgáltatások beszedésének nehézségei miatt jelezte előre Zichy Jozefának, hogy „valamennyivel később tudok kijönni az adósságból.”¹⁰⁷¹

A levelekből egyértelmű, hogy az udvarbírói elszámolások ellenőrzése mellett az árendák, bevételnövelő intézkedések, az uradalom, illetve a birtokos számára szükséges vásárlások is feladatkörébe tartoztak. 1795-ben először a szepesmindszenti fogadós árendája, a szepesváraljai Grossman nevű zsidó kereskedő leMBERGI utazása, a rosolis eladásának kérdése foglalkoztatták.¹⁰⁷² A későbbiekben is a jövedelmezőség érdekében tevékenykedett. 1801 decemberében azzal dicsekedett a grófnőnek, hogy ellátta az egész uradalmat pálinkával,¹⁰⁷³ Káposztafalván felépített egy kocsmát, serfőzdét létesített, s 1802-ben az új serfőző mesternek a saját módszerét ajánlotta a maláta készítésére.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁷ Dománfalva – németül: Gross-Tomsdorf, ma Domaňovce település az Eperjesi kerület Lőcsei járásában, Szlovákiában.

¹⁰⁶⁸ Uo. Raisz György 1796. március 5-én írott levele.

¹⁰⁶⁹ Uo. Raisz 1796. november 29-én írott levele.

¹⁰⁷⁰ Uo. Raisz György 1796. november 22-én írott levele.

¹⁰⁷¹ Uo. Raisz 1796. november elseji levele.

¹⁰⁷² A rosolis a kor elterjedt édes likőrfajtája, összetételére, a 18. századi fogyasztási szokásokra Füreder Balázs: Rozsólis, a kora újkori likőr. <https://docplayer.hu/4986838-Fureder-balazs-rozsolis-a-kora-ujkori-likir.html> letöltés: 2020. ápr. 13.

¹⁰⁷³ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. december 22-én Szepesmindszenten írott levele.

¹⁰⁷⁴ Uo. 1801 decemberében még az állandó serfőző hiányára panaszkodott, ezért még úgy látta „szükséges volna szereznem egyet Nyitra vagy Trencsén vármegyéből”. Néhány hónap múlva azt írta az új mester munkájáról, hogy a maláta majdnem megégett, keserű és egészségtelen lett a sör, ezért ajánlotta a saját módszerét. Raisz György 1802. április 6-án Káposztafalván írott levele.

Több levél árulkodik arról, hogy – bizonyára a Csáky Jánosnál megszokott gyakorlatnak megfelelően – az eladások és a vásárlások esetében elvárta a birtokos kezdeményezését. 1796 késő őszén a kassai gabona eladásokra várt volna utasítást, mivel a zab árának emelkedését tapasztalta.¹⁰⁷⁵ Végül az eladások 2000 mérő rozsért (45 krajcáros áron) 1500 forintot, 6512 mérő zabért (20 krajcáros áron) 2170 forint és 40 krajcárt, összesen 3670 forint és 40 krajcárt számolt el.¹⁰⁷⁶ A megbízott a döntéseket előkészítette, bizonyos vásárlásokat tárgyalásokkal megalapozott, de a grófnő döntését – a lépések várható anyagi következményei miatt – mindig megvárta az utolsó lépés előtt. Így történt ez 1802 februárjában is, amikor tehenek és borjak, valamint birkák vásárlását készítette elő, s értesítést várt az adásvétel előtt.¹⁰⁷⁷ A jó gazdálkodás eredményeivel dicsekedett is a grófnőnek, 1797 márciusában azt írta neki: „A jószág minden kár nélkül áttelelt, a birkák egészségesek, a bárányok nagyon szépek, e térről a takarmányból is sok megmarad. A felesleget az előző évvel együtt a jövő számára meg fogom tudni őrizni.”¹⁰⁷⁸ A következő évben azonban éppen az ellenkező tendencia nyugtalanította: „Az egész vármegyében annyira rossz a kereslet, hogy csak arra tud gondolni az ember, hogy hogyan tudja majd kifizetni állandó költségeit. Senkinek nincs szüksége semmire, és nincs olyan szepességi vásár, ahol ne maradna meg halomszámra a termés...”¹⁰⁷⁹ ami miatt minden a magtárban maradt.¹⁰⁷⁹ Ennek ellenére komoly eredménynek tartotta, hogy – mint maga megjegyezte – a „szepesmindszenti paraszttal az utolsó földeket is elcseréltem, és egy csodálatos darabot hoztam össze”, s hasonló majorságot akar létrehozni Dománfalván (Domanóc) is.

Zichy Jozefa jelentős összegeket várt a különböző termények eladásából, 1795-ben pl. 9000 rénes forintot. Bár Raisz Szepesváralján¹⁰⁸⁰ az árak esését tapasztalta, a termékek minősége miatt úgy vélte: lesznek majd vásárlói, ezért reménykedett, hogy eleget tud tenni az elvárásoknak.¹⁰⁸¹ A következő év februárjában a vélekedés beigazolódni látszott, mivel a grófnő 3 rénes forint 42 krajcárért kapott kölcsön árpát, ő viszont 4 rénes forintért adta el a termést.

¹⁰⁷⁵ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1796. november 22-én írott levele. A zab ára Szepesváralján 8½ és 9 krajcár, Kassán 24 krajcár volt, november 29-re már 45 krajcáros árról is tudott.

¹⁰⁷⁶ Uo. Raisz György 1796. november 29-én írott leveléből. A termények áráiról folyamatos tájékoztatást adott, 1801 decemberében pl. azt írta: „Szepesszombaton a rozst 70 krajcárért, az árpát 58 krajcárért és a zabot 28 krajcárért adták.” Raisz György 1801. december 5-én Szepesmindszentről írott levele.

¹⁰⁷⁷ Uo. Raisz György 1802. február 20-án írott levele. 40 pár tehen (páranként 80 forintért), s 103 birka (egyenként 44 vonás forintért) megvásárlását tervezték.

¹⁰⁷⁸ Uo. Raisz 1797. március 25-én kelt levele.

¹⁰⁷⁹ Uo. Raisz 1798. április 30-án írott levele. Az árak is alacsonyak voltak: a búza 45 kr., a rozs 36, az árpa 28 és a zab 26 krajcárra esett.

¹⁰⁸⁰ Szepesváralja – német neve Kirchdrauf, ma Spišské Podhradie néven város az Eperjesi kerület Lőcsei járásában, Szlovákiában.

¹⁰⁸¹ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. A búza 3 rénes forintról 2 forint 30 krajcárra, a rozs 1 forint 54 krajcárról 1 forint 36 krajcárra, az árpa 1 forint 18 krajcárról 1 forint 6 krajcárra esett, a zab pedig 36 krajcárról 33 krajcárra. 1795. december 19-én küldött levél.

A családi kapcsolatok fontosságát felismerve tett olyan lépéseket, amelyek talán már többek is voltak gesztusnál, de hasznosaknak bizonyultak. 1801 decemberében pl. Esterházy grófnőnek (Csáky Ferenc feleségének, Esterházy Teréziának) küldetett „214 icce vajat egy hordóban” iccáját 24 krajcárral számolva, holt – jegyezte meg a tényeknél maradva – „iccáját 30 Forintért el lehetne adni”.¹⁰⁸²

A hegyaljai szőlők nagy értéket jelentettek, a család borfogyasztásában is komoly szerepet kaptak. Ezért a szőlőtermésről és a bor várható minőségéről gyakran tudósított. 1796. november elsején pl. Kassára menet időzött el a Hegyalján, s úgy értékelte, hogy az év bizonyára „aszú évvé válhat”, hiszen októberben Chaballay az uradalmi szőlőkben 5 puttony aszúszemet szedtetett, amiből négyet aszúborhoz, egyet pedig vermut borhoz használtak fel.¹⁰⁸³

Gyakran tért ki a grófnőnek küldendő fonalakra is. 1796-ban a mosatás után még csak azt ígérte, hogy mindenféle fajtából lesz jelentős mennyiség, s a válogatást a feleségére bízta. Később derült ki, hogy 600 rőföt rendeltek, mert úgy látja: azt „majdnem az uradalomból elő lehet állítani.”¹⁰⁸⁴ Mindenesetre a hideg időjárás miatt a fonalat a szobákban száríttatta, s egyelőre nem tudott számot adni a minőségről.¹⁰⁸⁵ 1797 márciusában már a fonalak feldolgozásánál tartottak. Az átküldött fonalak azonban uradalmi asztalkendőkhöz nem voltak felhasználhatóak, ezért annak szövéséhez a megbízott adott 120 rőföt a „finomabb fajtából”. A többiből egyszerű vászon készül. A nagyon finom lenből 18¼ rőföt viszont félretett, hogy a grófnő rendelje el, mit készítsenek belőle.¹⁰⁸⁶ A feleségére bízott feladat még 1801 decemberében is problémát okozott, hiszen Raisz kénytelen volt bevallani: „Az öreg és fiatal Resell nem akar kötni, és a többi embernek nem tetszik a rokka, ami miatt a hitvesem nagyon mérges...”¹⁰⁸⁷

Több alkalommal olvashatunk a népesség terheinek teljesítéséről, az általuk vállalt adósságok visszafizetésének problémáiról. 1795 novemberében maga is bevallotta a grófnőnek, hogy a drágaság miatt különösen az izsákfalvai¹⁰⁸⁸ és a szepesmindszenti jobbágyságok elesettek, tőlük igen nehéz az adósság behajtása. A helyzetre két példát is említett: az egyik szepesmindszenti parasztnak 300 rénes forintnyi tartozása mellett csupán 82 rénes forintot ért a vagyona, a másiknak 170 forintos tartozásával 103 forintnyi vagyon volt szembeállítható. Mivel azonban az adósok elküldésének (Wegschätzen) lehetőségét mérlegelte, bizonyos, hogy ezek az emberek nem jobbágyságok, hanem uradalmi földet használó földművelők (urasági zsellérek)

¹⁰⁸² Uo. Raisz György 1801. december 22-én írott levele. Természetes, hogy 1798 áprilisában, amikor a grófnőnek inasra lett volna szüksége, ennek ügyében is eljár. Raisz György 1798. április 7-én írott levele.

¹⁰⁸³ Uo. Raisz György 1796. november elseji levele.

¹⁰⁸⁴ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1796. február 23-án írott levele.

¹⁰⁸⁵ Uo. Raisz György 1796. március 5-én írott levele.

¹⁰⁸⁶ Uo. Raisz György 1797. március 25-én Szepesmindszentől írott levele.

¹⁰⁸⁷ Uo. Raisz György 1801. december 22-én, Szepesmindszentől írott levele.

¹⁰⁸⁸ Izsákfalva – német neve: Eisdorf, ma Žakovce az Eperjesi kerület Késmárki járásában, Szlovákiában.

lehettek.¹⁰⁸⁹ A tartozásokról a következő levélben már sokkal határozottabban alkotott véleményt, a nagy toleranciát okolta, ami „Izsákfalva majdnem egyharmadát tönkre tette”, hiszen a terményekért 1600 rénes forinttal tartoznak, s ezért helyettük másokat kell befogadni.¹⁰⁹⁰ Az ügyben, 1796 januárjában egy újabb fordulat állt be, Raisz rávette az izsákfalviakat, hogy az uradalmi tartozást az egész falu vállalja magára, és írásban adjon kötelezvényt arról, hogy márciusig visszafizetik azt. Ugyanakkor tíz ember esetében mégsem látott megoldást, kettőtől pedig elvette a földjét és azt másnak volt kénytelen odaadni. Hasonló megállapodást kötött – az adósságok márciusi kifizetésével – a mindszentiekkel is, ahol a végrehajtás még nem fenyegetett.¹⁰⁹¹ Zichy Jozefa azonban január végén felvetette neki, hogy így a hanyagokkal együtt a jómódúak is elítéltetnek. Erre válaszolta azt, hogy az adósok maguk is hibásak a kialakult helyzetért, s hogy az általuk birtokolt föld alapján ki tudnák az adósságaikat fizetni, ezt a folyamatot akarja lezárni.¹⁰⁹²

A megbízott az uradalom számára hasznos munkát végző népességgel nem bánt éppen kesztyűs kézzel. Amikor 1802-ben rájött, hogy a cséplők nem dolgoztak elég gondosan, hanyagul végezték munkájukat, azonnal döntött: „mindet megbotoztattam” – írta meg a grófnőnek.¹⁰⁹³

A határperekben való jártasságáról tett tanúbizonyságot, amikor a danisóciak ügyében a régi határjelekre hívta fel a figyelmet. Ha azonban ezekkel kapcsolatban probléma merülne fel – mutatott rá –, akkor eskü alatt kell megmutatniuk az ismert határjeleket, s kikérdezni az ellenérdekelt felet is. Az ügy háttérében egy szántó eladása állt, amelyet Lőcsén a megbízott intézett. Az egyszerűsítés érdekében kérte a tisztartót, hogy készíttesse el a vitás falvak térképeit.¹⁰⁹⁴

A szolgálat jellegének változtatási lehetőségét a megbízott tevékenységi köre, a vállalt feladatok jelezték. Az az igyekezet, amivel 1797-ben, betegsége idején tanulmányozta a családi levéltárból az erdélyi és partiumi anyagot, benne a bihari margittai uradalomra vonatkozóakat is, s ezeket összesítette és indexálta, arra utal, hogy a család birtokügyeinek intézése felkeltette érdeklődését. Az idézett betegség miatt azonban egy Szakmáry nevű emberét kellett kirendelnie a munka folytatására.¹⁰⁹⁵

Raisz György igyekezett a grófi család érdekében gondosan eljárni. Több alkalommal tett említést arról, hogy rendezi a család régi iratait, tudni akarja a birtokmozgások okait, a birtokrészek tulajdonviszonyait.¹⁰⁹⁶ Már 1797 februárjában

¹⁰⁸⁹ A német szöveg a *der Bauer* kifejezést használja.

¹⁰⁹⁰ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Az 1795. december 19-ei levélből.

¹⁰⁹¹ Uo. Raisz György 1796. január 19-én írott levele.

¹⁰⁹² Uo. Raisz György 1796. február 9-én írott levele.

¹⁰⁹³ Uo. Raisz György 1802. február 20-án írott leveléből.

¹⁰⁹⁴ Margetter, Mickalisher, Szlatoner és Ollschavker.

¹⁰⁹⁵ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz 1797. január 7-én írott levele.

¹⁰⁹⁶ Ilyen megjegyzés pl. 1798. március 3-án írott levelében: „Most a megboldogult gróf (Csáky Nepomuki János – P. K.) irataival vagyok nagyon elfoglalva, amelyek közt újra megtaláltam a megboldogult Csáky Antal aktáját, és Römer vagyonának teljes *Involutio*ját a kassai házzal – milyen jó szolgálatot tett –, Emanuel gróf beleegyezéseit is. Szükségesnek tartanám, hogy Jó-

azt írta Zichy Jozefa grófnőnek, hogy kérje meg Csáky Imre gróftól az iratokat. „Imre Őexcellenciájának nem kell emlékeznie mindarra, amiről 1788-tól 1796-ig minden sírás mellett határozatott. Kegyeskedjen tehát méltóságos Őexcellenciája az idősebb Őexcellenciáját arra kérni, hogy ő a convensialli határozatok alapján a családtagok magán elenchusainak számomra való leghamarabbi megküldését a legnyomatékosabban fogatosítsa, ellenkező esetben az egész munkát semmisnek tekintem, és bölcsőbb lesz az egész dologgal felhagyni, mint sem az egyik rendetlenségből munkával a másodikat előidézni. Mit fog segíteni, ha az ember egy dologgal kapcsoltban ismeri az eszközöket, anélkül, hogy [az ügy] a kezdetét bírná, és a végéről felvilágosítanak. Tehát minden Elenchusnak itt kell lennie, hogy ennek, vagy annak az ügynek az igaz történetét úgyszólván össze-
szőjük, és a hiteles eredményeket ezekből megalkothassuk. Egy szóval úgy határozatott, hogy az Elenchusok el lesznek küldve, és ezt a Senior révén kell elintézni, különben milyen tekintélye lesz a családnak?”¹⁰⁹⁷

A családi levéltárak rendezése és az iratok áttanulmányozása később is a szívügye maradt, s ez egyaránt hasznos tevékenység volt a saját munkája és a család érdekeinek hatékony képviselése érdekében is. 1801 decemberében maga írta le: „A káposztafalvi levéltárban ellenőrzést tartottam, és minden ághoz egybe raktam a hozzá tartozó fasciculust, amint már a kluknoi ágnak is átadtam a fasciculust, tehát ez a kis dolog is el van intézve.”¹⁰⁹⁸

Éppen a levéltári anyagok ismerete miatt szántak 1801-ben fontos szerepet Raisznak a családtagok közötti pereskedésben. A per a család két ága – a felvidéki és az erdélyi – között erdélyi Csáky Imre 1742-ben bekövetkezett halála után, még Csáky Miklós váradi püspöksége idején, az 1740-es évek közepén kezdődött. A váradi püspök a hozzá segítségért forduló erdélyi családtagoknál járt megbízottain keresztül jól érzékelte, hogy az erdélyi ágnál lévő bihari uradalmak nem kerülhettek véglegesen a 17. század közepén Csáky Lászlóhoz és leszármazottaihoz, csak zálogként, mivel azok a család első adományát képezve ősi birtoknak számítottak. Ezért az ő kezdeményezése volt az erdélyi leányág ellen elindított pereskedés, amelynek első és maradandó eredménye a bihari birtok visszakerülése volt az ősi, közösen birtokolt javak sorába. A fiúág (felvidéki ág) a bihari uradalmakat a belőle nyerhető jövedelem miatt, a püspök saját kiadásainak növekedésére hivatkozva kívánta kihasználni.

A pereskedésben az erdélyi leányágot előbb Csáky Borbála férje, Haller György képviselte, majd kísérletet tettek Csáky Antal fiának, Csáky Jánosnak és az erdélyi

zsef gróf Excellenciája Römer végrendelet nélküli halála kapcsán bizzon meg egy vagyonkezelőt, aki tegyen jelentést a *Fiscus*nak, mennyire lehet az elhunyt vagyonát tenni. Nagyon szomorú lenne, ha a gróf ezt elhanyagolná, és ez egy bujtogató (az eredeti német szövegben „Aufwiegler”) révén történne meg.”

¹⁰⁹⁷ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1797. február 11-én, Szepesmindszentről küldött levele.

¹⁰⁹⁸ Uo. Raisz György 1801. december 5-én Szepesmindszentől írott levele.

Csáky Kata lányának, Bethlen Rozáliának házassága révén a két ág megbékéltetésére, s a házasság kudarca, majd a válás után az 1790-es években a pert újra-kezdték. Ebben a periódusban Haller György és Csáky Borbála fia, Haller János volt az erdélyi rokonság képviselője, majd később (1795 után) Bethlen Rozália második férje, Wass Sámuel, végül Csáky Kata unokájának, Csáky Rozáliának férje, Jósika János. A felvidéki Csákyak, Csáky tárnokmester középső fiának, István országbírónak leszármazottai csak 1784 után vették vissza az erdélyi zálogbirtokosoktól a bihari ősi birtokot, s kezdtek el rajta maguk is gazdálkodni.¹⁰⁹⁹

A bihari birtok visszaváltásánál 200 000 rajnai forint zálogösszege túl még 40 626 ft és 58½ krajcárt kellett adniuk az utolsó zálogbirtokos, az 1782-ben elhunyt Kornis gróf özvegyének, Pálffy Karolinának.¹¹⁰⁰ Azt egyelőre nem tudjuk, honnan teremtették elő a jelentős summát. Talán közelebb visznek bennünket a megoldáshoz a Csáky János halála után az özvegye és Raisz György közötti levelezés utalásai. A jószágigazgató egyértelműen a kincstárnak fizetendő adósságról írt, amit a család tagjainak kell fizetniük. A bihari uradalmak a grófi család ősi birtokai közé tartoztak, ami magyarázza a közös felelősséget, de arra is utal, hogy feltehetően a kincstártól kaptak kölcsönt, amit a jószág jövedelmeiből terveztek visszafizetni. Amikor Csáky István felesége egy Zichy Jozefához küldött levélben egyenesen azt fejtegette, hogy ő egyedül szeretné megszerezni családjának a bihari javakat, akkor Raisz azzal vette el Erdődy Júlia felvetésének élét, hogy ezt a lépést a Fiscus nem engedné. A bihari birtokot ugyanis – ahogyan válaszelevelében megírta – a kincstár (Fiscus) a család adóssága fejében „különleges jelzálogként fenntartja magának” – gyakorlatilag a kötelező kifizetés fejében, ezért a családnak közösen kell felelnie mindenért. A megbízott szerint Csáky Istvánnét általános adósként úgysem fogadnák el, ahogyan nem mentesítenék a családot a kifizetésektől.¹¹⁰¹

A felvidéki ág az erdélyi zálogbirtokosoktól 1784-ben visszavett három bihari uradalmat, s a família nevében Csáky Nepomuki János egy Ferdényi János nevű megbízottjukon keresztül irányította azokat. Az országbíró halála (1795) után Csáky Emanuel vette át a família directora szerepét, ezért a következő bihari inspector, Giday Mihály az ő utasításai szerint végezte tevékenységét. Raisz Györgynek nem volt igazán jó véleménye róla, úgy vélte, nem teljesítette minden feladatát maradéktalanul. 1798 februárjában igen határozottan írt róla Csáky János özvegyének: „Giday egy gazdasági hivatalnok („Kammeralist”), következésképp fecsegő ember. Ha ő a család által neki adott *Instructiot* nem értette meg, a leveleimre nem a családot kellett volna azonnal felheccelnie, hanem Mindszentre kellett

¹⁰⁹⁹ Papp Klára: A Csákyak erdélyi ága a 18. században. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XVII.* Szerk. Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2006. 339–359.

¹¹⁰⁰ MNL OL P 71. Fasc. 4. No. 12.

¹¹⁰¹ Nem sikerült kideríteni milyen tartozása lehetett a családnak, amiért a kamara (kincstári jogon) így megfizette őket. Feltételezésem az, hogy a bihari, ősi birtok visszaváltásakor vehettek fel kölcsönt, ami miatt közösen feleltek, s aminek biztosítékai lehettek a bihari birtokok. Ennek azonban az eddig átnézett levéltári anyagban bizonyítékát még nem találtam.

volna jönnie, és tájékoztatást kellett volna kérni a nehézségekről. Ha akkoriban nem kapott tájékoztatást, akkor ezt a lehetetlenséget kellett volna kitrombitálnia. Biztosítom, hogy a *Conscriptio* saftjával, a dicsérettel mostanra már elkészült volna, és e módon a családnak már eleget tett volna. Mivel azonban ő Emmanueltől megkapta a második *Conscriptiot*, ezek eleve ellent fognak mondani egymásnak, aminek az a természetes következménye, hogy önmagát zavarba hozza.”

A grófnő leveleiből egyértelművé vált Raisz számára, hogy ő „a szepességi birtokokat választotta ki a megélhetésére”. Saját tapasztalata alapján jól tudta, hogy ennek a birtoknak vannak hiányosságai. „Az egyik évben, vagy negyedben többet, a második, harmadik évben és negyedben kevesebbet kaphatunk,¹¹⁰² és ha itt az ipari termékek eladásával nem várjuk ki a megfelelő időt, hanem amikor, és olyan gyakran, ahogy azt a körülmények követelik, olcsóbban adjuk ezeket, mint ahogy néha fél áron sem eladhatók..., az uradalom annyira elvesztené a tekintélyét, hogy a mostani fényt évek alatt is csak nehezen, vagy akár egyáltalán nem lehetne elérni.”¹¹⁰³ A jószágigazgatónak a szepességi birtok hiányosságainak kiegyenlítésére vonatkozó javaslata a művelésre alkalmasabb birtokrészek megszerzése volt. Már 1798-ban felmerült benne, hogy a bihari közös birtokból kellene minél nagyobb részt megszerezni.¹¹⁰⁴ De a lengyelektől visszakerült ólublói uradalom megszerzésének lehetőségét is mérlegelésre javasolta, mint amivel a mindszei uradalmat „észrevehetően meg lehetne jobbitani”.¹¹⁰⁵

1801. február 25-én már arról értesítette Zichy Jozefát, hogy egy bizonyos Haller grófot a családtagok felhatalmazásával küldtek Pestre a Fiscushoz, hogy „a követeléseket kiegyenlíthesse 35 000 forintos tőke erejéig, de amennyiben ez a kiegyenlítés május végéig nem történne meg, mindenkinek jogában áll majd a saját részéről külön megegyezést kötni ...”.¹¹⁰⁶

Az utódok a levelezés alapján az ősi bihari birtok megosztását kérték. Ezért merült fel egy bizonyos „római” részesedésének jogossága. A kérdést Raisz megvizsgálta, s a következő okfejtést írta a grófnőnek: „A Römer és a bihari birtokokban való részesedése ügyében *semmi sem teljesen biztos*, mert bár csak a megkegyelmezés után kerültek a bihari birtokok a család kezére az erdélyi ágtól, ő tehát a megkegyelmezés által nem lett ebből kizárva, mert azok nem a kincstár

¹¹⁰² Az eredetiben: bekommen kann. Az érteleme itt: bevételt szerezhet, azaz birtokok jövedelmessége akár egy éven belül is nagyon ingadozó.

¹¹⁰³ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz Szepesmindszetről írott levele, 1797. február végén, dátum nélküli levél.

¹¹⁰⁴ Uo. Raisz 1798. február 6-án, Szepesmindszentről írott levelében úgy vélte, a család azzal kecsegtetheti magát, hogy „előnyhöz juthat a Bihar vármegyei jószágokon...”.

¹¹⁰⁵ Uo. Raisz 1798. február 24-én, Szepesmindszentről küldött levele. Érvelése szerint: „Hiszen Lublón a *Propiration notabil*, nem beszélve a végtelen erdőkről és a legelőkről, valamint ott nincs gabona. Mindszenten van gabona és nincs *Propiration*, sokkal kevesebb a látható eladás (viell wenigere inmerkliches Verschleiß). Nem lenne tehát hasznos, az egyiket a másikkal összekötni, és az egyik veszteségét a másik feleslegével kiegyenlíteni?”

¹¹⁰⁶ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György Kassáról küldött levele.

kezén voltak, hanem mégis közvetlenül a család kezén, amikor a Csáky Imre-féle birtokokat kiválasztották (amelyek közül 1738-ben ő kapta meg *Morvánkát*), tehát ténylegesen meg is örökölte, és a bihari birtokok elzálogosításáig a bevételekben, amelyek legnagyobb részt a *Primas* szedett be számára, valódi részesedést birtokolt. Az említett gróf a megkegyelmezés által kizáratott azon birtokokból, amelyeket a kincstár eladott a megkegyelmezés előtt Csáky György grófnak, mint Zsigra, Dubrava és Szlatvin stb., de azokból nem, amelyeket akkoriban a család birtokolt és közvetlenül, különösen *ex successione* (öröklés által). Mindent átnéztem, és a legcsekélyebb okot sem találtam, ami őt ezekből kizárná.”¹¹⁰⁷ A családi levelezésben korábban említett Csáky Imre esetében gondolhatnánk a jelentős uradalmakat birtonkló családtagra, Csáky Tamás fiára, akitől érdemes lehetett birtokjogi iratokat elkérni. De éppen Klobusiczky Éva (Csáky Mihály gróf felesége) írásából tudjuk meg, hogy 1723-ban – az emigrációban maradt férjét hátrahagyva – Csáky Imre váradi püspök oltalmát élvezve Váradon szülte meg legfiatalabb gyermekét, egy Imre nevű kisfiút.¹¹⁰⁸ Ez az ifjabb Csáky Imre volt az, aki nagybátyjához hasonlóan papi pályára lépett, Rómában is élt, s kanonikként halt meg 1799-ben. A levelekben szereplő megjelölés arra a korabeli közvélekedésben Csáky Imréről elterjedt információra is utal, miszerint az illető római tartózkodás alatt „elolaszosodott”, tehát joggal nevezhető Römernek.¹¹⁰⁹ Elhunytja miatt azonban éppen ő volt az, aki minden félelmek ellenére mégsem kaphatott már részesedést a bihari közös javakból.

1801. június 3-án, Káposztafalván vett részt Raisz egy ülésen, reggel 9 órakor, amikor a másik fél (Csáky Antal) képviselőjével, egy bizonyos Vitézzel folytatott megbeszélést. Az egyeztetésre – amely július elejéig tartott, időnként este 11-ig tartó tárgyalásokkal, vitákkal – az 1799 októberében elhunyt Csáky József fiát, Sándor grófot is várták, aki, ha nem is végig az egy hónap alatt, de nagyjából jelen volt. Raisz azért javasolta a kezdetektől fogva a jelenlétet, mert „aki egy folyamat egy részét kihagyja, nem tud az egészről beszélni és gondolkodni.” A grófnőt is ő informálta a levélben nem megírható részletekről és háttérinformációkról, a személyes jelenlétet ugyanis a megbeszéléseken nem tartották szükségesnek. Nem volt jelen a klukenői grófnő (herceg Esterházy Teréz, Csáky Ferenc felesége) valamint Csáky Antal, és Csáky István felesége, Erdődy Júlia sem. Július elején, amikor a fő elosztás előtt álltak, maga írta meg a grófnőnek, hogy a következő két napban „méltóztassék meg-

¹¹⁰⁷ Uo. Raisz 1798. április 30-án, Szepesmindszentől írott levele. Csáky Imre az 1731-ben kiadott kegyelemlevél alapján részesülhetett a családon belüli újabb birtokosztásokból.

¹¹⁰⁸ OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-1. Csáky Imre bíboros levelei, Klobusiczky Évához írott levelek OeStA, HHStA SB Csaky, 11a-2.

¹¹⁰⁹ A Barta János tiszteletére írott kötetben megjelent tanulmányomban még úgy véltem, hogy a „római” feltehetően Csáky László, akinek birtokgazdálkodásáról korábban magam is írtam, hiszen ő valóban részesedett a bihari javakból. A levelezésnek a megkegyelmezésre vonatkozó megjegyzéseit viszont az ő személye által nem lehet magyarázni, más értelmezést nyerne azonban Csáky Mihály leszármazottai esetében. Papp, 2020/b. 191.

jelenni *sous Soici*”. Arra is külön megkérte, hogy jelezze gyorspostán Csáky Emanuel grófnak, mivel vele is „meg fog történni az osztozkodás”, ezért vagy személyesen legyen jelen, vagy ő is küldje el teljhatalmú megbízottját.¹¹¹⁰

Június elején az alaphangot a Vitéz nevű megbízott adta meg, szerinte „ne fesszegessen az ember olyan dolgokat, amik 100 éve történtek, csak osztozkodjunk testvéri szeretetben.”¹¹¹¹ A kluknói ágat képviselő Haller grófról¹¹¹² Raisz úgy vélte, hogy hajlandó Káposztafalváról lemondani. Már a tárgyalások második napján világossá vált, hogy a Csáky családnak az év végéig le kell tennie a Fiscusnak 27 ezer forintot, amit el kell osztani egymás között, ebből az özvegy 13 ezer 500 forint fizetésére számíthatott, amire kötelezettséget kellett vállalnia. Raisz szerint a jelenlegi osztozás miatt nem lehet eltekinteni Csáky István Káposztafalvát érintő tartozásától sem.¹¹¹³ A Vitéz nevű megbízott Káposztafalvát viszont az eredeti tervezethez képest mintegy 1000 forinttal többre akarja értékelteni, feltehetően az erdőség miatt, amit közösen jártak be.

A munka alapos volt, a felosztás tervét Raisz György készítette, s június 8-án már a Fiscussal megkötött egyezséget is elküldte a grófnőnek. A végeredmény az lett, hogy Csáky Nepomuki János országbíró özvegye, Zichy Jozefa kapta meg 114 ezer forint zálogösszeg megfizetése fejében Körösszegapátit (Boldogasszonyteleke, Körömsd, Nagy- és Kistóti pusztákkal), az 1801-ben visszaváltott Kisújfalu praediumot és Margitta uradalmát is.¹¹¹⁴

Ez a bihari, margittai uradalom volt az, amelyet később Csáky János unokája (fiának, Józsefnek elsőszülött fia) Sándor vitt tovább, valamint az a körösszegi uradalom, amelyik néhány évvel később, Zichy Jozefa és Csáky János lánya, Csáky Petronella¹¹¹⁵ idején virágzó gazdaságáról vált méltán híressé. Csáky Petronella a kluknói ágból származó Csáky Tamás unokájának, Ferencnek herceg Esterházy Teréziától született fiához, Csáky Antal Vincéhez (1785–1863) ment feleségül, s

¹¹¹⁰ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György július elején írott levele, helyszín megjelölés nélkül

¹¹¹¹ Uo. Raisz György 1801. június 3-án Káposztafalváról írott levele.

¹¹¹² A levélben megnevezett Haller gróf nem azonos Csáky Borbála és Haller György fiával, Haller Jánossal, mivel ő akkorra elhalálozott, a Haller örökség felosztása az erdélyi ág tagjai között már 1795-ben megtörtént. Papp, 2011. 251. Valószínűleg Csáky Tamás fiának, Imrénének lánya, Anna (1760–1805), Csáky Ferenc húga férjéről, Haller Józsefről van szó, aki így a család tagja lehetett, s a levelezés szerint a kluknói ág képviselője. <http://w.genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html> (letöltve 2020. 08.19.)

¹¹¹³ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. június 4-én Káposztafalván írott levele.

¹¹¹⁴ OeStA, HHStA SB Csaky, 115. Kisújfalu visszaszerzésére MNL OL P 71. Fasc. 13. No. 11., Margittára OeStA, HHStA SB Csaky, 114.

¹¹¹⁵ Csáky Petronella születési dátumát nem ismerjük, gyászjelentése szerint azonban 1861. január 9-én hunyt el, életének 73. évében. vagyis, ha a jelentés pontos, 1788-ban született. A Bécsben keltezett gyászjelentés szerint a Bécs melletti Hinterbühl temetőjében, saját családi sírboltjába helyezték. Orendt Mihály weblapján Szent-Iványi Zoltán gyűjtése alapján: A keresztszegi és adorjáni Csáky grófok és grófnők halotti értesítőinek gyűjteményéből. <http://hegykozsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1188227> (letöltve 2020. augusztus 7.)

a bihari birtokhoz tartozó Körmösd pusztán híres gulyát tartott, amely 1813 után lett országos, sőt nemzetközi híré.¹¹¹⁶

Csáky László (1761–1828) váradi kanonok (a kluknói ághoz tartozó Csáky Imre (1728–1804) másodszülött fia) viszont a székhelyéhez közeli Berekböszörményt és a hozzá tartozó falvakat használhatta.¹¹¹⁷

Berekböszörmény térképe, amely Csáky László birtokába került.¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsoló tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* 4. Pest 1839. 61. Az érmelléki járásban Margittát a kastélyal Csáky Sándor, míg a sárréti járásban található Keresztszeg Apátit (Keresztszeg fele birtokával, Körmösd, Boldogasszony telkével, Kis és Nagytóttal) Csáky Petronella birtokában lévőnek írta le. Uo. 391. és 392. Hasonlóan vélekedett Ösváth Pál is *Bihar vármegye sárréti járása leírása* című munkájának (Nagyvárad 1875.) 58. oldalán, aki szerint külföldre is adtak el drága áron faj-marhát. „E faj-marha a szabadban úgy növeltetett, hogy nem szerint külön választva, a legjobb mezőben tartatott mindaddig, míg a tenyésztésre alkalmas 4 évet el nem érték, ez idő alatt is minden évben a hibás növésűek eladatván.” Ő úgy tudja, hogy Apáti 1801-ben Csáky Istvánnak jutott, de azt „még ez évben zálogba vette Gr. Csáky Jánosné, kitől leánya, Petronella, Gr. Csáky Antalnéra maradt.” Uo. 422.

¹¹¹⁷ Lásd a kötetben Papp Klára *Gazdálkodó arisztokraták és segítők* című tanulmányát.

¹¹¹⁸ MNL OL S Térképtár, S 88 (Csáky család), No. 2. Berekböszörmény (1798–1799)

Csáky László 1792-től váradi kanonok, 1802-től békési főesperes¹¹¹⁹ szintén a 19. század első éveiben jutott a Váradhoz közeli birtokrész: Berekbőszörmény mezőváros, Siter és Szalárd birtokába, aki egy Szaniszló József nevű udvarbíró és Kovács László ficalis munkájára alapozta a megszerzett birtok irányítását.¹¹²⁰ Csáky Imre – aki az országbíró Tamás nevű fiának unokája – fia, *László* (1760–1828) váradi nagyprépost lett, s igen pontosan és szigorú ellenőrzés mellett irányíthatta a fiúág birtokába 1784-ben végleg visszakerült bihari uradalom általa megszerzett hányadát.¹¹²¹

Raisz György megbízott Margitta megszerzése után Bihar vármegyébe utazott, hogy ott bizonyos, nagyon szükséges változtatásokat tegyen, immár az özvegy szándékainak – amelyeket erősen igyekezett befolyásolni – és érdekeinek megfelelően. Raisz már 1801. július 10-én azt kérte a grófnőtől: „Nagyon kérem még arra, hogy adjon parancsot, hogy Margittát rendbe rakhassuk.” A sürgetés okát a birtok gazdálkodásának igényei adták, hiszen ekkor kapott híreket arról, hogy „Bihar vármegyében gyümölcsből és borból a legnagyobb termés remélhető.”¹¹²²

Raisz már 1801 szeptemberében el akart utazni a bihari, ősi Csáky családi birtokra, ahogyan a grófnőnek írta: „már eluralkodott rajtam a nyugtalanság, és nagyon szeretnék oda menekülni”.¹¹²³ Az utazás, aminek a célja a margittai birtokközpont helyzetének áttekintése volt, a tervek szerint végbement, mivel a megbízott 1801. november végén már a visszajövetelről tudósított. A bihari birtokot biztosan átvette, mert a bihari fiscalistól – Csáky Antal jogigazgatón keresztül – megkapta azokat az ügyeket, amelyeket rendezni kellett. Ilyen volt pl. egy Tóth nevű építőmesternek az ügye, akinek elvégzett munkájáról Raisz Margittától igényelt megerősítést, s egyben ígérte az elmaradt bér megfizetését. De azon a véleményen volt, hogy ezt a család közös kasszájából kell megfizetni. Biztosan maradtak még függőben lévő ügyek, mert Haller szerint a család januárban Kassára erről és az Erdély érintő ügyekről egy concursust tervezett, ezért Raisz határozottan érdeklődött a grófnőtől a Szepességbe utazás időpontja felől.¹¹²⁴ A megbeszélést azonban mégsem tartották meg januárban, mert a megbízott a február 20-án írott levelében is csak arról biztosította Zichy Jozefát, hogy nélküle azt nem tartják meg, s egyúttal arra kérte a grófnőt, hogy Csáky Antalt értesítse érkezésének időpontjáról, hogy tudjanak mindenkit pontosan tájékoztatni.¹¹²⁵

¹¹¹⁹ Csáky László 1810-től váradi segédpüspök, 1812-től nagyprépost, 1814-től kinevezett, majd 1815-től felszentelt tinnini püspök <http://lexikon.katolikus.hu/C/Cs%C3%A1ky.html>

¹¹²⁰ ŠA Levoča Cs-SH 68-d. Fasc. 651.

¹¹²¹ Papp Klára: Csáky László (1760–1828) bihari birtokai. In. *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István, Budapest–Miskolc, 2009. 274–283.

¹¹²² OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György levele Zichy Jozefának.

¹¹²³ Raisz György Zichy Jozefához írott német nyelvű leveleiből szerezhetünk tudomást az utazásról. Uo. 1801. szeptember 13-án, Káposztafalván írott levele.

¹¹²⁴ Uo. Raisz György 1801. december 5-én írott levele.

¹¹²⁵ Uo. Raisz György 1802. február 20-án Szepesmindszentről írott levele.

A margittai és az apáti (körösszegapáti) tiszttartó már decemberben panaszkodott neki a nagy drágaság miatt, s mindkettő a megbízott segítségét kérte. Mindketten új kasznárra vártak, az apáti tisztnak az volt a baja, hogy „a bor akója Nagyváradon 9 forintra drágult”, a margittainak viszont jó serfőzőre is szüksége lett volna, s azt kérte, amikor „a pálinkafőzéshez és sörfőzéshez az utasítás szerint meg kell vásárolnia a terményeket, kapjon 2000 forintot”.¹¹²⁶ Bizonyos haszontalan újítások jelzésére is sor került, Margittáról pl. az a hír jött, hogy „a Pécsi úr által Budáról beszerzett kapálógép, amelyhez 8 embert is alkalmazni kellene, hasznavehetetlen”.¹¹²⁷

Útközben bement Mádra is, ahonnan szőlődezzmaként 65 hordó bort kaptak, ezek közül hathordónyi borból készítettek vermutot az úrnő számára.¹¹²⁸ Ugyanakkor a kocsmáknak is vásárolt 40 hordó mádi bort, egyet-egyet 13 forint 36 krajcárért.

1802 áprilisában ismét a bihari birtokon járt, hogy bizonyos építmények elkészülhessenek. Az elindulás előtt azonban olyan értesítést kapott, hogy a Margittára szerződtetett kőműves meghalt. Mindenképpen olyan mesterembert akart oda vitetni, aki megbízható, a munkát el akarja végezni és állandóan ott tud tartózkodni. Ezért az izzaszfalvi evangélikus templom építőjét akarta a feladatra „megkapni.”

1802 áprilisának utolsó napjaiban Margittán dolgoztatott, de újabb problémákkal találta szembe magát. A hombárt átépíttette, – ehhez azonban előbb bizonyos bontási munkálatokat kellett elvégeztetnie – a csúrt, s a pajtát újonnan húzatta fel. Kőművesei voltak, de ácsokban, akik a tetőszerkezetet készítették, szűkölködött, ezért az a veszély fenyegetett, hogy a két új épület tető nélkül marad.¹¹²⁹ Még két hét múlva is a hét ács érkezésében reménykedett, akik között talán lesz pallérnak alkalmas. Baja volt a kőművesekkel érkezett szlovákokkal is, mert nem tetszett nekik az étel, s visszamentek, de a többiek sem tudtak dolgozni a hirtelen jött májusi hideg miatt. A hideg utáni dér a szőlőben is kárt tett, ami Margittán jelentős hiányt okozhat, a kevés szőlő és bor miatt.¹¹³⁰

A másik problémája a pénz hiánya volt, hiszen a munkások fizetésén túl még Erdélyben deszkákat, zsindelyeket, léceket is kellett vennie. Ezért arra kérte Zichy Jozefát – akit személyesen várt megbeszélésüknek megfelelően a bihari birtokra, de az üzent neki, hogy mégsem tud megérkezni –, hogy szerezzen vagy kétezer forintot az építkezések befejezéséhez.¹¹³¹

A margittai serfőzést, ill. az árusítást eredményesnek tartotta, s a pálinkafőzés is jól sikerült, de az anyagok szállításával véleménye szerint lehetnek gondjaik, s

¹¹²⁶ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1801. december 22-én Szepesmindszenten írott levele.

¹¹²⁷ Uo. A kapálógép elromlott, s nem tudták megjavítani.

¹¹²⁸ Uo. Raisz György levele 1801. november 19-én írott levele. Máddal kapcsolatban jegyezte meg, hogy oda temették az alispán egyetlen fiát, Josef Guldenfingert, aki hideglelésben halt meg.

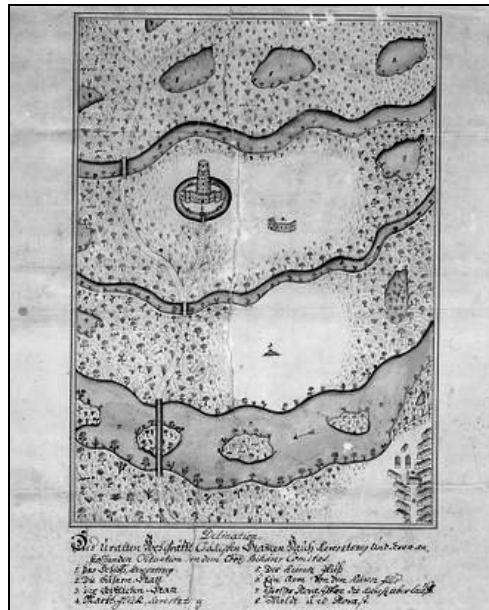
¹¹²⁹ Uo. Raisz György 1802. április 27-én Margittáról írott levele.

¹¹³⁰ Uo. Raisz György 1802. május 9-én Margittáról kelt levele.

¹¹³¹ Uo. A pénzt bizonyára megkapta, mert május közepén már annak elküldéséről írt a grófnőnek.

a segédmunkásokkal is, ha a szlovákok elmentek. Nem volt túlságosan barátságos a véleménye a helyiekről, s bizonyára erősen túlzott is, amikor leírta a grófnőnek: „Egy asztalosra szükség lenne, mivel az itteniek semmihez sem értenek és méregdrágán dolgoznak.”¹¹³² A várható szállítási feladatok miatt vett meg 6 ígásökröt, ami a meglévőkkel együtt már csaknem elég szántáshoz és a homok szállításához szükséges 10 fogathoz.

A megbízott végül május 13-án indult tovább Margittáról Körösszegapátiba, ahol a toronynál vártak rá teendői, s Körösszegen készült építtetni, bár nem írta le, mit tervezett, amiért úgy vélte, a tanulmányi alap tiltakozását válthatja ki.

A bihari Körösszeg a toronnyal¹¹³³

Végül a sok munka után meg volt magával elégedve, mint írja: „Túl sokat fáradoztam, minden objektumot külön-külön sínre tettem, és mindent jól és rendszeren elindítottam, hogy öröm volt nézni.”¹¹³⁴ Meg volt győződve róla, hogy a pal-lér és a tisztartó sikeresen tudja majd a munkálatokat folytatni, hiszen „mindent láttak a gyakorlatban”.¹¹³⁵

¹¹³² Uo. A terményárakat is gondosan megírta. A búza, vagy a kétszeres pl. Margittán 1 forint 42 krajcár, a marhahús 5 krajcár, a „bárányhúst a zsidó 9 krajcárért adja, ahogy hallom”.

¹¹³³ Körösszeg a család előnevét adó vár, amely már a 14. század végi első adományozásnál állt. A település 18. századi térképe MNL OL SS 88 No. 8. (Bihar vármegye, ma Cheresig, Románia)

¹¹³⁴ OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György 1802. május 12-én írott levele.

¹¹³⁵ Uo. A feszített munka, a sok járkálás viszont tönkretette az egészségét: nagyon fájlalta a jobb kezét és a lábát, de arra kérte a grófnőt: a „feleségemnek erről ne szóljon”.

A szepesi birtokosztásban Káposztafalva, Parkfalva birtoka és az árendás Gölnic¹¹³⁶ megosztása volt a megegyezés tétje. Természetes, hogy korábbi álláspontjának megfelelően Raisz azt támogatta és javasolta, hogy Csáky János utódai a káposztafalvai birtokrészt kapják, mivel az ottani erdő olyan jó, hogy jövedelmet hozhat. Ezért ítélte úgy, hogy fontos Emanuel gróffal tárgyalni, mert az ő részesedésének értéke 23 ezer forint.¹¹³⁷

A megoldásról lefolytatott vitában egyes megbízottak az eladás lehetőségét értékelték fontosabbnak, mások a felosztás mellett érveltek, s volt, aki úgy látta, csak „János gróf miatt” kell osztozkodniuk.¹¹³⁸ (János gróf (1745–1806) Csáky II. Antal (1747–1806) testvére, mindketten Csáky Antal abaúji főispán (1702–1764) gyermekei voltak. Neki kellett Erdélyből, a kolozsi főispánságból viharos körülmények között hazatérnie, mert az erdélyi parasztfelkelés idején „egyénieskedett”: a vármegye insurrectióját akarta a felkelők ellen vezetni, miközben azt II. József saját hadseregével akarta szétveretni.) Július elsején éppen ott tartottak, hogy a „kluknói uraság”, Csáky Ferenc családja nem akarta elfogadni az örökséget. De Haller végül mégis elvitte a megállapodást a kluknói grófnénak, herceg Esterházy Teréziának, Vitéz pedig Csáky Antalnak, ő maga (Raisz) pedig felajánlotta, hogy elviszi Zichy grófnőnek aláírásra. Végül azonban mégis a személyes megjelenés mellett döntöttek. A megállapodási javaslat szerint Csáky Ferenc és István családja kapná Gölnicet, Parkfalvát a kassaiak (Csáky Antal és János) és Káposztafalvát Zichy Jozefa. Ezután nevezte Raisz Zichy Jozefát „Káposztafalva úrnőjének”, mivel az asszony Csáky Jánostól a káposztafalvi részbirtokot már korábban megvásárolta.¹¹³⁹ A felosztási javaslat került a teljes családi tanácskozás, a családülés elé, amely a véglegesítés fóruma lett.

A megállapodást követően a pontos, helyszíni elkülönítések még több hétig eltartottak, s a Csütörtökhely és Káposztafalva közötti terület bejárása így is a következő év tavaszára maradt. Az erdőterület felméréseinek nehézségeiről azonban Raisz személyesen számolt be a grófnőnek, ami így az utókor kutatója előtt rejtve marad. Annyit azonban a levelezés elárul, hogy az irtásföldek, az úrbéres rétek mind benne voltak a megosztásban, s mivel az erdők növényzete is eltérő volt, az hatással lehetett a hasznosításra és a terület értékének megállapítására.¹¹⁴⁰ Ezek a tényezők pedig a konkrét megosztást is meghatározták.

A levelezés információi szerint Raisz György feladatát Csáky János és özvegye, Zichy Jozefa mellett eredményesen teljesítette, maradandót alkotott, amire utódai – a Csáky birtokon és saját családjában is – sikeresen alapozhattak. Az előrelépést Raisz György idősebbik fia életpályájának alakulásában láthatjuk.

¹¹³⁶ Gölnic – Gölnicbánya, német neve: Göllnitz, ma Gelnica a járás székhelye Szlovákiában.

¹¹³⁷ Uo. Raisz György 1801. június 11-én Káposztafalváról írott levele.

¹¹³⁸ Uo.

¹¹³⁹ Csáky Emanuel erről beszélt is az osztozkodásnál, úgy tudta 21 ezer forintért történt a vásárlás. OeStA, HHStA SB Csaky, 15. Raisz György levele 1801. július 21-én Káposztafalváról.

¹¹⁴⁰ Uo. Raisz György 1801. július 25-én írott levele.

Raisz II. György legidősebbik fia, Raisz György Félix jogi tanulmányokat folytatott, s elnyerte Csáky János özvegyének támogatását, aki szepesolaszi birtokának prokurátor helyettesévé tette. Volt Szepes vármegye nemesi pénztárnoka, határőrkomisszár, s 1831-ben a kolerajárvány miatt kitört parasztmozgalom leverésében is szerepet vállalt.

1825-ben Raisz György fia, György Félix volt az, aki 57 ezer arany megfizetésével donatiót kapott a lubló várra, s ezzel kiérdemelte a „lubló” előnevet.¹¹⁴¹ A várban a lengyel sztaroszták által lakott barokk palotát és a Szent Mihály kápolnát felújította, jelentős könyvgyűjteményt hagyott utódaira, s a várhoz tartozó uradalmában erdőgazdálkodással és földműveléssel foglalkozott.¹¹⁴² Pályafutása jól mutatja, hogy Raisz György Félix művelt nemesként hogyan tudta családját szolgálatába állítani az apja, Raisz György jószágigazgató által megszerzett tekintélyt és vagyont a Csáky család, az özvegy Zichy Jozefa és Csáky János fiának és unokáinak támogatásával, s az elődök lehetőségeit továbbfejlesztve, jó módú köznemesként hogyan tudott vár és uradalom birtokosává válni.

*Raisz György Félix (1781–1861)*¹¹⁴³

¹¹⁴¹ Amikor 1772-ben sor került a 13 szepesi város visszakerülésére a Magyar Királysághoz, a zálog visszavételében Csáky János gróf kapott feladatot, amely után 1772 novemberében a terület a lubló várra tett hűség esküt a magyar királynak. Lubló, amely több évszázadon át a terület lengyel irányításának központja volt, a kincstáré lett. A várat és az uradalmat a Raisz család birtoklása után 1880-ban 87 ezer aranyért adták el Ólubló városának, majd a Zamoyski család szerezte meg, s birtokolta 1945-ig. Mikulík, 2012.

¹¹⁴² A vár vendégek könyve fennmaradt, több bejegyzéssel. 2009-ben az utódok a lubló múzeumnak adományoztak két festményt Raisz György Félix és felesége, Teőke Apollónia portréjával. http://www.archivnet.hu/kuriozumok/a_lubloi_var_vendegkonyve.html (utolsó letöltés: 2020. márc. 14.)

¹¹⁴³ Az olajkép a lubló vármúzeumban található. A képről készült foto a Magyar Portrétár portréadatbázisából való. A képen a családi címer és a lubló vár kicsinyített képe is helyet kapott.

A TANULMÁNYKÖTETBEN SZEREPLŐ TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYEI

NEVEZETES HELYSZÍNEK ÉS KONFLIKTUSOK

1. „... metropolisa lévén ennek a helynek, Felső-Magyarországnak...” – ebben a formában nem jelent meg. A tanulmány előzményeként megjelent írások:
 - a) Bocskai kassai fejedelmi udvara. In. „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Kisebbségkutató Könyvek, Szerk. Ifj. Barta János, Papp Klára, Budapest, Lucidus Kiadó, 2004. 121–147.
 - b) Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In. *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2014. 537–548.
 - c) Kassa, a Thököly felkelés központja. In. *Az „üstökös kegyeltje” Késmárki Thököly Imre (1657–1705)* Szerk. Gebei Sándor, Hajdúszoboszló, 2010. 177–191.
2. Debrecen és Várad kapcsolatai a kora újkorban – In. „Örizzük Váradot...” – Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz, Nagyvárad, 2017. 12–32.
3. Caraffa Debrecenben. In. *Caraffa 330. Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu Tanulmányok az Eperjesi vértörvényszék történetéhez*. Eds. Peter Kónya–Annamária Kónyová, Prešov 2018. 135–147.
4. „Mindenkor igaz nemesi szabadságban élt...” Adalékok a Váradhoz kötődő nemesi familiák történetéhez Bihar vármegyében a török kiűzése utáni időszakban. In. *„Az Várad dolga a legnagyobb...” Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Szerk.: Oborni Teréz, Rácz Balázs Viktor, Nagyvárad, 2021. 181–200.

KAPCSOLATOK ÉS KONFLIKTUSOK

5. Az erdélyi fejedelmek egyházpolitikája a harmincéves háború idején. In. *30 ročná vojna a náboženská otázka v strednej Európe. (30 éves háború és a vallási kérdés közép-Európában)* Eds. Peter Kónya – Annamária Kónyová, Prešov, 2019. 118–129.
6. Erdélyi és Magyar Királyságbeli arisztokrata családok kapcsolatai a 17. század második felében. In. *A nyíregyházi Jósza Andás Múzeum évkönyve LIX/II.* Szerk. Istvánovits Eszter, L. Nagy Márta, L. Szőlősi Katalin; Mohácsi Endre, Kertész Fruzsina – Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 2017. 307–315.

7. Az erdélyi arisztokraták és a Habsburg udvar. In. *Kapitoly z dejín Habsburskej Monarchie v ranom novoveku = Fejezetek a Habsburg Monarchia koraiújkorai történetéből* / eds. Peter Kónya; Annamária Kónyova, Prešov, 2022. 64–107.
8. A Csákyak vallásossága. In. *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku. Egyház és vallás a koraiújkorai Magyarországon*. Eds. Peter Kónya – Annamária Kónyova, Prešov, 2020. 200–214.
9. Csáky Imre püspök szerepe a katolikus egyház debreceni térnyerésében, megerősítésében. In. *Katolikus újjászületés Debrecenben*. Szerk. Orosz István, Papp Klára, Speculum Historiae Debreceniense 23. Debrecen, 2015. 107–127.

ARISZTOKRATA ÉRDEKEK, KAPCSOLATOK ÉS KONFLIKTUSOK A 18. SZÁZADBAN

10. Vzťah Imricha Csákyho, Alekxandra Károlyiho a Jána Pálffyho po satmárskom mieri v zrkadle ich korešpondencie. In. *Snem roku 1715 a uhorska spoločnosť v 18. storočí. Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Ed. Peter Kónya, Prešov, 2016. 117–124., valamint Csáky Imre, Károlyi Sándor és Pálffy János kapcsolata a szatmári békét követően, levelezésük tükrében. In. *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I. kötet, Szerk. Horn Ildikó–Lauter Éva–Várkonyi Gábor–Hiller István–Szirtes Zsófia–Balogh Zsuzsanna–Pásztor Katalin–Tamás Máté, Bp., 2016. 499–513.
11. Csáky Mihály feleségének, Klobusiczky Évának és gyermekeinek sorsa a török földről való hazatérés után. In. *„Ifjak tanítása oly nagyon jó” Tanulmánykötet Kovács Ágnes tiszteletére* Szerk: Fogarassy Zoltán–Mészáros Kálmán–Török Péter, Debrecen, 2021. 345–362.
12. Kapcsolatok fogságában. Csáky Mihályné Klobusiczky Éva birtokai az emigrációból való hazatérés után (1723–1729) *Történeti Tanulmányok*, 2020. 166–185.
13. Gazdálkodó arisztokraták és segítők. Birtokos és tisztikar viszonya a 18. században In. *Certamen VIII*. (Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese, Weisz Attila) Kolozsvár, 2021. 121–138.
14. „Túl sokat fáradtam, ... és mindent jól és rendesen elindítottam...” Raisz György tevékenysége Zichy Jozefa szolgálatában. In. *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. Speculum Historiae Debreceniense 29. Debrecen, 2020. 179–199.
„Most pedig Biharról!” Raisz György jószágigazgató levelei a 19. század elejéről. *Új Nézőpont*, 2020. 3. sz. 40–53.